

Radiografia Condicions de vida i hàbits des de la perspectiva de gènere **Dossier Desigualtat i gènere** **Monografies** Gènere i cura | Dones grans, participació i vida quotidiana | La planificació de l'embaràs a Barcelona **Experiències** Prevenció de relacions abusives | Abordatge integral del treball sexual | Barcelona contra la violència vers les dones **Tribuna** Polítiques d'igualtat de gènere adreçades als homes

Barcelona societat

Revista de coneixement i anàlisi social

número

17

Sumari

3 Presentació

Perfil social / Radiografia

- 5 Condicions de vida i hàbits de la població de Barcelona: una aproximació des de la perspectiva de gènere
Sara Moreno

Dossier

- 16 Temps, ciutat i gènere: les polítiques urbanes del temps
Imma Quintana
- 28 Les desigualtats de gènere en la salut a Barcelona
Lucía Artaco, Imma Cortès, Carme Borrell
- 39 Les dones i l'ús del temps a Barcelona
Elena Sintès
- 51 De què depèn l'assoliment del dret a la igualtat entre homes i dones. Reflexions sobre la gestió del canvi cultural, les seves raons i el paper de la "Llei" en aquest procés
Esther Sánchez
- 66 Radiografia de la presència de les dones en els estudis de formació professional (FP) inicial a la ciutat de Barcelona
Teresa Lloret, Òscar Valiente

Monografies

- 72 Relacions de gènere i cura. Cap a una ètica política compartida, privada i pública, del treball de cura: el cas de la petita infància a Catalunya
Cristina Brullet
- 87 Dones grans, participació i vida quotidiana
Mercè Pérez Salanova
- 100 La planificació de l'embaràs a Barcelona
Glòria Pérez, Dolores Ruiz-Muñoz, Elia Díez, Carles Ariza

Experiències / Gestió

- 112 Dones, Barcelona i Consell Municipal de Benestar Social. Un triplet amb una llarga trajectòria
Carmina Olivé, Neus Roca, Teresa Torns
- 120 La prevenció de relacions abusives amb nois i noies a la ciutat de Barcelona
Bàrbara Roig
- 126 Treball interdepartamental en matèria de treball sexual a la ciutat de Barcelona. El Pla ABITS (Abordatge Integral del Treball Sexual)
Núria Serra
- 133 Circuit Barcelona contra la Violència vers les Dones, una experiència de cooperació interinstitucional
Isabel Sánchez, Anna Ballesteros
- 143 Surt.tv, una experiència innovadora per a la promoció de la igualtat d'oportunitats en l'àmbit de la creació audiovisual per a Internet
Fundació SURT

Xarxes internacionals

- 150 Eurocities. Grup de Treball de Persones sense Sostre 2009
Cristòfol Collado

Tribuna

- 152 Per què són necessàries les polítiques d'igualtat de gènere adreçades als homes?
Paco Abril
- 162 Regenerar la perspectiva de gènere
Gerard Coll-Planas

Referències

- 170 *Guía de autoayuda para mujeres víctimas de una agresión sexual reciente*
- 171 *Maleta Pedagògica dels Drets Sexuals i Reproductius*
- 172 *Guía Urbanisme i gènere: la ciutat per a la vida quotidiana*

Resumen / Summary

- 173 Resumen
- 177 Summary

Consell Editorial

Ricard Gomà, regidor de l'Àrea d'Acció Social i Ciutadania
Carles Martí, regidor de l'Àrea de Benestar i Cohesió Territorial
Elsa Blasco, regidora de Dones i Joventut
Joaquim Mestre, regidor de Drets Civils
Isabel Ribas, delegada de Salut
Daniel de Torres, comissionat de l'alcaldia per a la Immigració i el Diàleg Intercultural
José Pérez Freijo, Imatge i Serveis Editorials

Secretaria

M. Glòria Figuerola, gerent de l'Àrea d'Acció Social i Ciutadania

Equip de redacció i coordinació

Direcció

Carlos Salanova, Departament de Recerca i Coneixement

Direcció acadèmica

Ismael Blanco, Universitat Autònoma de Barcelona

Coordinació

Pep Gómez, Observatori Social Barcelona

Suport tècnic

Laura Andreu, Departament de Recerca i Coneixement

Consell de Redacció

Silvia Navarro, Direcció d'Acció Social i Ciutadania
Rosa Bada, Direcció de Drets Civils
Imma Miret, Direcció de Participació Social
Carme Borrell, Agència de Salut Pública de Barcelona
Maria Eugènia Sánchez, Direcció de Salut
Jordi Casanovas, Direcció de Joventut
Maia Berasategui, Direcció d'Immigració
Montse Tort, Institut de Cultura
Araceli Vilarrasa, Institut Municipal d'Educació
Montse Gispert, Direcció de Serveis de Participació i Associacionisme
Elena Sintès, Direcció del Programa de Nous Usos Socials del Temps

Assessorament lingüístic

Coral Romà

Disseny i maquetació

Jordi Salvany

Impressió

Treballs Gràfics

Edició

Observatori Social Barcelona

Departament de Recerca i Coneixement
Gerència de l'Àrea d'Acció Social i Ciutadania
Ajuntament de Barcelona
Av. Diagonal, 233
08013 Barcelona
Telèfon: 934 132 610 / 934 132 665
www.bcn.cat/observatoribcn
ISSN: 1133-6315
Dipòsit legal: B-21.686-1993
© Ajuntament de Barcelona

Barcelona Societat té una periodicitat semestral.

Es permet reproduir les dades i la informació provinents de fonts municipals si se'n cita la procedència.

Els articles inclosos en aquesta publicació son responsabilitat exclusiva dels seus autors.

Presentació

El número de *Barcelona Societat* que us presentem a continuació aborda una temàtica clàssica: la (des)igualtat de gènere. Una temàtica amb una llarga trajectòria de debat polític i social, però que malauradament no deixa de tenir plena actualitat, atesa la persistència de les desigualtats entre homes i dones. Algunes iniciatives recents a la ciutat de Barcelona, com la celebració del II Congrés de les Dones de Barcelona o l'impuls del Pla d'Equitat de Gènere, ens estimulen a preguntar-nos com es manifesten les desigualtats de gènere a la nostra ciutat i quin tipus de polítiques públiques poden contribuir a la eradicar-les. Com sempre, *Barcelona Societat* es posa al servei dels debats polítics i socials que interessen la ciutat, contribuint-hi des de la generació de coneixement sobre la nostra realitat social, des de l'aportació d'elements teòrics i conceptuals per a la reflexió, i també actuant com a plataforma per a la presentació d'actuacions impulsades des dels àmbits associatiu i institucional.

Els articles que recull aquest número ens mostren una realitat social canviant i contradictòria. Molts comenten reconeixent els avenços jurídics que s'han produït en el nostre país pel que fa al reconeixement formal de la igualtat de gènere, com ara la recent aprovació pel Parlament espanyol de la Llei d'igualtat efectiva 3/2007 entre homes i dones, o l'impuls que hi ha donat el Parlament de Catalunya amb la Llei 5/2008 del dret de les dones a eradicar la violència masclista. També

s'observen tendències positives pel que fa a la coresponsabilització dels homes, particularment dels mes joves, en les tasques domèstiques. Però sens dubte continuen existint fortes asimetries entre homes i dones en aspectes crucials com ara els temps de dedicació al treball remunerat i al treball de cura, l'accés a certes ocupacions o a certes posicions professionals, o la violència masclista que tant freqüentment s'exerceix contra les dones en els espais de la quotidianitat. Totes aquestes són asimetries massa arrelades encara en la nostra societat perquè puguem pensar que el model patriarcal en què es recolzen és cosa del passat.

A efectes de síntesi del número que aquí presentem, podríem distingir tres grans tipus d'articles. Un primer tipus ens aporta dades sobre la trajectòria i la situació actual de les dones a la ciutat de Barcelona. Es fa des de diferents perspectives: les pautes d'accés a l'educació; les desigualtats de gènere en la salut; la posició de les dones en el mercat laboral; la seva disponibilitat d'ingressos; les seves pràctiques de participació social; i la seva dedicació, en contrast amb els homes, al treball domèstic i al treball remunerat. La perspectiva dels usos del temps és emfasitzada per diversos articles, ja sigui posant l'accent en la distribució desigual dels usos del temps quotidià entre homes i dones, ja sigui des de la reflexió a l'entorn de les polítiques que poden contribuir a contrarestar aquestes asimetries.

Un segon tipus d'articles, precisament, es concentra en les mirades que les polítiques públiques haurien d'adoptar per tal d'afavorir l'avenç cap a una autèntica igualtat de gènere. Es constata la necessitat d'incorporar la perspectiva del gènere al conjunt de les polítiques públiques. Es reclama, però, que no confonguem el "gènere" amb les "dones". S'insisteix que desmuntar la societat patriarcal passa, entre altres coses, per la construcció d'una masculinitat alternativa, sostenible, igualitària i no violenta. S'emfasitza la importància de les polítiques de reestructuració del temps, així com d'aquelles polítiques educatives que contribueixen a la transmissió de l'ètica de la cura. I es posa en qüestió que les lleis d'igualtat, per si soles, tinguin el poder transformador que sovint n'esperem.

Per últim, un tercer tipus d'articles s'ocupa de pràctiques institucionals i associatives orientades a la promoció de l'equitat de gènere. Es relata la trajectòria del Grup Dona del Consell Municipal de Benestar Social de Barcelona. S'explica el projecte de la Fundació Surt per fomentar la igualtat entre homes i dones en el sector audiovisual. I també tot un seguit de programes impulsats per la Direcció de Dones de la Regidoria de Dones i Joventut de l'Ajuntament de Barcelona, en àmbits com l'atenció al col·lectiu de persones que exerceixen el treball sexual al carrer, la prevenció de relacions abusives als instituts o la prevenció de la violència de gènere.

Per tant, estem davant d'un treball molt valuós de reflexions a l'entorn del gènere i de les relacions socials entre dones i homes. Aquest número de *Barcelona Societat* serà una aportació més, qualitativa, en la llarga trajectòria de treball i de lluita per una ciutat on

les dones i els homes de totes les edats hem de compartir vida i treballar en termes d'igualtat. Les dones han estat i són un agent fonamental de transformació, de construcció d'una ciutadania al bell mig de la vida quotidiana. L'aportació que fa aquesta revista vol

ser, també, un compromís i una garantia de futur. D'un futur on projectar valors d'igualtat en la diferència, de vincles de solidaritat. I també de tenacitat i confiança en la nostra capacitat col·lectiva per continuar transformant la vida entres totes i tots.

Condicions de vida i hàbits de la població de Barcelona: una aproximació des de la perspectiva de gènere¹

Sara Moreno. Departament de Sociologia de la UAB. Centre d'Estudis Sociològics sobre la Vida Quotidiana i el Treball (QUIT-UAB)

Introducció

L'article presenta una aproximació a les condicions de vida de les barcelonines i els barcelonins elaborada des de la perspectiva de gènere amb les dades corresponents a la cinquena edició de l'Enquesta de condicions de vida i hàbits de la població (ECVHP 2006). Des de la primera edició l'any 1985, l'enquesta realitzada per l'Institut d'Estudis Metropolitans i Regionals de Barcelona (IERMB) ha servit de base estadística per diagnosticar la realitat social de les dones a la ciutat de Barcelona.² Bàsicament, perquè aporta informació sobre els àmbits temàtics considerats més interessants a l'hora d'analitzar la vida quotidiana de la població: la família, l'educació, el mercat laboral, el treball domèstic, els ingressos, les activitats de lleure i les relacions socials. En concret, la radiografia que es presenta en aquest article analitza, per cada un dels àmbits temàtics esmentats, la situació actual de les dones en comparació amb els homes, les diferències existents dins del col·lectiu de dones i l'evolució des de la darrera edició de l'enquesta.

Malgrat l'interès creixent pel desenvolupament i la implementació de polítiques d'igualtat d'oportunitats al llarg dels darrers anys, persisteixen les desigualtats de gènere en les societats occidentals. Davant d'aquesta situació, cal seguir diagnosticant les condicions de vida de les dones a fi d'obtenir el coneixement necessari per a dissenyar i planificar polítiques públiques que incorporin la transversalitat de gènere. En aquest sentit, és prou sabut que els canvis en les condicions de

vida de la població en general i de les dones en particular són un mirall excel·lent de les transformacions socials ocorregudes en cada etapa històrica. Tanmateix, cal saber distingir l'efecte dels condicionants estructurals i dels condicionants conjunturals, atès que els primers són els únics que comporten canvis efectius. Per aquesta raó, abans de seguir amb la lectura d'aquest article, cal recordar que les dades analitzades fan referència al context anterior a l'actual crisi econòmica.

L'article s'estructura en tres apartats. El primer descriu la situació actual i les característiques principals de les condicions de vida de la població de Barcelona des de la perspectiva de gènere. El segon apartat subratlla els trets diferencials existents dins del col·lectiu femení segons l'edat i la posició que les barcelonines ocupen dins de l'estructura social. El plantejament teòric de fons defensa la necessitat de desmuntar el mite de la categoria universal dona a partir d'una doble aproximació estructural i biogràfica. Finalment, el tercer apartat s'aproxima, de manera tant estàtica com evolutiva, als desequilibris entre dones i homes pel que fa a la igualtat d'oportunitats en els diferents àmbits de la vida quotidiana analitzats.

1. L'anàlisi de les condicions de vida a Barcelona des de la perspectiva de gènere

1.1. Família i formes de convivència

Al llarg de les darreres dècades, les societats occidentals han viscut un conjunt de transformacions demogràfiques que

han suposat la ruptura amb el cicle familiar patriarcal i, consegüentment, l'ampliació de les formes de convivència. En el cas de la ciutat de Barcelona, cal destacar dos aspectes que s'han donat amb consonància durant els darrers anys: la diversificació de les formes de convivència i la disminució de la grandària de les llars. En el rerefons d'ambdós fenòmens apareixen les dones com a protagonistes, la viduïtat i la separació o el divorci com a estat civil i, finalment, la solitud en la convivència i la solteria amb fills i/o filles com a condicions de vida emergents.

D'una banda, l'estat civil presenta diferències segons el sexe tal com s'observa en la taula 1 (a la pàgina següent): els homes apareixen sobrerrepresentats en els estats de solters i de casats, mentre que la viduïtat i les separacions o els divorcis són més freqüents entre les dones. En aquest sentit, cal recordar

---

1. Aquest article és una síntesi de l'estudi que sota el mateix títol ha encarregat l'Observatori Social Barcelona de l'Ajuntament de Barcelona.

2. Des d'un punt de vista metodològic, cal dir que la unitat de recollida d'informació de l'Enquesta en totes les seves edicions ha estat l'individu, tot i que l'estructura del global d'informació que recull el qüestionari permet esbrinar tant el conjunt de característiques dels individus entrevistats com les del grup familiar i les de cadascun dels membres que resideixen a la llar. En concret, en l'edició de l'any 2006 la unitat d'anàlisi està formada pel conjunt d'individus de 16 anys i més residents a Catalunya. En aquest sentit, s'han entrevistat 10.398 persones seleccionades a partir d'una mostra aleatòria estratificada a partir del cens de població de 2001 (el marge d'error per al conjunt de la mostra és de $\pm 0,7$, per a un nivell de confiança de 2 sigma).

que les dones es converteixen abans en vídues perquè tenen una major esperança de vida i no acostumen a formar una nova parella després d'una ruptura.

D'altra banda, la monoresidencialitat i la monoparentalitat es consoliden com a estructures familiars feminitzades, per bé que se'n diversifica el perfil. Les llars unipersonals apareixen com una nova estructura de llar a la ciutat de Barcelona que afecta, majoritàriament, les condicions de vida de les dones: el 68,7% de persones que viuen en llars unipersonals són dones. Tot i la importància de la viduïtat en la configuració d'aquest tipus de llar, s'observa una tendència a la diversificació de les situacions vitals que condueixen a la monoresidencialitat com a opció residencial. En aquest sentit, cal destacar l'augment de les llars unipersonals resultat d'una ruptura de parella.

Pel que fa a les llars monoparentals, ocupen la quarta posició en el rànquing d'estructures familiars a Barcelona

(8,6%) però continuen representant el tipus de llar més comú entre les dones caps de família: de cada deu persones que viuen en aquesta situació, vuit ho fan en una llar encapçalada per una dona. Entre les condicions que condueixen les dones a formar llars monoparentals guanya pes la maternitat fora del matrimoni i, sobretot, la separació o el divorci de parelles amb fills i/o filles. Conseqüentment, perd pes la viduïtat com a factor explicatiu de la formació d'aquest tipus de llars i s'atura, d'aquesta manera, l'envelliment de les persones que hi viuen.

Tot i aquestes transformacions en les formes de convivència, la figura de mestressa de casa caracteritza les condicions de vida d'una quarta part del col·lectiu de barcelonines, entre les quals trobem dones de totes les generacions.

1.2. Educació

L'accés igualitari a l'educació és una de les fites, assolides durant els darrers trenta anys, més destacables en la mi-

llora de les oportunitats i condicions de vida de les dones. D'ençà de la transició democràtica, l'educació de les dones deixa de pensar-se com un instrument per formar "mestresses de casa" i esdevé un element clau per a la igualtat entre gèneres. L'aparició de les escoles mixtes i la implementació progressiva de la coeducació faciliten i garanteixen aquest procés. En aquesta tessitura, és oportú preguntar-se quina és la situació actual de les barcelonines dins l'àmbit educatiu.

Per primera vegada al llarg de tots els anys d'elaboració de l'enquesta, la majoria de barcelonines s'ubiquen en els nivells educatius més alts (taula 2): el 60,7% té estudis secundaris o universitaris mentre que el 39,3% restant té, com a màxim, estudis primaris. Aquest fet contribueix a reduir les diferències respecte als homes fins al punt que el percentatge de dones universitàries (27,9%) s'equipara al d'homes en aquesta mateixa situació (27,5%). Altrament, la implementació de l'educació obligatòria garanteix la desaparició de la població que no té estudis o que no ha finalitzat els estudis primaris en els propers anys. Així ho constata la vellesa d'aquest col·lectiu, per bé que la desaparició serà més ràpida en el cas dels homes, atesa l'esperança de vida més llarga de les dones.

Taula 1. Estat civil de la població de 18 anys i més segons el sexe. Barcelona, 2000-2006³

	2000 (a)			2006 (b)		
	Dones	Homes	Total	Dones	Homes	Total
Solters/es	27,1	31,4	29,1	28,4	34,4	31,0
Casats/des	50,9	62,4	56,3	49,7	58,9	54,0
Vidus/ídues	17,4	3,5	10,9	15,2	2,7	9,5
Separats/des divorciats/des	4,6	2,7	3,7	6,7	4,0	5,5
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
mida mostral	(1.082)	(949)	(2.032)	(1.296)	(1.100)	(2.396)

(a) V de Cramer = 0,232

(b) V de Cramer = 0,226

Font: Idescat i IERMB, Enquesta de condicions de vida i hàbits de la població de Catalunya, 2000-2006.

3. La V de Cramer especificada a la nota a peu de taula és una prova estadística que mesura el grau d'associació entre variables categòriques. Els valors oscil·len entre 0 i 1: 0 indica independència i 1 associació total.

Però l'increment del nombre de dones que finalitzen els estudis universitaris no es registra en termes qualitius. Pel que fa al nivell de titulació universitària, persisteixen les diferències segons el sexe: el 62,1% de dones té un títol superior enfront del 72,8% d'homes en aquesta mateixa situació. Altrament, l'elecció dels estudis universitaris segueix pautes diferencials segons el sexe: sobrerrepresentació femenina en les àrees de coneixement de caràcter social —les humanitats i les ciències socials i jurídiques sumen un 68,4% de dones versus un 49,8% d'homes— i sobrerrepresentació masculina en les àrees de coneixement de caràcter tècnic —els ensenyaments tècnics acumulen un 36,1% d'homes i un 7% de dones—. Aquesta manca d'igualtat entre homes i dones en relació amb el que es podria considerar la qualitat dels estudis universitaris, entesa en termes d'accés i segregació, condiona la inserció en el mercat de treball i té conseqüències directes sobre les condicions laborals de les generacions joves.

En efecte, existeix una relació estreta entre el nivell d'estudis i l'activitat laboral, que varia segons el sexe. D'una banda, a mesura que augmenta el nivell d'estudis augmenta també l'activitat laboral, fins al punt que el 85,8% de dones i el 92,3% d'homes amb estudis universitaris són persones actives laboralment. D'altra banda, la influència dels estudis és superior en el cas de les dones: com més alt és el nivell d'estudis, menor és el diferencial per sexe. Dit d'altra manera, a igual nivell d'estudis els homes segueixen tenint més oportunitats laborals que les dones. La influència de l'edat i del tipus d'estudis realitzats posa en relleu que les possibilitats d'activitat laboral són millors per a aquelles dones adultes que es formen en àrees de coneixement masculinitzades. Alhora, persisteixen les desigualtats de gènere respecte a les possibilitats dels estudis més feminitzats, perquè a igual titulació l'activitat masculina supera la femenina.

En qualsevol cas, es constata que l'accés a l'educació és una estratègia efectiva per a la inserció laboral femenina més que per a la masculina. Tanmateix, els barcelonins i les barcelonines no comparteixen les mateixes oportunitats d'accés als recursos: les dones són les principals perjudicades quan el capital cultural i social dels pares és baix i les més beneficiades quan és alt. En definitiva, les barcelonines no comparteixen les mateixes oportunitats d'accés als recursos i el seu capital educatiu depèn, en bona mesura, del capital sociocultural de la família d'origen.

1.3. Mercat de treball⁴

La incorporació massiva de dones al mercat de treball al llarg dels darrers vint-i-cinc anys és un dels fenòmens més destacats a l'hora d'analitzar les condicions de vida de la població des de la perspectiva de gènere. Les diverses edicions de l'enquesta són un testimoni excel·lent d'aquesta entrada progressiva de les barcelonines en el món laboral: l'augment sostingut de les taxes de participació laboral femenina des del 1985 representa un canvi social que ha contribuït a millorar la igualtat d'oportunitats entre homes i dones. Ara bé, aquesta millora en el grau d'inserció laboral femenina no ha estat suficient per equiparar les taxes de participació masculines, ni per garantir la igualtat

Taula 2. Nivell d'estudis finalitzats de la població de 18 anys i més segons el sexe. Barcelona, 2000-2006

	2000 (a)			2006 (b)		
	Dones	Homes	Total	Dones	Homes	Total
Sense estudis	16,1	8,6	12,6	9,4	3,7	6,8
Estudis primaris	36,0	32,3	34,3	29,9	29,0	29,5
Estudis secundaris	29,0	37,2	32,8	32,8	39,8	36,0
Estudis superiors	18,9	21,9	20,3	27,9	27,5	27,7
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
mida mostral	(1.082)	(949)	(2.032)	(1.296)	(1.100)	(2.396)

(a) V de Cramer = 0,137

(b) V de Cramer = 0,126

Font: Idescat i IERMB, Enquesta de condicions de vida i hàbits de la població de Catalunya, 2000-2006.

4. La radiografia de l'àmbit laboral és la que més present ha de tenir el moment en què es va passar l'enquesta, anterior a la crisi econòmica actual.

en les condicions laborals. Per aquesta raó, les veus especialitzades apunten que les desigualtats dins del mercat de treball no tendeixen a desaparèixer sinó a transformar-se (Torns *et. al.*, 2007⁵).

Segons dades del 2006, el 47,2% de les barcelonines està en situació d'ocupació, el 4,1% és a l'atur, el 26,1% està en situació d'inactivitat per dedicació a les feines de la llar, el 15% està en situació de jubilació i el 3,7% estudia. Respecte a l'any 2000, les diferències per sexe disminueixen però no desapareixen: l'any 2006 els barcelonins ocupats (62,9%) superen en més de 12 punts les barcelonines ocupades (47,2%) (taula 3).

Els principals canvis experimentats per la població de Barcelona en el món del treball passen per l'augment de l'activitat laboral gràcies a l'increment de l'ocupació i la disminució de l'atur: la taxa d'ocupació femenina ha crescut del 89,5% al 91,9% i la taxa d'atur s'ha reduït del 10,5% al 8,1%. Amb tot, cal destacar l'augment de l'activitat femeni-

na respecte a l'any 2000, que ha passat del 64,4% al 70,2%. Tanmateix, es tracta d'un increment que no ha estat suficient per equiparar-se al percentatge masculí, que continua essent superior tot i que el seu creixement és proporcionalment menor: en aquest cas s'ha passat del 82% l'any 2000 al 84,3% l'any 2006. Així doncs, malgrat que les dones són les protagonistes principals d'aquests canvis, l'ocupació continua sent més alta entre els homes, i l'atur entre les dones, fet que posa de manifest la persistència de les desigualtats de gènere.

Més enllà de l'augment quantitatiu de barcelonines en el mercat de treball, l'ocupació femenina és de pitjor qualitat que la masculina. L'anàlisi de les condicions laborals des de la perspectiva de gènere posa de manifest tres tendències vigents en el mercat laboral actual. En primer lloc, l'emergència de noves formes de desigualtat, entre les quals destaca la feminització del treball a temps parcial. En el cas de la ciutat de

Barcelona, el temps parcial apareix com una modalitat de treball femenina: el 21,1% de les dones té un contracte a temps parcial enfront del 5,1% d'homes que es troben en aquesta mateixa situació. El temps parcial esdevé un indicador de la feblesa que envolta la relació de les dones amb el treball remunerat. El perfil majoritari que s'amaga darrere una jornada a temps parcial correspon al d'una dona jove (34%), amb estudis primaris (27,8%) i ocupada en categories professionals baixes (33,9%).

En segon lloc, l'augment de la segregació ocupacional⁶ destaca com una altra de les dinàmiques que ha acompanyat la major presència de dones dins del mercat laboral. Pel que fa a la segregació horitzontal, cal dir que el sector dels serveis aglutina el 88,6% de les dones ocupades, i el 61,5% dels homes ocupats. Contràriament, el sector de la construcció dóna ocupació al 12,7% de barcelonins i només a un testimonial 0,8% de barcelonines. L'altra cara de la segregació ocupacional segueix una dinàmica vertical i es tradueix en l'es-

Taula 3. Relació amb l'activitat de la població de 18 anys i més segons el sexe. Barcelona, 2000-2006

	2000 (a)			2006 (b)		
	Dones	Homes	Total	Dones	Homes	Total
Ocupats/des	40,6	60,9	50,1	47,2	62,9	54,4
Aturats/des	4,7	4,9	4,8	4,1	4,3	4,2
Jubilats/des	19,6	24,7	22,0	15,0	23,4	18,8
Estudiants	6,5	6,5	6,5	3,7	4,9	4,2
Fa feines de la llar	26,2	0,0	14,0	26,1	0,0	14,1
Altres situacions d'inactivitat	2,4	3,0	2,6	3,9	4,5	4,3
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
mida mostral	(1.082)	(946)	(2.028)	(1.296)	(1.101)	(2.396)

(a) V de Cramer = 0,382

(b) V de Cramer = 0,376

Font: Idescat i IERMB, Enquesta de condicions de vida i hàbits de la població de Catalunya, 2000-2006.

5. TORNS, T.; CARRASQUER, P.; PARELLA, S.; RECIO, C. (2007). *Les dones i el treball a Catalunya: mites i certeses*. Barcelona: ICD.

6. La segregació ocupacional per raó de gènere del mercat laboral es defineix a partir de dues dimensions: d'una banda, la segregació horitzontal implica la concentració de dones en determinats sectors ocupacionals que coincideixen amb els menys valorats socialment i econòmicament i els que ofereixen pitjors condicions; d'altra banda, la segregació vertical representa la dificultat que les dones ocupades tenen per accedir a les categories laborals més reconegudes professionalment.

cassa presència de dones en les cúpules directives de les empreses, ateses les dificultats d'accés als sectors ocupacionals més reconeguts professionalment i socialment. A Barcelona només el 6% de dones ocupades tenen càrrecs de gerència i direcció, quasi 4 punts percentuals per sota de la xifra masculina (9,9%). La representació en els quadres intermedis també apareix segregada per sexe: el 17,3% de dones i el 24,5% d'homes. Per contra, la situació laboral més estesa entre les dones és la condició d'empleada, que és el cas del 69% de barcelonines, la qual cosa les situa 16 punts percentuals per sobre dels homes en aquesta mateixa situació (53,4%). Finalment, en el cas de les persones que treballen per compte propi, el percentatge d'homes (12,2%) quasi dobla el de dones (7,7%).

El tercer fenomen que ha acompanyat l'increment de dones dins del mercat de treball ha estat l'augment de les discriminacions indirectes, entre les quals destaca la discriminació salarial. Les barcelonines apareixen sobrerrepresentades en la categoria d'ingressos inferiors a 1.050 euros nets mensuals (47%). En les categories superiors, els homes superen les dones, i les diferències s'accentuen en el tram d'ingressos més elevats: el 24,4% de barcelonins ingressa més de 1.800 euros mensuals nets mentre que només el 15% de barcelonines es troba en aquesta mateixa situació.

1.4. Treball domèstic i familiar

L'estudi de les condicions de vida de les dones ha de tenir present el que passa

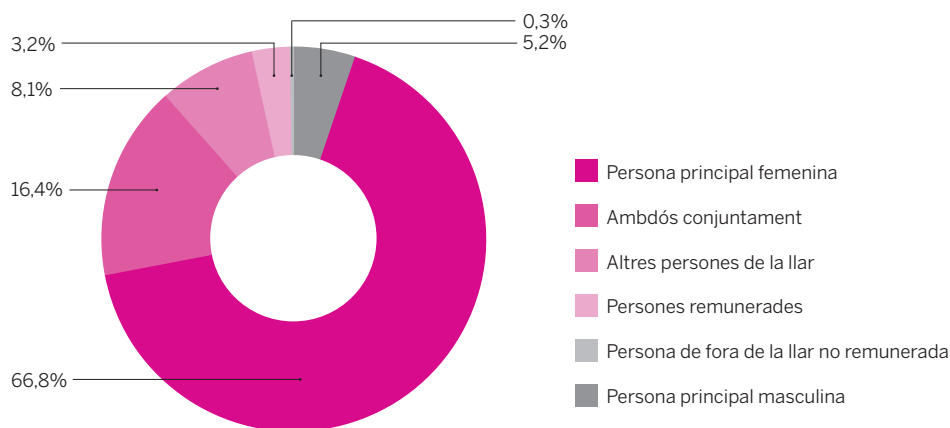
dins l'àmbit domèstic, on existeix un treball que no és l'ocupació i un temps que no és la jornada laboral. En efecte, el temps dedicat a les tasques domèstiques i familiars és un element clau per descriure i explicar les relacions de gènere. Dit d'altra manera, no es poden entendre les característiques laborals, educatives i relacionals de les dones sense tenir present el que passa a les llars. Bàsicament, perquè les responsabilitats entorn del treball domèstic i familiar, així com el temps necessari per dur-les a terme, condicionen les oportunitats d'accés al mercat de treball, l'educació i als àmbits de participació ciutadana.

Les dones continuen sent les protagonistes dins l'àmbit domèstic, tant pel que fa a la responsabilitat de les tasques domèstiques i familiars, com pel temps dedicat a fer-les (figura 1). Les

barcelonines són les responsables principals d'organitzar, gestionar i executar el treball domèstic, així com el referent principal del treball de cura. En aquest sentit, les dones són les cuidadores principals de les criatures en el 52,6% dels casos, dels ancians en el 47,7% i de les persones discapacitades en el 60,5%.

La relació amb l'activitat condiciona el temps que les persones dediquen al treball domèstic i familiar, per bé que aquest condicionament arrossega el rostre de gènere. Més enllà del col·lectiu d'estudiants, les persones ocupades són les que menys temps dediquen a la setmana a les tasques domèstiques: 14 hores i 50 minuts en el cas de les ocupades i 6 hores 34 minuts en el cas dels ocupats. Per contra, dins de la població activa, les persones aturades són les que més temps hi dediquen: 22 hores i 9 minuts en el cas de les dones, 12

Figura 1. Persona encarregada normalment de l'organització de les tasques domèstiques i familiars a les llars on viu la població de 16 anys i més. Barcelona, 2006

Nota: percentatges calculats sense la categoria NS/NC.

Font: Idescat i IERMB. Enquesta de condicions de vida i hàbits de la població de Catalunya, 2006.

hores i 24 minuts en el cas dels homes.

El tipus de jornada laboral representa un altre factor que influeix en la quantitat d'hores dedicades al treball domèstic i familiar, i que posa de manifest que treballar a temps parcial és una falsa solució per a la doble presència femenina. Les dones que treballen a jornada completa dediquen menys temps a les tasques de la llar (14 hores i 10 minuts) que les dones que treballen a temps parcial (17 hores i 26 minuts). En canvi, els homes que treballen a temps complet dediquen més hores a les tasques de la llar (6 hores i 36 minuts) que els homes que treballen a temps parcial (5 hores i 58 minuts).

Tanmateix, l'anàlisi temporal posa de manifest una disminució de les desigualtats entre homes i dones al llarg dels darrers anys atesa una doble tendència: s'incrementa la responsabilitat masculina, amb una major dedicació d'hores a les tasques de la llar, i disminueix la femenina, amb la consegüent disminució de la mitjana d'hores dedicades al treball domèstic. Paral·lelament, creix el percentatge de casos en què la responsabilitat s'assumeix conjuntament entre els dos membres de la parella. Aquest comportament igualitari s'atribueix al conjunt de població jove, amb estudis universitaris i sense responsabilitat de treball de cura.

Pel que fa la conciliació, a Barcelona el 12,4% de les dones ocupades afirma tenir moltes dificultats per compaginar ambdós treballs enfront de l'11% dels homes que es troben en aquesta mateixa

situació. Les diferències de sexe augmenten entre les persones que manifesten tenir algunes dificultats: 34,7% en el cas de les dones i 25,6% en el cas dels homes. Mentre que les variacions es redueixen entre les persones que reconeixien no tenir cap dificultat per a la conciliació: 50,1% de dones i 47,4% d'homes. Al costat d'aquestes dades, cal tenir present el percentatge de persones que no participen en les tasques domèstiques, per a les quals cal entendre que la conciliació no és ni una realitat ni una voluntat: és el cas del 15,9% d'homes ocupats i de 2,7% de dones ocupades. A més, les jornades laborals llargues i la presència de menors a la llar comporten més dificultats de compaginació amb les tasques domèstiques i familiars, sobretot en el cas de les dones.

1.5. Ingressos

La dimensió material és un aspecte clau de les condicions de vida de les dones. En aquest sentit, l'estudi del grau d'autonomia econòmica dóna compte de la situació que les dones ocupen en les diferents esferes socials, així com de les seves capacitats de tenir o no ingressos.

És prou sabut que la relegació de les dones a l'esfera domèstica comporta una privació d'ingressos propis. Aquesta manca de poder adquisitiu sovint va acompanyada d'una retallada en les possibilitats d'acció més enllà de la llar.

Pel que fa a les condicions materials de la població de Barcelona, la manca d'ingressos propis és una condició que afecta, especialment, les dones (taula 4): el 19% de barcelonines no ha tingut ingressos mensuals regulars durant l'any anterior a la realització de l'enquesta mentre que els barcelonins que es troben en aquesta mateixa situació són el 5,2%. Com és obvi, la situació de dependència econòmica està molt vinculada a l'absència d'ocupació. Tanmateix, el nivell d'estudis, la relació amb l'activitat i l'edat actuen com a variables discriminatòries entre el caràcter estructural o conjuntural de la manca de poder adquisitiu. La majoria de dones sense ingressos són mestresses de casa adultes amb nivell formatiu baix i la majoria d'homes sense ingressos són joves estudiants universitaris.

Altrament, les rendes del treball són la font d'ingressos principal a la ciutat,

Taula 4. Disponibilitat d'ingressos mensuals regulars de la població de 16 anys i més segons el sexe. Barcelona, 2006

	Dones	Homes	Total
No té ingressos	19,0	5,2	12,6
Té ingressos	74,5	86,6	80,1
NS/NC	6,5	8,2	7,3
Total	100,0	100,0	100,0
mida mostral	(1.308)	(1.117)	(2.425)

(a) V de Cramer = 0,209

Font: Idescat i IERMB, Enquesta de condicions de vida i hàbits de la població de Catalunya, 2006.

per bé que existeixen diferències segons el sexe, reflex de la distribució desigual de la càrrega total de treball entre homes i dones. Els ingressos del 48% de les barcelonines procedeixen de les rendes del treball, i el 24% de pensions públiques. En contrast, el 63% de barcelonins tenen el mercat laboral com a font d'ingressos principal, i el 27% el sistema públic de pensions. En aquest sentit, la majoria de persones majors de 64 anys entrevistades reben pensions: el 71,6% de barcelonines i el 93,5% de barcelonins. El percentatge més gran d'homes que es troben en aquesta situació topa amb una esperança de vida femenina més llarga que la masculina: les dones envelleixen més i pitjor que els homes, ja que el 17,3% de barcelonines que té més de 64 anys no disposa d'ingressos.

Les dades sobre la distribució dels ingressos confirmen el menor poder adquisitiu de les barcelonines en comparació amb els seus homòlegs masculins. Els ingressos de la majoria de dones se situen en els trams mitjans i baixos; en contrast amb això, els ingressos de la majoria d'homes es troben en els trams mitjans i alts. Aquestes diferències reflecteixen la persistència de la discriminació salarial, així com l'existència d'un sistema de pensions que no reconeix les tasques domèstiques ni les responsabilitats familiars com a treball. Amb tot, el nivell d'ingressos de les barcelonines varia segons les característiques socials que en determinen les condicions de vida. Els principals factors discriminants són el nivell d'es-

tudis, l'edat i la relació amb l'activitat. El poder adquisitiu de les dones creix amb el capital educatiu i és major entre les dones ocupades que tenen entre 30 i 44 anys.

1.6. Pràctiques culturals i lleure

D'ençà de la industrialització, el lleure pren protagonisme en les condicions de vida de la població, sobretot en contextos urbans com la ciutat de Barcelona, a través de múltiples cares: lúdica, expressiva, consumista, etc. Les pràctiques culturals i de lleure estan relacionades amb el temps de lliure disposició personal, entès com un temps buit d'obligacions, un temps que no és de treball, un temps disponible que les persones fan servir lliurement. La major o menor disposició de temps lliure està associada al treball remunerat i al treball domèstic i familiar.

Pel que fa a les activitats de lleure, l'opinió general de la població de Barcelona és que té una certa disponibilitat de temps lliure; el 28,8% de dones i el 26,1% d'homes manifesten que disposen de molt de temps lliure i el 36,3% de dones i el 35,6% d'homes perceben que disposen de bastant de temps lliure. Però aquestes dades de caràcter subjectiu no coincideixen amb les dades objectives sobre el temps dedicat al treball. D'una banda, la manca de diferències importants en la percepció del temps lliure disponible entre dones i homes es contradiu amb la major càrrega total de treball femenina. La sensació d'escassetat de temps lliure està

vinculada amb el col·lectiu de persones ocupades. Aquestes perceben, majoritàriament, manca de temps, sobretot en el cas de les dones: el 14,1% d'ocupades percepen disposar de molt poc temps enfront del 10% d'homes ocupats. La situació de doble presència que caracteritza les condicions de vida de les barcelonines ocupades és l'explicació principal d'aquestes diferències.

D'altra banda, aquesta percepció masculina topa amb l'augment de la mitjana d'hores dedicades al treball domèstic. Malgrat aquesta contradicció, les dones ocupades són les que més pateixen l'escassetat de temps.

Les diferències de sexe més rellevants apareixen quan s'analitza el tipus d'activitat realitzada (taula 5, a la pàgina següent). A banda de les activitats de lleure majoritàries per al conjunt de la població —llegir, mirar la televisió i passejar—, destaca la preferència de les dones per les activitats culturals, de compra i familiars enfront de la preferència dels homes per les activitats esportives i relacionals.

Pel que fa al consum cultural, tot i el seu caràcter minoritari, les barcelonines es consoliden com a majors consumidores culturals en comparació amb els barcelonins. En aquest sentit, la joventut i la formació emergeixen com dos condicionants socials centrals.

1.7. Xarxa de relacions i associacionisme

Al llarg dels darrers anys s'ha produït un increment de la participació de les

Taula 5. Tipus d'activitats de lleure realitzades a casa durant el temps lliure per la població de 16 anys i més segons el sexe. Barcelona, 2006

	Dones	Homes	Total n
Llegir	56,1	50,1	1.273
Mirar TV o vídeo o DVD	56,6	59,8	1.368
Fer labors (cosir, fer mitja, ganxet)	18,9	0,1	244
Escoltar música	18,1	21,8	474
Internet	10,8	17,4	331
Feines de la llar	9,1	6,2	185
Reposar	7,7	9,6	205
Jugar/estar amb nens	5,4	6,6	142
Estar amb la família	4,0	6,3	121
Cuinar	3,7	1,2	61
Jugar amb l'ordinador o consola de joc	2,5	12,2	167
Bricolatge (reparacions domèstiques)	0,6	5,4	67

Pregunta oberta (sense suggerir cap activitat) de resposta múltiple on s'han donat cinc possibilitats a cada persona entrevistada. El càlcul del percentatge s'ha bast en els casos.

Font: Idescat i IERMB, Enquesta de condicions de vida i hàbits de la població de Catalunya, 2006.

dones en el món educatiu i el mercat de treball. Malgrat aquest increment, persisteixen les desigualtats de gènere degudes, bàsicament, al manteniment de les responsabilitats femenines dins l'àmbit domèstic. En efecte, el temps dedicat al treball domèstic condiona les presències i les formes de participació en la resta d'esferes i relacions socials i, consegüentment, afecta les seves oportunitats d'accés als recursos. Alhora, però, a diferència del passat, la major presència de les dones en l'esfera pública altera les seves pautes de socialització. No només perquè canvia l'escenari d'aquest procés sinó perquè, en fer-ho, també s'hi incorporen nous actors, fruit de l'elecció personal i no tant de les relacions familiars i de proximitat.

En l'àmbit de les relacions de sociabilitat, el manteniment de les responsa-

bilitats domèstiques com a femenines explica per què les relacions socials de les dones són, principalment, primàries i de coincidència. En canvi, el manteniment de la disponibilitat laboral absoluta com un tret masculí dona compte del pes que tenen les relacions secundàries i d'elecció personal en el cas dels homes. El 43,5% de barcelonines manté contactes amb familiars cada dia, davant del 30,7% de barcelonins que es troben en aquesta mateixa situació. En canvi, el 13,3% de dones es relaciona diàriament amb amigats en contrast amb el 20,5% d'homes que ho fa.

Tanmateix, cal ressenyar diferències dins mateix del col·lectiu de dones, menys significatives en el cas dels homes. En efecte, les xarxes de sociabilitat de les barcelonines d'edat més avançada, amb un nivell d'estudis baix

i mestresses de casa estan limitades al marc de les relacions primàries. En contrast, les joves, amb un nivell d'estudis alt i ocupades sembla que trenquen amb aquest patró femení de relegació a l'esfera domèstica, en la mesura que es mostren més presents i participatives en les relacions que tenen lloc fora de la llar.

La família és el nucli central de recolzament de les persones quan experimenten dificultats, per bé que el seu pes varia segons el tipus de dificultats. Els problemes més comuns —salut i economia— coincideixen amb els que més suport familiar reben. Contràriament, la família perd protagonisme a l'hora d'oferir recolzament davant dels problemes menys comuns —els personals i de desavinences familiars—. En qualsevol cas, els homes recolzen més en la parella i els progenitors, mentre que les dones recorren més a altres familiars.

Pel que fa l'associacionisme, l'exercici de la ciutadania activa entre les dones és inferior que entre els homes i l'associacionisme està segregat per gènere (taula 6). En aquest sentit, l'acció política és preferent entre els barcelonins i l'acció ecologista i cultural entre les barcelonines. Pel que fa a l'associacionisme, quatre de cada deu barcelonines pertany a una associació (44,9%), proporció que en el cas dels homes augmenta a cinc de cada deu (53,6%). Per tant, la representació femenina en l'àmbit públic és encara inferior a la masculina, si bé varia segons el nivell d'estudis i l'edat. El perfil de barceloni-

na que exerceix una ciutadania activa respon a una dona adulta amb un nivell d'estudis alt. Entre aquestes dones, les principals àrees de militància són les entitats esportives, les professionals, les ecologistes i les culturals. En comparació amb els homes, es posa en relleu una certa segregació de gènere en el terreny de l'acció política i social.

2. L'heterogeneïtat de les barcelonines

Aquest apartat aprofundeix en els trets diferencials existents en el col·lectiu femení segons la posició que ocupen les dones en l'estructura social. El plantejament que hi ha en el rerefons d'aquest objectiu parteix de la constatació que les barcelonines no són un col·lectiu homogeni i, per tant, no comparteixen les mateixes condicions materials d'existència. En aquest sentit, les condicions de vida d'algunes dones a la ciutat de Barcelona se situen en la cruïlla de les desigualtats de gènere, edat i classe.

Efectivament, l'edat, el nivell d'estudis i la situació laboral actuen com a factors discriminatoris a l'hora d'afinar en la descripció dels diferents grups de dones que conviuen a la ciutat de Barcelona.

La variable de l'edat posa de manifest la influència del factor del cicle de vida i del factor generacional en les condicions de vida de les dones. Malgrat la dificultat de discriminar la influència d'ambdós factors en algunes situacions socials, l'estudi realitzat indica la coexistència de tres col·lectius.

Des d'una perspectiva generacional, s'observa que els condicionants socials de les dones joves difereixen considerablement del context de vida de les dones grans. Els valors de la igualtat d'oportunitats que marquen el procés de socialització de les joves s'han traduït, en comparació amb les seves mares i àvies, en més capital educatiu, increment de l'activitat laboral, menor dedicació al treball domèstic, pèrdua de pes

de les relacions de sociabilitat primàries i major protagonisme en l'exercici de la ciutadania activa. Tanmateix, la influència del cicle de vida obliga a matisar alguna d'aquestes transformacions. La vida en parella i, sobretot, l'aparició de les responsabilitats de cura suposen un fre per a la millora de les condicions de vida de les dones, alhora que confirmen la persistència de les desigualtats de gènere. En aquest sentit, l'etapa central de la vida adulta emergeix com un moment conflictiu en la vida de les barcelonines, bàsicament perquè comporta l'acumulació de responsabilitats laborals i domèstiques amb la reducció consegüent de la xarxa de sociabilitat a les relacions primàries, així com escassetat de temps per dedicar a les activitats de lleure, les aficions i l'acció social.

Si bé és cert que les edicions anteriors de l'enquesta manifestaven la coexistència de dos grups de dones generacionalment diferents, l'efecte del cicle de vida posa de manifest que el procés de canvi és lent i reversible. En aquest sentit, caldrà esperar a les properes edicions de l'enquesta per afinar en el ritme i la intensitat de les transformacions socials en les condicions de vida de les dones.

Altrament, la influència del nivell d'estudis i de la situació laboral indica l'existència de diferències intrageneracionals que afecten les oportunitats d'accés de les dones de la ciutat de Barcelona als recursos. D'una banda, el capital educatiu i l'ocupació es distri-

Taula 6. Pertinença de la població de 16 anys i més a diferents tipus d'associacions, segons el sexe. Barcelona, 2006

	Dones	Homes	Total
Club esportiu	15,7	25,7	20,3
Associació professional	8,1	14,2	10,9
Partit polític	5,6	10,4	7,8
Associació ecologista, ONG	7,8	7,3	7,5
Associació de veïns i veïnes	6,2	8,6	7,3
Associació cultural	6,8	7,2	7,0
Altres tipus d'associacions	6,8	5,1	6,0
Casal d'avis	4,1	5,2	4,6
Centre excursionista	2,9	4,2	3,5

Taula composta per les respostes afirmatives de cada categoria.

Font: Idescat i IERMB, Enquesta de condicions de vida i hàbits de la població de Catalunya, 2006.

bueixen segons l'edat, de manera que la majoria de dones grans té com a màxim estudis primaris i la majoria estan inactives, mentre que la majoria de dones joves té estudis secundaris o universitaris i són actives laboralment. D'altra banda, la influència d'ambdues variables en el cas de les dones que tenen entre 30 i 44 anys subratlla diferències notables dins d'aquesta generació, diferències que obliguen a matisar el pes de les desigualtats de gènere. En aquest sentit, s'observa que el capital educatiu és un factor clau per a l'accés al mercat laboral, la coresponsabilització de les tasques domèstiques, la independència econòmica, la importància de les xarxes de sociabilitat secundàries, el consum cultural i la participació ciutadana. Si bé és cert que la majoria de dones que formen part d'aquest grup d'edat tenen estudis secundaris o universitaris, no és menys cert que la formació no està tan generalitzada com en el grup d'edat inferior. Per aquesta raó, sembla possible afirmar que el nivell d'estudis permet albirar una frontera que separa les mestresses de casa de les dones adultes en situació de doble presència.

Al costat de les tendències generals detectades a partir de l'anàlisi estructural i biogràfica realitzada, emergeixen tres col·lectius de dones les condicions de vida de les quals desperten certa preocupació social.

El primer col·lectiu l'integren les barcelonines majors de 65 anys que viuen soles; la manca d'estudis, d'ocupació, d'ingressos propis i de xarxa social

situa les seves condicions de vida en el terreny de l'exclusió social. En comparació amb els homes, s'observa que les barcelonines envelleixen més, pitjor i més soles.

El segon col·lectiu està format per les dones adultes que viuen la doble presència des d'unes condicions materials d'existència poc favorables en termes d'escàs capital cultural, de precarietat laboral, de responsabilitats de cura i de nivell d'ingressos baix. El conjunt d'aquests aspectes suposa, per a la quotidianitat d'aquestes dones, el reforçament dels rols tradicionals de gènere i una manca de temps per a elles mateixes.

Finalment, el tercer col·lectiu inclou les dones joves que, malgrat que acumulen nivells formatius més elevats que les seves mares, viuen segons el patró de la mestressa de casa. Les resistències d'aquest col·lectiu al canvi cultural poden respondre tant a la influència del fluxos migratoris com al rebuig d'una vida marcada per la doble presència. Sigui com sigui, qualsevol retorn, per petit que sigui, a l'estricta divisió sexual del treball és motiu d'alarma social, en la mesura que reforça la cultura patriarcal i unes relacions de gènere marcades per la subordinació de les dones als homes. Òbviament les fronteres del canvi generacional no desapareixen d'un any per l'altre, però la presència unívoca de les dones joves en el món tradicional desperta preocupació en la mesura que s'allunya d'aquesta tendència generacional de canvi.

3. Balanç final sobre la igualtat d'oportunitats entre dones i homes

Finalment, aquest tercer apartat intenta mesurar, de manera tant estàtica com evolutiva, els desequilibris entre dones i homes pel que fa a la igualtat d'oportunitats en els diferents àmbits de la vida quotidiana estudiats.

El procés de transformació de les estructures familiars patriarcal i de les relacions de parentiu que s'estableixen entre els membres de la llar no va acompanyat del canvi corresponent en els valors propis de la cultura patriarcal i en les relacions de gènere a les llars. En el cas més extrem, es manté el patró de mestressa de casa, tant per l'envelliment de la població femenina com per un cert rejuveniment del contingent de dones que l'adopten.

Malgrat que l'accés igualitari a l'educació és una de les fites més destacables en la millora de la igualtat d'oportunitats, persisteixen les diferències entre dones i homes dins del món educatiu que, al seu torn, afecten les oportunitats d'accés al mercat laboral. L'educació ha esdevingut una estratègia eficaç per a la inserció laboral femenina, però la incorporació massiva de les dones al mercat de treball durant els darrers vint-i-cinc anys no ha estat suficient ni per aconseguir equiparar les seves taxes d'activitat a les masculines, ni per garantir-los la igualtat en les condicions laborals. Per dir-ho ras i curt, l'ocupació femenina és inferior i pitjor que la masculina. En la mesura que l'educació no és la solució, cal

cercar l'explicació d'aquesta manca d'igualtat a l'interior de les llars, on hi ha un treball que no és l'ocupació i un temps que no és la jornada laboral.

En efecte, el temps dedicat al treball domèstic i familiar és un element clau per descriure i explicar les relacions de gènere. Bàsicament perquè les responsabilitats entorn de les tasques domèstiques i de cura, així com el temps necessari per dur-les a terme, condicionen les oportunitats d'accés al mercat de treball, a l'educació i als àmbits de participació ciutadana.

En aquest sentit, l'augment de la participació laboral femenina no ha anat acompanyat d'un increment de la participació domèstica masculina al llarg dels darrers anys. De manera que la responsabilitat de les tasques de la llar segueix sent, majoritàriament, de les dones, tot i la sensibilitat dels joves universitaris cap a la coresponsabilització. La lenta entrada dels homes dins l'àmbit domèstic condueix les dones ocupades a viure immerses en una situació de doble presència que repercuteix, negativament, sobre el seu benestar material i quotidià.

Des d'una perspectiva econòmica, les dones treballen més i guanyen

menys que els homes. Tot i que la dependència econòmica femenina està associada a la vellesa i, per tant, és possible pensar que tendirà a desaparèixer, les discriminacions salarials reflecteixen el manteniment de les desigualtats de gènere dins del mercat laboral. Des d'una perspectiva quotidiana, les dones treballen més i tenen menys temps que els homes. Certament, la major participació de les dones en el món educatiu i el mercat de treball ha afavorit l'ampliació de les seves xarxes de sociabilitat secundàries, així com també ha fet augmentar la seva presència pública en les activitats de lleure i en l'associacionisme. Però la distribució desigual de la càrrega total de treball limita el canvi en les formes de relació, alhora que explica per què els homes continuen sent els protagonistes del món públic. A més, el caràcter de gènere que arrosseguen les xarxes relacionals, les activitats de lleure i l'associacionisme posa de manifest la persistència d'uns atributs socialment considerats "femenins" i uns atributs socialment considerats "masculins". Mentre el món masculí mantingui els privilegis de l'esfera pública, les dones hi tindran un accés més difícil.

Finalment, el paper que la família conserva com a element de referència i de suport en els moments de dificultat també acumula conseqüències negatives per al benestar de les dones. En un context caracteritzat per la debilitat de l'estat del benestar i per la tradició familista, cal tenir present que en el rerefons del suport que ofereix la família s'hi amaga el treball quotidià de les dones, sovint mancat de valor i reconeixement.

Davant d'aquest balanç, sembla oportú cloure aquest article tot recordant que la dolçor que acompanya la millora de les condicions de vida de les barcelonines joves es converteix en amargor quan es compara amb les condicions de vida dels seus homòlegs masculins. 🔑

Bibliografia

- DE LA FUENTE, M. (dir) (2005). *Repensar les polítiques de gènere des de l'àmbit local*. Barcelona: ICPS.
- LÓPEZ, C. (2008). "Famílies a Barcelona: diversitat, dinàmiques i estructures". A: *Barcelona Societat*, núm. 15.
- TORMS, T.; CARRASQUER, P.; PARELLA, S.; RECIO, C. (2007). *Les dones i el treball a Catalunya: mites i certeses*. Barcelona: ICD.

Temps, ciutat i gènere: les polítiques urbanes del temps

Imma Quintana, Institut de Govern i Polítiques Públiques (IGOP), Universitat Autònoma de Barcelona

1. Introducció

Aquest article, que és una síntesi dels principals resultats teòrics i empírics que configuren la meua tesi doctoral, té com a finalitat presentar, des d'una perspectiva de gènere, les polítiques urbanes del temps.¹ Aquestes intervencions, que han començat a posar en marxa els governs locals per tal de mitigar el conflicte temporal contemporani, esdevenen instruments innovadors en la mesura que incorporen la gestió dels usos del temps i la vida quotidiana en la política urbana i promouen intervencions orientades a garantir una distribució més justa i equitativa dels temps entre dones i homes.

Per tal d'aproximar-nos-hi i conèixer com s'estan configurant aquestes polítiques públiques a Catalunya he estructurat l'article en cinc apartats. En primer lloc presento quin és el problema de fons que explica per què els governs locals promouen polítiques urbanes del temps i, en aquest sentit, identifico les principals dimensions del conflicte temporal contemporani. En segon lloc, introduïxo des del punt de vista teòric les polítiques urbanes del temps com a mecanismes que articula el govern local per donar resposta a aquest conflicte. En tercer lloc, des d'una perspectiva normativa, conceptualitzo aquestes polítiques públiques identificant els principis orientadors que requereixen aquestes intervencions. En quart lloc, partint dels resultats de l'anàlisi empírica, presento els principals àmbits d'intervenció en què es concreten

les polítiques urbanes del temps i, en cinquè i darrer lloc, plantejo els reptes principals que ha d'afrontar el desplegament d'aquestes polítiques públiques.

2. Quin és l'abast del problema? Les dimensions del conflicte temporal contemporani des d'una perspectiva de gènere

L'anàlisi sociològica constata com el temps ha guanyat un significat nou en la societat postindustrial. El temps, però, no ha deixat mai d'estar present en la configuració de la vida quotidiana de les dones i els homes des de la industrialització. El que és significativament més rellevant en el moment actual és el fet que, malgrat el progrés assolit per les societats occidentals en els darrers anys, es detecta a les ciutats un malestar creixent referit a la vivència del temps quotidià.

Alguns sectors de la població manifesten insatisfacció pels ritmes de vida i els usos del temps que imposen les societats urbanes desenvolupades. Aquest malestar compartit, que expressen en major mesura les dones, és conseqüència de la forma com vivim els diversos temps, com organitzem la vida quotidiana, com establim les fronteres entre temps privat i temps públic i quin accés tenim a l'espai urbà, a la mobilitat i als diversos serveis públics i privats que ofereix la ciutat.

En el context urbà coexisteixen una multiplicitat de formes de vida que expressen diversos ritmes temporals que

fan emergir necessitats diferents d'organització del temps quotidià i d'ús de la ciutat. Noves demandes de temps i de serveis que estan clarament condicionades per diverses condicions de partida: el sexe, l'edat, la renda, la formació, el context social en què se socialitzen i viuen les persones i la procedència o ètnia, entre altres.

Per entendre tot l'abast que té aquest malestar creixent vinculat al temps propi en les societats urbanes, cal tenir presents les transformacions socials, econòmiques i culturals, que estan fent emergir nous valors sobre els usos del temps estretament vinculats al benestar individual. Per comprendre la desigual distribució dels usos del temps quotidià entre homes i dones cal conèixer quins són els factors que poden explicar més bé les principals dimensions del conflicte temporal contemporani. Abordar el problema social de fons intentant reflectir-lo en tota la seva complexitat permetrà entendre per què el temps re-emergeix com a valor social i esdevé un àmbit d'intervenció per al govern local.

---

1. La tesi doctoral, defensada el juny del 2009, que porta per títol "Explorant les polítiques urbanes del temps des d'una perspectiva de gènere", es va centrar teòricament i conceptualment en la interrelació dels conceptes de temps, gènere i espai local per explicar el conflicte temporal contemporani i en una anàlisi des les polítiques urbanes del temps a Europa. L'anàlisi empírica es va centrar en l'estudi de les polítiques urbanes del temps a Catalunya i va ser elaborada a partir de 3 estudis de cas (Castelldefels, Mataró i Vilafranca del Penedès) i d'una exploració de les experiències portades a terme en 32 municipis de més de 35.000 habitants.

a) Creixent individualització i fragmentació social

En primer lloc, val a dir que el conflicte temporal contemporani és complex i es pot explicar per diverses tendències de canvi social. Ens podem referir als processos d'individualització i fragmentació social en la mesura que estan promovent pràctiques temporals més plurals i diverses entre els ciutadans i les ciutadanes. En les societats occidentals contemporànies, el treball assalariat masculí propi de la societat industrial —a temps complert, per a tothom i per a tota la vida— ha deixat de ser una referència en la construcció de la identitat individual i social. Avui, a l'entorn de les transformacions en el mercat laboral es configura una ocupació que té una característica de precarietat molt significativa, com indiquen Bauman (2001 i 2002) i Beck (1992). Aquest nou context de canvi social afecta les relacions personals perquè les referències tradicionals de pertinença (treball, família, comunitat) són menys accessibles. La societat s'individualitza i s'atomitza i les formes bàsiques de relació social són cada vegada més inestables. L'autonomia, la independència i l'espai personal són els nous valors que prevalen en la societat contemporània, tal i com identifiquen Beck i Beck-Gernsheim (2003). El temps personal representa, doncs, una dimensió central en la construcció de la identitat pròpia. En aquest escenari de canvi ja no existeix un únic temps social sinó múltiples temps socials que corresponen a la pluralitat d'in-

dividus i d'institucions que configuren una societat complexa i fragmentada.

b) Impacte de les transformacions del mercat de treball en les relacions de gènere

En segon lloc, cal situar el conflicte temporal contemporani en el marc de la centralitat que exerceix el temps laboral en l'organització de la vida quotidiana. Els canvis produïts en el mercat laboral en els darrers decennis han transformat les estructures temporals dins i fora del treball mercantil i reclamen una nova organització social del temps. Des de l'adveniment de la societat industrial, el temps de treball mercantil ha representat el “temps fort” per excel·lència que estructurava els altres temps socials. Ha estat al voltant del temps de treball que s'ha organitzat tota la vida social. En la societat postindustrial el treball encara manté aquesta posició de centralitat, malgrat la pèrdua progressiva de referència social i subjectiva i la seva diversificació i fragmentació. Amb tot, el treball mercantil que durant segles havia estat el gran sincronitzador de la societat esdevé, al segle XXI, el gran desincronitzador.

Cal no oblidar que la centralitat exercida pel temps de treball mercantil en els darrers dos segles va anar acompanyada d'una divisió de rols de gènere, de tasques i d'espais. Aquesta divisió sexual del treball va promoure una sincronització dels temps per a la successió d'activitats que feia dependre els usos del temps fora del treball mercantil de l'or-

ganització dels horaris de treball i de les estructures domèstiques, al capdavant de les quals eren i continuen sent-hi les dones. Malgrat els canvis i les tendències descrites des de finals del segle XX, aquesta organització social del temps encara es manté en la nostra societat i en les nostres ciutats, i genera conflictes i tensions entre gèneres. Les dones viuen el conflicte temporal amb més intensitat i expressen demandes molt concretes de més temps propi i de redistribució dels temps domèstics i familiars per millorar la seva vida quotidiana.

D'altra banda, quan parlem del temps laboral, cal tenir present que des de finals dels anys vuitanta del segle XX les economies europees han posat en marxa processos de flexibilització que han promogut canvis en els temps de treball mercantil. Processos que, amb la finalitat de donar solució als problemes de competitivitat, d'atur i de conciliació de la vida laboral i familiar, no han estat neutrals des d'una perspectiva de gènere en la mesura que han suposat canvis en l'organització de la producció, en el temps de treball i en la forma de contractació, com assenyalen Carrasco *et al.* (2003). Els canvis en l'organització dels temps de treball (jornades extenses, jornades a temps parcial, jornades amb hores extraordinàries; temps no estables; treball de nit i caps de setmana; horaris no fixos) afecten els altres temps, les relacions socials i la vida quotidiana i generen problemes i tensions entre gèneres a l'hora de conciliar temps i espais, com ens indiquen

Boulin i Mückenberger (2002). D'altra banda, alteren la relació entre treball i no treball, erosionen les relacions socials i familiars i dificulten les activitats col·lectives. Tal i com subratlla Torns (2007), les noves formes d'organització del temps de treball accentuen encara més els rols de gènere. Es planteja un nou model basat en temps de treball diferenciats per a homes i dones, com a solució institucionalitzada per tal que elles puguin "conciliar" treball laboral i treball domèstic. Es manifesta, novament, com la desigualtat de gènere en el mercat de treball està absolutament lligada a les diferències de gènere en la distribució del temps en l'espai domèstic i familiar. Els canvis socials més rellevants en el mercat de treball poden explicar millor el malestar de les dones a l'entorn de l'ús del temps quotidià.

Des de finals dels anys seixanta del segle xx ha augmentat de forma significativa la taxa d'activitat femenina i el nombre de dones assalariades en els països occidentals.² Com indiquen Fernández i Tobío (2005), en comparació amb la majoria de països europeus, la incorporació de les dones al món laboral a Espanya es produeix tard —a partir dels anys setanta— però de forma accelerada.³ És, a més, un procés que té unes característiques específiques: el treball a temps parcial té una importància escassa, les polítiques socials i de suport a les famílies són limitades, els serveis per a la cura d'infants i persones dependents són insuficients i la participació dels homes en el treball

familiar i domèstic és molt reduïda. Les condicions laborals de les dones que accedeixen al mercat de treball amb la voluntat de quedar-s'hi evidencien trajectòries i situacions laborals inestables, sovint combinades amb períodes d'atur i d'inactivitat. Però el canvi més significatiu, seguint el fil de l'argumentació de Torns *et al.* (2007), és la major presència en l'activitat laboral de dones amb parella i fills i/o filles a càrrec seu. Un grup de dones que trenca amb el que havia estat el patró de participació de les dones adultes en el mercat laboral a tot Europa i que evidencia el creixement de les llars en les quals els dos membres de la parella són actius laboralment.

Aquesta nova realitat fa visible el concepte de doble presència: una major càrrega de treball femení que és la suma del treball laboral i del treball familiar i domèstic, en el marc del qual les dones continuen fent-se càrrec del treball domèstic i del treball de cura dels fills i/o filles i de les persones dependents. Les mares treballadores han de resoldre, de forma privada, informal i no sempre de manera satisfactòria, la contradicció entre els temps laborals i familiars. Les llars es converteixen en els amortidors de les pressions contradictòries entre tradició i modernitat i el cost emocional que representa la doble jornada configura, a la pràctica, una tercera jornada de treball per a les dones.⁴

Amb la incorporació massiva de les dones al mercat laboral s'evidencia

---

2. A Catalunya, com indiquen Torns *et al.* (2007), fins fa poc més de trenta anys la presència femenina en el mercat de treball era escassa. És a partir dels anys vuitanta del segle xx que es detecta un canvi de tendència, quan s'incorpora una nova generació de dones al mercat laboral amb una pauta d'ocupació masculina, que es caracteritza per la presència continuada i la dedicació exclusiva al mercat de treball durant tota la vida adulta (entre el 1985 i el 2005 la taxa d'activitat femenina a Catalunya ha passat del 31,9% al 50,1% —situant-se en la mitjana dels països de la UE-15— mentre que la taxa d'activitat masculina s'ha mantingut pràcticament invariable, pels volts del 70% durant aquestes dècades).

3. Amb tot, com indica Tobío (2001), quan es fa referència a la incorporació de les dones al mercat de treball no s'ha d'oblidar l'heterogeneïtat de classe del mateix col·lectiu femení. Cal reconèixer que les dones de classe obrera han estat presents en el mercat de treball des dels inicis de la industrialització. D'altra banda, les dones de l'àmbit rural han esdevingut el gruix del servei domèstic des de l'adveniment de la societat burgesa i urbana i les dones han estat i continuen essent les protagonistes de l'economia submergida.

4. Així ho argumenta Arlie Russell Hochschild (Hochschild, 1989) quan analitza les estratègies que desenvolupen les dones per fer front als dilemes, les tensions i els costos emocionals que genera la doble jornada i que es manifesten en les decisions i en conflictes en les parelles. En el nostre context, l'escassetat de recursos públics contrasta amb la varietat d'estratègies privades, generalment de caràcter informal, que les dones treballadores despleguen per fer possible la seva doble responsabilitat. Estratègies que consisteixen, sobretot, en processos de substitució i delegació de dones. Les àvies apareixen com a personatges clau per fer possible que les treballadores siguin mares. En alguns casos les mares deleguen aquestes tasques en altres dones mitjançant els mecanismes de mercat formals i informals. Tot això es complementa amb altres tipus d'estratègies, com ara la simplificació de les tasques domèstiques, l'optimització de l'ús del temps, la disminució de les distàncies entre la casa, el treball i l'escola i, en algunes parelles joves, la participació dels homes en les tasques de cura i manteniment de la llar.

el rol d'“amortidores temporals” que aquestes han exercit històricament. Una funció indispensable socialment, poc visible i valorada, de reajustament dels temps quotidians vinculats al treball domèstic i a la família. Com afirma Nowotny (1992), les cultures del temps en les quals homes i dones han estat socialitzats xoquen cada vegada més. En la mesura que les fronteres entre públic i privat entren en tensió i, en la mesura que el temps abans privat envaeix l'esfera pública del temps professional, un conflicte que quedava relegat a l'àmbit privat emergeix ara com a conflicte polític en l'àmbit públic.

c) Transformacions en les estructures i les relacions familiars

Però el conflicte temporal també es pot explicar pels canvis que han tingut lloc en el si de les estructures familiars.⁵ Al llarg de les darreres dècades diverses transformacions socials han capgirat el concepte tradicional de família. Han aparegut noves formes familiars que han suposat noves formes d'organització dels temps i la quotidianitat.⁶ Avui, en les societats occidentals, coexisteixen una varietat d'estructures familiars que configuren els sistemes de vida i de relacions entre dones i homes. S'estenen formes de família més diversificades i menys institucionalitzades, que fan més complexa la disponibilitat de temps per a les diverses activitats de la vida quotidiana. Noves famílies que qüestionen una planificació i gestió dels temps pensada en les xarxes fami-

liars subsidiàries tradicionals perquè, malgrat les transformacions descrites i les noves necessitats que expressa el conjunt de les famílies, les polítiques estatals i autonòmiques continuen essent fortament familiaristes. El règim de benestar es continua recolzant en l'estructura familiar tradicional, per contrarestar la manca de polítiques socials.

Tots aquests canvis sociodemogràfics generen, doncs, una multiplicitat de demandes vinculades a nous temps individuals i socials que es manifesten en l'àmbit local i que també cal posar en relació i que es poden explicar per altres canvis socials de gran abast promoguts per processos econòmics i socials complexos.

d) Impacte de les noves tecnologies de la informació i la comunicació

En l'anàlisi de les dimensions del conflicte temporal contemporani cal fer referència, també, als efectes de la globalització econòmica i de les noves tecnologies de la informació en les formes de produir, consumir, gestionar, informar i pensar en les societats occidentals. Bona part del conflicte temporal contemporani també s'explica pels canvis que l'acceleració dels nous processos de producció i consum ha provocat en els ritmes de treball.

La mateixa acceleració del procés de globalització ha posat de manifest l'existència d'un “temps global”, temps menys regulats jeràrquicament que s'expressen arreu, quotidianament. La

mundialització de l'economia i la lògica de la circulació monetària imposen una altra concepció del temps a les ciutats, basada en la rapidesa i el funcionament de les ciutats 24 hores sobre 24. Com subratlla Laïdi (1997), es dibuixa un temps/espai planetari que transforma tant l'experiència col·lectiva del temps —tot va més de pressa, el moviment significa alguna cosa positiva i té valor— com de l'espai. Un temps/espai planetari que dissenya un nou mapa de la desigualtat basat en les posicions de poder i de decisió dels qui poden anar més ràpid i fins i tot moure's de forma àgil en l'espai. Aquest impuls vers el “temps real” que es basa en l'assimilació de la velocitat i l'eficiència es filtra

5. L'evolució de les estructures familiars a tot Europa es pot explicar per la incorporació massiva de les dones al mercat laboral. Però també s'ha de posar en relació amb altres processos demogràfics que han tingut lloc simultàniament, com ara l'augment de l'esperança de vida, la nupcialitat decreixent, l'increment de les taxes de divorci o la precarietat de les unions, així com la disminució de la taxa de fecunditat.

6. En el cas d'Espanya, com assenyalava Cea d'Ancona (2007), els canvis en les estructures familiars s'aproximen a les transformacions experimentades a la majoria de països europeus. Els matrimonis són menys nombrosos i menys estables i tenen lloc més tard, mentre que el nombre de naixements extramatrimonials augmenta a tot Europa. Les conseqüències més destacables són una acceleració en l'envelliment de la població, una atomització dels estils de vida, una reducció de la mida de les llars i un increment tant de les persones que viuen soles com de les llars monoparentals i monomarentals. Un conjunt de noves tendències que ha rebut el nom de “segona transició demogràfica” i que expressa, també, noves temporalitats.

del món de l'empresa al món social i polític. Cap àrea d'intervenció pública no resta al marge d'aquest procés i, en el marc de les ciutats, es tradueix en una forta pressió perquè totes les hores del dia, els set dies de la setmana, durant tot l'any, esdevinguin centres productius.

Igualment, els canvis que introdueixen les noves tecnologies de la informació i la comunicació (TIC) modifiquen de forma immediata i visible la percepció humana del temps. En un món globalitzat, les TIC permeten anul·lar distàncies, llocs, temps i horaris. Faciliten informació, modifiquen substancialment les nostres pràctiques i els nostres comportaments. Creen noves formes de mobilitat, noves continuïtats entre món privat i professional, entre temps de treball mercantil i temps fora del treball. Faciliten la creació de sincronies que no requereixen presencialitat i fan créixer exponencialment les possibilitats de comunicació en temps real, al marge de l'espai. En aquest context, es difumina la frontera d'on comença i acaba el treball productiu. Es trenquen les fronteres entre el treball, el lleure, l'educació, la informació i es produeix una barreja de temps.

e) La configuració territorial de la ciutat i les noves pautes de mobilitat

En darrer lloc, cal fer referència a les transformacions viscudes pel mateix entorn urbà en els darrers anys. En aquest espai la vivència quotidiana compartida per moltes dones i homes és

la del “temps que vola”. Com assenyala Mandich (2005), hi ha una velocitat de fluxos, que existeix independentment dels individus, una velocitat ambiental que apareix com a element fort de la representació social del temps i que configura el nostre dia a dia, que se suma a la forta desincronització dels temps i que contribueix a construir els nostres ritmes temporals al mateix temps que intensifica el nostre malestar. D'altra banda, aquesta vivència del temps cal, també, posar-la en relació amb les noves pautes de mobilitat en el territori, que són conseqüència de les noves pràctiques econòmiques i socials apuntades. La dispersió de les activitats i els serveis en l'espai urbà ha tendit a generar en les ciutats una localització diferenciada i fragmentada de les funcions urbanes (espais residencials, espais de serveis, àrees comercials i de lleure, polígons industrials, entre altres) i, en conseqüència, s'ha produït una separació espacial i temporal entre les activitats diàries dels ciutadans i ciutadanes. Així doncs, la capacitat de participar en les activitats que ofereix l'entorn urbà està associada tant a la possibilitat real de mobilitat com a la garantia d'accessibilitat als serveis, ja siguin públics o privats.

El temps de la mobilitat, entès com el temps que les persones inverteixen en els desplaçaments quotidians, també s'ha transformat notablement. La nostra societat ha superat una mobilitat estretament associada a la noció d'itinerari residencial i d'itinerari professional, propi d'una etapa de produc-

ció fordista en què recorreguts i horaris eren fixos i reiteratius. Avui, les pautes de mobilitat són més complexes: hi ha una ampliació horària en el ritme de la ciutat (ampliació d'horaris comercials, de lleure i de serveis); s'incrementen els desplaçaments extralaborals (per atendre activitats de lleure i de consum); els desplaçaments ja no tenen exclusivament un caràcter radial, entre el centre i la perifèria, més aviat augmenten els desplaçaments orbitals que connecten perifèries entre si. Es manifesta, per tant, una mobilitat menys rígida, menys pautada i més repartida en l'entorn urbà i la difusió de les activitats i residències en els territoris fan molt divers l'origen d'aquesta mobilitat, com subratlla Miralles-Guasch (2006). Es detecta en l'entorn urbà una necessitat creixent d'accedir a diferents centralitats, ja siguin comercials, científiques, culturals, patrimonials, festives. Com assenyala Herve (2001), la mobilitat en les ciutats postindustrials és una funció urbana dotada de valor i de significat social. Els nous estils de vida i les trajectòries individuals en diferents moments del cicle vital generen comportaments de mobilitat fortament canviants i fragmentats, tant a curt com a llarg termini.

Com a conseqüència de les transformacions descrites, ha crescut en importància el valor del temps fora del treball mercantil. El temps familiar, el temps de la vida associativa i social, el temps lliure, el temps propi, constitueixen igualment identitats individuals i

col·lectives. La societat contemporània es troba, doncs, en un moment crític pel que fa a l'equilibri entre temps social i temps individual. L'expressió més evident del conflicte temporal contemporani es pot resumir en la demanda creixent de més temps per a un mateix i una part important d'aquest conflicte s'expressa, també, per una demanda creixent de major disponibilitat de temps familiar, que es concreta en una demanda de temps per "conciliar" vida laboral i familiar.

3. Tenim solucions?

Les polítiques urbanes del temps com a oportunitat per millorar l'harmonització social dels temps a les ciutats

La complexitat, l'abast i la dimensió del conflicte temporal tal i com l'he descrit requereix una actuació decidida en diversos fronts que permeti no només una millor harmonització dels temps socials a les ciutats, sinó també una redistribució més equitativa i justa del temps entre gèneres i que passa, indefugiblement, per transformacions de caràcter estructural en diversos àmbits de decisió política.

És evident que la gestió dels temps quotidians és un escenari d'actuació pública que depassa les competències, capacitats i possibilitats del govern local. Estem davant un escenari de decisió compartit per diferents àmbits de govern, que tenen competències específiques en algunes matèries, que configuren una arena de política públi-

ca multinivell en la qual es promouen distintes polítiques que incideixen en la gestió del temps (polítiques del temps en el treball, polítiques de conciliació en el treball, polítiques d'infraestructures i mobilitat, polítiques socials, polítiques familiars, polítiques urbanes del temps, entre altres).

El govern local no és l'únic àmbit de decisió política que intervé en la gestió dels temps quotidians. Altres nivells de govern (autonòmic, estatal, europeu) també defineixen les seves pròpies polítiques del temps, que incideixen i repercuteixen en els temps quotidians i en el règim de benestar local. Per tant, la gestió dels usos del temps en un territori és un procés que va més enllà del terme municipal. En el cas de les polítiques del temps definides al nivell europeu, estatal o autonòmic, estem davant d'un àmbit d'intervenció en què les administracions conserven de forma substancial el poder i la capacitat d'establir la regulació bàsica dels usos del temps (sobretot en política laboral, política social, política d'infraestructures i mobilitat). Per tant, la capacitat del govern local de promoure transformacions a gran escala i de caràcter estructural és limitada, tot i que serà rellevant, en la mesura que articuli una governança que permeti promoure processos emergents de debat i decisió en altres escales territorials.

En aquest sentit, les polítiques urbanes del temps comencen a adquirir importància, com en tot procés de governança urbana, quan són capaces

de situar en l'agenda local el conflicte temporal i la gestió del temps quotidià; quan esdevenen un instrument capaç d'interessar i integrar els diferents àmbits de govern i les forces econòmiques i socials d'un territori a l'entorn de la gestió del temps; quan poden facilitar mecanismes de diàleg i concertació social amb la finalitat de consensuar les bases d'una millor gestió dels usos del temps a les ciutats.

Des d'aquesta perspectiva, les polítiques urbanes del temps s'han de considerar com a polítiques públiques que promou el govern local per millorar l'organització dels temps quotidians, el benestar i la qualitat de vida a les ciutats. Des d'una perspectiva de gènere, les polítiques urbanes del temps són, doncs, un conjunt d'actuacions que promou el govern local amb la finalitat de garantir el dret a gaudir d'un temps propi, una major equitat de gènere i un major benestar quotidià.⁷

7. Cal referir-nos a les primeres anàlisis i propostes en matèria de política urbana del temps que promouen un grup de sociòlogues italianes. Hi destaquen els treballs de Balbo (1987 i 1991); Bimbi i Capecchi (1986) i Saraceno (1986 i 1987), que parteixen de la perspectiva de gènere i introdueixen el temps i la vida quotidiana com a concepte analític a partir del qual aproximar-se a l'estudi del benestar quotidià en l'àmbit local. El temps no només es considera una categoria d'anàlisi per al món laboral sinó que s'hi incorporen les nocions de temps de vida, de cura i de benestar quotidià. Les polítiques urbanes del temps es conceben originàriament des del reconeixement del dret al temps propi com un dret de ciutadania i s'orienten a donar suport i facilitar la vida quotidiana de les dones i dels homes, promovent una major igualtat en els usos del temps.

Les polítiques urbanes del temps emergeixen en aquest context de canvi social com a possibles instruments per gestionar els temps i els ritmes de les nostres ciutats. Són polítiques públiques que poden contribuir a construir ciutats més inclusives que facilitin uns usos dels temps i de l'espai urbà més equitatius i justos socialment. Aquest és un camp d'acció pública i d'experimentació força recent. El desplegament d'aquestes polítiques en l'àmbit local, significativament a Itàlia, França i Alemanya, ha evidenciat com el municipi pot esdevenir l'espai de proximitat idoni des del qual promoure una millor recomposició dels temps socials i oferir respostes més adequades a la diversitat, als conflictes i als nous reptes emergents vinculats als usos dels temps quotidians.⁸ El govern local pot tenir, doncs, un paper polític creixent a l'hora de promoure arenes de decisió des de les quals gestionar el conflicte temporal.

4. Per on començar? Incorporar la complexitat temporal i la perspectiva de gènere en les polítiques urbanes

Tradicionalment, la ciutat ha estat pensada i construïda des d'un model industrial que partia d'una ordenació de l'espai urbà segons les funcions, els usos i els ritmes urbans determinats per l'ocupació masculina en el mercat de treball. Aquest model ha suposat la separació històrica espai-temps entre la llar, el lloc de treball i els serveis i ha

penalitzat sobretot la població més dèbil del territori (les dones, els joves, la gent gran, els infants) en la mesura que ha determinat una organització espacial i funcional de la ciutat poc pensada des de la perspectiva de gènere i d'edat. En aquest sentit, tot i les transformacions socials apuntades en la identificació de les dimensions principals del conflicte temporal contemporani, la configuració de l'activitat econòmica i la planificació urbana es continua promovent des d'aquest model, la qual cosa genera una organització social del temps obsoleta. Com hem vist, les ciutats avui són molt més complexes i diverses. Ens calen noves aproximacions, nous models de gestió urbana que incorporin la gestió dels temps quotidians en la planificació i les polítiques urbanes, per fer front als reptes que planteja el canvi d'època a les ciutats.

Les anàlisis que introdueixen la perspectiva de gènere en els estudis de sociologia urbana han destacat la necessitat d'incorporar la perspectiva de gènere i la complexitat temporal en els processos de decisió de la política de planificació urbana. Les ciutats són els escenaris quotidians en què s'estableixen les relacions de gènere. Dones i homes expressen identitats i necessitats de temps diverses, determinades per l'edat, la procedència o l'ètnia, la condició física, la renda, la formació, entre altres factors, que interfereixen de manera no jeràrquica i que influeixen en les mateixes estructures temporals. Un millor ús del temps té a

veure necessàriament amb una millor utilització de l'espai urbà i del territori. La qualitat de vida depèn de l'organització i de l'ús que es fa dels temps i dels horaris —propis, dels altres, del lloc on es viu, dels serveis que s'utilitzen i de la ciutat en general. Com sostenen diversos autors com Boulin, Dommergues i Godard (2002) i Mückenberger (2007), la planificació temporal no es pot pensar de forma aïllada de la planificació espacial, i viceversa.

La incorporació de la gestió del temps en les polítiques urbanes constitueix, doncs, una aproximació transversal en la mesura que té en compte de forma integral les persones, els territoris i la diversitat de ritmes quotidians. Les preocupacions temporals dels ciutadans i les ciutadanes van més enllà dels problemes vinculats als horaris dels serveis, tot i la importància

---

8. L'anàlisi de les polítiques urbanes del temps ha tendit a guanyar espai com a camp d'investigació i experimentació propi fa pocs anys. L'anàlisi científica dels conflictes del temps a la ciutat té una trajectòria a Europa de tan sols vint anys. L'estudi de les polítiques urbanes del temps sorgeix a Itàlia a finals dels anys vuitanta del segle xx i posteriorment es difon a Alemanya, França i altres països europeus. En altres països occidentals, el debat i la reflexió a l'entorn d'aquestes polítiques són encara molt embrionaris, com subratllen Obadia (1997) i Mückenberger (2007). En el nostre context, les polítiques urbanes del temps són un camp d'anàlisi que es troba en una etapa incipient i exploratòria. Ha estat abordat inicialment des de la sociologia de la vida quotidiana, Torns (2003) i Moreno (2008), i també des de la ciència política i l'anàlisi de les polítiques públiques, Quintana (2008) i Subirats i Quintana (2006).

que aquests tenen a l'hora de facilitar l'organització quotidiana del temps. Cal també tenir en compte quins són els problemes d'accessibilitat a aquests serveis i, per tant, també quines són les pautes de mobilitat i les necessitats que manifesten diàriament els ciutadans i les ciutadanes.

Des d'aquesta perspectiva, és fonamental conèixer quins són els usos del temps dels ciutadans i les ciutadanes, per tal de dimensionar l'oferta de serveis i activitats; comprendre millor les lògiques del lleure per tal de dimensionar l'accés als equipaments culturals i esportius; entendre quines són les lògiques de la mobilitat i els problemes d'accessibilitat i les demandes vinculades als sistemes de transport; així com esbrinar quines són les demandes de la ciutadania referides als usos del temps dels serveis públics i privats a la ciutat.

Per tant, cal planificar l'espai urbà coneixent els usos del temps de la ciutadania i les demandes que hi estan vinculades, per tal de construir un espai proper i accessible en el dia a dia. Una aproximació temporal i quotidiana a la gestió de les ciutats se centrarà per tant, entre altres qüestions, en l'ocupació dels espais públics i les seves funcions al llarg del dia; en el comerç de proximitat; en l'accés als serveis de proximitat per a ciutadans i ciutadanes i famílies, com ara les llars d'infants, els espais de lleure per a infants fora de l'horari escolar, els centres d'atenció de persones dependents, entre altres. En aquest marc de treball, el desenvolupa-

ment de serveis comunitaris i de proximitat adreçats a ciutadans i ciutadanes i famílies, en horaris adaptats, apareix com un dels instruments clau per fer front a demandes temporals diverses.

Plantejades des d'aquesta perspectiva, les polítiques urbanes del temps poden esdevenir, doncs, l'instrument a partir del qual concretar aquest canvi de model urbà. En aquest sentit, hi ha tres principis, la garantia dels quals en igualtat de condicions per a tota la ciutadania expressa la nova orientació que cal donar als processos de gestió dels usos del temps: l'accessibilitat i la proximitat als serveis i la mobilitat en el territori.

a) Accessibilitat

Incorporar la gestió dels usos del temps en els processos de planificació i les polítiques urbanes promou ciutats més accessibles. La intervenció en aquest terreny se centra en la necessitat d'acordar els criteris d'accessibilitat horària als serveis i equipaments, tant si són de titularitat pública com privada, per garantir unes condicions iguals a tota la ciutadania. Incidir en la garantia de l'accessibilitat permet una major flexibilitat horària de serveis i equipaments, facilita una millor gestió quotidiana dels temps i permet una millor conciliació entre temps laborals, familiars i personals.

b) Proximitat

Incorporar la gestió dels usos del temps en els processos de planificació i les polítiques urbanes promou ciutats més

pròximes i d'escala més humana. El concepte de proximitat il·lustra aquest element clarament associat a la qualitat de vida urbana. La planificació dels serveis i equipaments en el territori ha de garantir una localització eficient en termes d'usos del temps quotidians. En aquest context, prenen rellevància els projectes d'escala microurbana en tant que és en l'espai de proximitat quotidiana —l'escola, els serveis de barri, les activitats vinculades al temps de lleure— on es construeixen les relacions socials que configuren una cohesió social i un sentiment de pertinença a la comunitat determinats. Intervencions rellevants en aquest terreny són aquelles que es configuren a l'entorn de la densificació i multiplicitat d'usos d'espais públics i equipaments; a l'entorn de camins peatonals tutelats per a infants, joves i gent gran, com també aquelles que incorporen en la construcció de l'espai públic sistemes que garanteixin la mobilitat en condicions de més seguretat per a la població més vulnerable.

c) Mobilitat

Finalment, garantir els temps per a la mobilitat quotidiana esdevé un camp d'intervenció central de les polítiques urbanes del temps. En aquest cas la finalitat principal és garantir l'accés a sistemes de transport públic per a tothom, racionalitzar els fluxos de moviment en el territori per evitar la sincronia en hores punta i cercar una certa sincronització entre els horaris del transport públic i els serveis que

faciliti una millor harmonització entre els horaris escolars, laborals i familiars.

5. Quins són els àmbits d'intervenció per a les polítiques urbanes del temps?

El model de planificació urbana que incorpora la gestió dels usos del temps des d'una perspectiva de gènere s'articula, com he assenyalat, a partir de la garantia dels principis d'accessibilitat i proximitat als serveis i la mobilitat en el territori, en igualtat de condicions per a tota la ciutadania. Ens cal, però, fer un pas més enllà i identificar els àmbits d'intervenció en què es pot concretar la política urbana del temps. En aquest sentit, partint dels treballs de Belloni i Bimbi (1997) i de la recerca desenvolupada, es poden identificar sis camps d'actuació preferents.

a) Redefinició de serveis i usos d'equipaments municipals

En primer lloc, la redefinició dels serveis municipals i els usos dels equipaments municipals. En aquest terreny, les intervencions poden tenir diferents objectius: promoure una ampliació horària dels serveis i equipaments per adaptar l'oferta a la demanda; modificar els horaris d'obertura i tancament dels serveis i equipaments per respondre millor a les necessitats ciutadanes, o bé establir nous usos per a equipaments municipals. En general, estem davant de microintervencions o experiències-pilot que es posen en marxa en determinats barris amb la finalitat

d'extendre-les al conjunt de la ciutat si els resultats es consideren òptims. Aquest és el cas, per exemple, d'actuacions adreçades a garantir l'obertura d'escoles i patis fora de l'horari escolar; la reconversió d'aules d'escoles primàries en aules d'adults al vespre, la creació d'espais polivalents per a diferents usos ciutadans, entre d'altres.

Igualment, en aquest terreny d'intervenció, també es pot considerar una altra categoria d'actuacions més orientada a facilitar temps i informació a ciutadans residents, a usuaris de la ciutat i a turistes. Aquest és el cas dels serveis per Internet o per telèfon que tenen com a finalitat facilitar informació sobre horaris i serveis de la ciutat i agilitar la gestió dels tràmits municipals, així com els serveis d'informació avançats de nova generació que utilitzen les noves tecnologies.

b) Transport i mobilitat

Un segon àmbit d'intervenció és el de la mobilitat accessible i segura. Com ja s'ha apuntat, les actuacions de la política urbana del temps en aquest terreny tenen com a finalitat millorar l'accessibilitat física del territori urbà, facilitar vies de comunicació i promoure l'ús del transport públic. En aquest terreny, la rigidesa de l'oferta del transport col·lectiu, ja sigui pels horaris o pels recorreguts, contrasta amb una demanda flexible dels ciutadans, en funció del seu sexe i edat, que es manifesta en totes les hores del dia. El vespre i la nit i els dies i períodes festius

esdevenen noves fronteres en les quals els habitants residents i els temporals demanen, cada vegada més, serveis oberts i accessibles mitjançant el transport col·lectiu. Per a alguns ciutadans (infants, gent gran, adults amb problemes de mobilitat, dones i homes amb infants) l'accessibilitat a l'estructura de mobilitat, amb garanties de seguretat, són condicions per freqüentar l'espai públic i garantir la igualtat en l'ús del temps. En aquest àmbit d'intervenció, que posa en relació els usos del temps i la mobilitat, cada vegada adquireixen més rellevància i prenen forma iniciatives que tenen com a finalitat projectar, en la petita escala del barri de residència, la requalificació arquitectònica i la disponibilitat de l'espai públic.

c) Serveis a les famílies

Un tercer àmbit d'intervenció és el dels serveis a les famílies. Aquest és un camp d'intervenció pública en el qual, des de la perspectiva dels usos del temps, s'està promovent una major innovació. Constitueix, alhora, un dels reptes principals. Aquest terreny, que se situa en un espai d'intersecció amb les polítiques familiars i les polítiques socials i de cura, es concreta en la intervenció municipal per garantir una millor oferta de serveis públics de proximitat a les persones i les famílies (ludoteques infantils, casals per a la família, centres de dia, programes de temps compartit gent gran-joves en són, entre d'altres, exemples concrets). Aquestes intervencions, que es promouen en l'àmbit de

les polítiques de serveis a les persones, incorporen clarament la dimensió temporal, la perspectiva de gènere i de cicle de vida i cerquen facilitar un millor equilibri entre el temps laboral, familiar i personal.

d) Processos de participació i concertació social

En quart lloc, els processos de participació i concertació social constitueixen, igualment, un àmbit d'intervenció possible i necessari de la política urbana del temps. Aquests processos tenen com a finalitat facilitar la concertació i el diàleg social per pal·liar el conflicte temporal. En aquest cas les polítiques urbanes dels temps es decideixen mitjançant processos de participació en què hi són actius els diversos actors de la ciutat: actors institucionals, públics, privats, socials i veïnals. Un exemple el podem trobar en l'àmbit dels horaris comercials a la ciutat. L'Ajuntament pot posar en marxa un procés de diàleg i concertació entre els actors per cercar possibles mesures que facilitin l'harmonització dels usos del temps en aquest sector d'activitat. Es tracta de cercar el màxim consens possible per tal d'atendre les necessitats quotidianes d'usos del temps i oferir les millors respostes a una demanda social d'ampliació horària dels espais comercials privats.

e) Conciliació entre temps laboral, temps familiar i temps personal

La política urbana del temps també pot promoure intervencions en el camp

de la conciliació entre temps laboral, temps familiar i temps personal. En el marc de les polítiques d'ocupació, els ajuntaments promouen polítiques de conciliació internes per als treballadors i les treballadores municipals. Però també poden esdevenir, des de la lògica de la governança local, els promotors de la conciliació en el món de l'empresa tenint en compte que aquestes intervencions afavoreixen el conjunt de la ciutat. En aquest terreny, són molts els ajuntaments que cada vegada més, des dels serveis de promoció econòmica i ocupació, impulsen polítiques de sensibilització en els entorns empresarials, impulsen i faciliten instruments per a la definició de polítiques de conciliació o ajuden en l'elaboració de plans d'igualtat a les empreses. La intervenció del govern local cerca en aquest terreny construir entorns favorables a la igualtat d'oportunitats, al desenvolupament de l'ocupació femenina i a una millor oferta de serveis per a les famílies en el territori per facilitar els processos de conciliació.

f) Planificació de l'espai urbà

Finalment, en sisè lloc, la incorporació de la gestió dels usos del temps en els processos de planificació de l'espai urbà constitueix, també, un àmbit d'intervenció de la política urbana del temps. En aquest cas, es posen en marxa processos de participació social acotats i amb finalitats molt concretes. Generalment són processos de planifi-

cació urbana que tenen com a objectiu principal repensar els serveis i equipaments que s'ofereixen en un barri, districte urbà o territori determinats o bé processos de planificació urbana *ex novo* que incorporen la dimensió dels usos del temps en el disseny i la ubicació de nous serveis i equipaments. En tots els casos apuntats és essencial utilitzar instruments de diagnòstic temporal participativa per conèixer els usos dels temps i l'espai i les necessitats temporals quotidianes que expressa la ciutadania en funció del seu sexe, la seva edat, la seva procedència o ètnia o el seu barri de residència.

5. Els reptes de les polítiques urbanes del temps

Tal i com he apuntat, el govern local està promovent polítiques urbanes del temps des de perspectives diverses, en diferents àmbits d'intervenció i amb objectius i instruments heterogenis. Es detecten mesures per introduir una major flexibilitat horària en diversos àmbits (laboral, comercial, serveis, transport i administració) en funció de les variacions del ritme de la vida social i de les necessitats de la població. Hi ha propostes que incideixen en diferents nivells d'activitat: des de l'actuació a les escoles (per exemple introduint horaris intensius, una major flexibilitat, o activitats extraescolars), fins a intervencions que cerquen una major flexibilitat horària en el mercat de treball per facilitar una major autoorganització dels temps.

A Catalunya, un nombre reduït de municipis ha posat en marxa actuacions específiques i comencen a donar forma i a dotar de contingut la seva pròpia política urbana del temps. És rellevant, en aquest sentit, l'experiència de la ciutat de Barcelona i els processos que ha iniciat en els darrers anys, així com les actuacions que comencen a promoure alguns municipis de l'àmbit metropolità.⁹ Però cal subratllar que tots els municipis, formalitzin o no la seva política urbana del temps, estan gestionant el conflicte temporal i els usos dels temps de la ciutadania. En aquest sentit, l'anàlisi de les intervencions en curs mostra com ens trobem davant de polítiques públiques diverses, amb caràcter flexible i transversal.

---

9. Destaquen, en aquest sentit, les experiències en curs a Sant Boi de Llobregat i a Terrassa.

El que és rellevant destacar és el fet que la política urbana del temps pot tenir un caràcter transformador. Segons quina orientació tingui pot esdevenir una política de caràcter sectorial i subsidiària, centrada en la gestió dels horaris dels serveis de la ciutat o en els serveis d'informació ciutadana, cercant més l'eficiència urbana. Però si parteix d'una perspectiva de gènere, es pot configurar com a política pública de caràcter estructurador, en la mesura que promourà una intervenció global en els usos del temps de la ciutat i incorporarà la seva gestió en els processos de planificació i les polítiques urbanes. La finalitat d'aquestes intervencions serà garantir uns usos del temps quotidians més justos i equitatius socialment. Des d'aquesta perspectiva d'intervenció, el que em sembla més rellevant, innovador i transformador és la capacitat que pot tenir la políti-

ca urbana del temps de reconèixer i atorgar valor al temps quotidià com a mesura de la qualitat de vida dels habitants d'una ciutat. La política urbana del temps es pot concretar en intervencions que siguin capaces d'integrar en la gestió del territori l'esfera de la vida privada i de la família al costat de l'esfera pública del treball i de l'empresa. Igualment, en donar valor a les pràctiques de la vida quotidiana de les dones i dels homes, de les col·lectivitats i dels actors públics i privats, integra en la ciutat construïda objectius individuals i socials per fer ciutats més habitables i d'escala humana. En aquest sentit, un dels reptes principals de la política urbana del temps és, sens dubte, posar en relació la petita escala de la pràctica quotidiana de proximitat amb la gran escala de la planificació urbana i la mobilitat en el territori, tot responnent a criteris d'equitat social. 🔑

Referències bibliogràfiques

- BALBO, Laura (1987). *Time to care: politiche del tempo e diritti quotidiani*. Milà: Franco Angeli.
- (1991). *Tempi di vita. Studi e proposte per cambiarli*. Milà: Feltrinelli.
- BAUMAN, Zygmunt (2001). *The Individualized Society*. Londres: Polity Press. Blackwell Publications.
- (2002). *Society under Siege*. Londres: Polity Press. Blackwell Publications.
- BECK, Ulrich (1992). *Risk Society*. Londres: Sage.
- BECK, Ulrich; BECK-GERNSHEIM, Elisabeth (2003). *La individualización. El individualismo institucionalizado y sus consecuencias sociales y políticas*. Barcelona: Paidós Ibérica.
- BELLONI, M. Carmen; BIMBI, Franca (coords.) (1997). *Microfísica della cittadinanza. Città, genere, politiche dei tempi*. Milà: Franco Angeli.
- BIMBI, Franca; CAPECCHI, Vittorio (1986). *Strutture e strategie della vita quotidiana*. Milà: Franco Angeli.
- BOULIN, Jean-Yves; DOMMERMES, Pierre; GODARD, Francis (2002). *La nouvelle aire du temps. Réflexions et expériences de politiques temporales en France*. La Tour d'Aigües: Datar - Éditions de l'Aube.
- BOULIN, Jean-Yves; MÜCKENBERGER, Ulrich (2002). *La ville a mille temps. Les politiques des temps de la ville en France et en Europe*. La Tour d'Aigües: Datar - Éditions de l'Aube.
- CARRASCO, Cristina; ALABART, Anna; COCO, Andrés; DOMÍNGUEZ, Màrius; MARTÍNEZ, Àngels; MAYORDOMO, Maribel; RECIO, Albert; SERRANO, Mònica (2003). *Trabajo, tiempo y flexibilidad: una cuestión de género*. Serie Estudios, núm. 78. Madrid: Instituto de la Mujer.
- CEA D'ANCONA, María Àngeles (2007). *La deriva del cambio familiar. Hacia formas de convivencia más abiertas y democráticas*. Madrid: CIS.
- DURAN, María Àngeles (2004). *Estudio sobre el uso del tiempo en la vida cotidiana*. Madrid: Fundación BBVA.
- FERNÁNDEZ CORDÓN, Juan Antonio; TOBÍO, Constanza (2005). *Conciliar las responsabilidades familiares y laborales: políticas y prácticas sociales*. Madrid: Fundación Alternativas.
- HOCHSCHILD, Arlie Russell (1989). *The second shift: working parents and the revolution at home*. Nova York: Avon Books.
- HERVÉ, Edmond (2001). *Rapport Temps des Villes*. París: Secretaria d'Estat dels Drets de les Dones i Ministeri Delegat de la Ciutat.
- LAÏDI, Zaki (1997). *Le temps mondiale*. París: Éditions Complexe.
- MANDICH, Giuliana (2005). "I ritmi del presente". A: CRESPI, Franco. *Tempo vola. L'esperienza del tempo nella società contemporanea*. Bolonya: Il Mulino Ricerca.
- MIRALLES-GUASCH, Carme (2006). *Usos del temps i mobilitat*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Regidoria Nous Usos del Temps.
- MORENO, Sara (2008). "Les polítiques dels temps a Europa: un calaix de sastre?". A: DE LA FUENTE, Maria (coord.). *Polítiques locals dels temps. Gènere, ciutat i benestar quotidià*. Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials.
- MÜCKENBERGER, Ulrich (2007). *Metronomo de la vida cotidiana. Prácticas del tiempo de la ciudad en Europa*. Somonte-Cenero (Gijón): Ediciones Trea.
- NOWOTNY, Helga (1992). *Le temps à soi: genèse et structuration d'un sentiment du temps*. París: Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme.
- OBADIA, Alain (ed.) (1997). *Entreprendre la ville: nouvelles temporalités, nouveaux services*. La Tour d'Aigües: Datar - Éditions de l'Aube.
- QUINTANA, Imma (2008). "Les polítiques locals dels temps a Catalunya" A: DE LA FUENTE, Maria (coord.). *Polítiques locals dels temps. Gènere, ciutat i benestar quotidià*. Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials.
- SARACENO, Chiara (1986). "Uomini e donne nella vita quotidiana. Ovvero, per una analisi delle strutture di sesso della vita quotidiana". A: BIMBI, Franca, CAPECCHI, Vittorio. *Strutture e strategie della vita quotidiana*. Milà: Franco Angeli.
- (1987). "Le politiche del ciclo di vita". A: BALBO, Laura (ed.). *Time to care: politiche del tempo e diritti quotidiani*. Milà: Franco Angeli.
- SUBIRATS, Joan; QUINTANA, Imma (2006). "Políticas de tiempo y ciudad". A: FUNDACIÓN ENCUENTRO (ed.). *Informe España 2006. Una interpretación de su realidad social*. Madrid: Fundación Encuentro.
- TOBÍO, Constanza (2001). "Working and Mothering. Women's strategies in Spain". *European Societies*, núm. 3, p. 339-371.
- TORNS, Teresa (2003). *Les polítiques de temps: un repte per a les polítiques de l'Estat del Benestar*. Barcelona: Quaderns de la Fundació Nous Horitzons.
- TORNS, Teresa (2007). "El tiempo de trabajo y las relaciones de género: las dificultades de un cambio ineludible". A: PRIETO, Carlos. *Trabajo, género y tiempo social*. Madrid: Editorial Complutense.
- TORNS, Teresa; BORRAS, Vicens; MORENO, Sara; RECIO, Albert (2006). *Les polítiques de temps: un debat obert*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Regidoria Nous Usos Socials del Temps.
- TORNS, Teresa; CARRASQUER, Pilar; PARELLA, Sonia; RECIO, Carolina (2007). *Les dones i el treball a Catalunya: mites i certeses*. Col·lecció Estudis. Barcelona: Institut Català de les Dones.

Les desigualtats de gènere en la salut a Barcelona

Lucía Artazcoz, Imma Cortès, Carme Borrell. Agència de Salut Pública de Barcelona

Introducció

Homes i dones presenten diferències en els patrons de salut –prevalença d'algunes malalties, simptomatologia, resposta al tractament o pronòstic–, en les conductes relacionades amb la salut i en l'accés als serveis sanitaris. Entendre aquestes diferències i desigualtats requereix considerar la diferència entre el sexe i el gènere. Les diferències de sexe es refereixen a les característiques biològiques i fisiològiques que defineixen els homes i les dones, que no es limiten a la salut sexual i reproductiva, sinó que inclouen altres aspectes com els relacionats amb el sistema immunològic, les característiques antropomètriques, la distribució del greix o la funció endocrina. Les diferències de gènere es deriven dels rols establerts socialment, dels comportaments i les activitats que una societat considera apropiats de manera diferent segons el sexe i que són responsables de desigualtats en la salut de les dones i els homes. Mentre que les diferències de sexe no canvien substancialment entre els diversos contextos culturals, les de gènere poden variar molt.

Les diferències de gènere són presents en tots els ordres de la societat: en el mercat de treball, l'educació, la família, el lleure i els patrons de consum. Al començament del segle XXI, ser dona o home continua sent clau en l'organització de tots els aspectes de la vida i estructura sistemàticament les oportunitats i les experiències. Els recursos i les oportunitats desiguals, la

divisió sexual del treball –per la qual les dones són responsables del treball domèstic i dels homes s'espera que es dediquin fonamentalment al treball remunerat– i les diferències en els valors, les conductes i les actituds presents des del començament del procés de socialització, transmesos des de la llar, confirmats a l'escola i expandits a través dels mitjans de comunicació, són responsables de diferències i desigualtats en la salut entre els homes i les dones. En la rígida divisió sexual de la vida social, el món masculí gaudeix de més poder i reconeixement social, mentre que el femení queda relegat a la invisibilitat i a una menor valoració social. Ambdós projectes han estat considerats amb la mateixa naturalitat, és a dir, ineludibles i adequats, de manera que la transició a la vida adulta durant segles ha estat per als homes el treball productiu o remunerat i per a les dones el treball domèstic o familiar, és a dir, l'anomenat treball reproductiu; però cal recordar que el primer tipus de projecte proporciona independència econòmica i reconeixement social i el segon, dependència i, sovint, una ciutadania delegada.

És ben coneguda la paradoxa de gènere en la salut, és a dir: l'esperança de vida de les dones és més llarga –a Barcelona, l'any 2006 l'esperança de vida de les dones era de 85,2 anys i la dels homes, de 78,3 anys– (Agència de Salut Pública de Barcelona, 2008), però el seu estat de salut és pitjor. La menor esperança de vida dels homes té a veu-

re amb uns hàbits menys saludables. I és que encara que la configuració de la masculinitat pot variar entre comunitats, el desenvolupament d'una identitat masculina heterosexual generalment implica assumir riscos per a la salut (Doyal, 2001). Un exemple clar d'aquests riscos prové del mercat laboral: els homes treballen en activitats econòmiques amb més risc d'accidents de treball. A més d'aquests riscos en el lloc de treball, molts homes se senten impulsats cap a comportaments de risc per tal de provar la seva masculinitat. Com a resultat, els homes moren amb més freqüència que les dones com a conseqüència d'accidents de trànsit o esportius i, en la majoria de les societats, consumeixen més alcohol o tabac o tenen conductes sexuals més arriscades. El pitjor estat de salut de les dones –relacionat, sobretot, amb un excés de trastorns ansiosodepressius i problemes musculoesquelètics– estaria relacionat amb uns rols socials més desfavorables i amb la manca de poder en els diferents àmbits de la societat. Per exemple, elles són responsables del treball domèstic i familiar, que té poc reconeixement social, ocupen llocs de treball menys qualificats, amb condicions d'ocupació pitjors i estan exposades a la sobrecàrrega i als conflictes que comporta la conciliació de la vida laboral i familiar.

No obstant això, s'ha assenyalat que les diferències de gènere en la salut varien al llarg del cicle vital, de la mateixa manera que ho fan els papers

dels homes i les dones. La perspectiva vital té en compte que l'estat de salut d'una determinada cohort o generació a qualsevol edat reflecteix no només les condicions actuals, sinó també la incorporació de les circumstàncies vitals anteriors. És a dir, hi ha una interacció entre el desenvolupament biològic i social de les persones i el període històric en què van viure, en relació amb el context social, econòmic, polític, tecnològic i ecològic de la seva societat (Davey Smith, Gun Nell i Ben-Shlomo, 2001). Per tant, és necessari estudiar-les en diferents rangs d'edat, en comptes d'assumir que els patrons són similars al llarg de tot el cicle vital i en diferents generacions (Mcintyre, Hunt i Sweeting, 1996). A més, s'ha de considerar la possible interacció entre el gènere i la classe social.

L'objectiu d'aquest article és examinar les desigualtats de gènere en la salut i en les conductes relacionades amb la salut a la ciutat de Barcelona en tres grups d'edat: de 16 a 24 anys, de 25 a 64 anys i majors de 64 anys. Les dades procedeixen de l'última Enquesta de Salut de Barcelona (ESB), realitzada l'any 2006 i representativa de la població no institucionalitzada de la ciutat. La mostra està formada per 5.353 persones majors de 15 anys, un 11% de les quals té entre 16 i 24 anys, un 66% entre 25 i 64 anys, i un 23% és major de 64 anys; el 53% són dones. En primer lloc es presenten les diferències de gènere en alguns determinants socials de la salut, posteriorment en

les conductes relacionades amb la salut i finalment en diferents indicadors de salut.

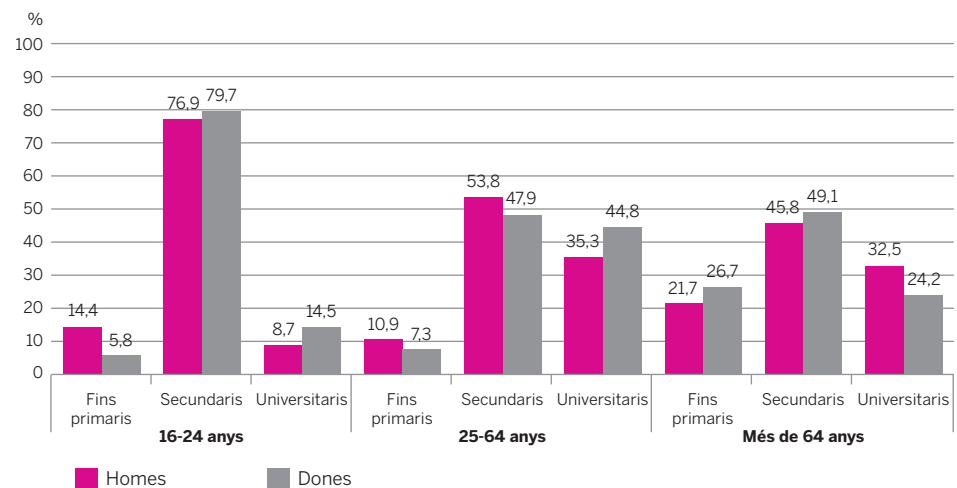
Desigualtats de gènere en alguns determinants socials de la salut

Com s'observa a la figura 1, les diferències de gènere en el nivell d'estudis segueixen patrons inversos segons el grup d'edat. Mentre entre les persones més grans el nivell d'estudis és inferior entre les dones, entre les més joves és superior. Així, entre els 25 i 64 anys, el 45% de les dones i el 35% dels homes tenen estudis universitaris.

La divisió sexual del treball, més marcada a mesura que s'incrementa l'edat, s'il·lustra amb la distribució de la població segons la situació laboral (figura 2, a la pàgina següent). Mentre no s'observen desigualtats de gènere entre la població més jove, que es distribueix

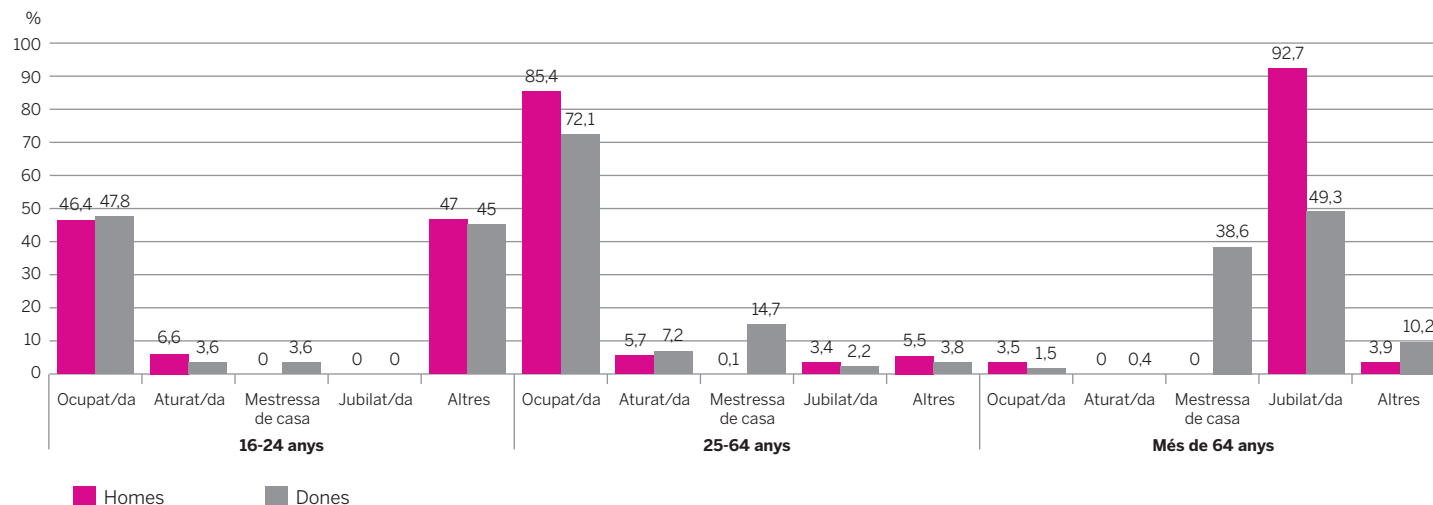
gairebé en dues categories amb proporcions similars, la població ocupada i "altres" –categoria formada fonamentalment per estudiants–, entre els 25 i els 64 anys la proporció de persones ocupades és superior entre els homes, mentre que la proporció de mestresses de casa ho és entre les dones. En la població major de 64 anys, les diferències de gènere en la situació laboral són encara més accentuades: un 92,7% dels homes són jubilats, proporció que entre les dones és només del 49,3%. En aquest grup d'edat, el 38,6% de les dones es defineix com a mestressa de casa, mentre que no hi ha cap home en aquesta situació. Aquestes diferències de gènere en la situació laboral segons el grup d'edat reflecteixen el profund canvi social que ha comportat la incorporació de les dones al mercat laboral en les últimes dècades.

Figura 1. Nivell d'estudis segons el sexe i el grup d'edat. Barcelona, 2006

Font: Enquesta de Salut de Barcelona, 2006. Elaboració pròpia.

Figura 2. Situació laboral segons el sexe i el grup d'edat. Barcelona, 2006

Font: Enquesta de Salut de Barcelona, 2006. Elaboració pròpia.

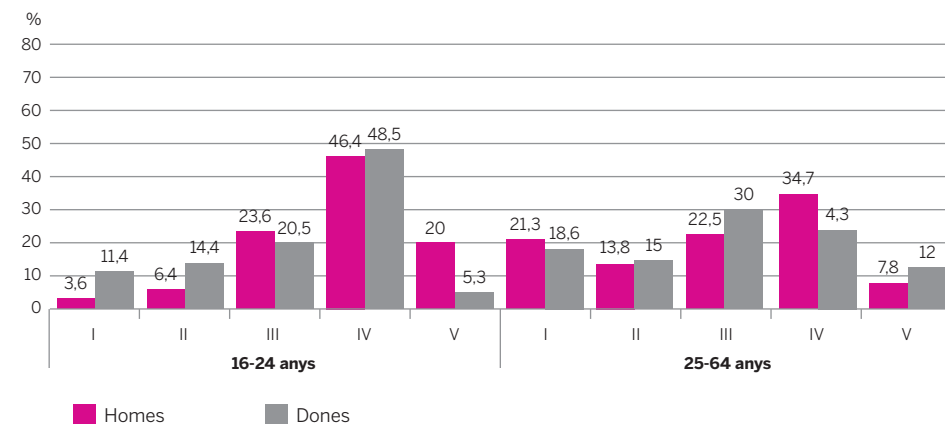
Tot i que, com s'ha comentat, en la població en edat de treballar el nivell d'estudis és superior entre les dones, entre les persones de 25 a 64 anys la distribució segons la classe social ocupacional¹ és similar entre els dos sexes (figura 3).

Les desigualtats de gènere en el poder en l'àmbit del treball remunerat es fan paleses en analitzar l'ocupació de càrrecs de comandament, entesa com tenir subordinats a càrrec, entre la població ocupada. Independentment de

l'edat i de la classe social ocupacional, les dones tenen menys probabilitats d'ocupar aquest tipus de càrrecs (figura 4). Entre els 25 i 64 anys, les diferències de gènere són més marcades entre les persones de classe I i les de classe V.

Aquest resultat és consistent amb molts estudis que documenten que els homes són majoria entre els directius,

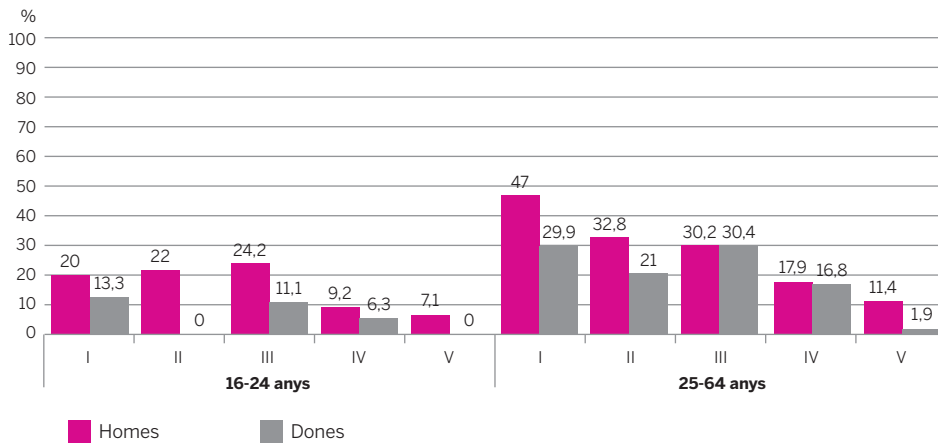
Figura 3. Classe social ocupacional de la població ocupada segons el sexe i el grup d'edat. Barcelona, 2006

Font: Enquesta de Salut de Barcelona, 2006. Elaboració pròpia.

1. La classe social ocupacional és una aproximació a la qualificació del treball –superior en les classes més benestants, la classe I–, que en aquest article s'ha elaborat a partir de la proposta del Grupo de la Sociedad Española de Epidemiología y de la Sociedad Española de Medicina Familiar y Comunitaria (Grupo de la Sociedad Española de Epidemiología y de la Sociedad Española de Medicina Familiar y Comunitaria, 2000). La classe I inclou gestors, personal tècnic expert i professionals lliberals; la classe II, ocupacions intermèdies i gestors de comerç; la classe III, treballadors i treballadores no manuals qualificats; la classe IV, treballadors i treballadores manuals qualificats o semiqualicats, i la classe V, treballadors i treballadores manuals no qualificats.

Figura 4. Ocupació de càrrecs de comandament segons el sexe, el grup d'edat i la classe social ocupacional. Barcelona, 2006

Font: Enquesta de Salut de Barcelona, 2006. Elaboració pròpia.

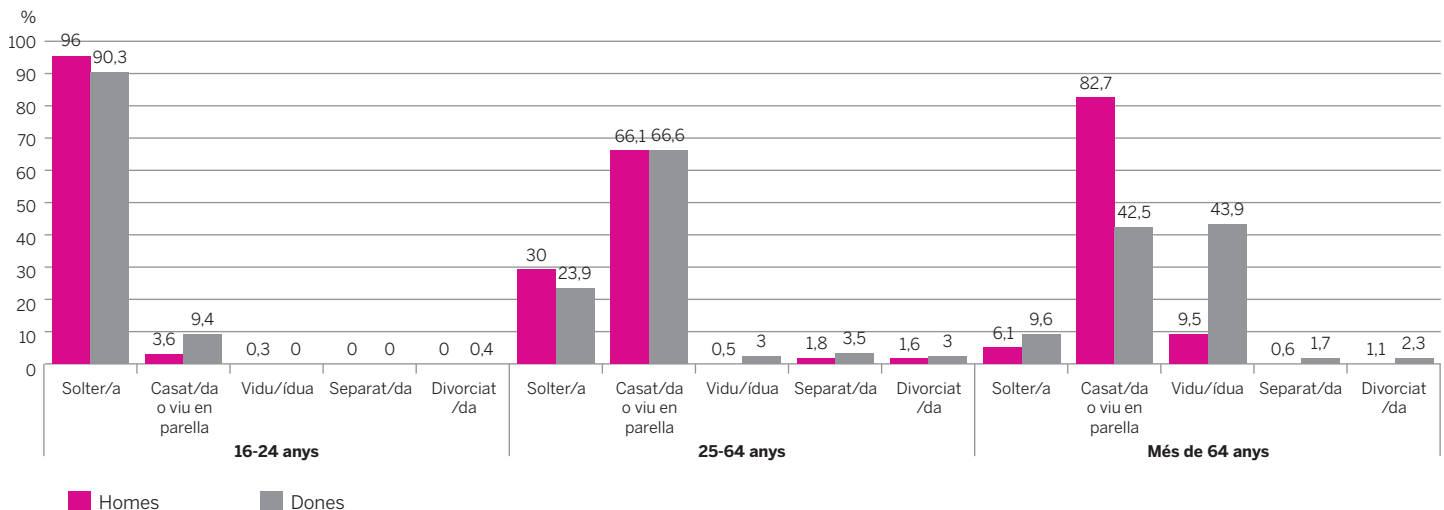
alts executius i en els nivells superiors de les ocupacions professionals, mentre que les dones romanen encara concentrades en categories inferiors. S'han establert regles, visibles i invisibles, entorn de la norma masculina, a la qual

les dones de vegades troben dificultats per adaptar-se: els col·legues, independentment del sexe, i els clients no consideren automàticament les dones iguals als homes; elles generalment han de treballar més durament que els homes per

provar-se a si mateixes i, a vegades, han d'adoptar estils i actituds masculins de treball. A més, les dones tendeixen a ser excloses de les xarxes informals dominades pels homes dins de les empreses, que són essencials per a la seva carrera professional (Artazcoz, 2005). Les implicacions d'aquests resultats per a les desigualtats de gènere en la salut són clares: la posició socioeconòmica és un dels predictors principals de l'estat de salut (Krieger, Williams i Moos, 1997).

Pel que fa a l'estat civil, a partir dels 25 anys el percentatge de persones vídues, separades o divorciades és superior entre les dones. Ressalta l'alta proporció de vídues (48,9%) en comparació amb els homes (9,5%) entre els majors de 64 anys, cosa que és deguda a la major esperança de vida de les dones (figura 5). Això té implicacions per a la salut, ja que nombrosos

Figura 5. Estat civil o de convivència segons el sexe i el grup d'edat. Barcelona, 2006

Font: Enquesta de Salut de Barcelona, 2006. Elaboració pròpia.

estudis documenten en ambdós sexes una major esperança de vida (Cheung, 2000; Johnson, Backlund i Sorlie, 2000) i un millor estat de salut físic i mental entre les persones casades o que viuen en parella (Simon, 2002; Wu *et al.*, 2003).

Les desigualtats de gènere es reproduïxen en el treball domèstic i familiar. Com s'observa a la figura 6, entre les persones empleades casades o que viuen en parella, hi ha una proporció molt superior de dones que d'homes que afirmen ser elles soles les responsables principals de la cura dels infants menors de 15 anys, cosa que també succeeix amb la cura de les persones majors de 65 anys que necessiten atencions o de persones amb discapacitat i en el nombre d'hores de treball domèstic i familiar (Cortès i Artazcoz, 2009).

Les conductes relacionades amb la salut

En aquesta secció s'examinen quatre indicadors de salut: tabaquisme, consum d'alcohol, pràctica d'exercici físic i hores de son. En primer lloc es presenten els resultats segons el sexe i posteriorment també segons el nivell d'estudis.

El tabaquisme s'ha mesurat a través d'una variable amb dues categories, ser fumador actual o no. Es considera consum d'alcohol de risc beure més de 28 unitats setmanals en homes i més de 17 en dones. L'exercici físic en el temps de lleure s'ha agrupat en dues categories: sedentarisme (definit com la realització de menys activitat física de la recomanada per a obtenir beneficis cardiovasculars) i la resta. Les hores diàries de son també s'han mesurat a través d'una variable dicotòmica (6 hores o menys i més

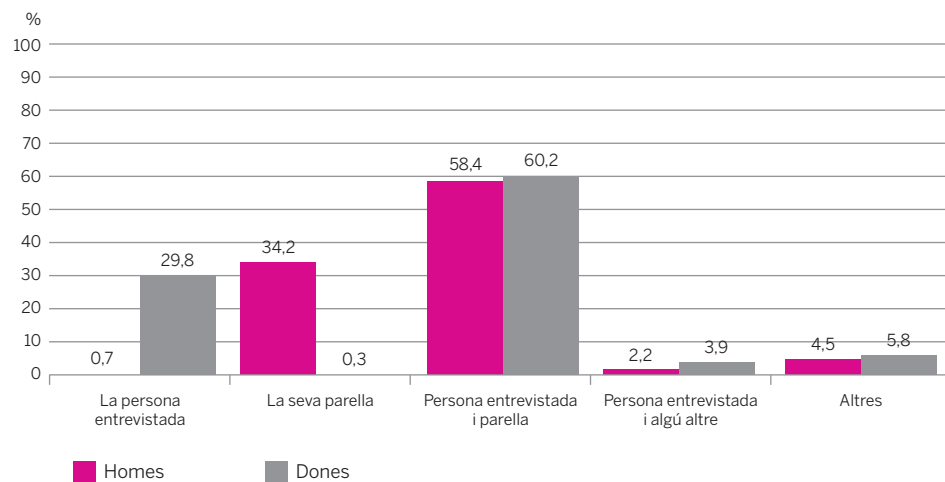
de 6 hores). Es considera que el temps de son que cal per a recuperar-se de l'esforç diari és d'entre 7 i 9 hores diàries.

Les normes de gènere proporcionen l'explicació social dels patrons de comportament relacionats amb la salut i lligats al sexe. Tanmateix, aquest origen social rarament rep l'atenció que mereix, com si els comportaments relacionats amb la salut fossin naturals i no apresos. En general, parlar de gènere i salut ha significat fer-ho de dones i salut, amb la qual cosa no es posaven en evidència els lligams entre la masculinitat i els comportaments de risc. Recentment, però, ha sorgit una preocupació per les implicacions negatives de la socialització en la masculinitat sobre la salut (Griffiths, 2006).

A Barcelona, la prevalença del tabaquisme i del consum d'alcohol de risc es redueix amb l'edat i és superior entre els homes, mentre que el sedentarisme en el temps de lleure es manté estable amb l'edat i és superior entre les dones en els grups d'edat extrems. A més a més, la prevalença de dormir 6 hores o menys al dia augmenta amb l'edat i no hi existeixen diferències de gènere (figura 7).

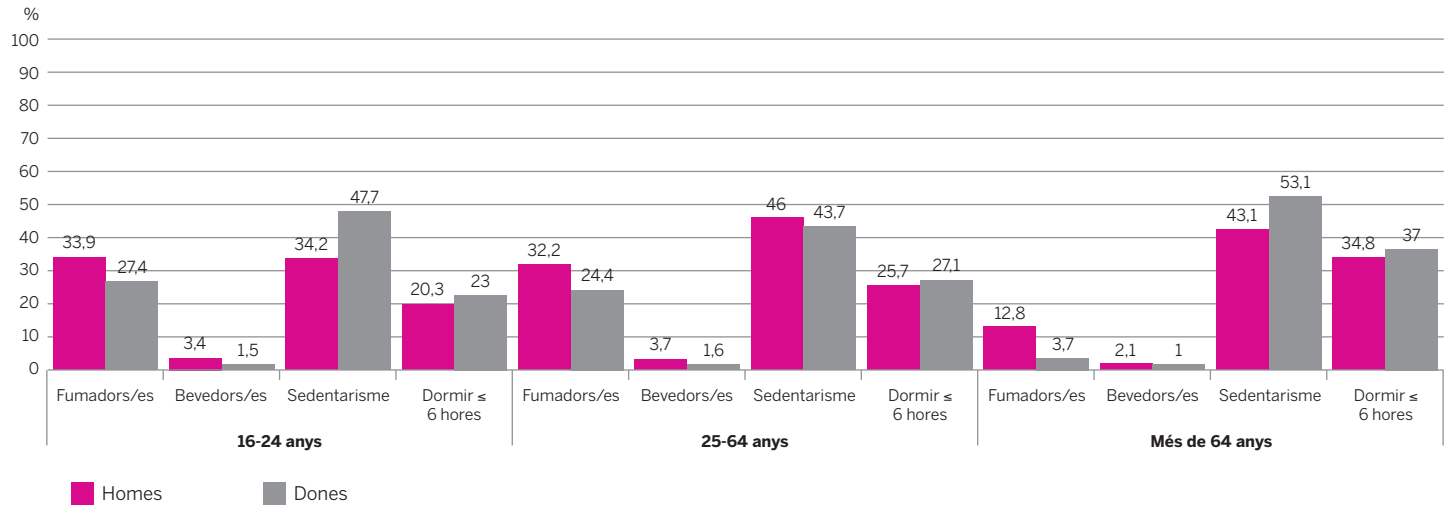
Els hàbits relacionats amb la salut, a més d'associar-se amb el sexe, també ho fan habitualment amb la posició socioeconòmica. En tots els grups d'edat, entre les persones que tenen com a màxim estudis secundaris, la prevalença del tabaquisme és superior entre els homes, però entre les persones universitàries no hi ha diferències de gènere

Figura 6. Cura de les persones menors de 15 anys en població ocupada de 16 a 64 anys casada o que viu en parella, segons el sexe. Barcelona, 2006

Font: Enquesta de Salut de Barcelona, 2006. Elaboració pròpia.

Figura 7. Conductes relacionades amb la salut segons el sexe i el grup d'edat. Barcelona, 2006

Font: Enquesta de Salut de Barcelona, 2006. Elaboració pròpia.

a partir dels 25 anys i, fins i tot, entre la població més jove, fumar és més freqüent entre les dones (figura 8). Cal assenyalar que mentre que els homes amb menys nivell d'estudis fumen més, en les dones més joves i més grans aquest patró és a la inversa.

Entre les dones la prevalença del consum d'alcohol de risc és superior a mesura que s'incrementa el nivell d'estudis, mentre que entre els homes no s'observa aquesta associació (figura 9, a la pàgina següent).

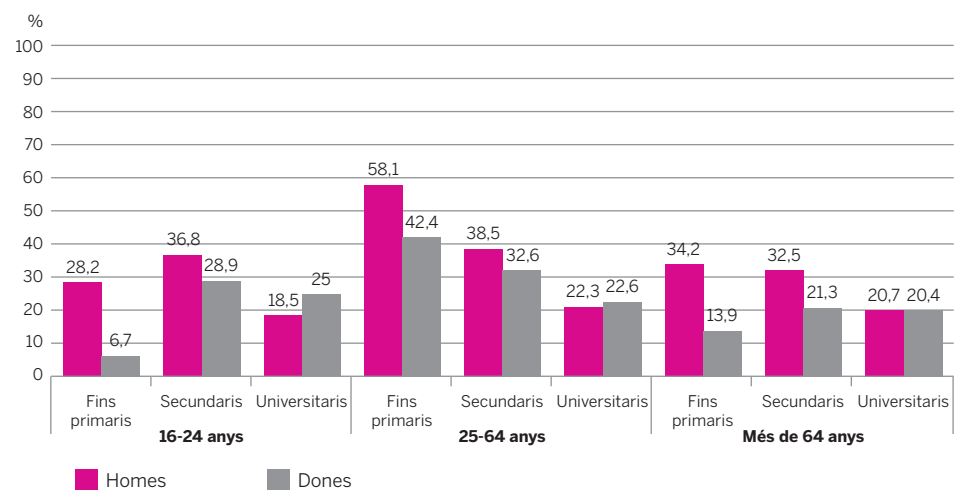
Mentre que entre els homes la prevalença del sedentarisme decreix a mesura que s'incrementa el nivell d'estudis, entre les dones, tot i que la tendència hi és, l'associació no és tan marcada (figura 10, a la pàgina següent).

El 28% dels homes de Barcelona i el 32% de les dones dormen 6 hores o menys al dia, prevalença que augmenta

amb l'edat en ambdós sexes. A més, la prevalença és superior entre les persones de menor nivell d'estudis, amb diferències més accentuades entre les dones (figura 11, a la pàgina següent).

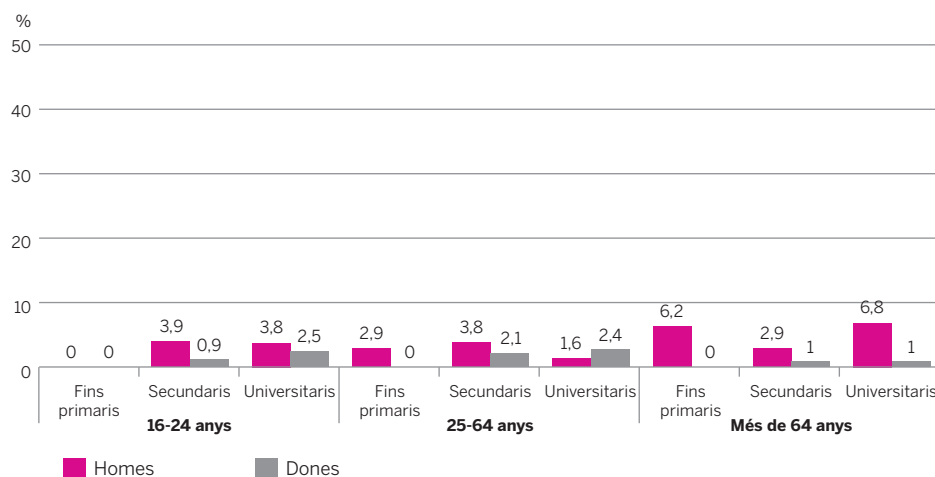
Com ja han documentat altres estudis (Artazcoz, Borrell i Benach, 2001) també a Barcelona, entre les dones dormir poques hores –un indicador de salut estretament associat a disposar de

Figura 8. Tabaquisme segons el sexe, el grup d'edat i el nivell d'estudis. Barcelona, 2006

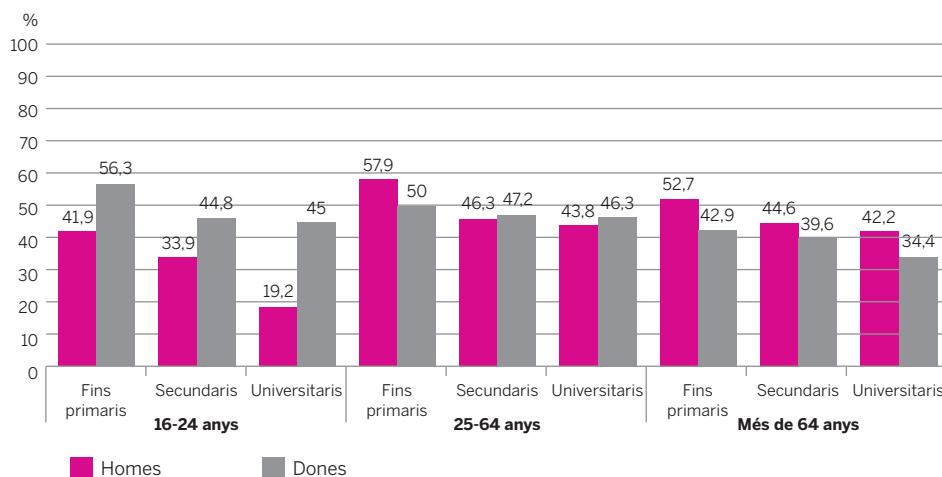
Font: Enquesta de Salut de Barcelona, 2006. Elaboració pròpia.

Figura 9. Consum d'alcohol de risc segons el sexe, el grup d'edat i el nivell d'estudis. Barcelona, 2006

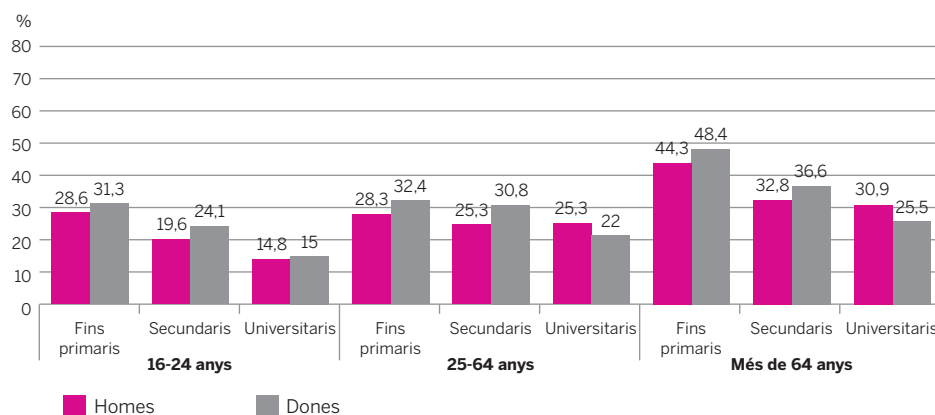
Font: Enquesta de Salut de Barcelona, 2006. Elaboració pròpia.

Figura 10. Sedentarisme en el temps de lleure segons el sexe, el grup d'edat i el nivell d'estudis. Barcelona, 2006

Font: Enquesta de Salut de Barcelona, 2006. Elaboració pròpia.

Figura 11. Dormir 6 hores o menys al dia segons el sexe, el grup d'edat i el nivell d'estudis. Barcelona, 2006

Font: Enquesta de Salut de Barcelona, 2006. Elaboració pròpia.

temps propi- es relaciona amb la “double jornada”, sobretot entre les treballadores menys qualificades, les de les classes IV i V, entre les quals la proporció de les que dormen 6 hores o menys al dia en les casades que conviuen amb algun fill i/o filla és de 37,8% davant d’un 54,7% entre les que no tenen criatures (figura 12). S’ha de tenir en compte que la manca crònica de son s’associa amb sobrepès, resistència a la insulina i diabetis, concentracions baixes de tirotròpina, depressió, problemes coronaris i hipertensió (Rajaratnam i Arendt, 2001; Ayas, White, Al-Delaimy i col·l., 2003a; Ayas, White, Al-Delaimy i col·l., 2003b; Gottlieb, Redline, Nieto i col·l., 2006). A més, supera el consum d’alcohol i de drogues com la causa prevenible més freqüent d’accidents de trànsit (Rajaratnam i Arendt, 2001).

L'estat de salut

En aquest apartat s’examinen tres indicadors de salut: salut percebuda, salut mental i consum de psicofàrmacs. En primer lloc es presenten els resultats segons el sexe i després també segons el nivell d’estudis.

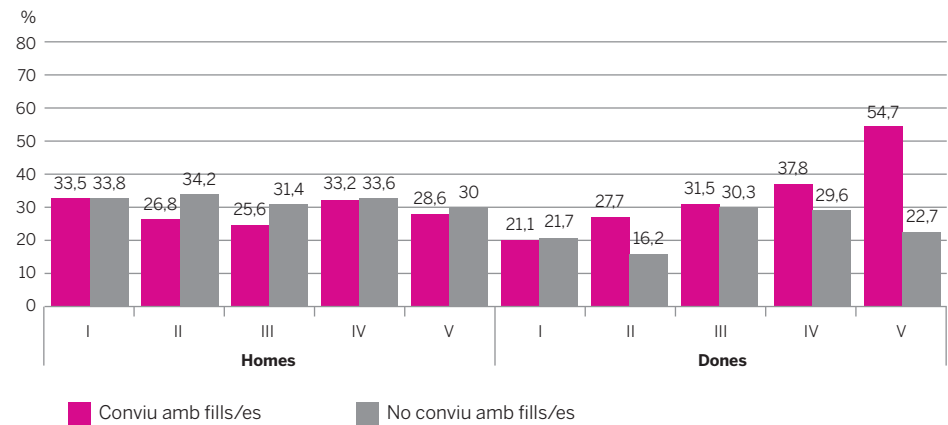
La salut percebuda s’ha recollit demanant a les persones entrevistades que descriguin la seva salut general com a “excel·lent”, “molt bona”, “bona”, “regular” o “dolenta”. La variable original s’ha dicotomitat considerant les categories “regular” i “dolenta” com a mala salut percebuda. La salut percebuda és un indicador ampli del benestar associat amb la salut i s’ha

trobat que és un bon predictor de la mortalitat, fins i tot millor que el diagnòstic mèdic (Idler i Benyamini, 1997; Mossey i Shapiro, 1982). La salut mental s'ha mesurat a través de la versió de 12 ítems del qüestionari de salut general de Goldberg (12-GHQ) (Goldberg *et al.*, 1970). Aquest és un instrument molt utilitzat per a la detecció de desordres psiquiàtrics de naturalesa ansiós-depressiva (Goldberg, 1972). La variable original s'ha recodificat en una de dicotòmica, prenent els valors superiors a 2 per indicar una mala salut mental. El consum de psicofàrmacs s'ha mesurat a través d'un llistat de medicaments presos durant els dos últims dies, en el qual s'han inclòs els ansiolítics, els antidepressius i les pastilles per dormir.

Com és habitual, les prevalències del mal estat de salut percebut, del mal estat de salut mental (entès com a trastorns ansiosodepressius menors) i de consum de psicofàrmacs són superiors entre les dones. Aquestes desigualtats de gènere es donen en tots els grups d'edat. D'altra banda, mentre la prevalença del mal estat de salut percebut i del consum de psicofàrmacs s'incrementa a mesura que ho fa l'edat en ambdós sexes, la del mal estat de salut mental és similar en tots els grups d'edat (figura 13).

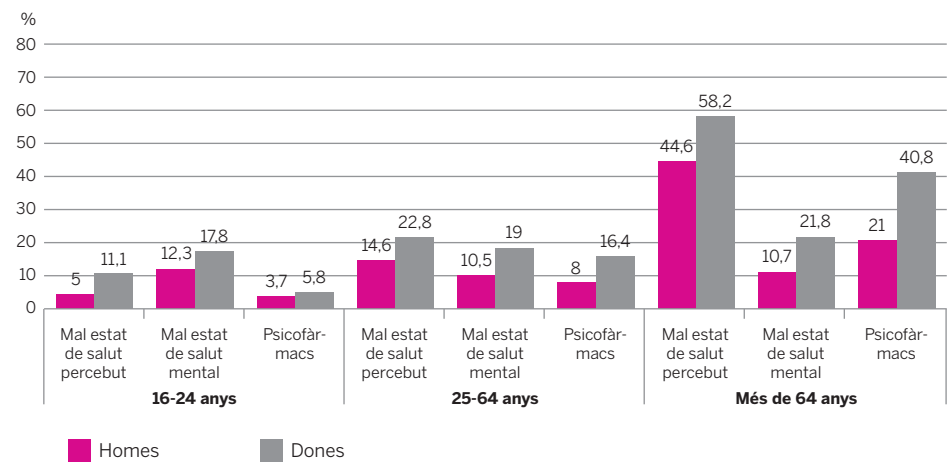
A partir dels 25 anys, en els dos sexes s'observa una tendència clara en la prevalença del mal estat de salut percebut segons el nivell d'estudis, amb un millor estat de salut a mesura que aquest augmenta (figura 14).

Figura 12. Dormir 6 hores o menys al dia segons el sexe, la classe social i la convivència amb fills o filles entre persones ocupades casades o que viuen en parella. Barcelona, 2006

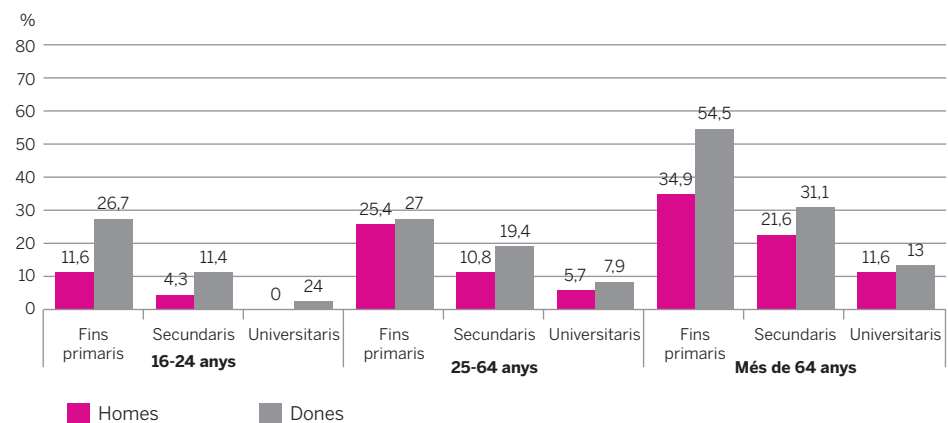
Font: Enquesta de Salut de Barcelona, 2006. Elaboració pròpia.

Figura 13. Mal estat de salut percebut, mal estat de salut mental i consum de psicofàrmacs segons el sexe i el grup d'edat. Barcelona, 2006

Font: Enquesta de Salut de Barcelona, 2006. Elaboració pròpia.

Figura 14. Mal estat de salut percebut segons el sexe, el grup d'edat i el nivell d'estudis. Barcelona, 2006

Font: Enquesta de Salut de Barcelona 2006. Elaboració pròpia.

Pel que fa a la salut mental, en ambdós sexes és millor entre les persones de nivells d'estudis més elevats, amb una tendència més pronunciada entre les dones (figura 15).

També en ambdós sexes, entre les persones de 25 anys o més, el consum

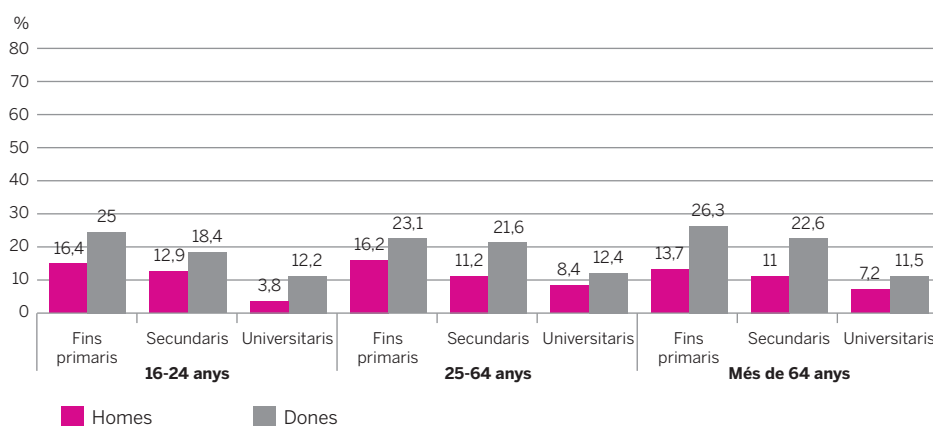
de psicofàrmacs és més freqüent entre les persones de nivells d'estudis més baixos (figura 16).

La divisió sexual del treball configura diferents posicions en el treball remunerat i en l'esfera domèstica i familiar segons el sexe, cosa que també

s'associa a diferències de gènere en els determinants socials de la salut relacionats amb el treball. Per exemple, està documentat que la pèrdua del treball té un impacte sobre la salut, sobretot en l'esfera de la salut mental, superior entre els homes que entre les dones. Tot i que alguns estudis han relacionat aquest diferent patró de gènere amb la major centralitat del treball remunerat en la vida dels homes que en la de les dones, estudis recents subratllen el paper del rol tradicional de l'home com a sustentador principal de la llar, de manera que l'impacte de la pèrdua de feina sobre la salut mental és superior entre els homes casats o que viuen en parella de classes manuals. Perdre la feina, en aquest col·lectiu, pot comportar un greu problema econòmic per a la família, ja que amb freqüència són l'única font d'ingressos. Contràriament, entre les dones la convivència amb fills i/o filles actua com a element protector en el cas de quedar-se a l'atur (Artazcoz *et al.*, 2004).

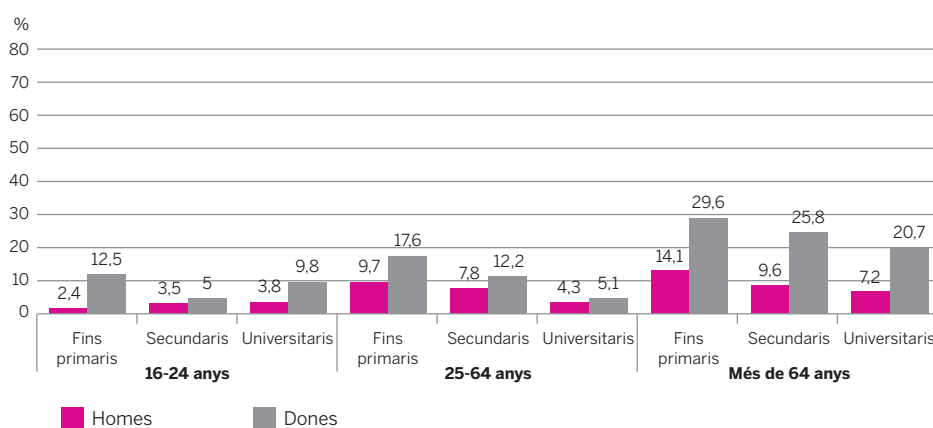
Com s'observa a la figura 17, a Barcelona l'impacte de perdre la feina és també superior entre els homes de classes manuals. És interessant el patró trobat entre les persones més qualificades de classes I i II, en les quals l'efecte sobre la salut mental és superior entre les dones, probablement per una combinació d'una major centralitat del treball remunerat en la seva vida que en la de les treballadores manuals, juntament amb més dificultats per trobar feina que els homes de la mateixa qualificació.

Figura 15. Mal estat de salut mental segons el sexe, el grup d'edat i el nivell d'estudis. Barcelona, 2006

Font: Enquesta de Salut de Barcelona, 2006. Elaboració pròpia.

Figura 16. Consum de psicofàrmacs segons el sexe, el grup de treball i el nivell d'estudis. Barcelona, 2006

Font: Enquesta de Salut de Barcelona, 2006. Elaboració pròpia.

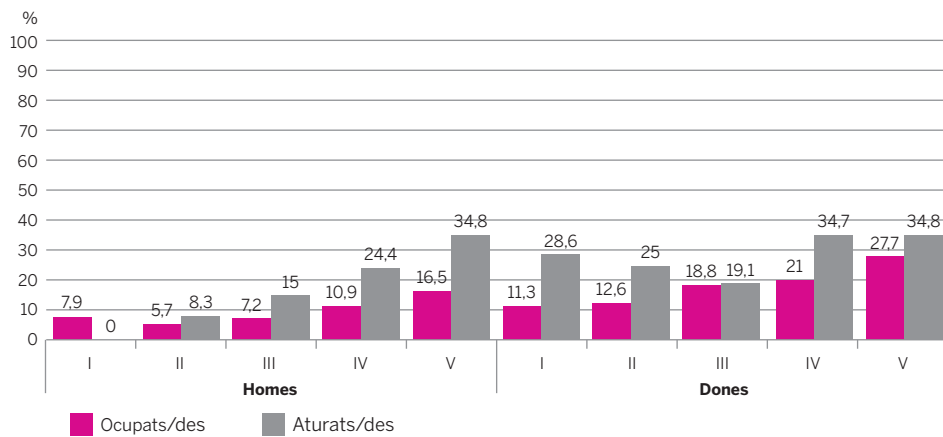
S'ha assenyalat que el pitjor estat de salut de les dones és degut a la seva posició més desfavorida en la societat. Com s'ha mencionat abans, elles tenen menys poder en les empreses i en la societat en general, però, a més, continuen sent les responsables principals

del treball domèstic i familiar, responsabilitat que bona part d'elles ha de compaginar amb el treball remunerat. Molts homes i moltes dones volen tenir un treball remunerat satisfactori i una vida familiar feliç. Tanmateix, per a moltes dones aquesta aspiració és molt

difícil, ja que continuen sent les responsables principals de les tasques domèstiques. Per tant, sovint han de triar entre el treball remunerat i la família, o han de donar prioritat a una opció per sobre de l'altra en algun moment de la vida.

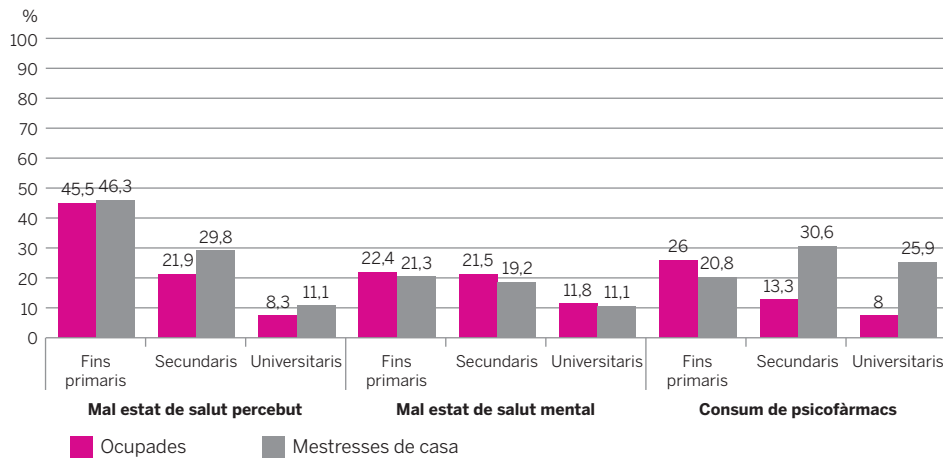
Així, a Barcelona entre les mestresses de casa de 25 a 64 anys, el 75% de les que es defineixen com a mestresses de casa afirmen haver treballat abans i el 63% diu que va abandonar el mercat laboral per obligacions familiars. Entre les dones de 25 a 64 anys casades o que viuen en parella, després de tenir en compte l'edat i la classe social, no hi ha diferències en l'estat de salut percebut ni en l'estat de salut mental entre dones empleades i mestresses de casa, però les segones tenen un consum superior de psicofàrmacs, sobretot entre les de nivells d'estudis més alts (figura 18).

Figura 17. Mal estat de salut mental segons el sexe, la classe social i la situació laboral entre la població activa. Barcelona, 2006

Font: Enquesta de Salut de Barcelona, 2006. Elaboració pròpia.

Figura 18. Mestresses de casa i dones ocupades de 25 a 64 anys casades o que viuen en parella amb mal estat de salut percebut, mala salut mental i consum de psicofàrmacs segons el nivell d'estudis i la situació laboral. Barcelona, 2006

Font: Enquesta de Salut de Barcelona, 2006. Elaboració pròpia.

Conclusions

A Barcelona, persisteixen les desigualtats socials entre homes i dones, amb una situació més desfavorida per a les dones. Aquestes desigualtats es tradueixen en desigualtats de gènere en els hàbits i l'estat de salut. La situació és més positiva per a les dones pel que fa als hàbits relacionats amb la salut, excepte en el cas del sedentarisme, i del tabaquisme entre les persones més joves universitàries, però el seu estat de salut és pitjor. La classe social interactua amb el gènere, de manera que, per exemple, la prevalença del tabaquisme és superior entre els homes

en els grups amb nivells d'estudis més baixos, però no hi ha diferències de gènere entre les persones universitàries; fins i tot entre les persones més joves la prevalença del tabaquisme és superior entre les dones.

A Barcelona, la divisió sexual del treball i les desigualtats en el poder són determinants importants de la

salut de dones i homes. A causa de la major càrrega de treball domèstica i familiar que tenen, les dones empleades, casades o que viuen en parella i/o que conviuen amb criatures dormen menys hores que les que no hi conviuen. El paper tradicional de l'home com a principal sustentador econòmic de la llar és en bona part responsable

del major impacte de l'atur sobre la salut mental en el sexe masculí. Finalment, moltes dones abandonen el mercat laboral per obligacions familiars. A Barcelona, les mestresses de casa tenen un consum superior de psicofàrmacs que les dones empleades, sobretot entre les de nivells d'estudis més alts.

Referències bibliogràfiques

AGÈNCIA DE SALUT PÚBLICA DE BARCELONA (2008). *La salut a Barcelona 2007*. Barcelona: Agència de Salut Pública de Barcelona.

ARTAZCOZ, L.; BENACH, J.; BORRELL, C.; CORTÈS, I. (2004). "Unemployment and mental health: Understanding the interactions among gender, family roles, and social class". *American Journal of Public Health*, vol. 94, p. 82-88.

ARTAZCOZ, L.; BORRELL, C.; BENACH, J. (2001). "Gender inequalities in health among workers: the relation with family demands". *Journal of Epidemiology and Community Health*, vol. 55, p. 639-647.

ARTAZCOZ, L. (2005). *La salut des de la sensibilitat de gènere*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Institut Català de les Dones.

AYAS, N. T.; WHITE, D. P.; AL-DELAIFY, W. K. i col·l. (2003a). "A prospective study of self-reported sleep duration and incident diabetes in women". *Diabetes Care*, vol. 26, p. 380-384.

— (2003b). "A prospective study of sleep duration and coronary heart disease in women". *Archives of Internal Medicine*, vol. 163, p. 205-209.

CORTÈS, I.; ARTAZCOZ, L. (2009). *Treball i salut a Barcelona*. Barcelona: Agència de Salut Pública de Barcelona.

CHEUNG, Y. B. (2000). "Marital status and mortality in British women: A longitudinal study". *International Journal of Epidemiology*, vol. 29, p. 93-99.

DAVEY SMITH, G.; GUN NELL, D.; BEN-SHLOMO, Y. (2001). "Life-course approaches to socio-economic differentials in cause-specific adult mortality". A: LEON, D.; WALT, G. (eds.). *Poverty, inequality, and health: an international perspective*. Oxford: Oxford University Press.

DOYAL, L. (2001). "Sex, gender, and health: the need for a new approach". *British Medical Journal*, vol. 323, p. 1061-1063.

GOLDBERG, D.; COOPER, B.; EASTWOOD, M. R.; KEDWART, H. B.; SHEPHERD, M. (1970). "A standardized psychiatric interview for use in community surveys". *British Journal of Preventive and Social Medicine*, vol. 24, p. 18-23.

GOLDBERG, D. (1972). *The detection of psychiatric illness by questionnaire*. Oxford: Oxford University Press.

GOTTLIEB, D. J.; REDLINE, S.; NIETO, F. J. i col·l. (2006). "Association of usual sleep duration with hypertension: the Sleep Heart Health Study". *Sleep*, vol. 29, p. 1009-1014.

GRIFFITHS, S. (2006). "Men's health: unhealthy lifestyles and an unwillingness to seek medical help". *British Medical Journal*, vol. 312, p. 69-70.

GRUPO DE LA SOCIEDAD ESPAÑOLA DE EPIDEMIOLOGÍA Y DE LA SOCIEDAD ESPAÑOLA DE MEDICINA FAMILIAR Y COMUNITARIA (2000). "Una propuesta de medida de la clase social". *Atención Primaria*, vol. 25, p. 50-63.

IDLER, E.; BENYAMINI, Y. (1997). "Self-rated health and mortality: A review of twenty-seven community studies". *Journal of Health and Social Behaviour*, vol. 38, p. 21-37.

JOHNSON, N. J.; BACKLUND, E.; SORLIE, P. D. et al. (2000). "Marital status and mortality: The national longitudinal mortality study". *Annals of Epidemiology*, vol. 10, p. 224-238.

KRIEGER, N.; WILLIAMS, D.; MOSS, N. (1997). "Measuring social class in US public health research: concepts, methodologies and guidelines". *Annual Review of Public Health*, vol. 18, p. 341-378.

MACINTYRE, S.; HUNT, K.; SWEETING, H. (1996). "Gender differences in health: are things really as simple as they seem?". *Social Science and Medicine*, vol. 42, p. 617-624.

MOSSEY, J.; SHAPIRO, E. (1982). "Self-rated health: a predictor of mortality among the elderly". *American Journal of Public Health*, 1982, 72 (8), p. 800-808.

RAJARATNAM, S. M. W.; ARENDT, J. (2001). "Health in a 24-h society". *Lancet*, vol. 358, p. 999-1005.

SIMON, R. W. (2002). "Revisiting the relationships among gender, marital status, and mental health". *American Journal of Sociology*, vol. 107, p. 1065-1096.

WU, Z.; PENNING, M.; POLLARD, M. S. et al. (2003). "In sickness and in health. Does cohabitation count?". *Journal of Family Issues*, vol. 24, p. 811-838.

Les dones i l'ús del temps a Barcelona

Elena Sintes. Direcció del Programa de Nous Usos Socials del Temps. Ajuntament de Barcelona

Introducció

Actualment, la qüestió del temps, la seva rellevància com a recurs social fonamental, és un element central del debat polític i social. En les dues darreres dècades, les polítiques públiques arreu d'Europa han anat dirigint la seva atenció sobre com el funcionament de les ciutats incideix en l'ús que les persones fan dels seus temps i, especialment, en les possibilitats d'harmonització de les esferes laboral, familiar i personal. La presa de consciència sobre la problemàtica del temps s'inicia amb la constatació d'una gran desigualtat entre gèneres en relació amb la distribució del temps i amb la capacitat de decisió sobre el seu ús. El canvi en els rols de gènere (amb la incorporació progressiva de les dones al treball remunerat de forma superposada al treball domèstic i familiar), combinat amb altres tipus de canvis de caràcter territorial, econòmic, demogràfic i social, ha desembocat en el qüestionament de l'ordenació actual del temps social i, especialment, en la vindicació d'una major equitat del temps entre dones i homes (Balbo, 1991).

Les transformacions en l'organització social de la vida quotidiana han repercutit en la gestió del temps i han derivat en disfuncions temporals com la dificultat creixent de combinar les activitats diàries, la multiplicació i diversificació dels usos del temps i de la mobilitat, la sensibilitat creixent en relació amb els temps, tant en termes quantitativs (les quantitats de temps dedicat al treball, el temps disponible

per al descans o el lleure) com qualitativs (el temps adquireix un valor simbòlic, i esdevé un factor de benestar).

No es tracta d'una qüestió fàcil. L'empremta de la societat industrial i de l'hegemonia patriarcal han solidificat un *habitus* difícil de trencar. L'organització del temps és hereva d'un model social fonamentat en la divisió dels espais i temps i la segmentació sexual del treball que va atorgar als homes els espais i temps públics (treball remunerat, representació política i ciutadana) i a les dones l'ocupació en els privats (la llar, la família). A hores d'ara, dit de forma genèrica, la modernitat ha assumit el treball remunerat com a prioritari i l'ha situat en l'eix sobre el qual pivota la resta de la vida quotidiana.

Sí, dones i homes viuen el temps de forma desigual. Una desigualtat amb múltiples cares. No es tracta tan sols d'una distribució desigual de tasques i temps, ni que les dones suportin una càrrega de treball superior que la dels homes i, per tant, gaudeixin de menys temps lliure, sinó que tenen menys possibilitats de fer-se'l seu.

L'organització social del temps es configura a partir dels rols socials i dels imaginaris col·lectius. L'ús del temps de cada persona depèn de la seva posició en la societat, del moment del cicle vital en què està, del seu estatus i, sobretot, del seu sexe. Parlar del temps de les dones és, també, parlar dels homes, ja que no es poden entendre de forma separada sinó que ambdós formen el model actual del temps social, divers, desigual, canviant.

La ciutat, el territori, pot fer créixer o disminuir les desigualtats, facilitant o dificultant la gestió del temps de les persones i la capacitat per disposar-ne lliurement (Ascher, 1995). Els ritmes de les ciutats responen encara a un model obsolet. Uns ritmes que es contradueixen amb les dinàmiques del canvi social i que estan generant malestars en els homes i, sobretot, la perpetuació d'un model insostenible per a les dones.

A Barcelona, el debat de l'articulació social del temps s'introdueix als anys noranta del segle xx a través dels plans municipals de les dones. L'any 2003, amb la creació de la Regidoria d'Usos del Temps, s'institucionalitza un espai polític propi per al disseny i la implementació de polítiques locals de temps, que es caracteritza per impulsar les investigacions sobre els usos del temps de la ciutadania i els desequilibris i les tensions que se'n deriven. Aquestes investigacions, realitzades en col·laboració amb analistes i centres de recerca, han acabat constituint una descripció força àmplia dels usos socials del temps a la ciutat de Barcelona. En aquest article es presenten algunes de les dades principals sobre la configuració del temps a la ciutat i, en particular, els trets més característics de la realitat femenina.¹

1. Vegeu els informes sobre l'ús social del temps editats per l'Ajuntament de Barcelona (Sintes, Serra, Cónsola i Ramon, 2009; Sintès i Miralles, 2006, 2008a, 2008b) i els diversos volums de la col·lecció *Dossiers del Temps*.

1. Les activitats i el temps de les dones

Les recerques dutes a terme els darrers anys han permès constatar la importància del treball femení en la nostra societat, i les grans desigualtats de gènere en la distribució i apropiació del temps. Les estadístiques de recompte de la dedicació a cadascuna de les activitats quotidianes han perfilat la magnitud de la diferència. El resultat general és prou contundent: les dones dediquen més hores que els homes a treballar, remuneradament o no, en detriment de la seva disponibilitat de temps lliure. Aquest és l'origen de la reivindicació femenina d'una major equitat temporal.

L'ús del temps no és un concepte absolut, sinó que es tracta d'una construcció cultural pròpia de cada societat. El context social configura unes relacions de gènere (i, per tant, una distribució del temps) determinades i disposa d'elements facilitadors o dificultadors per a canviar aquesta situació. Les estadístiques europees en són un bon exemple. Les dones europees d'entre 20 i 74 anys dediquen més temps al treball domèstic i familiar que els homes de la mateixa edat. Les mateixes dades també assenyalen que els homes dediquen més temps al treball remunerat i als estudis que a les tasques domèstiques i, en tots els casos, les dones tenen menys temps lliure que els homes. Finalment, constaten que el model *male breadwinner* (home sustentador de la família) persisteix a tot Europa, amb matisos en funció del model d'estat de benestar i del tipus de

polítiques desenvolupades en cada país (Torns, Borràs, Moreno i Recio, 2006).

Si bé, en conjunt, les dones presenten un ús i unes percepcions del temps diferents dels dels homes, no podem obviar el fet que l'ús del temps tampoc no és homogeni dins del col·lectiu femení. Sabem que les característiques de les persones i les seves circumstàncies vitals influeixen en la forma d'usar el temps. El cicle vital és el factor que determina més clarament aquests usos i l'organització de les activitats diàries. Per a les dones, el cicle de vida condiciona les possibilitats de gestió del temps, sense oblidar les importants variacions associades a altres factors, com ara el nivell d'estudis o l'estatus social (vegeu l'estudi de Sara Moreno en aquest mateix número de la revista).

Des d'una perspectiva estrictament individual, la situació d'activitat de cada persona és un condicionant clau per a la seva gestió del temps. L'ocupació laboral, els estudis, les tasques domèstiques i familiars, entre altres, estructuren la vida quotidiana de la població. Cal tenir present, però, que el temps és relacional i social. L'experiència individual se situa en una configuració social del temps, és a dir, en relació amb els altres. Vegem algunes dades estadístiques sobre el cas de Barcelona que ho il·lustren.

1.1. L'ocupació laboral

En el procés de construcció de la modernitat, el treball remunerat ha adquirit una posició central en la societat

occidental. La vida quotidiana apareix a hores d'ara perfilada per aquesta dominació, en què el treball laboral dota de sentit l'experiència vital. El temps de treball remunerat es constitueix com l'element estructurador principal del temps social, si bé estem davant la ruptura de la pauta històrica de la divisió i l'ordre del treball, en què aquest és cada vegada menys homogeni, menys regular, menys lineal (Sennett, 2000; Prieto, Ramos i Callejo, 2008).

Des dels anys setanta del segle xx les polítiques de la Unió Europea s'han encaminat a fomentar la regulació legislativa i la implementació de mesures en favor de la igualtat laboral de dones i homes. Sense entrar a debatre sobre la idoneïtat ni els resultats d'aquestes mesures, cal dir que han acompanyat la dinàmica de creixent integració de les dones al mercat de treball remunerat.

A Barcelona, l'evolució de l'activitat laboral dels darrers vint-i-cinc anys permet observar l'increment de l'activitat ocupacional femenina, amb variacions temporals derivades dels canvis en la conjuntura econòmica. En paral·lel es transforma l'estructura social, amb la progressiva reducció del percentatge de dones dedicades exclusivament a les tasques domèstiques i familiars.

Avui, malgrat l'impacte de la crisi econòmica actual, les dones continuen avançant en la incorporació al mercat laboral, tot i que encara hi tenen una presència notablement inferior que la dels homes (vegeu els gràfics 1 i 2). Les dades més recents indiquen que una

mica més de la meitat de les barcelonines són laboralment actives i entre els 16 i els 64 anys la taxa d'activitat arriba fins al 75%. La integració, però, és desigual: tot i que les diferències entre les taxes d'activitat femenina i masculina han anat disminuint, les dones segueixen tenint menys oportunitats per accedir al mercat laboral i ocupen feines menys estables, menys qualificades i menys remunerades.

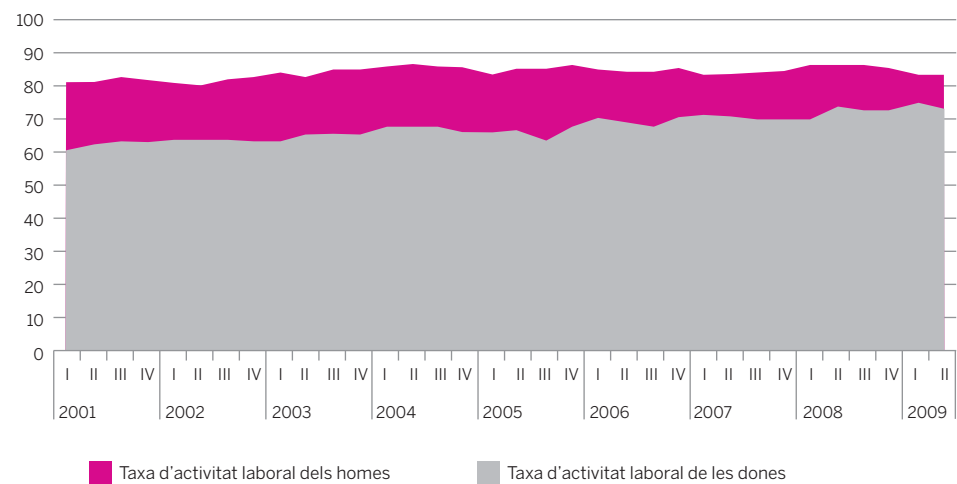
En definitiva, la incorporació de dones i homes al mercat laboral segueix essent desigual i ho serà mentre continuï pervivint un model social en què s'assumeixen dos paràmetres bàsics. Primer, que les dones es responsabilitzen de l'organització i realització del treball domèstic i familiar i s'integren en el mercat laboral en règim de doble presència; els homes, en canvi, continuen amb la plena dedicació al treball remunerat, amb col·laboracions puntuals en les tasques de la llar. I, segon, la igualtat no serà possible mentre el treball laboral s'organitzi segons les pautes vigents fins a l'actualitat, calen correccions flexibilitzadores per a les dones, que els permetin conciliar els dos treballs.

La jornada laboral és precisament un dels aspectes determinants de la configuració de la vida diària de les dones ocupades. Segons les dades de l'Enquesta de condicions de vida i hàbits de la població de Catalunya de 2006 (en endavant, ECVHP 2006), gairebé vuit de cada deu barcelonines ocupades treballen a jornada completa, en una propor-

ció que ha anat augmentant els darrers anys. De mitjana, les dones ocupades treballen 36 hores i 6 minuts a la set-

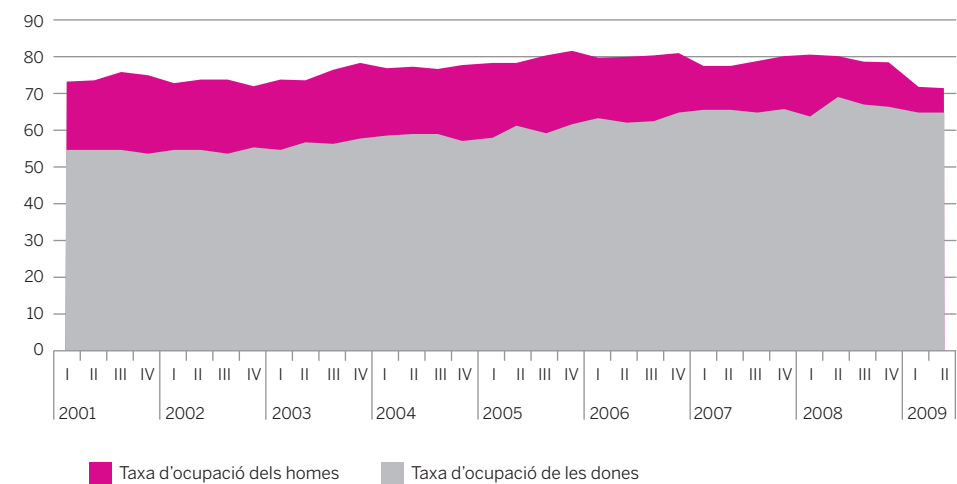
mana, tot i que hi destinen més hores a mesura que la categoria professional i la responsabilitat són superiors.

Gràfic 1. Evolució de la taxa específica d'activitat segons el sexe. Barcelona, 2001-2009

Nota: les taxes específiques fan referència a la població de 16 a 64 anys.
Font: Enquesta de població activa. INE i Institut d'Estadística de Catalunya (Idescat).

Gràfic 2. Evolució de la taxa específica d'ocupació segons el sexe. Barcelona, 2001-2009

Nota: les taxes específiques fan referència a la població de 16 a 64 anys.
Font: Enquesta de població activa. INE i Institut d'Estadística de Catalunya (Idescat).

La diferent posició de les dones i dels homes en el mercat laboral es reflecteix en el nombre d'hores de treball. A Barcelona, els homes dediquen aproximadament sis hores setmanals més al treball remunerat que les dones, fet generalitzat en pràcticament totes les categories professionals. La clau explicativa rau en el fet que, en conjunt, hi ha un major percentatge de dones (21%) que d'homes (5,1%) que tenen ocupacions a temps parcial (font: ECVHP 2006).

Per quin motiu hi ha més dones que homes treballant a temps parcial? Bàsicament, per la necessitat de compatibilitzar el treball remunerat amb altres activitats. Tal i com es pot observar a la taula 1, un 30% de les dones afirma haver escollit fer jornada parcial com a mesura de compatibilització amb tasques domèstiques o familiars. La conciliació, en canvi, no és un motiu gaire adduït pels homes. Ells declaren treballar a temps parcial perquè és la feina que han trobat (42,3%) o la que més els interessava (32,1%).

La jornada parcial apareix, doncs, com un recurs per a les dones que volen

compatibilitzar el treball remunerat amb la família. Cal, però, tenir en compte que aquesta és una estratègia derivada d'uns horaris laborals excessivament rígids. En el marc d'una recerca elaborada amb grups de discussió formats per barcelonines i barcelonins, algunes dones coincidien a afirmar que la manca d'organització empresarial, l'excessiu allargament de la jornada a l'hora de sortida o la pausa massa llarga per dinar dificulten la compatibilització amb la resta d'activitats quotidianes (Sintes i Miralles, 2006). D'aquí que les dones apliquin diferents estratègies adaptatives, entre les quals hi ha la reducció del temps de treball remunerat, però també, el recórrer a l'ajuda d'altres persones per a la realització de certes tasques. Això sí, segons la classe social de pertinença: les dones amb un estatus social més alt tenen més poder negociador i recursos econòmics per "comprar" temps que no pas les dones de les franges baixes de l'estratificació social.

D'acord amb això, la jornada parcial es localitza sobretot a les llars amb fills i/o filles menors d'edat, però també

és molt present entre els grups més vulnerables, principalment les dones joves, les que tenen un nivell d'estudis menor i les que ocupen categories professionals baixes (font: ECVHP 2006). No s'ha d'oblidar que aquesta és una realitat que dificulta enormement les possibilitats de promoció professional femenina, sobretot quan en la cultura empresarial predomina el prestigi del presencialisme i la disponibilitat laboral absoluta.

L'horari laboral apareix com un dels elements que pot condicionar més o menys l'harmonització de les activitats i dels ritmes de vida de les persones. Segons l'ECVHP 2006, l'horari més habitual entre les barcelonines és el partit, de matí i tarda: el 48,0% de les dones ocupades hi treballa. El segueix l'horari continu de matí, amb un 31,8% de les dones. També fa horari continu el 8,6% que treballa a la tarda i el 2,1% que treballa a la nit. Les dones que tenen major variació en el seu horari són les que fan tornos rotatius: un 4,6% de les ocupades en fa de matí i tarda i un 1,8% de matí, tarda i nit.

Si bé l'horari partit és el més habitual tant per als homes com per a les dones, ells hi treballen amb major freqüència que elles. Les dones fan més sovint jornades contínues, sobretot de matí, fet que s'explica, en part, per la major presència de jornades parcials entre la població ocupada femenina. També és destacable que els horaris rotatius afecten més els homes que les dones.

Taula 1. Motius de treballar a jornada parcial segons el sexe. Barcelona, 2006

	Dona	Home
Tipus de feina que ha trobat	28,7	42,3
Tasques domèstiques o familiars	30,6	6,1
L'interessa aquest tipus de jornada	19,6	32,1
Estudiant	15,2	17,0
Altres motius	5,9	2,5
Total	100,0	100,0

Nota: submostra formada per la població ocupada.

Font: Enquesta de condicions de vida i hàbits de la població de Catalunya, 2006. Idescat-IERMB (2006).

1.2. L'ocupació domèstica i familiar

Malgrat que l'anàlisi del treball remunerat posa en relleu l'existència de desigualtats de gènere, és en l'àmbit del treball domèstic i familiar on aquestes desigualtats apareixen de forma més palesa. La integració majoritària de les dones en el mercat laboral no s'ha produït en condicions d'equitat perquè, en realitat, no hi ha hagut una redistribució efectiva dels treballs quotidians.

L'àmbit domèstic continua essent un espai amb diferències rellevants en la distribució de les responsabilitats. Un espai predominantment femení on tots els indicadors continuen assenyalant que les dones assumeixen majoritàriament la responsabilitat de la realització de les tasques domèstiques, tot i que la tendència és cap a l'augment de la coresponsabilització amb la parella.

Les barcelonines dediquen 2 hores i 42 minuts diaris al treball familiar domèstic i es concentren, de forma majoritària, en franges de dedicació de més d'una hora a sis hores (69,5%) (taula 2, a la pàgina següent). L'evolució de les dades des del 1990 fins al 2006 mostra una tendència a la reducció del nombre d'hores treballades, sobretot entre les dones que hi destinen més de 3 hores (el 51,5% l'any 1990 i el 30,3% l'any 2006), a canvi d'un augment en el percentatge de dones que hi dediquen menys de 3 hores (del 40,4% al 62,6%). D'això en resulta una reducció de més de mitja hora diària en els últims sis anys, i una reducció acumulada de gairebé una hora i mitja en els darrers quinze anys.

La població masculina dedica, de mitjana, 1 hora i 5 minuts diaris al treball familiar i domèstic. L'evolució des del 1990 permet observar dos tipus de canvi (vegeu la taula 2). En primer lloc, la reducció del percentatge d'homes que no dedica cap hora al treball domèstic i familiar (del 43,9% l'any 1990 al 13,8% l'any 2006). I en segon lloc, un augment del temps de dedicació dels homes a aquest tipus de tasques, sobretot en el tram de població que hi destina fins a 3 hores diàries (el 50% l'any 1990 i el 79,2% l'any 2006). Així doncs, el temps de dedicació masculina al treball familiar domèstic ha crescut 7 minuts diaris des del 2000 i 17 minuts des del 1990.

En conjunt, es produeix una reducció general del temps dedicat a les tasques familiars i domèstiques, compensada en part per l'augment de la contractació de personal remunerat (que majoritàriament són dones). Segons l'ECVHP 2006 més d'una quarta part de les llars té contractada una persona per hores, proporció que ha crescut més d'un 8% des del 1990.

No obstant això, a les llars barcelonines les diferències entre dones i homes segueixen sent importants, si bé la diferència baixa de les 3 hores i 20 minuts diàries l'any 1990 a 1 hora i 37 minuts de l'any 2006.

La dedicació a les tasques domèstiques varia segons si les dones participen o no en el mercat laboral. Les dones que tenen una feina remunerada dediquen menys hores al treball domès-

tic i familiar que la resta, i el temps de dedicació a la llar es redueix a mesura que augmenta la seva jornada laboral. Amb tot, això no significa que el fet de treballar fora de casa equipari dones i homes en el treball de la llar: les dones ocupades dediquen 14 hores i 50 minuts a la setmana al treball domèstic i familiar, més del doble que els homes (6 hores 34 minuts). Més encara, les dones que treballen a jornada completa segueixen destinant un nombre d'hores a les tasques de la llar molt superior al dels homes (14 hores i 10 minuts vs. 6 hores i 36 minuts) (font: ECVHP 2006).

La conclusió és prou clara. Les dones dediquen més temps al treball domèstic i familiar que no pas els homes, sigui quina sigui la seva situació laboral. El major treball femení es dona en totes les franges d'edat, diferència que s'accentua a mesura que avança el cicle de vida. Els homes, en canvi, mantenen una dedicació a la llar força estable al llarg de la vida adulta, fins que, als 65 anys, hi comencen a destinar més hores. No és, doncs, fins que arriba el moment de la jubilació, quan els homes, amb molta més disponibilitat de temps lliure i desvinculats del seu rol de *breadwinner*, augmenten el temps destinat a les tasques de la llar (font: ECVHP 2006).

Les diferències en la realització de les tasques domèstiques també es manifesten en el tipus de feina. Seguint les dades de l'ECVHP 2006, les dones assumeixen l'organització del conjunt de les tasques domèstiques i, en concret, es fan càrrec majoritàriament de les

Taula 2. Hores diàries dedicades a les tasques domèstiques i familiars. Barcelona, 1990-2006

(dades en percentatge)	Dones				Homes			
	1990	1995	2000	2006	1990	1995	2000	2006
Cap hora	5,5	4,0	4,0	3,9	43,9	35,1	22,1	13,8
Una hora o menys	12,3	13,6	18,2	18,1	31,1	39,3	43,1	46,6
De més d'1 a 2 hores	13,9	15,4	14,9	21,6	12,5	13,9	19,9	21,2
De més de 2 a 3 hores	14,2	14,6	16,2	22,9	6,4	6,4	7,8	11,4
De més de 3 a 6 hores	30,4	36,0	32,4	25,0	4,0	3,4	4,4	3,9
De més de 6 a 10 hores	16,6	13,8	7,9	5,0	0,5	0,4	0,4	0,1
Més de 10 hores	4,5	1,6	1,2	0,3	0,6	0,0	0,0	0,0
NS/NC	2,6	1,0	5,2	3,2	1,0	1,5	2,3	3,0
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Mitjana d'hores diàries	4 h. 08 min.	3 h. 45 min.	3 h. 13 min.	2 h. 42 min.	0 h. 48 min.	0 h. 48 min.	0 h. 58 min.	1 h. 05 min.

Font: Enquesta de condicions de vida i hàbits de la població. IERMB (1990, 1995, 2000) i Enquesta de condicions de vida i hàbits de la població de Catalunya, 2006. Idescat-IERMB (2006).

tasques de manteniment de la llar, com ara la neteja i la cura de la roba (67,9%), cuinar (61,4%), la neteja de la cuina (56,1%) i la neteja i el manteniment de la casa (52,7%). Les dones també assumeixen més que els homes la compra d'aliments (43,3%) i l'administració dels diners (36,1%), si bé en aquests dos casos, s'observa una major coresponsabilitat. Les reparacions de l'habitatge són l'única tasca en què l'home té una responsabilitat superior que la dona (47,8% i 9,9% respectivament). Tanmateix, és la tasca on més intervenen persones remunerades externes (24,8%).

L'augment, tímid però rellevant, de la participació masculina es tradueix en què cada vegada hi ha menys treballs assumits exclusivament per les dones i creix la col·laboració conjunta. Aquest canvi s'observa en la neteja i la cura de la roba, cuinar, la neteja de la cuina, la neteja i el manteniment de la

casa i, sobretot, la compra d'aliments i l'administració dels diners.

Però, en quines llars es percep el canvi? Sobretot en les llars més joves i amb un nivell d'estudis més alt decreix la responsabilitat exclusiva de la dona i augmenta la responsabilitat compartida. També a les llars amb més capacitat econòmica, on es redueix la càrrega de feina amb el recurs a l'ajuda externa. I, finalment, en les llars de les persones majors de 65 anys, en què els homes col·laboren més en algunes tasques quan arriben a la jubilació.

Una qüestió a banda és el temps dedicat als fills i/o filles. A les llars formades per una parella amb infants, la responsabilitat de cura recau principalment en les dones, molt més que no pas en els homes (20 hores i 40 minuts les dones i 6 hores i 2 minuts els homes). De fet, tal i com es pot observar a la taula 3, l'atenció als infants menors

de 10 anys la realitza en un 51,5% dels casos la mare, en un 38% de les ocasions la responsabilitat és compartida entre pare i mare i només en un 3,6% de llars el responsable principal és el pare.

Els indicadors demostren l'existència de diferències en el tipus de temps i de cura esmerçat per ambdós sexes. El temps que els pares dediquen als fills i/o filles es concentra més en caps de setmana i vacances que no en els dies feiners i es tracta de temps vinculat al joc i a l'aprenentatge més que no pas a les tasques quotidianes de proveïment de necessitats bàsiques com el menjar, la neteja, etc. (Gutiérrez-Domènech, 2007; Brullet i Gómez-Granell, 2008). De fet dones i homes perceben el temps destinat als fills i/o filles de forma diferent. Per a les mares, aquest és un temps continu —s'és mare tot el dia i tots els dies de la setmana—, mentre

Taula 3. Persona que es fa càrrec principalment dels infants menors de 10 anys. Barcelona, 1985-2006

	1985	1990	1995	2000	2006
Mare	69,3	55,0	56,7	47,7	51,5
Pare	1,8	1,8	3,7	1,7	3,6
Ambdós conjuntament	20,8	29,9	33,2	35,9	38,0
Altres familiars de la llar ²	8,0	12,9	5,5	3,1	1,2
Altres familiars de fora de la llar ³	-	-	-	5,2	1,2
NS/NC	0,1	0,4	0,9	6,4	4,5
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Submostra formada per les llars amb infants menors de 10 anys.

Font: Enquesta de condicions de vida i hàbits de la població IERMB (1985, 1990, 1995, 2000) i Enquesta de condicions de vida i hàbits de la població de Catalunya, 2006. Idescat-IERMB (2006).

que per als pares, aquest és un temps discontinu, fragmentat (de Singly, 2005).

No obstant això, l'evolució a Barcelona des del 1985 indica que els pares van dedicant cada vegada més temps als seus fills i/o filles. Aquest és un canvi important en el model de societat, ja que és a partir de la dedicació a la cura dels fills que alguns homes comencen a qüestionar el model de masculinitat hegemònica i augmenten la responsabilitat compartida amb les dones. Les investigacions sobre els conceptes de paternitat i masculinitat indiquen que hi ha un nombre creixent d'homes que desitjarien gestionar el temps de forma més equilibrada i disposar de temps per implicar-se en l'atenció dels seus fills i/o filles (Kimmel, 2000; Hobson, 2002).

Una de les conseqüències més importants del desajustament entre la vida laboral i familiar és la necessitat de recórrer a altres persones o recursos perquè tinguin cura dels fills i/o filles. Enquestes recents posen en evidència

les dificultats per compatibilitzar la cura dels nens i nenes amb el treball remunerat i la necessitat d'acudir a altres persones (pagant o no, segons la posició econòmica i l'accés a la xarxa social, entre altres factors). Segons l'*Enquesta de condicions de vida 2007*, un 27% dels infants de 0 a 2 anys rep atenció de persones cuidadores (remunerades o no, cangurs i àvies, entre altres) amb una mitjana de 25 hores a la setmana. Quan la mare treballa, el 43% dels infants són cuidats per altres persones.

La vida quotidiana es presenta actualment com un gran joc d'equilibris en què les dones es multipliquen per tal d'arribar arreu. Un escenari en què es manifesten encara resistències al canvi adherides als hàbits i a les percepcions constituïts al llarg de la història i que persegueixen mantenir interessos i posicions arrelats en el passat. Resistències tant dels homes —alguns aferrats al model de masculinitat hegemònica— com de les dones —algunes reticents a cedir espai perquè els homes col-

laborin en el treball domèstic— (Torns, Borràs i Carrasquer, 2004).

Emergeixen, però, esquerdes en el model patriarcal d'usos del temps. Canvis basats en la voluntat de prioritzar el temps familiar i el personal, de qüestionar la centralitat absoluta del temps de treball remunerat, de conviure amb uns patrons més igualitaris, de distribuir de forma més equitativa el temps social.

1.3. El temps lliure i de lleure

Possiblement l'àmbit del temps lliure és un dels més difícils de definir conceptualment. Es tracta d'un temps que moltes persones viuen de forma residual, sotmès a les restriccions imposades per la resta d'obligacions diàries, mentre que per a altres és un temps destinat a gaudir de les afeccions i l'oci, el descans o les relacions socials.

Tal i com s'ha vist en els apartats anteriors, el cicle de vida individual i familiar modela els temps de la vida quotidiana. Aquest fet no influeix en tots els col·lectius socials per igual, tot i que creix de forma generalitzada la percepció d'escassetat de temps disponible. Les persones menys satisfetes amb el seu temps són les d'edats compreses entre els 25 i els 44 anys i les

2. Inclou els casos en què les persones encarregades de realitzar aquesta tasca són altres familiars de la llar, així com quan és compartida pel pare o per la mare amb altres persones de la llar. Els anys 1985 i 1990 inclouen la resta de categories de resposta.

3. L'any 1995 només es preguntava en relació amb els familiars residents a la llar.

ocupades en el mercat laboral. La suma de responsabilitats laborals i familiars associada a aquesta etapa del cicle de vida els resta temps propi. Tal i com assenyala María Ángeles Durán (Durán, 2006), és una contradicció que es doni una sobrecàrrega d'obligacions en un període vital tan curt, quan l'esperança de vida s'ha allargat.

I aquí és on la doble presència de les dones es fa més palesa: en el col·lectiu de dones ocupades es concreta el percentatge més elevat de persones que diuen tenir poc o molt poc temps lliure. Els homes disposen de més temps lliure que les dones en tots els grups d'edat i en totes les situacions vitals. El gràfic 3 il·lustra com la càrrega de treball total en un dia mitjà és, en general, superior per a les dones en totes les franges d'edat.

Es podria pensar que els dies festius i els caps de setmana són períodes en què, sense les obligacions del treball remunerat, dones i homes redistribueixen les càrregues de treball i, per tant, gaudeixen amb més igualtat del temps lliure. Tanmateix, les dades indiquen la tendència contrària: els dies feiners, les dones disposen d'una mitjana de 3 hores i 30 minuts de temps lliure, i els homes de 4 hores i 10 minuts. Els caps de setmana i dies festius el temps lliure s'incrementa fins a arribar, respectivament, a les 5 hores i 36 minuts, i a les 7 hores i 32 minuts. En definitiva, els dies feiners, les dones tenen si fa no fa 1 hora menys de temps lliure que els homes i els dies festius, dues hores menys (font: Enquesta d'Usos del Temps, 2002-2003).

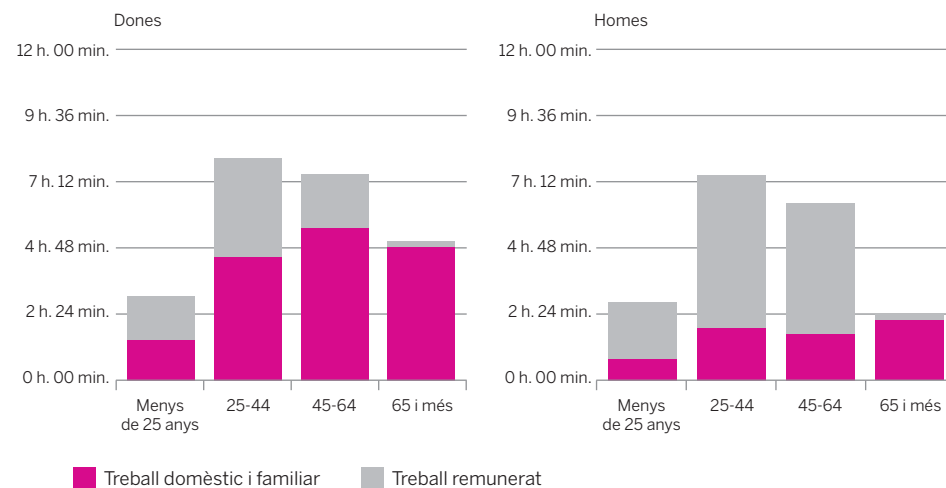
Pel que fa a les activitats realitzades en el temps lliure disponible, hi ha elements que configuren un lleure femení diferent segons l'edat i la posició social de les dones. A mesura que augmenta l'edat, les dones redueixen les activitats de lleure. Així, les dones amb un lleure més actiu són les joves i les de major formació i qualificació professional. Molt sintèticament, segons indica l'Enquesta d'Usos del Temps, 2002-2003, les dones més joves són les que duen a terme un major nombre d'activitats, sovint relacionades amb el passeig, les compres i les relacions socials. Les d'edat adulta tenen un lleure més planificat, molt vinculat a la xarxa familiar i amb un cert predomini de les activitats culturals. Les dones grans són les que fan un menor nombre d'activitats i de menor cost econòmic, i entre elles passejar és l'activitat més freqüent.

2. Percepcions sobre el temps de la vida quotidiana

És freqüent sentir en el nostre entorn expressions d'insatisfacció respecte a la manera com vivim els espais i els temps. En el rerefons de la queixa hi ha un ordre social generador de desigualtats i de dificultats per al desenvolupament de la vida quotidiana. El dia a dia es percep com una cursa contrarellotge, les presses s'imposen i el temps es viu com un bé escàs (Innerarity, 2008).

Un indicador d'aquesta percepció el trobem en la recerca *Second European Quality of Life Survey* de l'European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (2009), en què es pregunta sobre les dificultats per compaginar la vida laboral amb les tasques domèstiques i familiars. La investigació posa en relleu que una quarta part de les persones ocupades

Gràfic 3. Temps de treball en un dia mitjà segons el sexe i l'edat. Barcelona, 2003

Font: Enquesta d'Usos del Temps, 2002-2003. INE-Institut d'Estadística de Catalunya (Idescat).

afirma dedicar massa temps al treball remunerat i una mica més del 20% declara estar excessivament cansada per fer les tasques domèstiques quan arriba a casa. Les diferències entre dones i homes s'accentuen quan se'ls pregunta pel temps disponible per a altres activitats; les dones expressen més sovint que tenen massa poc temps per a activitats quotidianes i, sobretot, per a disposar de temps propi i per a realitzar activitats de lleure.

A Barcelona també són nombroses les persones que expressen tenir dificultats per organitzar i coordinar de manera satisfactòria els espais i els temps en què transcorre la seva vida diària, un malestar present en col·lectius socials diferents i que afecta més les dones que els homes. Efectivament, segons s'observa a la taula 4, pràcticament la meitat de les barcelonines asseguren que tenen algun problema o molts problemes per compaginar la vida laboral amb les tasques domèstiques i familiars. El problema és menor per als homes, un 15,9% dels quals afirma que no participa en les tasques domèstiques i, per tant, que

no té cap problema en aquest sentit. Tot i així, un 36,5% dels homes també declara tenir dificultats per articular la vida laboral i domèstica.

Les dones amb jornades laborals més llargues són les que expressen més dificultats, especialment les que treballen més de 40 hores a la setmana, un 20% de les quals té moltes dificultats i un 43% algunes dificultats per compaginar les activitats quotidianes. La situació s'agreuja quan s'hi sumen les responsabilitats de cura de persones dependents i, sobretot de fills i/o filles menors d'edat. En aquests casos, més de dues terceres parts afirmen que tenen problemes (font: ECVHP 2006).

Les dificultats són viscudes com un problema individual i s'hi busquen solucions en l'àmbit privat, sovint amb renúncies de temps lliure. En aquest sentit és rellevant assenyalar que les dificultats en la gestió del temps tenen certes repercussions en la salut. Segons l'Enquesta de Salut de Barcelona 2006, les dones de tots els grups d'edat tenen un estat de salut pitjor, fan menys exercici en el temps de lleure i dormen

menys hores que els homes. Tenir cura de persones dependents també incideix en la salut. Entre les dones més joves, conviure amb fills i/o filles s'associa amb més sedentarisme en el temps de lleure i amb la menor realització d'activitat física vigorosa. D'altra banda, les persones grans que conviuen amb una persona amb discapacitat perceben que tenen una salut pitjor i una salut mental també pitjor, tant entre els homes com entre les dones, però especialment entre les dones (Rueda, Artazcoz i Cortès, 2008).

3. L'ús de la ciutat

Al llarg de l'article s'ha vist que les dones fan un ús del temps canviant al llarg del cicle de vida, divers segons la seva posició social i diferenciat del temps masculí. Un temps i unes pràctiques socials que es conformen en un diàleg permanent amb la ciutat, amb el territori físic.

En diverses investigacions s'ha constatat la importància de la interrelació entre temps i territori per a la gestió quotidiana dels temps (Bonfiglioli, 1997; Boulin i Mückenberger, 2002). Sovint s'ha afirmat que la gestió del temps depèn, en part, de la vertebració territorial i de l'ús que es fa del propi espai en la vida.⁴

Barcelona participa, amb el seu entorn territorial, en un procés de canvi

Taula 4. Dificultat per compaginar la vida laboral amb les tasques domèstiques i familiars segons el sexe. Barcelona, 2006

	Dona	Home
Moltes dificultats	12,4	11,0
Algunes dificultats	34,5	25,5
Cap dificultat	49,8	47,1
No participa en les tasques domèstiques	2,8	15,9
Ns/Nc	0,5	0,6
Total	100,0	100,0

Font: Enquesta de condicions de vida i hàbits de la població de Catalunya, 2006. Idescat-IERMB (2006).

4. Vegeu l'estudi *L'ús social del temps a la Regió Metropolitana de Barcelona* (Sintes i Miralles, 2008a) elaborat per l'IERMB.

de les formes de vida, cada cop més complexes i individualitzades. Aquesta realitat se sintetitza en dues dinàmiques aparentment contraposades: ampliació de la ciutat real i intensificació de les activitats en l'entorn proper, associada a la recerca de la proximitat com a valor a l'alça en una societat en què el temps ha esdevingut un bé escàs i limitat.

Les dones fan un ús intensiu de la ciutat, hi realitzen la major part de les activitats quotidianes. El gràfic 4 indica que entre les barcelonines ocupades laboralment, vuit de cada deu treballen a la ciutat; nou de cada deu hi fan les compres d'aliments, de vestit i calçat i hi van a mirar botigues; set de cada deu hi estudien, i hi fan les activitats d'oci i hi tenen les relacions socials.

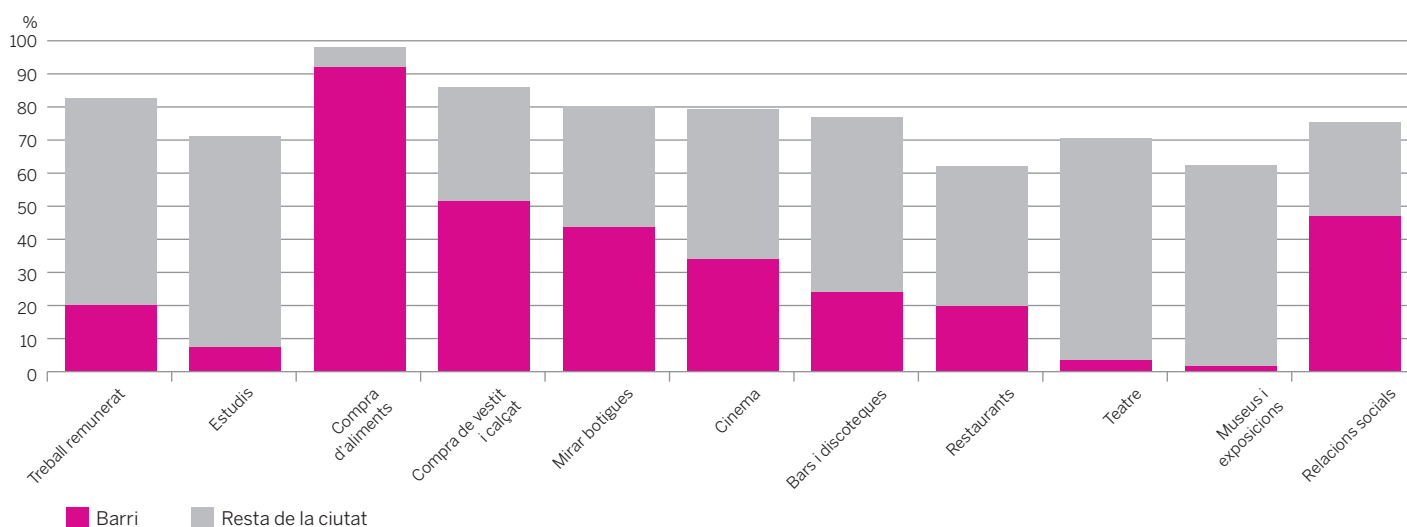
L'espai de vida de les dones ha anat canviant en els darrers anys, a mesura que ho anaven fent els seus hàbits. Les enquestes de mobilitat han anat resseguint la transformació de la vida quotidiana femenina i han mostrat com les seves pautes de mobilitat s'han anat aproximant a les dels homes. Les dades han dibuixat, a poc a poc, el trencament de la rigidesa entre espai públic-treball-home i espai privat-família-dona. No obstant això, encara persisteixen diferències prou significatives en els hàbits de dones i homes. Les dones, en conjunt, es caracteritzen per fer més vida a la ciutat, per realitzar més desplaçaments diaris, de més curta durada i més propers a casa seva i un major ús de transport públic. Els homes, en canvi, esmercen més temps a desplaçar-se i

fan un nombre de trajectes menor però de major durada (font: Enquesta de mobilitat quotidiana 2006 i Enquesta de mobilitat en dia feiner 2008).

La preferència per la proximitat s'ha d'entendre en un context social d'escassetat de temps i de complexitat creixent de la vida quotidiana. La proximitat és, doncs, un recurs per a les dones per tal de minimitzar el temps de desplaçament, i poder arribar a fer les múltiples tasques que configuren la seva vida diària. El barri és, per a elles, un espai més fàcil, més assequible.

Una darrera reflexió sobre la influència del medi urbà en la vida quotidiana de les persones que hi habiten i, particularment, la de les dones. Les ciutats responen sovint a uns paràmetres que no contempen les seves necessitats

Gràfic 4. Lloc on les dones realitzen les activitats quotidianes. Barcelona, 2006

Font: Enquesta de condicions de vida i hàbits de la població de Catalunya, 2006. Idescat-IERMB (2006).

quotidianes (Garcia Ramon, Cànoves i Prats, 1995). La mobilitat femenina dibuixa un trencaclosques, una multiplicitat d'experiències diàries. Introduint la perspectiva dels usos del temps en la planificació urbana, les ciutats podrien compondre una articulació adaptada a aquesta realitat, dissenyant els serveis i espais en funció del temps de les persones que hi viuen.

4. A tall de conclusió

L'emergència del temps com a nou paràmetre de benestar és conseqüència dels canvis profunds en les estructures socials consolidades al llarg del segle xx. Diversos autors han teoritzat sobre la transmutació de la societat industrial al cap a un nou ordre anomenat post-industrial o segona modernitat.

Com en tot procés de canvi, la nova societat presenta desajustos entre les antigues formes de vida i les noves necessitats. Avui, als països del nostre entorn, la societat és més diversa, els trajectes vitals menys lineals i les formes

de vida més complexes i individualitzades (Beck i Beck-Gernsheim, 2003). El model emergent muta els temps i multiplica les disfuncions respecte al passat immediat. A la ciutat és on es fan més visibles els problemes: es diversifiquen els usos i els horaris de la vida quotidiana i creix la dificultat per articular les activitats diàries. Entre altres preocupacions, s'estén la percepció de no disposar de prou temps i d'estar sotmesos a uns ritmes angoixants, imposats.

L'expressió màxima del malestar es detecta entre les dones, especialment les que combinen l'activitat professional amb les responsabilitats familiars. Diverses investigacions sociològiques corroboren la persistència de desigualtats de gènere en la distribució del temps en tots els grups socials; és a dir, les dones destinen més temps al treball i gaudeixen de menys temps lliure que els homes al llarg de tot el cicle de vida. Les dades són contundents, si bé també aporten matisos i ens mostren una realitat diversa i canviant. Diversa, perquè,

la posició social de les dones condiciona les seves possibilitats de "comprar" estalvis de temps o de "negociar-ne" la gestió. Canviant, perquè es detecten esclatxes en el model actual. Tot indica que les voluntats de les dones, i ara també d'alguns homes, és evolucionar cap a un model més autònom en la gestió del temps i més equitatiu en la seva organització social.

Les dones són l'expressió principal d'un problema que no és només seu, sinó també dels homes i de la societat en conjunt. El reconeixement de l'existència de disfuncions en el temps de la vida quotidiana serveix com a base fonamental per a la planificació i la gestió de les polítiques públiques orientades a promoure el benestar quotidià de la ciutadania. Un benestar en què el temps de les persones sigui l'eix de l'organització social i esdevingui un factor d'igualtat i un dret ciutadà.

O fem això o deixem, com cantava John Lennon, que el temps sigui allò que passa mentre fem altres plans. 🔑

Bibliografia

- ASCHER, F. (1995). *Métapolis ou l'avenir des villes*. París: Editions Odile Jacob.
- BALBO, L. (1991). *Tempi di vita*. Milà: Feltrinelli.
- BECK, U.; BECK-GERNSHEIM, E. (2003). *La individualización. El individualismo institucionalizado y sus consecuencias sociales y políticas*. Barcelona: Paidós.
- BONFIGLIOLI, S. (1997). *Le politiche dei tempi urbani*. Roma: Istituto Nazionale di Urbanistica.
- BOULIN, J. Y.; MÜCKENBERGER, U. (2002). *La ville a mille temps. Les politiques des temps de la ville en France et en Europe*. París: Éditions de l'Aube - Datar.
- BRULLET, C.; GÓMEZ-GRANELL, C. (coords.) (2008). *L'estat de la infància i les famílies*. Barcelona: Institut d'Infància i Món Urbà.
- DURÁN, M. A. (2006). *El valor del tiempo*. Madrid: Espasa-Calpe.
- EUROPEAN FOUNDATION FOR THE IMPROVEMENT OF LIVING AND WORKING CONDITIONS (2009). *Second European Quality of Life Survey*. Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities.
- FINA, X.; SPÀ, C. (2007). *Dossiers del temps: Temps i Cultura*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- GARCIA RAMON, D.; CÀNOVES, G.; PRATS, M. (1995). *Les dones i l'ús del temps a Barcelona. El cas del barri de Sants*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- GUTIÉRREZ-DOMÈNECH, M. (2007). *El temps amb els fills i l'activitat laboral dels pares*. Documents d'Economia, 6. Barcelona: La Caixa.
- HOBSON, B. (ed.) (2002). *Making Men into Fathers: Men, Masculinities and the Social Politics of Fatherhood*. Cambridge: Cambridge University Press.
- INNERARITY, D. (2008). *Le futur et ses ennemies*. París: Flammarion-Climats.
- KIMMEL, M. (2000). *What Do Men Want?* Cambridge, MA: Harvard Business School Press.
- MACINNES, J.; SOLSONA, M. (2006). *Dossiers del temps: Usos del temps i famílies*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- PRIETO, C.; RAMOS, R.; CALLEJO, J. (coords.) (2008). *Nuevos tiempos del trabajo*. Madrid: CIS, Colección Monografías, 255.
- RAMOS, R. (coord.) (1992). *Tiempo y sociedad*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- RUEDA, S.; ARTAZCOZ, L.; CORTÈS, I. (2008). *Dossiers del temps: Usos del temps i salut*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- SENNETT, R. (2000). *La corrosión del carácter. Las consecuencias personales del trabajo en el nuevo capitalismo*. Barcelona: Anagrama.
- DE SINGLY, F. (2005). *Le Soi, le couple et la famille*. París: Nathan.
- SINTES, E. (2002). *Condicions de vida de les dones de Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- SINTES, E.; MIRALLES, C. (2006). *L'ús social del temps a Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- (2008a). *L'ús social del temps a la Regió Metropolitana de Barcelona*. Barcelona: Pla Estratègic Metropolità de Barcelona.
- (2008b). *L'ús social del temps a Barcelona 2006*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona i Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans de Barcelona.
- SINTES, E.; SERRA, J.; CÓNSOLA, A.; RAMON, A. (2009). *L'ús social del temps a Barcelona. Una visió prospectiva*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona i Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans de Barcelona.
- TORNS, T.; BORRÀS, V.; CARRASQUER, P. (2004). "La conciliación de la vida laboral y familiar, ¿un horizonte posible?". *Sociología del Trabajo*, núm. 50.
- TORNS, T.; BORRÀS, V.; MORENO, S.; RECIO, C. (2006). *Dossiers del temps: les polítiques de temps: un debat obert*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

De què depèn l'assoliment del dret a la igualtat entre homes i dones?

Reflexions sobre la gestió del canvi cultural, les seves raons i el paper de la “Llei” en aquest procés

Esther Sánchez. Facultat de Dret ESADE - Universitat Ramon Llull

1. Una primera evidència: la implicació activa de la “Llei” en el reconeixement i la promoció del dret a la igualtat i a la no-discriminació

Encetem una reflexió arriscada, com és la d'analitzar el valor de la Llei com a agent de canvi i, en particular, el paper de la Llei d'igualtat efectiva entre homes i dones (LIOP) com a instrument necessari en l'eradicació de les discriminacions per raó de sexe i per raó de gènere.

Amb aquest punt de partença, a continuació presentarem les nostres reflexions sobre si la Llei és o no és efectivament un motor per al canvi d'estructures socials o si, per contra, altera la dinàmica evolutiva i transitiva de la societat, i es converteix —per tant— en un element distorsionador. També, i molt particularment, analitzarem quines són les mancances reals de la nostra normativa en matèria d'igualtat, amb la intenció d'explicar el perquè de la ineficàcia real d'aquestes normes i per adreçar algunes propostes als poders públics encarregats de fer el disseny i aplicar les polítiques d'igualtat.

De fet, amb la intenció de fer paleses aquestes mancances, ja estem avançant una part de la nostra conclusió: efectivament és necessària l'existència de la Llei per a la protecció del dret a la igualtat. I possiblement això és així des del moment que considerem que l'Estat de Dret és l'únic model històricament provat a través del qual limitar els abusos i privilegis d'una classe dominant.

En aquest sentit, no deixa de ser significatiu que el pas de l'Antic Règim a l'Època Moderna es construís —entre altres coses— a partir del reconeixement explícit del dret a la igualtat. I, de fet, en la configuració mateixa de la doctrina lliberal sobre la qual s'ha articulat el model d'Estat Social, actualment és clar el consens al voltant de la idea que l'assoliment ple de la “llibertat” i la “justícia” depèn de l'assoliment real de la “igualtat”. Amb caràcter general, en el rerefons de qualsevol norma en matèria d'igualtat trobem la màxima segons la qual ningú no pot ser lliure si no disposa de la possibilitat d'accedir en condicions d'igualtat als àmbits a què pot accedir la resta dels ciutadans, i és impossible assolir la “justícia” si algú és privat de manera injustificada del dret a gaudir de determinats drets dels quals sí que poden gaudir els altres.

En qualsevol cas, atès que el desenvolupament de la connexió entre llibertat, justícia i igualtat no és l'objecte de la nostra reflexió, per raons pràctiques començarem pel que ja és evident: el paper actiu de la Llei en el reconeixement, el desenvolupament i la tutela del dret a la igualtat i a la no-discriminació.

Efectivament, la igualtat entre dones i homes és un principi jurídic universal reconegut des de fa temps en diversos textos internacionals sobre drets humans (la Declaració Universal dels Drets Humans; el Pacte Internacional del Drets Civils i Polítics; el Pacte

Internacional de Drets Econòmics, Socials i Culturals; la Declaració sobre l'eliminació de la discriminació contra la dona proclamada per l'Assemblea General de les Nacions Unides; la Convenció sobre els drets polítics de la dona; la Declaració sobre l'eliminació de la violència contra la dona, o el conveni núm. 111 de l'OIT). Igualment, és un dels principis bàsics i fonamentals de la Unió Europea (Tractat de Roma; Carta Comunitària dels Drets Socials Fonamentals dels Treballadors; Directiva 75/117/CE sobre igualtat retributiva entre homes i dones; Directiva 76/207/CEE sobre accés a l'ocupació, a la formació i a la promoció professionals —actualment en text refós a través de la Directiva 2006/54/CE—; Directiva 92/85/CEE sobre protecció de les treballadores embarassades, en puerperi o en període d'al·letament; Directiva 97/80/CE relativa a la càrrega de la prova en els casos de discriminació basada en el sexe, o Directiva 2004/113/CE sobre aplicació del principi d'igualtat de tracte entre homes i dones en l'accés a béns i serveis i al seu subministrament), de manera que ha d'integrar-se en totes les polítiques i accions comunitàries i esdevé un dels pilars bàsics sobre els quals s'està construint el model socioeconòmic de *flexiseguretat*.¹

1. En aquest sentit, cal assenyalar que la *flexiseguretat* es construeix sobre la idea de reduir els drets contractuals de les persones treballadores, fent més fàcil que l'empresari o l'empresària pugui modificar unilateralment certes condicions de treball o, fins i

En l'àmbit estatal, el dret a la igualtat i a la no-discriminació no només és un dret fonamental reconegut a la major part d'ordenaments jurídics, sinó que s'ha convertit en els darrers anys en una prioritat política, de manera que s'ha integrat amb caràcter preferent a l'agenda dels poders públics, per impulsar definitivament el desenvolupament pràctic de mesures implantades anteriorment, per implementar un nou enfocament o per ampliar el col·lectiu de ciutadans i ciutadanes especialment protegits.

Però una anàlisi de l'actuació dels poders públics en aquesta matèria permet una primera apreciació: el principi d'igualtat i no-discriminació constitueix un concepte dinàmic la interpretació i posada en pràctica del qual ha anat evolucionant amb el pas del temps (Lousada Arochena, 2004; Rodríguez-Piñero y Bravo-Ferrer, 2004; Pérez del Río, 2005).

Això ens permet identificar diferents models o aproximacions de les polítiques públiques en matèria d'igualtat i entendre per què continuen sent necessàries o per què, com els mateixos poders públics reconeixen obertament (per exemple en la mateixa Exposició de Motius de la LIOP), el paper que fins ara han tingut és clarament insuficient tot i que s'hagin produït passes decisives.

En aquest sentit, en les formes més originàries d'intervenció pública, trobaríem aquelles disposicions que es limiten a declarar que “tots els ciutadans

són iguals” o que “es prohibeix qualsevol tipus de discriminació”. Es tracta d'una fórmula en què el reconeixement d'aquest dret parteix d'una concepció merament formal: es reconeix simplement el dret de tots els ciutadans i ciutadanes a gaudir de les mateixes oportunitats. És, doncs, una aproximació declarativa o prohibitiva, que no acostuma a tenir un desenvolupament legal posterior que la completi i que no va acompanyada d'instruments d'impuls específics.

És per això que aquesta aproximació, més enllà de tenir un efecte pedagògic important, pateix d'inefectivitat pràctica. Des del moment que es fonamenta sobre la tesi que tots els individus han de rebre un tracte igual, sense valorar el context situacional real dels diversos individus, converteix la igualtat jurídica en desigualtat pràctica, per obra d'una “estandardització normativa indiscriminada”.

En aquesta línia de discurs es fa un pas més i s'avança en la idea que les polítiques d'igualtat real permeten superar aquest problema, en primer lloc partint del ferm compromís dels poders públics de donar impuls, contingut i tutela jurídica al dret a la igualtat i, en segon lloc, partint de l'assumpció que aquest mandat comporta donar un tracte “igual als iguals” i “desigual als desiguals” o, si es prefereix, adaptar-se a la diversitat intrínseca de la societat. És a dir, s'assumeix que la realitat social de determinats individus és diferent, de manera que es requereixen solucions

normatives diferents si es vol tenir certa efectivitat i poder transformacional. Amb aquesta perspectiva, s'obre la porta a les mesures d'acció positiva i de discriminació inversa.

En el cas de les mesures d'acció positiva, s'adopten mesures específiques de suport adreçades exclusivament al col·lectiu especialment protegit (en el nostre cas, les dones), és a dir, es faciliten ajuts que intenten millorar la seva situació en un àmbit social determinat (com per exemple a través de bonificacions o subvencions a la contractació de dones en àmbits en què estiguin subrepresentades). En el cas de les mesures de discriminació inversa, que porten més enllà aquests instruments d'ajut i suport, s'imposa directament un resultat de millora de la situació del col·lectiu afavorit, com és el cas de les polítiques de quotes mínimes o de paritat. En el cas de la Llei d'igualtat, s'han limitat a l'àmbit polític o a la presència de les dones en els consells d'administració, i s'han

---

tot, pugui acomiadar-les de manera més àgil, tot i que alhora, s'enforteixen determinats drets personals (com els drets fonamentals) i es reconeix el dret a l'ocupabilitat, de manera que tant els poders públics com les organitzacions han de vetllar perquè les persones que perden la seva ocupació en puguin trobar una altra fàcilment. El fet que s'enforteixi el paper dels drets fonamentals, entre els quals trobem el dret a la igualtat i a la no-discriminació, pretén garantir que aquesta flexibilitat en la gestió empresarial no acabi afectant conscientment o inconscient els col·lectius més vulnerables, com per exemple el de les dones, i assegurar —per tant— l'equilibri social.

articulat simplement com a declaració d'intencions.²

Més enllà de discussions de tipus ideològic i de les seves repercussions en l'ideari col·lectiu, els problemes que plantegen aquestes polítiques estan vinculats a qüestions d'eficàcia i a qüestions de tall tecnicojurídic.

Així, d'una banda, aquestes polítiques no són més que mesures paliatives, que no resolen el problema de fons, en no combatre les raons de la desigualtat, sinó només el seu impacte, de manera que s'actua només sobre el resultat, però no sobre la causa.

De l'altra, en tots aquells sistemes que reconguin la igualtat davant la llei, es planejarà el problema de com justificar un tracte normatiu diferent que beneficiï exclusivament un col·lectiu determinat. Com hem vist, aquestes mesures només es poden justificar a partir de la desigualtat existent entre homes i dones. És per això que sempre que es vulgui adoptar-les, necessàriament s'haurà de demostrar que existeix una raó objectiva i proporcionada que, en tots els casos, justifiqui plenament aquest tracte de favor al col·lectiu suposadament desfavorit, i s'haurà de verificar que, en fer-ho, no estiguem perpetuant o reforçant la seva situació de desigualtat, ni estiguem consolidant una protecció que, amb el pas del temps o amb el canvi de circumstàncies, pot esdevenir innecessària o pot acabar provocant que el col·lectiu inicialment avantatjat (els homes) n'acabi resultant perjudicat.

Aquesta nova aproximació, com es pot veure, incorpora com a pressupost bàsic de l'acció política en matèria d'igualtat el component estadístic, del qual dependrà clarament la prova de l'existència clara i inequívoca d'una situació real de desigualtat entre col·lectius.

I aquest enfocament cap a la situació real dels individus és també el que dona lloc a una evolució del concepte mateix d'igualtat i de no-discriminació, i que ha marcat una fita en les polítiques d'igualtat i, consegüentment, en els processos de tutela discriminatòria promoguts pels poders públics.

Tradicionalment, la discriminació s'havia reconegut exclusivament en aquells supòsits en què un subjecte donava un tracte diferent (inferior) a les dones, amb una clara voluntat de fer-ho, voluntat que venia determinada per l'oberta consideració del col·lectiu femení com a col·lectiu marcadament diferenciat del masculí i al qual no es volia atribuir uns beneficis que, per contra, sí que s'atorgaven als homes.

Aquesta concepció de la discriminació ha anat evolucionant i, en aquesta evolució, ha tingut un paper determinant l'anàlisi de les raons que originen aquest tracte diferencial i que poden estar associades tant a factors de *sexe*, és a dir vinculats a les característiques o contingències biològiques exclusives de les dones (embaràs, puerperi, alletament natural i contingències associades), com també a factors de *gènere*, és a dir, associats a la construcció mental de la realitat sociohistoricopsíquica en què s'han de-

envolupat homes i dones (en aquest cas, fonamentalment com a conseqüència de l'atribució generalitzada a les dones de les funcions de cura de familiars i de les tasques domèstiques i reproductives).

Precisament aquesta diferència entre *sexe* i *gènere*, tradicionalment circumscrita a la dogmàtica sociològica, ha saltat a l'àmbit jurídic i adquireix especial rellevància en l'aparició del concepte de discriminació indirecta, segons el qual per tal que es doni un supòsit de discriminació indirecta és suficient que una conducta, criteri o pràctica determinades impacti de forma significativa sobre el col·lectiu femení, com a conseqüència del fet que determinades característiques de la vida de les dones (que es manifesten de forma relativament homogènia) no s'han valorat o previst abans de la realització d'aquella conducta, la qual cosa provoca l'aparició de desajustos, problemes i, en definitiva, de pitjors condicions per a aquestes, que no es poden justificar de cap altra manera.³

2. La LIOP només disposa que "les societats obligades a presentar compte de pèrdues i guanys no abreujat procuraran incloure en el seu consell d'administració un nombre de dones que permeti assolir una presència equilibrada de dones i homes en un termini de vuit anys a partir de l'entrada en vigor d'aquesta llei".

3. De fet, la Llei defineix la discriminació indirecta com "la situació en què una disposició, criteri o pràctica aparentment neutres situa persones d'un sexe en desavantatge particular respecte de les persones de l'altre, llevat que aquesta disposició, criteri o pràctica puguin justificar-se objectivament en atenció a una finalitat legítima i que els mitjans per a assolir aquesta finalitat siguin necessaris i adequats".

En definitiva, a partir de la constatació inqüestionable d'una sèrie d'estereotips socials associats a un sexe i a l'altre, pot entendre's el paper que han ocupat socialment homes i dones i pot constatar-se com, en determinades circumstàncies, les dones resulten perjudicades per determinades pràctiques, per determinats models organitzatius o, fins i tot, per determinades polítiques públiques.

Des d'aquesta perspectiva, es fa del tot necessari observar la realitat social i analitzar els rols dels diversos col·lectius que hi operen i dels mitjans a través dels quals cadascun d'ells interactua amb l'entorn, a fi i efecte de poder detectar com i fins a quin punt les conductes i les pràctiques socials i individuals són alterades pels canvis de circumstàncies.

I a partir d'aquesta argumentació s'ha de concloure que el concepte de discriminació indirecta només es pot entendre a partir de la noció de *gènere*, de manera que la noció de discriminació ja no queda limitada a un acte volitiu i conscient, sinó també a una conducta omissiva, que genera un resultat lesiu per a les dones i, ho reiterem, no pas perquè "els volem mal" sinó perquè no s'ha mesurat o no s'ha previst l'impacte que determinades conductes o pràctiques poden tenir sobre elles.

Aquesta ha estat finalment l'evolució discursiva en el concepte de discriminació i la que ha permès la incorporació de "les polítiques d'igualtat de nova generació". La gran aportació

d'aquesta nova perspectiva és que el seu enfocament prioritza la dimensió preventiva enfront de la reactiva: la millor manera de donar protecció enfront de les discriminacions és prevenir-les.

La detecció i eradicació en origen fa que, alhora, les noves polítiques d'igualtat siguin "transversals", és a dir, que passin a una orientació horitzontal, que abasta tots i cadascun dels àmbits socials que originen, perpetuen o agreugen les discriminacions. Igualment, i en conseqüència, fa que els diversos instruments per combatre-les tinguin uns "tempos" diferents, en la mesura que les intensitats i les densitats d'aquestes discriminacions són diferents.

En aquesta línia s'inscriu la LIOP, que per primera vegada tracta de manera integral, transversal i relativament coordinada els orígens de la desigualtat i, consegüentment, proposa un seguit de principis i instruments d'actuació per als agents públics i privats en tots i cadascun dels àmbits en què es manifesten aquestes desigualtats: educació, cultura, salut, participació política i social, mitjans de comunicació, accés a béns i serveis, accés a l'habitatge, accés a la societat de la informació, mercat i condicions de treball, i desenvolupament rural.

Malgrat la valoració positiva que se n'ha de fer, precisament per tenir aquest enfocament transversal sense precedents en el nostre sistema legal, són diverses les "zones de penombra" que presenta. Segurament, això és així

com a conseqüència de la complexa construcció del concepte de discriminació indirecta i perquè manca encara una acció de diagnòsi quantitativa i qualitativa en profunditat sobre la qual construir polítiques actives d'igualtat per a les dones. Però també, especialment, perquè manca una "cultura social" sensible a la situació real de les dones i que integri la seva problemàtica en la noció de llibertat i de justícia i, per tant, que la incorpori al debat sobre els drets de la ciutadania.

2. Una segona evidència: les resistències socials davant la Llei i davant la imposició d'obligacions en matèria d'igualtat

Com dèiem abans, una de les grans fites de les polítiques públiques en matèria d'igualtat i no-discriminació ha estat no només considerar l'entorn (fet que a *priori* estaria implícit en la tasca mateixa de regulació), sinó fer considerar l'entorn. És a dir, cridar l'atenció sobre els perfils dels subjectes als quals s'adreça una mesura determinada i sobre les característiques de l'entorn, a fi d'evitar que determinades pràctiques puguin impactar negativament sobre aquests subjectes, i per poder detectar possibles situacions de desajust, identificar-ne les causes i combatre-les.

Aquesta lògica d'actuació s'aplica tant als individus com als poders públics i és sobre aquesta base que s'haurà de valorar l'abast i la manera com han d'ajustar la seva conducta al principi d'igualtat i no-discriminació.

No es pot entendre un procés dinàmic de caràcter transformacional com és en definitiva el procés d'eradicació de les discriminacions per raó de sexe/gènere, si no es coneix i es valora el grau de consecució dels objectius planificats i, en definitiva, si no es mesuren amb els paràmetres de pertinència, eficàcia, eficiència, impacte, productivitat, efectivitat i satisfacció (Serra, 2007) en positiu sobre el col·lectiu de dones.

I és precisament en l'anàlisi d'aquests paràmetres que observem que, possiblement, una de les peces "oblidades" ha estat la consideració de les resistències de la ciutadania i dels agents privats que directament o indirectament es veuen afectats i interpellats per la LIOP.

És habitual que en la tramitació parlamentària de les lleis, es recullin de manera més o menys formalitzada les opinions i valoracions d'interlocutors socials, associacions amb interessos legítims o persones expertes, la funció dels quals és ajustar tant com es pugui el contingut d'aquestes lleis a les necessitats reals que es pretenen regular.

Aquest exercici de participació, però, desaprofita clarament les seves utilitats la major part de les vegades. Actualment només és entès com a instrument de participació democràtica i es justifica fonamentalment perquè reforça la legitimitat de la norma, per respondre efectivament a la voluntat dels ciutadans, voluntat que s'ha manifestat en l'acte mateix de designació

dels legisladors (eleccions) i també en l'acte directe d'expressar l'opinió sobre el contingut de la norma al llarg del seu procés d'elaboració.

Així, normalment es tracta d'intervencions que es produeixen en la fase prèvia al disseny dels continguts, i d'intervencions que es consideren no vinculants, en un exercici d'explicitació que potser té la seva importància política (delimitació de l'autoritat), però que pot ser qüestionable des d'una perspectiva de construcció integral de qualsevol política que pretén impulsar canvis socials en profunditat.

Diem això perquè és precisament la forma i el fons d'aquestes intervencions el que permet prendre el pols a la percepció subjectiva sobre la necessitat de la llei i sobre com serà rebuda, qüestions que possiblement no poden comprometre el contingut de la llei però que sens dubte sí que han de comprometre i vincular les polítiques de comunicació i de gestió aplicativa de la llei que posteriorment emprenguin les instàncies públiques competents.

A parer nostre és per aquesta altra finalitat que la norma assoleix la seva plena legitimitat. Amb això avancem ja una de les conclusions fonamentals d'aquest article: l'eficàcia transformacional de la Llei —i ara afegiríem: de qualsevol mesura pública o privada adreçada al desenvolupament del dret a la igualtat— s'incrementa exponencialment si va acompanyada d'una tasca d'acompanyament i de gestió del canvi cultural.

L'assoliment de la integració social (en la qual el principi d'igualtat i no-discriminació té un paper inqüestionable) depèn de l'existència d'uns valors comuns, d'unes normes que estableixin certes pautes d'actuació i d'uns processos d'enteniment (Habermas, 1998). Des d'aquesta perspectiva, és evident que la norma (o més ben dit, els agents encarregats d'impulsar-la) han de fer un esforç especial d'acció comunicativa o d'enteniment intersubjectiu. I per poder dur-lo a terme, primer han de conèixer necessàriament l'opinió, les percepcions o els sentiments dels seus destinataris directes o indirectes.

La capacitat transformadora de la norma pot derivar o bé del seu poder coercitiu (sancionador) o bé del seu poder conciliador. Si li atribuïm, per tant, no només una funció estrictament sancionadora sinó també una funció mobilitzadora a través de la qual modificar les estructures socials, la participació dels ciutadans i les ciutadanes en la gènesi mateixa de la norma és no només un exercici democràtic, sinó la condició necessària per a orientar estratègicament el contingut de la norma.

Arribats a aquest punt i descendant a l'àmbit específic de la LIOP, cal esmentar les resistències habituals que genera la imposició de les obligacions en matèria d'igualtat i no-discriminació i que se sintetitzen en expressions com ara:

"Ja hi tornem a ser amb el tema de les dones... Com si no hi hagués problemes més importants!"

“Per què ara, a les dones, només perquè hi hagi una Llei, se'ls ha de donar més drets o més contemplacions que els que em donen a mi.”

“No cal una llei per resoldre aquest problema... ja s'anirà resolent amb el temps...; si no, mira com han canviat les coses des del temps de les nostres àvies.”

“És un problema de sensibilitats... La Llei no pot decidir quan una expressió és o no és sexista.”

“No és un tema d'abast general, només és un tema de dones.”

“Hauríem de parar de parlar de dones i començar a parlar de persones.”

“És un problema privat i/o personal, que no ha d'abordar-se des de la gestió pública o, en tot cas, és una qüestió a resoldre individualment i en el moment que sorgeixi la necessitat.”

“No, que em costarà diners.”

“No, que em generarà conflictes.”

Aquests són només alguns exemples de les perplexitats i oposicions que generen les polítiques d'igualtat i no-discriminació per raó de sexe (és significatiu que respecte a altres col·lectius, el contingut de les valoracions varia significativament). En tot cas, volem destacar que es manifesten en diferents àmbits:

- En l'àmbit intraorganitzatiu, tant en els nivells de direcció i comandament encarregats de fer complir directament les obligacions legals, com entre els individus sense responsabilitat directa en el compliment d'aquestes obligacions, però que en reben i perceben clarament els efectes (a tall d'exemple: les empreses i organitzacions privades i públiques obligades a adoptar plans d'igualtat i,

en concret, mesures de conciliació de la vida familiar i laboral, una de les qüestions que sens dubte polaritza més les persones treballadores i, paradoxalment, on algunes de les resistències les manifesten indistintament homes i dones sense necessitats de cura).⁴

- En l'àmbit extern (supraorganitzatiu), entre els ciutadans (homes i dones indistintament), que són receptors de determinades polítiques i beneficiaris de serveis públics.⁵

Un cop passem a sistematitzar-los, podem identificar els discursos següents:

1. El discurs de la negació: nega l'existència d'un problema i, per tant, nega la necessitat de solució i d'intervenció de la Llei.

2. El discurs liberal: no nega l'existència d'un problema, tot i que el considera relatiu o contingent, però nega el paper de la Llei per resoldre'l, invocant la llibertat individual, el “dret” a l'autocomposició dels conflictes, o la “dilució” del problema pel mer transcurs del temps.

3. El discurs contemporitzador: no nega l'existència d'un problema social, tot i que considera que el seu abast pot ser variable, i tampoc no nega el paper de la Llei per resoldre'l, tot i que discrepi sobre el modus operandi que imposa la Llei (perquè considera que la intervenció legal en aquesta matèria no és prioritària, o bé perquè considera que els instruments que ha articulats la Llei no són els adequats, com ara els continguts i l'abast d'algunes obligacions

o el contingut i abast de les sancions).

Un cop identificats aquests discursos, acabem distingint fonamentalment quatre tipologies de resistència, cadascuna de les quals requereix aproximacions i solucions diferenciades que caldrà integrar en el procés de disseny i aplicació de les polítiques d'igualtat:

1. *Emocionals*: associades, entre altres a: a) conductes de tall misogin, conscientment discriminatòries o posicionaments condicionats per estereotips; b) conductes de tall liberal, que rebutgen la intervenció pública i legal per contrària a la llibertat.

2. *Cognitives*: associades, entre altres coses, al desconeixement sobre aspectes tècnics, com el concepte i la tipologia de les discriminacions o sobre les diferències entre sexe i gènere i la seva incidència en les desigualtats entre homes i dones.

3. *Procedimentals*: associades, entre altres coses, a determinades divergències quant a la forma i el procediment

---

4. Molt sovint no s'entén que les mesures de flexibilitat horària només s'estableixin per a les persones amb fills i/o filles en edat escolar, o que les persones amb certes necessitats de cura puguin escollir el torn de vacances i que no es recorri, per tant, a fórmules “suposadament” més neutres, com ara l'establiment de torns rotatius o l'establiment de preferències basades en l'antiguitat, que impacten negativament més sobre les dones.

5. No s'entén que determinats beneficis legals vagin adreçats exclusivament a les dones (com ara l'ajut econòmic per a les dones treballadores) o que determinades polítiques actives beneficiïn més les dones que els homes.

que cal seguir en el disseny i/o la implantació de les polítiques d'igualtat.

4. *Preferencials*: associades, entre altres coses, a un menysteniment dels avantatges competitiu i estratègics de les polítiques d'igualtat.

Resulta fonamental identificar-les en cada cas. La creació de normes o disposicions adreçades a eliminar les discriminacions ha de tenir una ambició estratègica, que vagi més enllà del mer fenomen regulador i que s'orienti a l'interès (compromís), més que als valors (consens). Perquè al capdavant, el que motiva els individus a actuar pot ser tant el fet de compartir els valors morals de la norma com el fet moral mateix de respectar la norma pel simple fet de ser una norma. Però, des de l'evidència empírica, el motor real a partir del qual els individus actuen d'acord amb certes previsions normatives sempre és que hi reconeguin un interès personal (més o menys mediat) i conclouin que “val la pena” respectar-la.

3. Llei, acció i canvi d'estructures socials

Com apuntàvem a l'inici d'aquesta reflexió, a l'hora de plantejar-nos fins a quin punt l'assoliment del dret a la igualtat depèn o no de l'existència d'una Llei que el reconegui, el promogui i el tuteli, de seguida apareix un dubte raonable: si les primeres disposicions normatives amb caràcter generalitzat apareixen pels volts de la dècada dels anys cinquanta del segle

xx, amb la proclamació l'any 1948 de la Declaració Universal dels Drets Humans i, des de llavors, el seu desenvolupament ha estat continu, com pot ser que encara avui dia persisteixin les desigualtats entre homes i dones en alguns àmbits —fins i tot— de forma ben arrelada?

Aparentment les respostes que es poden donar a aquesta pregunta són dues, i totes dues poden intervenir-hi de manera concorrent:

1. La llei no és un instrument ni necessari ni suficient per a generar canvis socials, ja que aquests depenen d'altres factors sobre els quals la llei no té poder de disposició, com ara el pensament, la consciència o la voluntat.

2. La llei és un instrument necessari però no suficient per a generar canvis socials estructurals, ja que, fins ara, moltes de les lleis en matèria d'igualtat i no discriminació han trobat un límit en elles mateixes, bé per no especificar de manera concreta el contingut d'aquests drets, bé per no disposar de mecanismes de comunicació i formació adients amb capacitat de desarticulació real (especialment en el cas del poder judicial), bé per no anar acompanyades de sancions dissuasòries, o bé per no haver-se dotat d'un sistema de seguiment i control que permetés una reacció adequada davant dels supòsits d'incompliment.

Negarem la primera de les opcions, tot i que en aquestes pàgines no puguem desenvolupar les raons que ens porten a fer-ho i que, de fet, són raons

que donarien resposta a la pregunta de si és o no possible l'organització social sense l'ús de mecanismes normatius “desenvolupats”, com ara la Llei (Estat de Dret). Partim, per qüestions d'ordre pràctic, d'una negativa motivada per l'evidència: en el nostre entorn, el model pel qual s'ha optat (o el model que finalment s'ha esdevingut) s'estructura entorn d'un sistema d'organització basat, entre altres coses, en el poder de la Llei. Amb aquest condicionant, una segona evidència és que tota l'activitat jurídica es caracteritza per tenir una pretensió de correcció (Alexy, 1994) o, si es prefereix, d'orientació de les conductes cap a uns objectius determinats (que es consideren correctes), fet que comporta que s'hagi d'admetre la validesa de la Llei com a instrument per al canvi social. Analitzem, doncs, com generar aquest canvi.

3.1. La Llei i el canvi

Admetre la Llei com a instrument de canvi social no pot entendre's com a sinònim que el canvi social depèn exclusivament de l'existència d'una Llei, del fet que la Llei en si mateixa és instrument suficient per a impulsar aquest canvi o que el simple fet que existeixi una Llei resol els problemes o la mateixa necessitat de canvi.

Actualment patim un cert procés “d'alienació” que es manifesta molt sovint en la imputació de la responsabilitat de tot el que passa als poders públics (Llei inclosa) i que, paradoxalment, reclama una major intervenció

pública (Llei inclosa) per resoldre qualsevol dels problemes que es plantegen quotidianament.

Aquest fet, en conjunció amb altres, ha ocasionat una crisi de la Llei o, més ben dit, de les virtuts racionals de la Llei, crisi que es manifesta en la seva particularitat, el seu caràcter circumstancial i canviant, excessivament dependent del paper reglamentista del poder executiu i que deixa un espai de desenvolupament important a la discrecionalitat judicial i administrativa (Prieto Sanchís, 1998). Més enllà del que ja de per si és una crisi de legitimitat institucional, en què s'ha perdut la credibilitat i la confiança en certes institucions nuclears per a la governança democràtica.

Malgrat aquesta crisi, però, la capacitat de la Llei com a instrument de canvi requereix que s'entengui el seu paper de protecció de la llibertat. La seva raó de ser és "impedir que es posi un impediment a la llibertat" (Habermas, 1998). I és per això que, des de la Llei i des de l'acció comunicativa dels poders públics per tal de fer-la complir, és fonamental que es reprengui el debat entorn de la dicotomia aparent entre llibertat i justícia, perquè només des de la integració d'ambdós conceptes es poden operar alguns canvis o es poden superar algunes de les resistències a què fèiem referència amb anterioritat.

En aquesta línia, ha de quedar clara la diferència entre els drets orientats a la llibertat (voluntat) i els drets ori-

entats a la reparació de la injustícia. Igualment, es fa del tot necessari invertir radicalment la lògica amb què tradicionalment s'han estat entenent els drets i les obligacions. I finalment, cal incorporar, al debat sobre les obligacions, el debat sobre la diversitat i maleabilitat que haurien de tenir les obligacions legals.

Ens explicarem més concretament: tal i com ha afirmat la dogmàtica jurídica (Zagrebel'sky, 1997), els drets "són l'armadura jurídica de la voluntat, una manera de fer-la eficaç protegint-la dels seus enemics". Des d'aquest punt de partença és obvi que són una exigència estructural i permanent de qualsevol societat orientada al progrés, en la mesura que amplien i consoliden els àmbits de llibertat. Per fer-ho, sembla també lògic, però, que s'hagin d'establir límits (obligacions o deures) perquè aquells drets puguin desenvolupar-se de manera universal, i no només per a unes quantes persones, consideració que "reorienta" la llibertat cap a la justícia.

Aquesta premissa arrossega necessàriament el fet que s'hagi d'integrar un principi de "coresponsabilitat de tots i cadascun en relació amb tothom i amb tot" (Zagrebel'sky, 1997), fet que alhora permetria afirmar que la categoria prevalent no és la dels drets, sinó la dels deures, de manera que es pot concloure que no hi ha drets sense deures i, per tant, no hi ha desenvolupament efectiu de la llibertat sense l'existència i exigència de deures.

Ara bé, la lògica de l'obligació / el deure es pot examinar des d'una perspectiva prohibitiva o impositiva o bé des d'una perspectiva promocional. És aquest segon enfocament el que permet, finalment, introduir la darrera idea que apuntàvem anteriorment: la de la maleabilitat de les obligacions o, com s'ha qualificat gràficament, la de la dogmàtica "líquida o fluida" del dret (Zagrebel'sky, 1997).

Una bona praxi legal exigeix fonamentalment un exercici d'integració o d'inclusió dels diferents interessos en joc, a través d'una xarxa de valors i de procediments comunicatius, "que permetin la 'concordança pràctica' de les diversitats i fins i tot de les contradiccions" (Zagrebel'sky, 1997). El punt crític, doncs, és preveure adequadament quines són les possibles col·lisions en la realitat que es pretén regular, per des de l'observació d'aquesta realitat, sortir de la tradicional lògica de la suma 0 (uns hi guanyen, els altres hi perden), per passar a integrar efectivament la lògica del *win-win* (tothom hi guanya).

En definitiva, és un error considerar que la LIOP, per exemple en relació amb les previsions per a l'àmbit laboral, esdevé *per se* un límit a la llibertat d'empresa, si partim de la idea que els drets (i particularment els drets fonamentals, com ara el dret a la igualtat) el que fan és precisament reforçar la llibertat integradora o, si es prefereix, una llibertat no desestabilitzadora, fagocitadora o autodestructora.

Una altra qüestió és que la formulació per la qual ha optat la LIOP en el seu desplegament no permet visualitzar de manera clara aquesta lògica, fet que li resta eficàcia i poder transformador.

En tot cas, és evident que si es pretén que la llei impulsi un canvi social, aquesta llei ha d'estar ben definida. La manca d'especificació concreta del contingut del dret constitueix un greu problema de justiciabilitat (Abramovich i Courtis, 2002) i, com a conseqüència, un problema greu per activar "l'acció", pressupòsit indispensable del canvi. La norma ha de definir les conductes admissibles i les que no ho són (orientació de la conducta), com a requisit necessari per poder determinar-ne els incompliments i adjudicar la sanció que els correspongui. I ho ha de fer de manera senzilla, concloent i general (Prieto Sanchís, 1998).

En aquest sentit, és del tot necessari una articulació en cadena dels diferents instruments normatius encarregats de regular aquest dret. Si bé en el cas del seu reconeixement constitucional és admissible i fins i tot recomanable un cert nivell de generalitat, en perfecte alineament amb el caràcter de catàleg de principis fonamentals que han de tenir les constitucions (Fabre, 2000), no pot passar el mateix en els nivells inferiors (Llei i reglament). Una tècnica jurídica defectuosa o el recurs sistemàtic a conceptes jurídics indeterminats provoca l'aparició de "zones de penombra" o, fins i tot, de "zones

d'ombra" (Hart, 1963), que esdevindran terreny adobat per a pronunciaments judicials dispars (inseguretat jurídica), per a l'allargament dels processos judicials i, tot plegat, per a la deslegitimació moral progressiva de la norma i de les institucions.

Un exemple clar en aquest sentit ens el proporciona la regulació legal que s'ha fet del concepte mateix de discriminació indirecta, de la qualificació dels acomiadaments de dones embarassades o de les condicions en què es pot sol·licitar la concreció de l'horari laboral quan es demana reducció de jornada per custòdia legal o per tenir cura de familiars.

En el primer cas, no deixar clar que la discriminació es pot produir per acció, però també per omissió, pot fer que els ciutadans i ciutadanes pensin que només és possible discriminar quan conscientment es vol donar un tracte perjudicial a les dones. Aquesta idea, del tot incorrecta, impedeix que els ciutadans i les ciutadanes prenguin consciència que el que se sanciona en la LIOP és també la manca de previsió sobre l'impacte que determinades conductes aparentment neutres poden tenir sobre les dones. Aquesta manca de consciència condueix, alhora, a fer que no es despleguin tots els mecanismes de prevenció que serien necessaris per evitar aquest impacte lesiu i, el que és pitjor, que no es detectin situacions de discriminació. En aquests casos, si posteriorment es produeix una reclamació judicial, seguida d'una sentència con-

demnatòria, el ciutadà o la ciutadana sancionat té normalment la sensació que l'han condemnat injustament i que, per tant, que la Llei i els qui l'apliquen són injustos, fet que té unes conseqüències letals sobre la cultura de la igualtat, però també sobre la cultura de l'Estat de Dret. Un exemple típic d'aquesta situació el podem trobar en els sistemes de promoció professional que donen la primacia exclusivament al temps de treball efectiu. En la mesura que les dones són les qui demanen majoritàriament les baixes per maternitat o les reduccions de jornada per tenir cura de fills, és més probable que si s'aplica aquest criteri de promoció, hi hagi una menor incidència d'ascensos entre les dones. Aquesta "omissió" o, més ben dit, aquesta manca de previsió sobre quin pot ser l'impacte sobre les dones d'aquest model de recompensa, fa que es tracti d'una política empresarial amb un elevat risc de discriminació, que es podria atenuar fàcilment si es relativitzés el temps de presència, combinant-lo amb la productivitat o el rendiment, o si es consideressin com a temps de treball efectiu les absències vinculades a les tasques de cura, eliminant d'aquesta manera el biaix de gènere de l'esmentada política.

En el cas de la qualificació dels acomiadaments de dones embarassades o del polèmic dret de concreció horària en cas de reducció de jornada per tenir cura de familiars, la disparitat amb què els tribunals han interpretat la normativa ha donat lloc a una multitud de

critèris, que en molts casos i per les particularitats de la dinàmica processal, no han aconseguit un criteri superior uniformador. Les conseqüències pràctiques són especialment greus, tant si s'analitzen des d'una perspectiva sistèmica, com si es fa des d'una perspectiva més quotidiana:

1. Perquè, com ja hem dit, la indefinició incrementa la discrecionalitat judicial, fet que atorga un poder enorme als jutges, que tot i estar investits per una obligació d'independència, acabaran imposant la seva concepció moral (individual) a la que possiblement podria tenir el legislador (majoria democràtica) (Escudero, 2006).

2. Perquè la disparitat de criteris, a banda de generar perplexitat, provoca la sensació que “tot és possible”, fet que consolida determinades actituds i provoca més conflictivitat. Això segurament no tindria gaire més repercussió respecte d'una qüestió marginal o molt tècnica. Però si afecta un tema com el de la conciliació de la vida familiar i laboral, amb forts components i impacte sobre les relacions interpersonals, amb una clara incidència en el sistema productiu (si no és gestionada adequadament) i amb una rellevància fonamental en la construcció de models socials, els “efectes col·laterals” són d'una importància gens menyspreable.

Avançant en els requisits que ha d'acomplir la Llei per tal que sigui eficaç i, per tant, motor de canvi, sembla lògic concloure que la imposició d'un

seguit d'obligacions sense l'establiment en paral·lel d'un sistema de sancions davant del seu incompliment intencional, resta clarament poder coercitiu a la Llei i, per tant, li resta capacitat “conductual”. Tot i que el poder sancionador no és un element constitutiu necessari de la Llei, és evident que s'exigeix el suport de les sancions per assegurar-li un grau de conducta raonable en correspondència amb les obligacions imposades, a no ser que creiem puerilment en una forta convicció moral dels individus, a través de la qual —i amb independència d'altres raons— aquests assumeixin com a responsabilitat social el compliment fidel de la Llei, pel simple fet de ser-ho.

En suport d'aquesta tesi, cal constatar només com els subjectes que no poden ser sancionats per la Llei d'igualtat, de moment, no estan duent a terme moltes de les seves previsions com, per exemple, la d'elaborar un Pla d'Igualtat. Ens referim, per exemple, a les administracions públiques, que incomprendiblement no poden ser mai sancionades com a tals pels incompliments legals en què incorrin, i a les empreses de menys de dos-cents cinquanta treballadors. I, en el cas de les empreses de més de dos-cents cinquanta treballadors, és prou significatiu que moltes hagin començat el seu procés d'elaboració arran de la intervenció de la Inspecció de Treball i, per tant, davant la por de ser objectes d'una sanció administrativa, o bé perquè volen accedir a un procés d'adjudicació contractual

amb l'Administració i han de justificar necessàriament l'adopció de mesures d'aquest tipus.

D'acord amb el que hem exposat, hem de concloure que la Llei, tot i que pugui tenir un paper delimitador de certes conductes, sembla incapaç per si mateixa d'impulsar de manera determinant l'acció dels individus cap a l'assoliment del dret a la igualtat i, encara menys, quan incorre en errors o omissions tècniques.

En conseqüència, a continuació analitzarem quins poden ser els factors determinants d'aquesta acció i, per tant, de què depèn fonamentalment el canvi d'estructures necessari per assolir el dret a la igualtat i a la no-discriminació.

3.2. L'acció

Ara és, doncs, el moment d'aproximar-se a les “motivacions” concretes o particulars sobre la base de les quals els individus i les empreses o les organitzacions decideixen implantar polítiques sobre aquesta matèria.

És evident que la conducta és el resultat d'un procés de gestació intern, en què hi incideixen o hi poden incidir determinades “raons”. Simplificant el procés, podríem afirmar que un individu decideix actuar (o no actuar) a partir de la convicció interna que ha de fer-ho. Aquesta convicció és guiada per una sèrie de raons prevalents que, en definitiva, se sintetitzen en la idea de si “val la pena fer-ho” i que a mitjà i/o llarg termini són les que van con-

figurant els valors i les implicacions individuals/personals.

El punt crític, però, no és si els sentiments i les actituds es consideren importants, sinó (i fins a quin punt) es pot influir i cultivar aquests sentiments i aquestes actituds per mitjà de la raó (Raz, 2004). Arribats a aquest punt, el que seria desitjable és un exercici de reflexió o de coneixement extern i intern: el que guia la nostra acció és el món i ho fa per mitjà del coneixement que en tenim, de manera que resulta fonamental descobrir els fets i valorar les diferents “raons per a l’acció” (Raz, 1991).

És clar que en aquest procés pot ser que apareguin raons per dur a terme la conducta i, alhora, per no fer-ho, fet que exigirà un joc d’implicacions pragmàtiques que, novament, consumiran un temps i un esforç que molt sovint no es poden o no es volen dedicar a la presa de decisions, especialment quan no s’hi veu un benefici clar, directe o immediat o quan es considera que aquest és absolutament marginal.

Abans fèiem referència a algunes de les resistències més habituals que apareixen en el moment d’implantar polítiques d’igualtat. És evident que per a l’agent impulsor d’aquestes polítiques és important detectar-les, per poder-les superar. Però també serà important generar les condicions necessàries per tal que els “subjectes resistents” puguin trobar una resposta satisfactòria a preguntes com ara: “per què haig d’implantar polítiques d’igualtat en la

meva organització?”. Reprenem, doncs, la reflexió sobre les resistències com a pas previ per aproximar-nos a un mètode d’actuació que permeti superar-les i, per tant, donar resposta positiva a la pregunta que plantejem.

Desestructurar les resistències de tipus emocional i de tipus cognitiu requereix un esforç especial de “re-culturització”, difícilment assolible a curt termini i que, en qualsevol cas, no ha dut a terme la major part dels poders públics amb competències en el desplegament de la LIOP.⁶ La negació que hi hagi un problema sobre el qual s’ha d’actuar, tant a causa de posicionaments estereotipats com per desconeixement del significat i l’abast del dret a la igualtat, reclama la posada en marxa d’un programa de sensibilització i formació a partir del qual anar configurant una cultura organitzativa en què el factor igualtat contamihi efectivament tots els processos i totes les pràctiques. En aquesta construcció, cal fugir de plantejaments reglamentistes per centrar-se —com dèiem abans— en activitats formatives i orientades a l’enteniment. L’adopció de principis i regles de compliment obligat no només no permet l’assumpció íntima de la seva “justícia”, sinó que en molts casos pot esdevenir un mecanisme que agreugi els posicionaments de partida i, per tant, pot esdevenir paradoxalment un obstacle en el desenvolupament del dret a la igualtat (De Colle i Werhane, 2008).

Pel que fa a les resistències procedimentals o preferencials, el punt d’in-

flexió ve de mans d’un plantejament d’acció estratègica, que sigui capaç de visibilitzar a curt i/o mitjà termini, els avantatges econòmics derivats de la implantació de les polítiques d’igualtat, a partir del desenvolupament d’actuacions pilot o a petita escala, que es vagin institucionalitzant a mesura que es van assolint i consolidant els objectius. Així per exemple, quan en el marc de la realització de les diagnosi estadístiques es planteja la possibilitat de fer anàlisis qualitatives a través d’enquestes, *focus groups* o entrevistes en profunditat, la recança de moltes empreses és que segurament mitjançant aquests mètodes es generaran massa expectatives. Aquesta por fa que no es vegi la utilitat d’implicar-hi les persones de l’organització, de manera que es perd l’oportunitat de comptar amb les aportacions directes i interessades dels treballadors i les treballadores als quals s’aplicarà, per exemple, el Pla d’Igualtat, i que podrien enriquir-ne els continguts i ajustar-los a les necessitats reals d’aquests treballadors i treballadores concrets.

Igualment, és habitual que les empreses no considerin prioritari destinar recursos materials i temporals a realitzar un Pla d’Igualtat, fet que molt

6. Com a excepció que cal destacar molt especialment, la Direcció General d’Igualtat d’Oportunitats en el Treball, integrada en el Departament de Treball de la Generalitat de Catalunya, ha dut a terme des de l’entrada en vigor de la LIOP un ambiciós programa de formació i suport a les empreses, a través del qual vèncer aquest tipus de resistències. Per conèixer alguns d’aquests programes, consulteu: www.gencat.cat.

sovint els impedeix aprofitar les sinergies que existeixen entre les polítiques d'igualtat, les polítiques de seguretat i salut en el treball, les polítiques de captació, retenció i desenvolupament del talent o les polítiques de retribució i recompensa.

En aquesta línia, cal assenyalar que la maximització de les utilitats i l'assoliment de beneficis directes en interès de l'organització esdevenen, com demostren diferents estudis d'abast europeu⁷ el veritable motor de canvi. Així, quan es pregunta a les empreses amb tradició en la implantació i el desenvolupament de polítiques d'igualtat i diversitat quin és la raó que les ha impulsat a bellugar-se en aquesta direcció, la majoria addueix raons vinculades a la millora de la seva cultura organitzativa, l'obertura de nínxols de mercat i la millora en la qualitat dels serveis i l'atenció al client, l'augment de la innovació i la creativitat de la plantilla, mitjançant la seva major implicació en el projecte, la disminució de la rotació i l'absentisme i la major eficàcia en la captació i retenció de talent o l'increment de les ràtios de venda com a conseqüència de la seva millor reputació en el mercat.

No deixa de ser destacable el fet que la compulsió jurídica apareix com un dels darrers motius que motiven a l'acció i ho fa estretament vinculada a la voluntat d'evitar litigis i no pas vinculada a la responsabilitat social o a l'enfortiment de les estructures i els principis de l'Estat de Dret. Per davant, apareixen altres raons amb clara i exclusiva signi-

ficació empresarial (econòmica) i amb implicacions estratègiques tant en l'àmbit de la gestió de les persones, com de la política d'empresa o el màrqueting. En aquest escenari, on queda el paper, les bondats i la necessitat de la Llei?

3.3. L'acció i la Llei

Com veiem, en la major part de les ocasions, les motivacions dels individus per dur a terme polítiques d'igualtat estan relacionades amb interessos pragmàtics que enllacen amb els axiomes de la teoria clàssica sobre l'*homo economicus*. És per això que, com dèiem abans, la Llei per si mateixa no pot considerar-se com a element suficient per a l'assoliment del dret a la igualtat i a la no-discriminació. No obstant això, sí que la podem considerar com a instrument necessari, no només per les raons abans esgrimides, sinó també per una altra que desenvolupem a continuació.

Un cop vist que les raons per a una acció adreçada a la plena consecució del dret a la igualtat poden ser moltes i molt diverses, sembla raonable creure també que la Llei, per si sola i en abstracte, podria simplificar el procés de prioritització d'aquestes raons, en la mesura que se la pugui considerar una raó excloent, per ser una manifestació autoritativa (s'ha de fer perquè ho diu la Llei i no cal plantejar-se res més) (Raz, 1991) o perquè la mateixa Llei condueixi la conducta dels subjectes, forçant l'adopció no d'una mesura concreta d'igualtat, sinó l'adopció d'un procés de reflexió a partir del qual visualitzar

clarament el benefici d'adoptar polítiques d'igualtat i, per tant, forçant-ne indirectament l'adopció. En aquest cas, la Llei tindria un paper de desenvolupament d'un dret de ciutadania, a partir del foment de l'autonomia dels individus i de la seva integració i implicació en el mateix fenomen normatiu. És a dir, aconseguir el compromís a partir de la participació activa dels individus en el disseny i la implantació de les polítiques d'igualtat (no hi ha millor manera d'aconseguir que es compleixi la Llei que provocant que siguin els mateixos individus els qui la dotin de contingut, com per exemple quan la Llei disposa que empresaris i representants dels treballadors hauran de negociar un Pla d'Igualtat).

I, en aquest sentit, el que sembla cert és que la LIOP ha contribuït decisivament a aquest procés, des del moment que institucionalitza la figura dels plans d'igualtat com a eina metodològica a través de la qual dur a terme un diagnòstic de situació, dibuixar amb claredat els àmbits d'actuació, analitzar les raons per a l'acció i ordenar qualsevol tasca d'organització des de la perspectiva de gènere.

Des d'aquesta perspectiva, podríem dir que la LIOP duu a terme una tasca de "mobilització per a la coordinació dels plans d'acció" (Habermas, 1998, p. 80), des d'una intervenció molt més laxa o molt més respectuosa amb la llibertat de l'individu que si la seva opció fos la prescripció concreta de regles de conducta.

En aquest sentit, el gran error operatiu dels destinataris de la norma, és, sens dubte, menystenir aquesta eina i valorar-la exclusivament com una “mera” obligació legal, fet que, a la pràctica, pot convertir-la en un més dels objectes buits de contingut (pura paperassa) als quals condueix un compliment exclusivament formal de la Llei.

I pel que fa als poders públics, el gran error seria no dur a terme una tasca d'acompanyament (formació, orientació o ajut econòmic), que facilités —des de l'òptica experta i des de l'òptica de qui impulsa un canvi— l'actuació de les diferents organitzacions i dels diferents agents interpel·lats per aquesta obligació. En aquest punt, el paper de l'organisme públic encarregat de coordinar totes les polítiques públiques en matèria d'igualtat és fonamental. Cal recordar que la LIOP té un abast transversal que travessa tots els àmbits de l'activitat social, fet que obliga totes les regidories, conselleries i ministeris amb competències sobre cadascun d'aquests àmbits a garantir i impulsar l'acompliment de la norma, activitat que sens dubte reclama una implicació més gran i un protagonisme més actiu que el que s'ha dut a terme fins ara.

4. Conclusions: **bases per resituar el paper de** **la Llei com a instrument de canvi**

Ja hem dit abans que el Dret és un dels poders o de les institucions que ordena la vida social, i que és un sistema per

guiar les conductes i resoldre les disputes que pretén tenir autoritat suprema per intervenir en qualsevol classe d'activitat (Raz, 1991).

Possiblement aquesta concepció del Dret com a tècnica normativa de control social és la que genera més rebuig, des d'una visió esbiaixada de la llibertat, o bé quan es té la sensació que el caràcter transformacional de la Llei pretén realment no pas canviar les conductes, sinó canviar les consciències.

És aquí on probablement rau un dels problemes de comunicació més grans en què s'ha incorregut amb l'entrada en vigor i l'aplicació de la Llei d'Igualtat.

L'ordre coactiu de l'Estat no existeix per fer-nos virtuosos, sinó per fer impossible que els altres ens impedeixin ser-ho. Dit d'una altra manera, per tal de possibilitar que els individus puguin desenvolupar-se en la seva pròpia experiència personal i puguin mostrar la seva condició d'agents morals autònoms (Laporta, 1993).

Seguint la més pura tradició del liberalisme, és clar que no seria legítim un sistema de govern ni cap de les seves manifestacions que tractés de regular la consciència individual: els individus no poden ser compel·lits a fer o no fer res perquè sigui millor per a ells, perquè els hagi de fer més feliços o perquè, en opinió d'altri, fer-ho sigui més savi o, fins i tot, moralment correcte.

La Llei d'Igualtat no pretén que tot hom comparteixi la idea que les dones han de cedir espai de cura als homes,

ni que els nens han de jugar a cuinetes, ni que la “feminitat” contribueix al desenvolupament de conductes sexistes. Ara bé, no és menys cert que la tasca d'observació, mesurament i reflexió que articula la Llei pretén que el caràcter irreflexiu dels estereotips de gènere canviï per esdevenir una realitat totalment reflexiva. Aquest canvi ha de facilitar que es puguin identificar clarament les quatre realitats en què es mouen les dones: les que no es plantegen si poden o no decidir; les que decideixen lliurement què volen fer, on volen fer-ho i en quines condicions; les que ho decideixen absolutament forçades; o les que ho decideixen induïdes o pressionades per l'entorn.

Els escenaris sobre els quals hauria d'intervenir la “Llei” haurien de ser exclusivament aquells en què la voluntat de les dones és forçada o condicionada. No en aquells en què la dona assumeix de manera lliure i conscient el paper social que hi fa, per molt que des de determinats posicionaments ideològics no es comparteixin certes opcions. S'ha de separar radicalment el discurs ideològic del discurs legal, a no ser que siguem conscients que, en fer-ho, estaríem alimentant un sistema de govern i unes polítiques públiques absolutament paternalistes i, consegüentment, despòtiques.

D'altra banda, hi ha una altra idea de gran transcendència que cal considerar, no només en l'àmbit de les polítiques públiques en matèria d'igualtat i no-discriminació, sinó, en general, en

el desenvolupament de totes les polítiques públiques i en la “resituació” del paper de la “norma” en el desenvolupament social: la idea que el ciutadà o la ciutadana no és només titular d'uns drets i d'unes obligacions en qualitat d'individu, sinó que en desenvolupar-los, actua també com a òrgan de l'Estat. És a dir, l'individu ja no és simple receptor, sinó agent actiu i, consegüentment, agent de canvi.

Possiblement una de les seqüeles de l'Estat Social —especialment en zones geogràfiques i en cultures determinades— ha estat el procés progressiu d'alienació dels individus, en el sentit que progressivament han anat delegant la gestió dels seus interessos particulars en el paper de guardià, tutor o policia que desenvolupa l'Estat, que retroalimenta un procés progressiu i paral·lel d'interpel·lació i responsabilització de l'Estat davant qualsevol conflicte o dany, bé de forma principal o subsidiària.

Com a conseqüència de tot plegat ha arrelat una cultura ciutadana clientelista, vertebrada entorn de la perversió dels “drets” i la seva absoluta prevalença sobre els “deures”, fomentada per cert ús —o abús— a mans dels poders públics de la política “del donar” i en què s'oblida que l'Estat amb el seu Dret

només ha d'intervenir allà on és inevitable per tal d'assegurar l'ordre i evitar que l'organització que els individus fan de les activitats socials provoqui lesions entre elles.

El fet que els individus i les organitzacions assumeixin la seva quota de responsabilitat i de participació activa en el procés de canvi i, en definitiva, en el procés de desenvolupament social, possiblement permetrà assolir —entre altres— dos objectius. D'una banda, afavorir la consecució del *dret en acció*, és a dir, del dret viscut, experimentat i sentit com a socialment vinculant, a partir de la implicació directa dels agents, també, com a agents normatius. I de l'altra, afavorir la contenció normativa, a partir de la reducció de les zones de fricció existents amb anterioritat per la descoordinació o la no imbricació/alineació de totes les conductes i accions possibles en la consecució dels objectius.

En definitiva, no existeixen raons per pensar que les coses no poden canviar, sigui per convicció o sigui per responsabilitat, malgrat el pes que en un moment determinat puguin tenir una tradició o un model social determinats, precisament perquè també en aquests casos ens trobem davant d'actituds i de creences, que tot i estar arrelades, són

contingents (Gordon, 2000). El repte, doncs, és: 1) no escudar-se en la Llei per justificar la inactivitat, ni limitar-se a reclamar la intervenció de la “Llei” com a única solució a tots els problemes; 2) entendre que les desigualtats entre homes i dones continuen arrelades no només per debilitats morals o manca de coneixement sobre el que és o no és correcte en els individus, sinó fonamentalment perquè homes i dones no som conscients de les implicacions socials de determinades pràctiques i conductes que acaben reforçant les desigualtats, 3) assumir que el veritable canvi es produirà a partir del moment que els individus actuïn, de manera que cal motivar l'acció en el desenvolupament del dret a la igualtat i, un cop activada, observar si l'acció és motivada per posicionaments idealistes, econòmics, estratègics o integradors, per poder ajustar les polítiques de sensibilització i de canvi, i 4) defugir actuacions legals o polítiques públiques marcadament “rectores” o que imposin models d'acció únics i estandarditzats. No podem oblidar que la igualtat és diversitat i que és molt difícil garantir la diversitat quan aquesta acaba constrenyent-se en la lògica uniformadora i estàtica d'una Llei. 🔑

Bibliografia

- ABRAMOVICH, V.; COURTIS, C. (2002). *Los derechos sociales como derechos exigibles*. Madrid: Trotta.
- ALEXU, R. (1994). *El concepto y la validez del Derecho*. Barcelona: Gedisa, p. 81-85.
- DE COLLE, S.; WERHANE, P. H. (2008). "Moral Motivation Across Ethical Theories: What can We Learn for Designing Corporate Ethics Programs?". *Journal of Business Ethics*, vol. 81, núm. 4.
- ESCUDERO, R. (2006). "Metodología jurídica y conceptos morales: una propuesta de análisis". A: COURTIS, C. *Observar la Ley. Ensayos sobre la metodología de la investigación jurídica*. Madrid: Trotta, p. 97-100.
- FABRE, C. (2000). *Social Rights under the Constitution. Government and Decent Life*. Oxford: Oxford University Press, p. 156-157.
- GORDON, R. W. (2000). "Nuevos desarrollos de la teoría jurídica". A: COURTIS, C. *Desde otra mirada. Textos de Teoría Crítica del Derecho*, Buenos Aires: EUDEBA, p. 333-336.
- HABERMAS, J. (1998). *Facticidad y validez. Sobre el Derecho y el Estado democrático de Derecho en términos de teoría del discurso*. Madrid: Trotta, p. 99.
- HART, H. L. A. (1963). *El concepto de Derecho*. Buenos Aires: Abeledo Perrot, cap. VII.
- LAPORTA, F. (1993). *Entre el Derecho y la Moral*. Mèxic: Fontamara, p. 104.
- LOUSADA AROCHENA, F. (2004). "El informe sobre el impacto de género en la elaboración normativa". *Aequalitats (Revista Jurídica de Igualdad de oportunidades entre mujeres y hombres)*, núm. 15.
- PÉREZ DEL RÍO, T. (2005). "Transversalidad de género y acción positiva en el ámbito comunitario". *Lan harremanak: Revista de relaciones laborales*, núm. 13.
- PRIETO SANCHÍS, L. (1998). *Ley, principios, derechos*. Cuadernos Bartolomé de las Casas, 7. Madrid: Dykinson, p. 8.
- RAZ, J. (1991). *Razón práctica y normas*. Madrid: Centro de Estudios Constitucionales, p. 19-25, 68, 89 i 179.
- (2004). *Valor, respeto y apego*. Universidad Externado de Colombia, p. 25.
- RODRÍGUEZ-PIÑERO Y BRAVO-FERRER, M. (2004). "El informe sobre el impacto de género en la elaboración de las disposiciones normativas". *Relaciones Laborales*, núm. 1.
- SERRA, A. (2007). "La gestió per resultats en les organitzacions públiques". A: LONGO, F.; YSA, T. *Els escenaris de la gestió pública del segle XXI*. Barcelona: Escola d'Administració Pública de Catalunya.
- ZAGREBELSKY, G. (1997). *El Derecho Dúctil*. Madrid: Trotta, p. 86.

Radiografia de la presència de les dones en els estudis de formació professional (FP) inicial a la ciutat de Barcelona

Teresa Lloret, Òscar Valiente. Observatori de l'FP de Barcelona. Fundació BCN de la Formació Professional

Introducció

L'objectiu de l'equitat entre homes i dones ha de formar part de les prioritats de qualsevol societat preocupada per la justícia social. A Catalunya, en el marc del Pla de Polítiques de Dones del Govern de la Generalitat de Catalunya 2008-2011 (Institut Català de les Dones, 2009), s'han contemplat 560 actuacions pensades per contribuir a la consecució dels canvis necessaris que permetin una relació més equilibrada entre dones i homes en tots els àmbits. El sistema educatiu, com a institució socialitzadora de primer ordre i com a font d'oportunitats socials, esdevé un dels àmbits prioritaris d'actuació de qualsevol política pública que persegueixi un canvi social en aquesta matèria.

El document que es presenta a continuació fa un repàs pels principals indicadors disponibles sobre la situació de les dones en relació amb l'oferta de formació professional (FP) inicial a la ciutat de Barcelona. S'analitzen les desigualtats educatives entre sexes, fent especial èmfasi en les desigualtats de participació en els ensenyaments de caràcter científic i tècnic. Tal com s'ha manifestat en repetides ocasions (Ajuntament de Barcelona, 2009), l'atractiu de les opcions de formació tècnica i professional està fortament condicionat per un fort biaix de gènere que té conseqüències directes sobre la segregació ocupacional en el mercat de treball.

1. L'escolarització en els cicles formatius de règim general

En aquest apartat es compara l'evolució de l'escolarització d'homes i dones en els cicles formatius de règim general de la ciutat de Barcelona. Es presenten i s'analitzen indicadors relatius a l'escolarització, segons el sexe, en els cicles formatius de grau mitjà (CFGM), en els cicles formatius de grau superior (CFGS) i en el batxillerat. Amb l'anàlisi aquestes dades es pretén respondre preguntes com:

- És l'FP una opció formativa majoritàriament d'homes?
- Ha canviat aquesta situació en els darrers anys?

Les dones accedeixen en molta menor mesura als CFGM que els homes. Aquesta situació no ha canviat gaire en els darrers cursos. En els últims tres anys la presència de dones ha passat de representar un 37,7% de l'alumnat de CFGM a un 38,6%. En els CFGS, la situació és ben diferent. Si bé el percentatge de dones no ha variat substancialment en els darrers anys, l'accés d'ambdós sexes a aquests estudis ha estat molt igualitari. Pels volts d'un 48% de l'alumnat de CFGS a la ciutat de Barcelona són dones (taula 1).

L'evolució dels indicadors d'escolarització dels cicles formatius mostra una gran estabilitat pel que fa a les pautes d'accés d'ambdós sexes. Si bé els CFGS s'han consolidat com una opció formativa força paritària, els CFGM s'han estancat com una opció formativa principalment masculina. Si es pensa en el tipus d'estudis que s'ofereix en els cicles de grau mitjà i superior, es pot arribar fàcilment a la conclusió que l'única diferència entre les dues ofertes educatives és el seu nivell de qualificació. Els CFGM no són uns ensenyaments associats a ocupacions més "masculines" que les associades als CFGS; són ensenyaments associats a ocupacions menys qualificades.

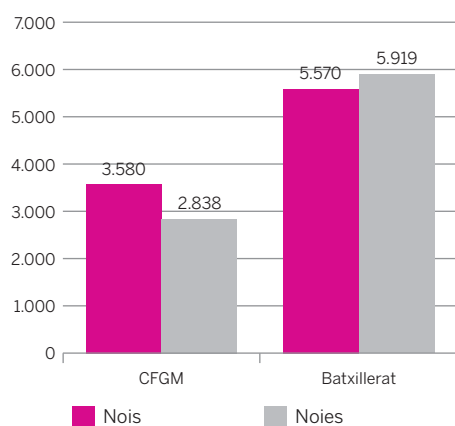
Els bons resultats educatius de les noies en l'etapa obligatòria eleven les seves aspiracions educatives per sobre de les dels nois. Aquest fet afavoreix que les noies optin més pels estudis de batxillerat que pels CFGM. Les noies, després de l'ESO, opten més pel batxillerat que no pas els nois. Així i tot, també es veu clarament en el gràfic 1 que l'opció formativa preferida després de l'obligatòria, per ambdós sexes, continua sent el batxillerat.

Taula 1. Evolució de l'escolarització en cicles formatius de règim general, segons el sexe. Barcelona, 2004-2005 i 2007-2008

	2004-2005			2007-2008		
	Total	Noies	%	Total	Noies	%
CFGM	8.586	3.240	37,7	9.320	3.593	38,6
CFGS	13.520	6.427	47,5	14.357	6.832	47,6
Total	22.106	9.667	43,7	23.677	10.425	44,0

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya.

Gràfic 1. Escolarització en el primer curs de batxillerat i dels cicles formatius de grau mitjà, segons el sexe. Barcelona, 2007-2008

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya.

La manca de prestigi dels estudis d'FP en el nostre país és una qüestió que ve de lluny. Segurament, els CFGS són l'opció formativa que més ha aconseguit prestigiar-se. Es tracta d'uns estudis que, alhora que incorporen un important contingut pràctic, proporcionen nivells de qualificació professional superiors. Els CFGM, per contra, i en part a causa de la posició que ocupen en l'estructura del nostre sistema educatiu, es continuen percebant com una opció formativa de segon ordre, que es limita a proporcionar un accés (més o menys) ràpid a una ocupació de baixa qualificació. El menor accés de les dones als CFGM no és un indicador de privació d'aquest grup social respecte d'un bé determinat. El que ens indica és que aquesta oferta formativa no està prou prestigiada i que,

a dia d'avui, continua sense encaixar en l'itinerari formatiu i professional d'una persona amb expectatives educatives i laborals elevades.

2. Promoció i graduació en els cicles formatius de règim general

En aquest apartat es compara el rendiment educatiu d'homes i dones en els cicles formatius de règim general de la ciutat de Barcelona. Es presenten i s'analitzen indicadors relatius a la repetició de cursos i a l'obtenció de la graduació, segons el sexe, en els CFGM i en els CFGS. Amb aquestes dades es pretén respondre preguntes com:

- Són els homes els que obtenen millors resultats en els estudis d'FP?
- Existeix alguna relació entre el rendiment educatiu d'homes i dones i la seva presència en els estudis d'FP?

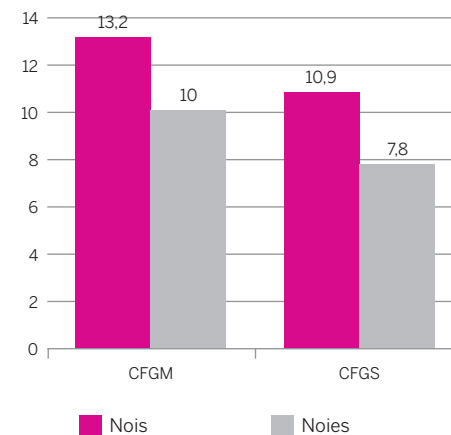
La repetició és un indicador educatiu especialment rellevant atès que permet identificar les dificultats en l'aprenentatge. A més a més, i com és ben sabut, el fenomen de la repetició està fortament associat amb l'abandonament escolar. Les dades recollides pel curs 2007-2008 indiquen que els nivells de repetició, tant per a nois com per a noies, són més elevats en els CFGM que en els CFGS. Cal recordar la gran diversitat de circumstàncies socials i educatives que es donen entre l'alumnat de CFGM; això pot ser una de les causes dels nivells de repetició en aquests estudis (gràfic 2).

Tant en els CFGM com en els CFGS, les taxes de repetició dels nois són

més elevades que les de les noies. En termes generals es pot dir que les noies presenten menors dificultats d'aprenentatge en l'FP que els nois. Aquesta circumstància és força habitual en totes les etapes del sistema educatiu. El que resulta específic dels CFGM és que es doni, simultàniament, una menor presència de les noies i unes majors dificultats d'aprenentatge dels nois. Això ens podria fer pensar que, tal i com s'ha apuntat en l'apartat anterior, la menor participació de les dones en aquests estudis no pot explicar-se perquè tinguin major o menor facilitat per l'aprenentatge d'uns determinats continguts, sinó per les seves expectatives educatives elevades.

Les noies demostren assolir millors nivells de graduació que els nois, tant en els CFGM com en els CFGS. Aquesta

Gràfic 2. Taxa de repetició en els cicles formatius de règim general, segons el sexe. Barcelona, 2007-2008

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya.

pauta de desigualtat favorable a les dones en els processos i els resultats educatius no hauria de sorprendre gaire, ja que es tracta d'un fenomen habitual en la gran majoria de sistemes educatius dels països desenvolupats (gràfic 3).

Les desigualtats de gènere en l'accés, la promoció i la graduació en FP són molt moderades. De fet, les desigualtats de gènere observades en la promoció i la graduació en FP mostren una millor situació de les dones que no pas dels homes. Les dones de Barcelona accedeixen a l'FP (sobretot als CFGS) en nivells molt semblants als dels homes i demostren un rendiment educatiu sensiblement superior.

3. Distribució de l'alumnat per famílies professionals

En aquest apartat es compara la distribució d'homes i dones en l'oferta de cicles formatius de les diferents famílies professionals de la ciutat de Barcelona. Es presenten i s'analitzen indicadors relatius a la inserció professional de les persones graduades en FP a Barcelona; així com l'evolució de l'escolarització, segons el sexe i la família professional, als CFGM i als CFGS. Amb aquestes dades es pretén respondre preguntes com:

- Quina presència tenen les dones en els estudis d'FP de perfil científic-tècnic i tecnològic?
- Quins estudis d'FP assoleixen nivells més elevats d'inserció laboral?
- Són estudis amb major presència d'homes o de dones?

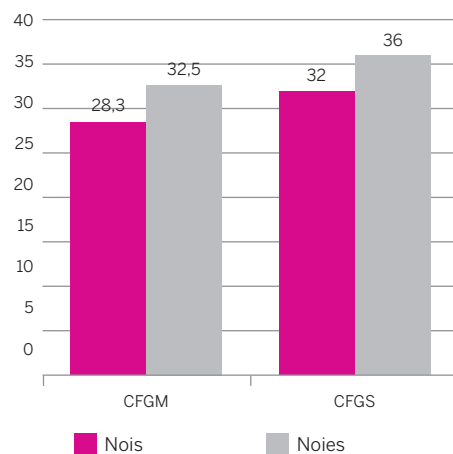
Existeix un grup de famílies profes-

sionals amb una presència d'alumnat femení molt elevada: imatge personal (97% i 96%), serveis socioculturals (87% i 89%) i sanitat (83% i 73%).¹ Hi ha un segon grup de famílies professionals amb una presència d'alumnat femení molt baixa: informàtica (7% i 10%), electricitat i electrònica (2% i 5%) i manteniment de vehicles autopropulsats (1% i 1%). Aquestes pautes de gènere en la demanda d'estudis professionals es mostren constants, tant en els CFGM com en els CFGS. A més a més, quan es compara la situació del curs 2007-2008 i del curs 2004-2005, comprovem que la majoria de canvis en la matriculació es deuen a ampliacions o reduccions de l'oferta formativa existent i no a canvis en la demanda per motius de gènere. Amb tot, la participació de les dones en els estudis d'arts gràfiques i indústries

alimentàries s'ha incrementat, a la vegada que ha disminuït en els estudis de comerç i màrqueting.

Els estudis d'imatge personal, serveis socioculturals i sanitat figuren entre els que atreuen major demanda femenina de formació. La relació amb la inserció professional d'aquests estudis és molt diversa. Si l'anàlisi se centra en el percentatge d'alumnat que sis mesos després d'haver obtingut el títol es troba aturat i buscant feina (taula 4, a la pàgina següent), és possible identificar els estudis d'imatge personal (15%) com un dels que menors oportunitats d'inserció ofereix. Per contra, altres estudis altament feminitzats, com ara els serveis socioculturals (2%) i la sanitat (5%) demostren ser tota una garantia de protecció contra l'atur. En les files inferiors de la taula, on hi ha els estudis

Gràfic 3. Taxes de graduació² en els cicles formatius de règim general, segons el sexe. Barcelona, 2007-2008

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya.

1. Curs 2007-2008, cicles formatius de grau mitjà i superior.

2. S'ha pres com a taxa de graduació el quocient entre el nombre de persones titulades en els cicles formatius del curs anterior i el nombre total de persones matriculades en tots els cursos. Aquest indicador té la virtut de permetre la comparació de la graduació entre sexes a partir de l'estadística disponible. No obstant això, és un indicador que no permet ni la comparació dels nivells de graduació entre els CFGM i els CFGS, ni la interpretació directa de l'indicador com una mesura de l'eficàcia general del sistema. Això és així perquè no es disposa del nombre de persones matriculades en els darrers cursos (o mòduls) de la titulació, i es pren com a població de referència la totalitat de l'alumnat matriculat (de qualsevol curs o mòdul). Per tant, els resultats del gràfic 3 únicament són d'utilitat per a l'anàlisi de la desigualtat de graduació entre nois i noies.

Taula 2. Evolució de l'escolarització en els cicles formatius de grau mitjà segons el sexe i la família professional. Barcelona, 2004-2005 i 2007-2008

	2007-2008			2004-2005			2004-2005 - 2007-2008	
	Total	Noies	%	Total	Noies	%	Creixement nombre de noies (%)	Diferència percentatge de noies
Imatge personal	888	864	97,3	812	795	97,9	8,7	-0,6
Tèxtil, confecció i pell	24	21	87,5	28	24	85,7	-12,5	1,8
Serveis socioculturals	369	322	87,3	111	102	91,9	215,7	-4,6
Sanitat	1.254	1.036	82,6	1.132	975	86,1	6,3	-3,5
Administració	954	622	65,2	1.070	661	61,8	-5,9	3,4
Indústries alimentàries	40	23	57,5	40	17	42,5	35,3	15,0
Química	115	61	53,0	107	51	47,7	19,6	5,4
Comunicació, imatge i so	240	102	42,5	209	75	35,9	36,0	6,6
Comerç i màrqueting	241	92	38,2	213	113	53,1	-18,6	-14,9
Arts gràfiques	179	57	31,8	172	42	24,4	35,7	7,4
Activitats agràries	156	42	26,9	160	40	25,0	5,0	1,9
Hoteleria i turisme	747	196	26,2	636	189	29,7	3,7	-3,5
Activitats físiques i esportives	202	44	21,8	157	46	29,3	-4,3	-7,5
Informàtica	847	57	6,7	364	32	8,8	78,1	-2,1
Fusta i moble	199	10	5,0	228	18	7,9	-44,4	-2,9
Electricitat i electrònica	951	22	2,3	1.166	25	2,1	-12,0	0,2
Fabricació mecànica	320	6	1,9	400	15	3,8	-60,0	-1,9
Manteniment i serveis a la producció	503	7	1,4	392	4	1,0	75,0	0,4
Manteniment de vehicles autopropulsats	1.091	9	0,8	1.189	16	1,3	-43,8	-0,5
Activitats marítimopesqueres	0	0	0,0	0	0	0,0	0,0	0,0
Edificació i obra civil	0	0	0,0	0	0	0,0	0,0	0,0
Total	9.320	3.593	38,6	8.586	3.240	37,7	10,9	0,8

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Departament d'Educació. Servei d'Indicadors i Estadística. Estadística de l'Educació.

professionals més masculinitzats, és difícil trobar contrastos tan extrems com els presentats pels estudis feminitzats. En tot cas, aquestes diferències també existeixen. Per exemple, els estudis d'informàtica presenten un percentatge de graduats que treballen (59%) no gaire llunyà del cas abans mencionat d'imatge personal (55%). La diferència

principal entre les oportunitats que ofereixen aquests estudis és que la informàtica, malgrat que no proporciona gaires oportunitats d'ocupació, sí que permet la promoció a estudis de nivell superior.

En resum, en aquest apartat s'han presentat evidències que demostren l'elevada influència del gènere en les

decisiones formatives de l'alumnat d'FP de Barcelona. D'una banda, les noies opten més per estudis més vinculats al sector dels serveis i a l'atenció a les persones i les tasques de cura. I, de l'altra, els nois opten més per estudis més vinculats al sector de la indústria, a l'ús de maquinària i de tecnologia. Aquestes grans diferències en les pautes de

Taula 3. Evolució de l'escolarització en els cicles formatius de grau superior segons el sexe i la família professional. Barcelona, 2004-2005 i 2007-2008

	2007-2008			2004-2005			2004-2005 - 2007-2008	
	Total	Noies	%	Total	Noies	%	Creixement nombre de noies (%)	Diferència percentatge de noies
Imatge personal	496	476	96,0	515	493	95,7	-3,4	0,2
Serveis socioculturals	2.015	1.789	88,8	1.751	1.555	88,8	15,0	0,0
Sanitat	1.819	1.319	72,5	1.371	1.062	77,5	24,2	-4,9
Administració	1.325	849	64,1	1.344	908	67,6	-6,5	-3,5
Hoteleria i turisme	888	560	63,1	822	593	72,1	-5,6	-9,1
Indústries alimentàries	91	57	62,6	42	14	33,3	307,1	29,3
Química	407	234	57,5	411	242	58,9	-3,3	-1,4
Comerç i màrqueting	831	362	43,6	717	344	48,0	5,2	-4,4
Arts gràfiques	182	73	40,1	119	40	33,6	82,5	6,5
Comunicació, imatge i so	1.684	527	31,3	1.431	518	36,2	1,7	-4,9
Activitats agràries	67	20	29,9	59	15	25,4	33,3	4,4
Edificació i obra civil	554	149	26,9	365	94	25,8	58,5	1,1
Activitats físiques i esportives	586	148	25,3	496	123	24,8	20,3	0,5
Manteniment i serveis a la producció	260	35	13,5	223	39	17,5	-10,3	-4,0
Fabricació mecànica	305	41	13,4	419	63	15,0	-34,9	-1,6
Informàtica	1.306	135	10,3	1.747	241	13,8	-44,0	-3,5
Electricitat i electrònica	1.062	53	5,0	1.305	77	5,9	-31,2	-0,9
Manteniment de vehicles autopropulsats	479	5	1,0	383	6	1,6	-16,7	-0,5
Activitats marítimopesqueres	0	0	0,0	0	0	0,0	0,0	0,0
Fusta i moble	0	0	0,0	0	0	0,0	0,0	0,0
Tèxtil, confecció i pell	0	0	0,0	0	0	0,0	0,0	0,0
Total	14.357	6.832	47,6	13.520	6.427	47,5	6,3	0,0

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Departament d'Educació.

demanda no semblen tenir un impacte directe sobre les oportunitats d'inserció dels graduats i les graduades d'FP de Barcelona.

4. A mode de conclusions

El sistema de formació professional de la ciutat de Barcelona presenta nivells d'equitat de gènere molt destacables. Si bé l'accés als CFGS ha demostrat ser

molt paritari, en canvi, l'accés de les dones als CFGM continua sent inferior que el dels homes. Una part important d'aquest fenomen s'explica per l'elevada participació de les noies en els estudis de batxillerat. Els CFGM semblen tenir més problemes que els CFGS per presentar-se davant la societat com una opció formativa adequada per a l'alumnat amb unes expectatives educatives i

laborals elevades. S'ha observat que es manté una gran influència del gènere en les preferències de l'alumnat per uns estudis de caire més social o bé de caire més tecnològic. La demanda formativa de les dones es concentra en famílies professionals associades amb ocupacions del sector dels serveis, les tasques de cura i l'atenció a les persones. En canvi, la demanda formativa

Taula 4. Titulació i inserció en els cicles formatius segons el sexe i la família professional. Barcelona, 2007-2008

	Titulació			Inserció		
	Total	Noies	%	% graduats que treballen	% graduats que únicament estudien	% alumnes que busquen feina
Imatge personal	291	284	97,6	54,7	30,6	14,7
Fusta i moble	60	3	5,0	73,9	13,0	13,0
Indústries alimentàries	27	13	48,1	72,2	16,7	11,1
Activitats agràries	22	5	22,7	72,7	18,2	9,1
Comunicació, imatge i so	573	211	36,8	55,5	35,9	8,6
Arts gràfiques	122	35	28,7	66,0	28,3	5,7
Sanitat	1.090	841	77,2	75,9	19,0	5,0
Hoteleria i turisme	729	433	59,4	74,2	21,0	4,8
Química	198	124	62,6	73,7	21,6	4,7
Comerç i màrqueting	493	253	51,3	58,4	36,9	4,7
Administració	939	619	65,9	61,3	34,2	4,5
Manteniment de vehicles autopropulsats	473	2	0,4	67,8	28,0	4,3
Informàtica	558	43	7,7	59,4	36,6	4,0
Manteniment i serveis a la producció	198	21	10,6	80,5	16,2	3,2
Electricitat i electrònica	592	26	4,4	66,3	30,7	3,0
Activitats físiques i esportives	315	76	24,1	65,4	32,5	2,1
Serveis socioculturals	627	574	91,5	69,7	28,4	2,0
Edificació i obra civil	141	41	29,1	68,5	30,6	1,9
Fabricació mecànica	202	17	8,4	57,1	41,6	1,3
Tèxtil, confecció i pell	5	5	100,0	71,4	28,6	0,0
Activitats marítimopesqueres	0	0	0,0	0,0	0,0	0,0
Total	7.655	3.626	47,4	66,8	28,0	5,1

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Departament d'Educació. Servei d'Indicadors i Estadística. Estadística de l'Educació.

dels homes es concentra en famílies professionals associades a ocupacions del sector industrial, les tasques de manteniment i instal·lació i totes aquelles activitats amb un component tecnològic elevat. Aquesta marcada polarització del tipus d'opcions formatives que cursen nois i noies no sembla haver generat grans desigualtats d'inserció laboral entre els graduats i les graduades

de l'FP de Barcelona. Malgrat aquest fet, cal una reflexió sobre la conveniència d'una orientació formativa i professional adequada per a l'alumnat de secundària per tal de trencar determinades barreres de gènere en l'accés als estudis i l'ocupació.

Referències bibliogràfiques

INSTITUT CATALÀ DE LES DONES (2009). *Pla de Polítiques de Dones del Govern de la Generalitat de Catalunya 2008-2011*. Barcelona: Escola d'Administració Pública.

AJUNTAMENT DE BARCELONA (2009). "Conclusions del II Congrés de les Dones de Barcelona", celebrat els dies 16 i 17 d'octubre de 2009 a Barcelona, disponible a: http://www.bcn.cat/congresdones09/ca/actualitat_ultimahora.html [consulta: 17 de novembre de 2009].

Relacions de gènere i cura. Cap a una ètica política compartida, privada i pública, del treball de cura: el cas de la petita infància a Catalunya

Cristina Brullet. Universitat Autònoma de Barcelona i Institut d'Infància i Món Urbà

Introducció

A Catalunya els canvis en la posició social de les dones i en les relacions personals i familiars s'han estès i expressat amb rotunditat en els últims quinze anys. Són transformacions en curs que afecten tres grans dimensions de la vida familiar: les legalitats i les legitimitats; les relacions d'afecte, intimitat i poder entre sexes i generacions, i l'organització del treball remunerat i no remunerat a les llars (Brullet, 2008a; Brullet, 2008b). El contingut d'aquest article fa referència a la darrera d'aquestes tres dimensions en què podem situar les tensions que es produeixen entre el treball productiu i el treball reproductiu que realitzen dones i homes. L'objectiu específic és aportar evidències referides a Catalunya dels canvis cap a una major coresponsabilitat en la cura dels infants a la vida diària, entre sexes i entre espais privats i comunitaris; i reflexionar sobre allò que la facilita o l'obstaculitza.

L'article s'estructura en quatre parts. A la primera, s'hi exposa breument la problemàtica de les desigualtats de gènere en la cura, desigualtats que recolzen en dos fenòmens principals: el manteniment de la divisió sexual del treball i la manca de socialització dels homes en l'ètica de la cura. S'hi apunten, també, els reptes que la nostra societat hauria d'afrontar per superar aquestes desigualtats tot assegurant els drets de ciutadania.

A la segona part —Les responsabilitats públiques en la cura de la petita

infància. Dades i debat— s'hi aporten dades referides a Catalunya procedents d'estadístiques d'escolarització de l'Institut Nacional de Estadística (INE) i de l'Institut d'Estadística de Catalunya (Idescat), així com d'un informe extraordinari del síndic de greuges (2007), al costat d'altres fonts que aporten dades que permeten reforçar o matisar la mesura dels fenòmens tractats. S'hi argumenta a favor d'una responsabilitat pública en la cura de la infància primerenca, de 0 a 2 anys, que no es limiti a potenciar l'escolarització dels infants, tant per raons sociopedagògiques com de perspectiva de gènere.

A la tercera part, que conforma el cos principal de l'article —La cura en l'àmbit familiar. Usos dels temps i estratègies de cura de fills i filles— es presenten dades de fonts primàries i secundàries, quantitatives i qualitatives. Les secundàries procedeixen, principalment, de les enquestes d'usos dels temps 2002-2003 de l'INE i de l'Idescat. Les primàries procedeixen de dues recerques pròpies i específiques sobre la cura dels infants: d'una enquesta representativa focalitzada en el repartiment de les activitats de criança (Brullet, 1996a, 1998) i d'una recerca de tipus qualitatiu (Brullet i Roca, 2008a; Brullet i Roca, 2008b) basada en entrevistes en profunditat a mares i pares joves, amb fills i filles, de classe treballadora. L'article es tanca amb una síntesi de les idees principals.

1. La problemàtica general. Divisió sexual del treball, ètica de la cura i desigualtats socials

En els últims anys diversos estudis han analitzat, en diferents societats europees, l'organització dels temps de la vida diària de les persones (Eurostat, 2004; Durán, 2005 i 2007; Carrasco i Serrano, 2007; Gálvez, Domínguez i Rodríguez, 2009). De manera reiterada hi apareix arreu que dones i homes tenen comportaments diferenciats pel que fa al temps que dediquen al treball de cura de la llar i de la família i al treball remunerat.¹ L'explicació més convincent d'aquest fenomen social tan estès es troba en la pràctica secular de la *divisió sexual del treball* que, recolzada en una *consideració cultural jeràrquica de la diferència sexual*, ha tingut un gran pes en els processos de socialització diferencial de dones i homes en les societats occidentals modernes (Brullet, 1996c). Les anàlisis actuals sobre els usos dels temps aporten evidències de com en la nostra societat es projecten i canvien les desigualtats de gènere que s'han anat construint al llarg de la història i que

---

1. Les enquestes sobre usos dels temps es fan a diversos països europeus. Des dels anys 2002-2003 es disposa de dades espanyoles i catalanes, comparables a escala europea; alguns dels resultats de les enquestes es poden consultar a la web de l'Idescat. També podeu consultar: Eurostat (2004), que aporta dades comparades entre països; Durán (2005 i 2007) i Gálvez, Domínguez i Rodríguez (2009), que comparen dades espanyoles amb dades europees; i Carrasco i Serrano (2007), que treballen amb dades de Catalunya.

encara avui travessen les estructures i les institucions socials.

A les societats modernes industrials, la vida social de les persones adultes a les ciutats es va organitzar tenint com a referència principal les estructures horàries del treball assalariat a la fàbrica i a l'empresa. Els temps privats de treball familiar o comunitari duts a terme sobretot per les dones i dirigits a la cura dels altres comptaven ben poc en l'organització general de la vida social pública i en l'accés als nous drets de ciutadania. La transmissió històrica i la socialització masculina focalitzada en un major ús dels temps i espais laborals i públics fan que els homes continuïn orientant les seves prioritats des d'una ètica orientada al treball remunerat, que porta a l'adquisició de poder social i/o econòmic i que pot revertir, o no, en el benestar del seu grup familiar. En canvi, l'experiència femenina dominant continua donant prioritats als temps de la cura dels altres en l'àmbit privat (i també en el laboral) des d'una ètica orientada al treball de la cura, que porta a la identificació freqüent de les necessitats pròpies amb les del grup domèstic o comunitari (Brullet, 1996c).

En l'actualitat, tot i les transformacions que vivim en el camp de les relacions personals, d'intimitat i familiars (Giddens, 1992; Beck-Gernsheim, 2003; Bauman, 2007) l'espai domèstic familiar continua sent fonamental per a la reproducció, el manteniment i la cura de la vida humana. Les persones —molt especialment les dones— proven

de mantenir els seus compromisos i les seves responsabilitats de tenir cura dels fills i filles, dels i les ascendents i també de les amistats més íntimes, malgrat les ruptures de parella, les majors fragilitats familiars i les transicions vitals. Ara bé, una de les conseqüències socials més importants del canvi social i laboral protagonitzat per les dones en els darrers decennis és que *la cura diària de la vida humana* ja no es pot vertebrar únicament entorn de la xarxa familiar sinó que també cal comptar amb la xarxa de relacions d'amistat i d'intimitat i, cada vegada més, amb la xarxa de recursos i serveis públics i comunitaris de proximitat.

És en aquest sentit que es parla de la necessitat d'una *nova organització social de la cura* que permeti sostenir el benestar de la ciutadania. Aquesta nova organització hauria de tenir dos puntals nous: la incorporació dels homes a l'ètica pràctica de la cura dels altres en la vida diària en reciprocitat amb les dones; i l'augment de prestacions i serveis públics per a la cura comunitària de les persones en situació de dependència (Torns, 2009; Carrasco, 2009; Brullet, 2009a). En els darrers anys ja s'estan plantejant a l'agenda política espanyola i catalana accions i programes que tenen com a referent aquesta nova perspectiva de desenvolupament de l'estat del benestar, per exemple amb la Llei estatal de promoció de l'autonomia personal i l'atenció a les persones en situació de dependència; o amb la Llei catalana de Serveis

Socials. Ambdues desenvolupen el compromís de l'Estat d'assegurar el dret individual i universal de la ciutadania a rebre cura i assistència dels serveis comunitaris. Al mateix temps, també es comencen a desenvolupar polítiques socials que pretenen promoure nous usos dels temps de la vida quotidiana i reconèixer la importància del treball de la cura, tant en l'àmbit privat com en el públic. En tot cas, les dificultats són grans i cal una forta voluntat política i recursos econòmics per avançar cap a unes relacions familiars més equitatives entre sexes i generacions i cap a una societat més cohesionada que eviti l'exclusió social.

A aquesta problemàtica general cal afegir-hi que en les societats riques una part important de les necessitats de cura —tant a les llars com en els serveis comunitaris— s'està cobrint amb el treball de les dones immigrades recentment, que molt sovint fan aquestes feines en una situació d'exploatació intensa (Parella, 2003; Izquierdo, 2007). Tal com va expressar Elisabeth Beck-Gernsheim (2008) en una conferència recent a Barcelona, fent referència a la cura i a les desigualtats de gènere: "Així tot torna a encaixar bé: les esposes occidentals treballen fora de la llar i les dones immigrades a dins; i ells tornen a quedar totalment disponibles per al treball remunerat". És a dir: si bé hi ha més democràcia a les llars dels països occidentals, en canvi "dins de la cuina hi ha més jerarquia i persones desproveïdes d'iden-

titat i de drets”. Entorn del treball de cura es generen, des d’aquest punt de vista, noves formes de desigualtat entre gèneres, generacions i grups socials, a escala local i global. I els efectes més negatius són per a les dones, els infants i la gent gran dels països més pobres (Pedone, 2008).

En conseqüència, des de la perspectiva de les desigualtats de gènere, classe social i ètnia, en relació amb el treball familiar domèstic i de cura, i en relació amb els serveis de cura comunitària es plantegen diversos reptes i objectius a curt i mitjà termini: 1) aconseguir donar molt més valor social al treball de cura en la vida quotidiana; 2) aconseguir una major implicació dels homes en el treball familiar i domèstic; i 3) aconseguir una regulació professional i un tracte laboral no discriminatori per a les persones que es dediquen al treball domèstic i de cura per compte d’altri, ja sigui dins les llars o en els serveis comunitaris. Aquests reptes ens interpel·len a escala individual (estratègies de negociació en el repartiment dels temps de la cura en la vida privada) i a escala col·lectiva (polítiques socials que assegurin els drets dels ciutadans i les ciutadanes a tenir cura i a ser objecte de cura). El que segueix se situa en aquest marc general, però focalitzem la mirada en els fenòmens específics relacionats amb la cura dels infants: primer respecte a la responsabilitat pública; després en el nou paper dels homes joves en la cura dins del grup familiar.

2. Les responsabilitats públiques en la cura de la petita infància.

Dades i debat

L’objectiu d’aquest apartat és revisar la situació de la cura comunitària dels infants més petits a Catalunya i reflexionar sobre les responsabilitats públiques a l’hora d’assegurar que aquesta cura pugui ser de la màxima qualitat. No és el nostre objectiu fer una descripció en detall de la situació d’aquests serveis, sinó argumentar, a partir d’alguns indicadors, a favor d’un gir en l’acció pública en favor de la petita infància i de les seves famílies, tant per raons socials i psicopedagògiques com de perspectiva de gènere.

En un context en què s’ha incrementat de manera molt important l’activitat laboral de les mares i en què els pares encara han rebut el mandat de ser els principals “proveïdors econòmics” del grup, sabem que la cura comunitària dels infants d’entre 0 i 5 anys va associada a l’activitat laboral de les mares.

Encara que les dades de la figura 1 matisen poc les situacions laborals concretes,² ens informen d’un canvi cultural contundent. Les mares joves de Catalunya mostren taxes elevades d’activitat laboral fora de la llar, i tenen un, dos, tres fills/es o més. El 82% de les mares d’entre 35 i 44 anys viuen sense parella i amb els fills i/o filles,³ i el 68% de les que viuen amb parella i amb fills i/o filles són laboralment actives. El canvi cultural es fa molt palès quan pensem que la majoria de les mares d’aquestes dones joves es retiraven del mercat de

treball —o mai no hi havien entrat, o s’hi mantenien de manera molt precària— en tenir el primer fill o filla.

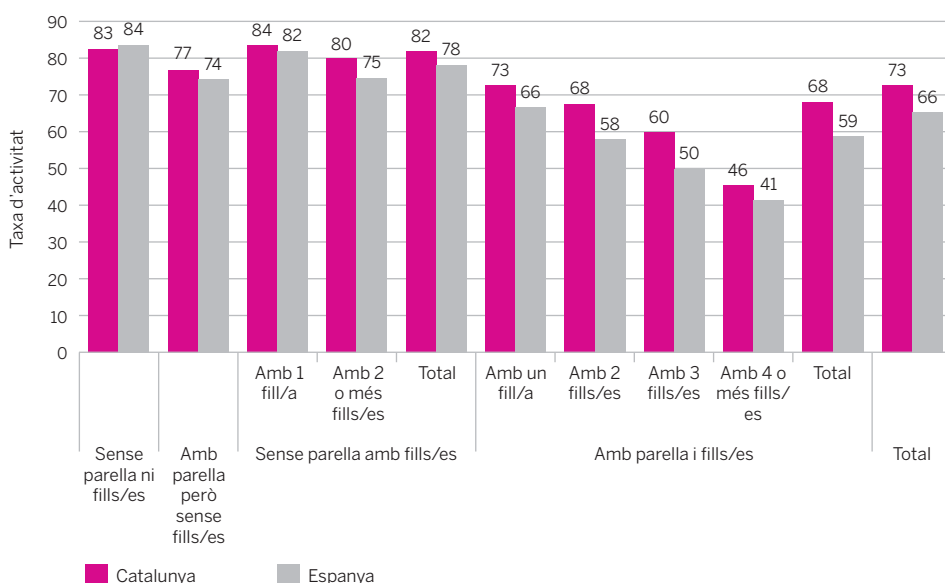
Sabem, a més, que les joves catalanes tendeixen molt més que en altres països europeus a treballar fora de la llar a temps complet; i que els serveis de cura dels infants de 0 a 2 anys, de qualitat educativa i econòmicament accessibles per a les famílies amb rendes baixes (gràcies a una part de finançament públic) són escassos al nostre país. En general el cost de les escoles bressol és molt alt.⁴ Aquesta situació

2. Les dades inclouen les dones actives, ocupades o aturades; actives a temps complet o a temps reduït o variable. Caldrà esperar al cens del 2011 per tenir dades comparables més recents. El 2006 el 63% d’infants nascuts a Catalunya ho eren de mares de 30 a 44 anys (Idescat). L’any 2007 la taxa d’activitat de les dones de 25 a 54 anys era del 74,2% (Idescat).

3. Per contrast, la monoparentalitat en el món anglosaxó mostra una taxa molt baixa d’activitat laboral i uns índexs de pobresa alts. A Espanya la monoparentalitat té poc suport econòmic directe de l’Estat però un major suport de la família extensa i més escoles infantils públiques des dels 3 anys, amb horaris extensos (de 9.00 h. a 17.00 h.). Per tant, el risc més alt de pobresa econòmica infantil es dona en llars (monoparentals o biparentals) amb un únic ingrés salarial, especialment quan hi ha tres o més fills i/o filles (Caixa de Catalunya - Observatori de la Inclusió Social, 2008).

4. A tall d’exemple: una plaça pública de la xarxa d’escoles bressol de Barcelona té un cost mitjà total de 7.422 euros anuals (2006-2007); les famílies n’assumeixen el 25%, la Generalitat el 26% i l’Ajuntament de Barcelona el 49% (Síndic de Greuges, 2007, p. 61). El preu públic fixat per a les famílies és de 241 euros mensuals (140 d’escolarització i 101 d’alimentació). Els serveis privats d’escola bressol a Barcelona són els més cars de tot l’Estat espanyol: el seu cost mensual va d’un mínim de 370 euros a un màxim de 465 euros (Consumer Eroski, 2009).

Figura 1. Taxes d'activitat de les dones de 35 a 44 anys, segons la convivència o no amb la parella i el nombre de fills i/o filles. Catalunya i Espanya, 2001

planteja un conflicte, prou conegut, entre la cura de l'infant o els infants i el treball remunerat de la mare. D'aquí la necessitat de la intervenció pública per assegurar el dret de l'infant a ser cuidat en les millors condicions, el dret de la mare (i del pare) a poder-se'n ocupar, i el dret (i la necessitat) de la mare i del pare de treballar en un treball remunerat.

Per tal que l'activitat remunerada de la mare i/o del pare sigui compatible amb la cura dels seus fills i/o filles més petits, els estats del benestar europeus han creat dos tipus de recursos públics: *els serveis d'atenció i cura a la petita infància i els permisos (licències) laborals per la criança*. Pel que fa als serveis, el Consell Europeu celebrat a Barcelona els dies 15 i 16 de març de 2002 va adoptar com

a objectiu per a l'any 2010 —subordinat a l'objectiu principal d'increment de les taxes d'ocupació— que el conjunt d'estats membres assolissin la fita d'un 90% d'infants de 3 anys escolaritzats i d'un 33% de 0 a 2 anys.⁵ Ara bé, Catalunya ja fa temps que se situa en una posició molt avançada a Europa pel que fa a l'escolarització dels infants de 3 anys i actualment ja supera la taxa proposada per als de 0 a 2 anys.

En efecte, a Catalunya les nenes i els nens de 3 a 5 anys estan escolaritzats al 100% des del curs 1994-1995, amb petites oscil·lacions posteriors per la menor escolarització d'aquests infants en famílies acabades d'immigrar. Una situació molt avançada, no només en el conjunt d'Espanya (per exemple, en el mateix curs a Andalusia la taxa era

del 16%), sinó també respecte als països nòrdics (Finlàndia: 38%; Suècia: 82%; o Dinamarca: 83%), que tenen taxes molt o bastant inferiors a les catalanes.⁶ Aquesta menor oferta de serveis als països nòrdics s'explica perquè el seu sistema de cura combina *diverses modalitats de serveis* (Brullet, Ballestín, Moreno i Fernández, 2003) amb *permisos parentals molt generosos, en temps i en diners* (Brullet, 2000; Escobedo, 2000; González i Quiroga, 2003; Síndic de Greuges, 2007).

La tendència a escolaritzar el 100% dels infants de 3 anys, només la compartim amb França, Bèlgica i Itàlia, països, com Catalunya, amb una llarga tradició pedagògica de promoció de l'educació escolar infantil —de 3 a 5 anys—, des dels inicis del segle xx. Una tradició que va ser truncada a Espanya pel franquisme però que fou mantinguda i recuperada amb força durant la democràcia quan es considerà l'atenció de 0 a 2 i de 3 a 5 anys com a etapes

5. <http://www.developpement-durable.gouv.fr/energie/politiqu/pdf/barceloneconclusion.pdf>. Podeu també consultar el discurs del ministre txec de Treball i Afers Socials pronunciat a la Reunió de Ministres de la Unió Europea encarregats de la família, en què advoca per eliminar aquell objectiu a: <http://www.eu2009.cz/fr/news-and-documents/speeches-interviews/dicours-du-ministre-petr-necas-9004/>

6. També tenen taxes molt inferiors Alemanya (71%), Portugal (63%), el Regne Unit (55%), Àustria (46%) i Luxemburg (38%). Diferències que també es poden explicar, en part, pels diferents models de benestar descrits per Esping Andersen o altres científics socials. Vegeu també Valiente (1997) i Síndic de Greuges (2007).

educatives —no obligatòries— en les noves lleis d’educació. Una novetat en el context europeu, en què a la majoria de països l’atenció comunitària abans dels 5 o 6 anys depenia —i sovint encara depèn— de les àrees de treball o de benestar social, perquè s’associa a una necessitat no tant de l’infant com de les mares i els pares treballadors (la qual cosa no significa que els serveis que ofereixen no tinguin qualitat educativa).

Ara bé, a Catalunya l’oferta de serveis de cura per a infants de 0 a 2 anys es considera, en diversos estudis, molt per sota de la demanda real i potencial, especialment pel que fa al sector públic, malgrat el gran increment de l’oferta de titularitat pública en els darrers anys⁷ (González i Quiroga, 2003; Síndic de Greuges, 2007; Balaguer *et al.*,

2008). Es disposa de dades força recents referents a aquesta franja d’edat.

En el període 2006-2007 les taxes del conjunt d’escolarització pública i privada de 0 a 2 anys ja era del 31% (INE);⁸ i el sector públic cobria el 42% de les places. Segons una estimació d’Escobedo i Navarro (2007), l’any 2007 aquesta taxa ja era de més del 33%. Desagregant les dades per edats, les taxes eren del 8,3% en els infants de 0 a 12 mesos; del 34,4% en els d’un any d’edat; i del 57% als dos anys d’edat (taula 1).

Més enllà de la cura que dona l’escola bressol, regulada pel Departament d’Educació, i de la que poden donar la mare o el pare, també poden intervenir-hi altres actors (taula 2). L’Enquesta de condicions de vida de l’INE de 2007 ens informa que a Catalunya el 62% dels infants de 0 a 2 anys assisteix a un

centre d’educació preescolar, una taxa que és gairebé el doble de l’estimada per Escobedo (33%), que la calcula a partir de dades educatives oficials. Això significa que pels volts d’un 30% de famílies catalanes fan ús d’espais o centres d’atenció de 0 a 2 anys dels quals no es coneix la qualitat educativa perquè no depenen del Departament d’Educació.

7. La Llei 5/2004 de creació de llars d’infants va recollir el compromís del Govern de la Generalitat de crear 30.000 places entre el 2004-2008: l’objectiu era doblar l’oferta pública i augmentar un 50% l’oferta total disponible en aquell moment. El desenvolupament del Pla es pot consultar a l’informe del Síndic de Greuges (2007) que recomana continuar ampliant l’oferta pública per resoldre les desigualtats territorials i econòmiques en l’accés a aquests serveis.

8. Al País Basc era del 50%, però pel conjunt d’Espanya era del 18% (INE). Si voleu comparar les dades de diverses comunitats autònomes vegeu Síndic de Greuges (2007). Per poder incrementar la taxa espanyola —d’acord amb els objectius del Consell d’Europa, celebrat a Barcelona el 2002—, l’Estat espanyol ha aprovat el Plan Educa 3 (2008-2012), amb una inversió total de 1.087 milions d’euros. Es preveu que el finançament es realitzi al 50% amb les comunitats autònomes.

Taula 1. Taxes d’escolarització de la petita infància. Catalunya, 2007

De 0 a 2 anys	De 0 a 12 mesos	1 any	2 anys
33,2%	8,3%	34,4%	57%

Font: estimació d’Anna Escobedo (2007) a partir de fonts oficials.

Taula 2. Distribució dels infants de 0 a 2 anys segons la modalitat de la cura que reben i hores setmanals de cada modalitat [1]. Catalunya, 2007

Total d’infants de 0 a 2 anys	Infants de 0 a 2 anys que reben atenció preescolar en un centre d’ensenyament	Hores d’atenció a la setmana	Infants de 0 a 2 que reben atenció a la llar de cuidadors/es professionals remunerats/des o de persones sense remunerar [2]	
			Hores d’atenció a la setmana	Hores d’atenció a la setmana
221.700	61,9%	29,7	26,8%	24,6

Nota [1]: resultats procedents de la pregunta 19 del qüestionari Ficha de Hogar: “Durante una semana normal ¿Cuántas horas es cuidado o asiste a centros para recibir los servicios que se enumeran a continuación? Deben incluirse las comidas en el colegio si son habituales y el transporte escolar, así como las actividades extraescolares, culturales o deportivas si se usan principalmente para el cuidado del niño”.

Nota [2]: Aquesta categoria reuneix dues de les possibles respostes a la pregunta 19 de la Ficha de Hogar: a) “Por cuidadores profesionales remunerados en casa del niño o del cuidador (niñeras, asistentes, ‘canguros’, etc.) i b) “Por otras personas sin remunerar (por ejemplo abuelos, otros miembros del hogar distintos a los padres, otros parientes, familiares, amigos, vecinos, etc.)”.

Font: Idescat, Enquesta de condicions de vida 2007 de l’INE.

Per tant, Catalunya es troba en l'actualitat entre els pocs països que ja han superat els objectius previstos pel Consell Europeu de Barcelona (2002). Ara cal una regulació educativa ben clara per assegurar la qualitat de tots els espais i centres existents d'atenció col·lectiva als infants de 0 a 2 anys. I cal una oferta pública més extensa, o bé fórmules de concertació per assegurar a la ciutadania l'equitat en l'accés. I cal més equilibri territorial de l'oferta pública.

Però, tanmateix, cal continuar creant places d'escola bressol per als infants més petits? O potser ja és hora de pensar a potenciar seriosament els *permisos parentals* (que depenen del Govern central, que en té la competència reguladora), i altres formes, espais i serveis locals de suport comunitari a la criança? Al meu entendre, cal repensar el paper de suport a les famílies durant la primera criança que pot fer l'Administració local, diversificant els serveis i anant més enllà d'una oferta d'escoles bressol convencionals.⁹

Malgrat que alguns països, inclosa Catalunya, tendeixen a una intensa escolarització de la petita infància, els sistemes de benestar més desenvolupats i equitatius —els escandinaus— ofereixen serveis públics universals de qualitat a cost reduït, i, sobretot, *permisos laborals molt generosos per a la criança dels nadons a casa*. Permisos (individuals i intransferibles) i molt generosos en temps i en compensació econòmica del salari del progenitor assistent, tant si és la mare

com el pare. Per exemple, des de l'any 2007, a Suècia es reconeix el dret a 480 dies de permís per la cura de l'infant (14 setmanes de baixa per maternitat, més 18 mesos de permís parental, amb compensació de salari) dels quals almenys 60 dies són per al pare, 60 per la mare, i la resta segons acordin entre ells.¹⁰

A Catalunya i Espanya tenim evidències que moltes mares de classe treballadora amb contracte estable s'acullen cada vegada més al subsidi d'atur quan acaba la baixa per maternitat (16 setmanes) fins que consideren adient —o poden— delegar la cura en altres persones o bé obtenir una plaça d'escola bressol pública (Del Boca, Pasqua i Pronzato, 2006; Brullet i Roca, 2008a i 2008b). I això perquè tant la baixa com els permisos laborals per maternitat i paternitat són massa escassos en temps, i les reduccions laborals o les excedències parentals impliquen la pèrdua parcial o total del salari. En canvi, amb el subsidi d'atur les mares compensen la pèrdua salarial. Una clara disfunció en el sistema de benestar espanyol, que no ha fet encara la inversió pública suficient per assegurar la cura de la petita infància en les condicions desitjades per les famílies. Mirant el futur immediat, la millora del sistema públic de cura d'infants de 0 a 2 anys no hauria de passar solament per l'escolarització sinó també per l'ampliació substancial dels permisos parentals (matern i patern) i pel desenvolupament a escala local d'altres serveis i espais d'intercanvi i suport a

infants i famílies. Hi ha diverses veus i raons que ho avalen.

En primer lloc, raons psicopedagògiques i socials. La tendència molt pronunciada a l'escolarització de nenes i nens des del primer any de vida vol dir que molts infants viuen a l'escola en un règim horari d'entre vuit i nou hores, segons els horaris laborals de la mare i del pare. Aquesta tendència ha generat crítiques raonades en professionals i famílies, que consideren que els infants més petits —de 0 a 2 anys— passen per una etapa clau i molt fràgil de la vida humana que superen molt millor quan poden ser atesos per les persones més significatives del seu entorn familiar, la qual cosa no nega que compartir es-

9. Cal fugir del tòpic sobre la creença que les dones espanyoles mantenen uns imaginaris molt arrelats a una ideologia maternalista convencional, un tòpic que encara se sent referit a Catalunya en ponents estrangeres i autòctones que mostren desconèixer la nostra realitat pedagògica i escolar. Les dades que s'han mostrat ho desmenteixen llargament pel que fa a les generacions joves. La presa de decisions per resoldre el problema entre ocupació i cura dels infants més petits és força més complexa. Veurem algunes estratègies adoptades per parelles joves al subapartat 3.1.

10. <http://www.sweden.gov.se/content/1/c6/07/66/62/7fc1234d.pdf>. Consulteu també l'interessant article de Nyberg (2008) sobre el procés i les dificultats a Suècia per avançar cap a un model equitatiu de la cura entre mare i pare. Del Boca, Pasqua i Pronzato (2006) comparen els permisos parentals i els serveis a la petita infància a Europa, però Espanya apareix molt per sota de l'oferta real d'escolarització als 3 anys. Cal dir que les diferents classificacions, categories i la diversitat dels espais d'atenció a la petita infància a Europa fan que sigui molt difícil fer les comparacions entre països.

país comunitaris amb altres persones durant dues o tres hores al dia sigui un benefici afegit. Hi ha mares que, per motius diversos, no fan ús de l'escola bressol i, en canvi, desitgen compartir la criança amb altres infants i amb persones adultes (és el cas, sobretot, d'algunes mares acabades d'immigrar, però no només d'elles), tal com s'observa en les ofertes d'espais familiars que s'han estès a diverses poblacions de Catalunya. L'any 2009, el Grup Famílies del Consell de Participació de l'Àrea de Benestar de la ciutat de Barcelona ha insistit també en el valor afegit d'aquests espais a favor de la cohesió i la integració social i en la necessitat que se'ls doni més impuls i suport polític a la ciutat (Ajuntament de Barcelona - Consell de Benestar Social, 2009).

Des d'aquestes raons es defensa un *sistema públic de cura als infants més complex*,¹¹ conformat per *diverses modalitats d'atenció que puguin articular-se amb permisos laborals generosos* a pares i mares, que són els qui han de decidir la millor combinació que necessiten i/o desitgen (en la línia, per exemple, del cas de Dinamarca i d'altres països nòrdics).

Al meu entendre, des d'una mirada favorable a l'increment del compromís en les pràctiques de criança del pare, aquest camí té el valor afegit que mare i pare hagin de negociar els temps de cadascú —i els temps compartits— de cura de la criatura, sense donar per fet que és la mare qui sempre s'ha d'adaptar. Aconseguir permisos de paternitat

generosos¹² és el primer pas per legitimar una cultura social pública favorable a la coresponsabilitat de la cura entre dones i homes al llarg de la vida. Tal com defensen, entre altres, Carol Gilligan (1982) o Nancy Chodorow (1978), una major vinculació dels homes joves en la cura diària dels seus infants els permet augmentar les seves capacitats per expressar i comprendre necessitats, afectes i sentiments i actuar amb reciprocitat —rebre i donar cura— en les relacions personals.

En aquest sentit, portar la criatura a l'escola bressol incrementa el poder de negociació dels temps de cura dels fills o filles entre la mare i el pare? Al meu entendre, tal com succeeix quan es paga una tercera persona perquè faci el treball domèstic i/o de cura a la llar (gairebé sempre una dona), l'ús de l'escola bressol frena, més que no pas potencia, les pràctiques paternes de cura. A més, la immensa majoria de professionals d'aquests serveis són dones (i és desitjable que hi hagi més homes), per la qual cosa en aquests espais es reforça l'associació entre dones i cura.

És indubtable que les escoles bressol són un servei clau per a la inserció laboral de les mares i que, en general, són un bon espai de sociabilitat entre iguals, en una societat en què molts infants no tenen germans o germanes. Però per potenciar el paper del pare com a cuidador, el camí més segur és legitimar en el món laboral les responsabilitats paternes establint permisos laborals equitatius, individuals i in-

transferibles. En la recerca qualitativa (Brullet i Roca, 2008a i 2008b) que es presenta a l'apartat següent s'ha comprovat que hi ha bona disposició de molts homes joves de classe treballadora en aquest sentit. Per promoure l'entrada del pare en la cura, al costat de les escoles bressol i dels permisos laborals i les reduccions de jornada pels quals cal continuar lluitant, els espais familiars de proximitat —on s'intercanvien i es comparteixen experiències de criança amb altres mares i pares— poden ser una eina molt interessant. Poden ser espais d'ajuda mútua, de creixement personal i de creació de xarxa i cohesió social.

3. La cura en l'àmbit familiar. Usos dels temps i estratègies de cura de fills i filles

En aquest tercer apartat es presenten primer (subapartat 3.1) algunes evidències estadístiques sobre els usos dels temps i la cura dels infants entre dones i homes. En un segon moment (subapartat 3.2) es fa referència a una recerca qualitativa de

11. Cal fer referència a la política actual del Govern balear de regular i crear una xarxa d'escoles bressol, però també d'espais de trobada familiar diversos i de qualitat amb capacitat per satisfer la demanda existent a les illes Balears i amb funcions de cohesió social i suport a les famílies.

12. Sovint es diu que cal "un permís de paternitat obligatori per als homes", però les baixes i els permisos laborals per maternitat o paternitat no són "obligatoris" ni per a la mare ni per al pare en cap país. El dret a un permís laboral no "obliga" que sigui exercit per la persona titular del dret. És l'empresa qui té l'obligació de facilitar l'exercici d'aquest dret.

Brullet i Roca (2008a i 2008b) sobre les estratègies quotidianes de mares i pares treballadors per poder tenir cura dels seus infants menors de 10 anys.

3.1. Usos dels temps de treball domèstic i familiar i cura dels infants

Són dades ja conegudes, però val la pena insistir-hi: el 83% de la població catalana major de 10 anys realitza algunes de les feines de manteniment de la llar i cura de la família i hi dedica una mitjana diària de 3 hores i 35 minuts al dia. Hi ha més dones (92%) que homes (73%) que les fan. Les dones durant 4 hores i 45 minuts al dia, els homes 2 hores i 8 minuts al dia (taula 3). Elles assumeixen més treball domèstic i familiar i ells més hores de treball remunerat.

Ara bé, també podem comprovar a la taula 4 que, en sumar un i altre tipus de treball, les dones catalanes treballen al cap del dia una hora més (6 hores i 47 minuts) que els homes (5 hores i 48 minuts). Pel conjunt d'Espanya, les dades mantenen una estructura molt semblant, encara que la diferència entre sexes és més gran. Tinguem en compte que aquestes dades mesuren les pràctiques de tres o quatre generacions alhora (tota la població de 10 anys i més) declarades en una enquesta.

En relació amb la cura dels infants, a la taula 5 (a la pàgina següent) es comprova que aquesta feina la fan el 44% de dones i el 24% d'homes de 25 a 44 anys. Elles, amb una mitjana de 2 hores i 19 minuts diàries i ells d'1 hora

i 32 minuts. Per tant, si bé la desigualtat és notable entre sexes, també es fa evident que hi ha una proporció gens menyspreable d'homes joves que “també” s'ocupen dels infants a la llar. És a dir, per cada 4 dones joves que tenen cura de criatures hi ha 2 homes que també ho fan, tot i que, en general, hi dediquen menys temps. Per tant, encara que no es disposi de dades estadístiques anteriors, hi ha evidències d'un canvi cultural considerable en relació amb la identitat masculina en les llars joves. En un passat no gaire llunyà —amb ta-

xes baixes d'activitat femenina— no és gens agosarat dir que els homes joves participaven molt menys en la cura dels infants a la vida diària.

Ara bé, malgrat que hi ha hagut canvis culturals importants en la construcció de les identitats de gènere, a Catalunya hi ha hagut poca recerca focalitzada en l'anàlisi en detall de les activitats diàries de cria compartida entre mare i pare. Brullet (1996a, 1998) va realitzar una recerca aprofundida sobre una mostra representativa de 352 mares de llars biparentals amb infants

Taula 3. Participació i temps de dedicació (hores i minuts) en les tasques de la llar i la cura de la família segons el sexe. Espanya i Catalunya, 2003

		% Participació en tasques de la llar i cura de la família	Temps de dedicació mitjana diària, dels que participen a les tasques de la llar i cura de la família
Espanya	Total	81,6	3 h. 39 min.
	Homes	70,0	2 h. 08 min.
	Dones	92,7	4 h. 45 min.
Catalunya	Total	82,6	3 h. 35 min.
	Homes	73,2	2 h. 14 min.
	Dones	91,6	4 h. 37 min.

Font: elaboració del CIIMU a partir de dades de l'Encuesta de Empleo del Tiempo 2002-2003 (INE) i l'Encuesta de l'Ús del Temps 2002-2003 (INE/Idescat).

Taula 4. Temps mitjà de treball (hores i minuts diaris i percentatges) segons el sexe. Catalunya, 2003

	Homes	Dones	Mitjana
Treball de mercat	3 h. 52 min. (66,6%)	2 h. 07 min. (31,2%)	2 h. 58 min.
Treball domèstic familiar	1 h. 56 min. (33,4%)	4 h. 40 min. (68,8%)	3 h. 19 min.
Total	5 h. 48 min. (100%)	6 h. 47 min. (100%)	6 h. 17 min.

Font: elaboració de Carrasco (2007) a partir de dades de l'Encuesta de l'Ús del Temps 2002-2003 (INE/Idescat).

de 0 a 3 anys, en una ciutat industrial catalana d'uns cent mil habitants (Mataró).¹³ No va mesurar el temps (en hores i minuts) dedicat a la criança, però sí el detall de les activitats de cura de l'infant segons si la responsabilitat era de la mare, del pare, d'ambdós o de terceres persones, i la seva associació amb variables socials i laborals. S'hi va calcular la proporció de *participació compartida* (mare i pare) en tres dimensions de la cura de l'infant: *atenció domèstica* (dos indicadors), *maternatge* (catorze indicadors), i *sociabilitat* (set indicadors).

Els resultats d'aquella recerca ja van mostrar que aproximadament un pare de cada deu compartia amb la mare les activitats domèstiques associades a la cura del nadó; entre tres i quatre compartien activitats de criança; i 7 activitats de sociabilitat. És a dir, ja hi havia un percentatge significatiu d'homes joves que canviaven bolquers, donaven biberons o banyaven els seus fills o filles abans d'anar a dormir. No estem parlant d'equitat i simetria en

els temps dedicats a la criança, però sí d'una aproximació del pare a la cura diària i al maternatge dels infants, fet molt poc freqüent en la generació anterior. S'albiraven canvis en les pràctiques paternes. En l'actualitat, segons l'Enquesta catalana de condicions de vida del 2006, en quatre de cada deu llars s'hi afirma —genèricament— que mare i pare comparteixen la cura de les filles i els fills (en aquest cas la mesura és sobre llars amb fills i/o filles de qualsevol edat). Per tant, es confirma la tendència cap a una major participació dels homes joves en la cura, tot i que les grans enquestes aporten pocs detalls sobre les negociacions entre mare i pare i les seves estratègies per resoldre el conflicte entre treball remunerat i temps de cura familiar.

En aquest sentit Brullet (1996a, 1998) també va investigar l'impacte del tipus de jornada de treball remunerat de la mare sobre les activitats de criança del pare. La participació del pare només s'incrementava quan la mare

realitzava treball remunerat a temps complet. En aquests casos la implicació paterna en la cura augmentava 15 punts en *sociabilitat*; 20 punts en *maternatge* i 20 punts en *activitats domèstiques*. Altres factors també hi intervenien, per exemple el nivell d'estudis: entre les mares que realitzaven treball remunerat a temps complet dominaven les que tenien estudis superiors. En tot cas la jornada laboral a temps complet de la mare jugava a favor d'una major equitat en el repartiment, però no es pot dir el mateix quan la jornada era a temps parcial o variable (sovint treball submergit).

Més recentment, Gutiérrez-Domènech (2007) analitza l'Enquesta d'Usos dels Temps 2002-2003 de l'INE i també posa en relació l'activitat laboral i el temps dedicat als fills i/o filles, pel conjunt d'Espanya. Comprova que una mare laboralment ocupada —no coneixem el tipus de jornada— destina el triple de temps que un pare ocupat a l'atenció "primària bàsica" (alimentar-

Taula 5. Atenció als infants segons l'edat i el sexe de la persona que en té cura. Percentatges de participació sobre la població major de 10 anys, i dedicació en hores i minuts. Espanya, 2003

	% de participació en la cura d'infants (sobre el total de la categoria)			Dedicació mitjana diària de les persones que tenen cura d'infants		
	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones
Menys de 25 anys	4,0	2,2	5,8	1 h. 38 min.	1 h. 10 min	1 h. 50 min
De 25 a 44 anys	34,2	24,3	44,3	2 h. 02 min	1 h. 32 min	2 h. 19 min
De 45 a 64 anys	6,0	5,7	6,3	1 h. 11 min	1 h. 05 min	1 h. 16 min
65 anys o més	1,1	0,8	1,3	1 h. 18 min	1 h. 24 min	1 h. 15 min

Font: elaboració del CIIMU a partir de dades de l'Encuesta de Usos del Tiempo 2002-03 de l'INE. (No hi ha dades publicades equivalents per a Catalunya.)

13. Malgrat que hagin passat quinze anys, aquesta recerca —presentada com a tesi doctoral— va aportar un coneixement nou i precís sobre les pràctiques compartides de criança. Fins avui no s'ha investigat aquest tema a Catalunya amb un detall i amplitud equivalents. Per tant, les dades mantenen la seva rellevància pel tema que ens ocupa. La mostra representativa de mares amb què es va treballar mostrava les característiques laborals següents: el 50% de les mares treballava fora de la llar (29% a jornada completa; 21% a jornada parcial o variable). El 87% dels pares treballava a jornada completa; el 5% a jornada parcial o variable; i el 7% estava a l'atur. La mostra es creà sobre tot l'univers de mares amb criatures de 0 a 3 anys empadronades a la ciutat.

los, vestir-los, etc.) i el doble de temps a l'atenció "secundària" (es considera "secundària" l'acció de cura que es fa de manera simultània a una altra considerada principal). En canvi, en el temps d'atenció "primària de qualitat" (una categoria molt pròxima a la definida per Brullet com a "sociabilitat") no apareixen diferències significatives entre homes i dones. Però elles s'ho combinen per arribar abans a casa, la qual cosa comporta assumir més temps de cura. Aquest comportament queda confirmat en l'Enquesta Panel de Famílies i Infància (Marí-Klose *et al.*, 2008): el 54% de les mares que treballen fora de la llar, amb fills i/o filles adolescents, arriben a casa abans de les 6 de la tarda; dels pares, només ho fa un 28%.

Segons l'Enquesta 2001-2002 del Panel de Desigualtats Socials a Catalunya (Fundació Jaume Bofill, 2005) en una de cada quatre llars amb fills i/o filles el pare ajuda en els deures escolars i va a les reunions d'escola; però del conjunt de l'organització diària, se'n ocupa la mare en 7 de cada 10 llars. Dada que coincideix amb la de l'Enquesta de condicions de vida i hàbits de la població de 2006 (2007). Podem concloure que les diferents enquestes —que obtenen la informació a partir de categories no sempre coincidents— tendeixen a mostrar l'existència d'una proporció d'entre el 30% i el 40% de llars de famílies joves amb fills i/o filles en què es practica la cura compartida entre dones i homes. La qual cosa no comporta necessàriament una simetria en el temps de dedicació.

Val la pena acabar aquest apartat amb un altre aspecte rellevant dels resultats de l'estudi de Brullet (1996b, 1998) en relació amb la classe social: en les famílies obreres de dos sous, el pare participava molt més en el treball domèstic mentre que la mare es reservava les pràctiques de maternatge. Les compensacions que la mare obrera obtenia de la cura del seu fill o filla menor de 3 anys estaven a una gran distància de les que trobava en el seu treball remunerat, sovint de poca qualificació i salari baix. I no semblava estar disposada a cedir un treball —el de tenir cura del seu nadó— que li generava plaer, autoestima i reconeixement social. En les classes mitjanes ascendents era a l'inrevés: el pare participava en el maternatge però molt menys en el treball domèstic (es pagava perquè el fes una persona externa). A la recerca qualitativa de Brullet i Roca (2008a i 2008b), centrada en famílies joves de classe treballadora, el principal fenomen que s'hi constata és la disposició actual, molt explícita (i pràctica en alguns casos), dels homes joves cap a una major coresponsabilitat en la cura familiar. L'apartat que segueix es dedica a mostrar-ne alguns elements.

3.2. Negociacions i estratègies de la mare i del pare per a la cura dels fills i/o filles petits. Entre el desig de coresponsabilitat i les dificultats objectives

L'estudi qualitatiu de Brullet i Roca (2008a i 2008b) es va realitzar a partir de 12 entrevistes en profunditat a 6 pa-

res joves i a 6 mares joves (que formen sis parelles). Es tracta d'una mostra significativa (no pas representativa en un sentit estadístic) de parelles joves d'origen obrer, amb infants petits, en què ambdós treballen fora de la llar i viuen en un barri de classe treballadora. L'objectiu de l'estudi va ser explorar les dinàmiques i estratègies quotidianes de cura dels fills i/o filles menors de 10 anys¹⁴ per avançar en el coneixement dels canvis en la *cura compartida* més enllà de les dades d'enquesta que redueixen comportaments complexos a unitats de mesura simples.

La noció d'estratègia familiar apunta a la possible elecció, dins d'uns marges de variació, de l'ús dels recursos personals i col·lectius que estan a disposició de les persones. L'acció individual i col·lectiva sempre experimenta limitacions objectives de naturalesa estructural, tot i que existeixen amplis marges de variació històrica i social. Però per limitat o limitada que s'estigui socialment i contextualment, en general es disposa d'un marge d'alternatives i recursos que es poden administrar a fi

14. El detall de la metodologia (perfil de les persones entrevistades, guió d'entrevista i model d'anàlisi) així com el conjunt de resultats es poden consultar en l'informe final de la recerca, disponible a la xarxa: http://www.ciimu.org/uploads/20081217/1__FAMILIES_VOL_I_des_08.pdf. Les persones entrevistades van ser seleccionades pel seu perfil familiar, laboral i social i, en el moment de l'entrevista, vivien situacions familiars en un clima de bona entesa i sense conflictes dolorosos. Algunes parelles contactades van desestimar ser entrevistades atès que els temes a tractar formaven part de la seva intimitat.

de treure partit a l'escassetat (Garrido Medina i Gil Calvo, 1993). Per descomptat, els marges d'acció i llibertat són molt limitats per a aquelles persones i famílies que es troben en situació d'exclusió social i pobresa extrema.

Williams (2004), a partir de diverses investigacions realitzades al Regne Unit sobre els canvis familiars, considera que les diferents estratègies i actituds de les famílies per poder equilibrar la balança entre treball remunerat i cura dels infants es manifesten a través del gènere, la classe, l'etnicitat, les xarxes socials, les tradicions i els contextos locals. Les opcions no són fruit de "preferències" lliures i individuals, sinó que estan estretament relacionades amb consideracions morals i idees normatives sobre allò que és més adequat per als infants. En el que ens ocupa, constantment es fan subtils reajustaments per equilibrar la relació de la persona amb les necessitats de les altres persones. I les dones han estat expertes a buscar i fer equilibris per poder cobrir les necessitats de la cura familiar.

El contingut de les entrevistes realitzades per Brullet i Roca (2008a i 2008b) va girar a l'entorn de les representacions sobre la família abans de construir-la; la decisió i la significació de tenir fills i/o filles; el procés d'adaptació personal a la vida amb fills i/o filles; l'organització de la vida diària; les relacions amb la xarxa familiar, l'escola, la comunitat i els serveis públics; i l'impacte de les polítiques familiars en les seves vides. En el que segueix, solament

es dona compte d'algunes consideracions generals que es desprenen dels resultats.

Les parelles mostren diferents modalitats i graus en les seves estratègies d'aproximació a la *cura compartida*. Hi ha qui practica el model tradicional d'home "guanyador del pa" i de dona "cuidadora de la llar i dels fills". A l'altre extrem hi ha la parella que ha construït una estratègia organitzativa plenament equitativa: tots dos treballen de manera remunerada durant temps similars i ambdós s'ocupen de la cura del grup familiar durant temps similars. En aquest darrer cas, el model compartit i gairebé simètric pel que fa a les responsabilitats assumides ha estat possible per una conjunció de factors ben poc comuns: bona capacitat de negociació i adaptació de cadascú a l'increment de les necessitats de cura a mesura que tenien criatures; permisos laborals, reduccions de jornada i flexibilitat laboral (ambdós treballen en el sector públic català); accés a una escola bressol pública; i prestacions econòmiques substantives —tenen tres criatures menors de sis anys— que els permeten "aguantar millor" la reducció de sou per reducció de la jornada laboral, de l'una o de l'altre segons ho han anat convenint.

Es constata que entre les classes populars es manté un *ethos* que valora la família i la cura dels fills i/o filles molt per damunt de la projecció individual en el treball remunerat. Amb excepcions, no es busca en aquest treball més

poder social o prestigi individual. Es busca tenir bones condicions materials de vida. Si bé també és cert que alguns homes i algunes dones amb ocupacions de més prestigi social (docència; psicologia) mantenen una relació més expressiva amb la seva ocupació laboral. En tots els casos (excepte un) es preferiria treballar menys hores per tenir més temps per a si mateixos, per a la parella i per als fills i/o filles. I és rellevant que la meitat de les dones entrevistades vulguin tenir més temps, també, per participar a l'escola i a la comunitat. Un tipus de participació que les diferencia dels pares, cap dels quals no ha explicat aquest desig.

Les diferents narracions han fet evident que les modalitats de repartiment i usos de temps de cura que s'adopten dins les famílies no depenen només de les característiques personals, sinó també de la rigidesa o flexibilitat de la situació laboral de cadascú i dels recursos comunitaris al seu abast. Algunes dones de classe obrera obtenen una flexibilitat d'alt risc entrant i sortint del mercat gràcies al subsidi d'atur, ja que quan les necessitats de cura requereixen més presència els compensa poc mantenir el treball, tant en termes monetaris com de qualitat de vida. Però, després, tornen aviat a treballar si poden confiar el fill o filla a una escola bressol. Així mateix, les estratègies que les parelles van configurant inclouen —si l'entorn els ho ofereix— els recursos comunitaris al seu abast (família extensa, guarderies públiques o privades,

activitats extraescolars i servei matinal d'acollida a l'escola, etc.), i els recursos temporals per a la cura que ofereix la regulació laboral: permisos laborals, reduccions de jornada amb manteniment de sou, flexibilitat horària d'entrades i sortides, etc. Totes les mares entrevistades consideren massa curt el període de permís de maternitat i les seves estratègies han consistit a buscar maneres de retardar l'entrada del nadó a l'escola bressol.

Les polítiques socials de suport a la criança dels fills i/o filles —d'àmbit estatal, autonòmic o local—, han estat tardanes, tímides i desiguals. Comparar dues de les famílies entrevistades que tenen tres fills cadascuna permet visualitzar els diferents marges de maniobra per fer compatible el treball remunerat i la cura familiar, segons si tenen dret o no al suport a la cura (en temps i/o en diners). En Marc i l'Ingrid, pel fet de treballar ambdós de manera estable en el sector públic, han pogut beneficiar-se dels permisos de maternitat (16 setmanes, a les quals han afegit el temps concentrat de lactància, més les vacances) i del recent permís de 15 dies per al pare; també de les recents possibilitats de reducció d'un terç de jornada amb manteniment de sou complet el primer any de vida de l'infant, dret reservat als treballadors i treballadores de l'Administració pública catalana.¹⁵ També han pogut fer ús de la reducció de jornada amb reducció de sou, que podran mantenir fins als 8 anys de cada fill o filla; han tingut accés a escoles

bressol públiques de qualitat educativa; i, per la proximitat en edat dels seus tres fills (tots menors de 6 anys), han començat a rebre, després del tercer, les prestacions econòmiques de l'Estat i de la Generalitat de Catalunya per família nombrosa, una xifra que ja contribueix de manera significativa als seus ingressos anuals i que fa possible que puguin assumir reduccions de jornada a més llarg termini.

El cas contrari és el d'en Pere i la Laura: ell amb un treball a l'empresa privada molt poc flexible i a temps complet, amb tres hores de desplaçament diari, només ha pogut gaudir de 2 dies de permís per cada fill (amb el tercer, que ara té sis mesos, no ha arribat a temps al permís de 15 dies per al pare, recentment aprovat). Ella, en treballar poques hores i sense contracte, no ha tingut cap dret com a mare ni com a treballadora (no ha rebut mai els 1.200 euros anuals de l'Estat —fins a l'edat de tres anys de cada fill— perquè només anava adreçat a les mares amb contracte). Les prestacions econòmiques per tenir tres fills també els han arribat massa tard, perquè el fill gran ja té 13 anys (saben que en altres països europeus tindrien dret a una prestació global substancial fins a una edat molt més avançada dels fills). Reben la prestació universal de la Generalitat pel darrer fill, però té molt poca incidència en les despeses familiars. Una altra diferència important entre ambdues famílies: en Pere i la Laura han comprat la seva casa amb el seu esforç eco-

nòmic. En Marc i l'Ingrid la van rebre en herència i la van reformar.

4. A manera de síntesi

1. L'estadística de les grans enquestes sobre els usos dels temps mostra que els temps de treball remunerat i no remunerat d'homes i dones són diferents i desiguals. Subjectivament, el dilema entre ocupació i família afecta més les dones per causa de la seva major proximitat històrica a l'àmbit de la cura diària i a la seva sobresocialització en l'ètica de la cura. I afecta molt menys els homes a causa de la seva sobresocialització en l'ètica del treball remunerat. L'educació i la transmissió familiar de valors és un element clau per a comprendre la diferent aproximació al treball domèstic i familiar que tenen homes i dones, així com els imaginaris i referents que es desprenen de la divisió de rols i responsabilitats (Brullet, 1996c). Per això els canvis de rols de gènere en l'àmbit privat familiar són d'una gran rellevància social.

2. Les dades de diverses enquestes que investiguen les relacions familiars apunten que s'estenen lentament les pràctiques compartides de cura i criança entre mare i pare (Brullet, 1996a i 1996b, 1998; Meil, 2006; Abril i Romero, 2006; Alberdi i Escario, 2007) la qual cosa no significa que la cura

15. A Espanya les comunitats autònomes no poden legislar sobre les relacions laborals a les empreses privades, és una competència de l'Estat. Només poden ampliar la regulació estatal per als treballadors i treballadores de la seva pròpia Administració.

sigui simètrica, ni en les activitats ni en els temps de criaça. Es pot dir que hi ha entre un 30% i un 40% de llars de famílies joves amb fills i/o filles menors d'edat en què es comparteix la cura diària dels fills i/o filles. En tot cas, l'increment moderat d'un tipus de pare jove que s'ocupa dels fills i/o filles està directament relacionat amb una mare treballadora a temps i salari complet, encara que també hi puguin influir altres factors, com per exemple el nivell d'estudis, el nombre de criatures i els altres ingressos de la llar.

3. Les polítiques de suport a les famílies en la cura de la petita infància, en el context de canvi social que vivim, s'haurien de recolzar en dos tipus bàsics de recursos públics: a) *serveis diversificats de cura comunitària per als infants* i b) *permisos laborals generosos* per a l'exercici de la parentalitat, individuals, equitatius i intransferibles. Pel que fa als serveis a Catalunya, el procés d'escolarització dels infants de 3 a 5 anys ja està completat, però caldria avançar cap a: 1) una major oferta pública per a l'etapa de 0 a 2 anys; 2) una regulació i

un control educatiu exigents de tots els espais d'atenció a infants en funcionament; 3) una major diversificació de les modalitats de serveis de proximitat públics i comunitaris de suport a les famílies a escala local. Pel que fa als *permisos parentals* 4) cal una major obertura i forta voluntat política a favor de l'extensió de les llicències parentals remunerades, promovent accions i polítiques explícites a favor d'una major dedicació del pare en la primera criaça. Les famílies necessiten temps per treballar i necessiten temps per a la cura.

4. L'anàlisi de les trajectòries individuals i de parella, laborals, familiars i formatives de les persones entrevistades per Brullet i Roca (2008a i 2008b) mostra que els canvis en les relacions de gènere a la llar entre sectors populars joves són més importants del que les estadístiques ens indiquen. Gairebé tots els pares entrevistats de classe treballadora mostren una gran proximitat expressiva amb els seus fills i/o filles, els agrada tenir-ne cura, els agrada estar amb ells/elles i, en la mesura del possible, alguns han reduït el seu

temps de treball remunerat per dedicar més temps a la cura familiar.

5. A dia d'avui, la influència positiva de les polítiques de conciliació (permisos laborals, serveis diversificats, reduccions de jornada, etc.) a favor de la coresponsabilització és molt dèbil. Per incrementar-ne l'efecte a favor d'una major equitat entre sexes i entre famílies i grups socials cal que siguin molt més generoses i, a més, cal que vagin acompanyades de polítiques de reestructuració dels temps laborals i de la vida de les ciutats, i de polítiques educatives que incideixin en la transmissió de l'ètica de la cura tant als nois com a les noies. Sobretot als nois.

6. L'ètica política de la cura és central per al benestar individual i col·lectiu. Les pràctiques de cura a la vida diària han estat històricament associades a la família i a les dones. Però a les societats avançades haurien de referir-se a valors i pràctiques universals que s'haurien de transmetre als homes i a les dones, a la família, a l'escola, a la comunitat, i a través de totes les polítiques socials.

Bibliografia

- ABRIL, Paco; ROMERO, Alfons (2006). *Fostering Caring Masculinities. Spanish National Report*. Universitat de Girona - Comunitat Europea.
- AJUNTAMENT DE BARCELONA - CONSELL DE BENESTAR SOCIAL (2009). *Síntesi de l'Informe Participatiu 2008-2009*.
- ALBERDI, Inés; ESCARIO, Pilar (2007). *Los hombres jóvenes y la paternidad*. Bilbao: Fundación BBVA.
- BALAGUER, Irene (dir.) et al. (2008). "Calidad de los servicios para la primera infancia y estimación de la demanda". Madrid: Ministerio de Asuntos Sociales. Informe inèdit.
- BAUMAN, Zigmunt (2007). *Tiempos líquidos*. Barcelona: Tusquets.
- BECK-GERNSHEIM, Elisabet (2003). *La reinvençió de la família. En busca de nuevas formas de convivencia*. Barcelona: Paidós.
- (2008). "Les famílies d'avui: més democràcia i més jerarquia". Conferència a Barcelona el dia 25 de juny de 2008. Institut d'Estudis Catalans - Associació Catalana de Sociologia.
- BRULLET, Cristina (1996a). *Anàlisi de l'organització i repartiment del treball familiar i el treball remunerat entre parelles joves amb criatures petites: pràctiques, representacions i condicions materials de vida*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona. Tesi doctoral.
- (1996b). "Prácticas de crianza e identidades parentales". A: BRULLET, C. i CARRASQUER, P. (comp.). *Sociología de las relaciones de género*. Madrid: Instituto de la Mujer, p. 45-65. [Versió catalana a *Papers*, núm. 51 (1997), p. 149-170.]
- (1996c). "Roles e identidades de género: una construcción social". A: GARCÍA DE LEÓN, M. A. (ed.). *Sociología de las mujeres españolas*. Madrid: Complutense.
- (1998). "Relacions de gènere i dinàmiques familiars a Catalunya". A: GINER, S. (dir.) et al. *La societat catalana*. Barcelona: Generalitat de Catalunya i Institut Català d'Estadística.
- (2000). "El debat sobre la conciliació Ocupació - Família en el marc de la Unió Europea". *Revista Catalana de Sociologia*, núm. 12, p. 155-185.
- (2007). "Temps, conciliació i cura: noves reflexions des de les polítiques familiars i socials". *Nous Horitzons*, núm. 185, p. 30-38. Monogràfic sobre Temps, vida quotidiana i ciutat.
- (2008a). "Vida quotidiana i cura dels altres: afrontant el canvi i la complexitat familiar". A: DE RIQUER, Borja (dir.). *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana - Edicions 62.
- (2008b). "Cap a un sistema familiar postpatriarcal?" A: BODELÓN, Encarna; GIMÉNEZ, Pilar. *Construint els drets de les dones: dels conceptes a les polítiques locals*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- (2009a). "Noves polítiques socials per a una societat en transició". A: BRULLET, C. (coord.). *Temps i Cura: la coresponsabilitat social de la cura a la vida quotidiana*. Generalitat de Catalunya - Departament d'Acció Social i Ciutadania.
- (2009b). "Dones, homes, famílies, feminisme i cura. Reflexions al voltant de qüestions controvertides". *EINES per l'esquerra nacional*, núm. 7, p. 59-68.
- BRULLET, Cristina (dir.); BALLESTÍN, Beatriz; MORENO, Raquel; FERNÁNDEZ, Montserrat (2003). *Polítiques d'infància i família a escala local a 22 ciutats europees*. Vol. I. *Informe per països; Vol 2. Informe per ciutats*. Barcelona: CIIMU - Diputació de Barcelona. A: <http://www.diba.es/innovacio/fitxers/0007cast.pdf> http://www.diba.es/innovacio/families_metodologia.asp
- BRULLET, Cristina; ROCA, Clara (2008a). "Tenir cura dels fills. Temps, estratègies, xarxes socials i polítiques de suport a la criança". A: CIIMU. *III Informe: Malestars, infància, adolescència i famílies*. Barcelona: Institut d'Infància i Món Urbà. http://www.ciimu.org/uploads/20081217/1__FAMILIES_VOL_I_des_08.pdf
- (2008b). "Tener y cuidar hijos. Estrategias, redes sociales y políticas de apoyo a la crianza". A: BRULLET, C.; GÓMEZ-GRANELL, C. et al. *Malestares. Infancia, adolescencia, familias*. Barcelona: Graó - CIIMU.
- CAIXA DE CATALUNYA - OBSERVATORI DE LA INCLUSIÓ SOCIAL (2008). *Informe de la Inclusió Social a Espanya 2008*. Barcelona: Caixa de Catalunya.
- CARRASCO, Cristina; SERRANO, Mònica (2007). *Compte satèl·lit de la producció domèstica (CSPD) de les llars de Catalunya 2001*. Barcelona: Generalitat de Catalunya - Institut Català de les Dones.
- CARRASCO, Cristina (2009). "Dependència i cura: una realitat inevitable". A: BRULLET, C. (coord.). *Temps i cura: la coresponsabilitat social de la cura a la vida quotidiana*. Barcelona: Departament d'Acció Social i Ciutadania.
- CONSEIL EUROPEEN DE BARCELONE (2002). *Conclusions de la Présidence*. Barcelona, 15 i 16 de març. A: <http://www.developpement-durable.gouv.fr/energie/politiqu/pdf/barceloneconclusion.pdf>
- CONSUMER EROSKI (2009). "Escuelas infantiles y guarderías: análisis de 164 centros privados y públicos en 18 provincias españolas". *Consumer Eroski*, setembre 2009.
- CHODOROW, Nancy (1978). *The Reproduction of Mothering [La reproducción de la maternidad]*. Universitat de Califòrnia, Berkeley i Los Angeles.
- CUBELL, María; DE GISPERT, Cristina (2008). "Polítiques de protecció a la família en xifres. Catalunya, Espanya i Europa". *Barcelona Societat*, núm. 15, p. 63-80.
- DEL BOCA, D.; PASQUA, S.; PRONZATO, C. (2006). *The impact of the institutions on Motherhood and Work*. ISER Working paper 200608. Colchester: University of Essex.
- DURÁN, M. Ángeles (2005). *Los resultados del estudio sobre "El uso del tiempo en la vida cotidiana"*. Madrid: BBVA.
- (2007). *El valor del tiempo. ¿Cuántas horas te faltan al día?*. Madrid: Espasa Calpe.
- ESCOBEDO, Anna (2000). "Les llicències laborals per a mares i pares amb fills menors de tres anys. Una comparació dels sistemes vigents a Dinamarca, Finlàndia i Espanya". *Revista Catalana de Sociologia*, núm. 12, p. 187-213.
- ESCOBEDO, Anna; NAVARRO, Lara (2007). "Estudi i avaluació exploratòria de l'ús i impactes de les mesures contemplades per la legislació relativa a la conciliació de la vida personal, familiar i laboral del personal al servei de l'Administració de la Generalitat de Catalunya". Barcelona: Departament d'Acció Social i Ciutadania. Informe inèdit. A: http://www.eapc.es/documents/2007/iop_doc.htm
- EUROSTAT (2004). *How europeans spend your time. Everyday life of women and men. Data 1998 and 2002*. Luxembourg: European Communities. A: <http://www.unecce.org/stats/gender/publications/Multi-Country/EUROSTAT/HowEuropeansSpendTheirTime.pdf>
- FUNDACIÓ JAUME BOFILL (comp.) (2005). *Estructura social i desigualtats a Catalunya. Vol. I. Classes socials, educació, treball i usos del temps*. Barcelona: Mediterrània.
- GÁLVEZ, Lina; DOMÍNGUEZ, Mónica; RODRÍGUEZ, Paula (2009). "Utilisation du temps et inégalités entre hommes et femmes en Espagne". *Informations sociales*, 2009/3, núm. 153, p. 98-107.

- GARRIDO, L.; GIL CALVO, E. (1993). *Estrategias familiares*. Madrid: Alianza Universidad.
- GIDDENS, Anthony (1992). *La transformación de la intimidad. Sexualidad, amor y erotismo en las sociedades modernas*. Madrid: Cátedra.
- GILLIGAN, Carol (1982). *In a different voice*. Cambridge: Harvard University Press.
- GONZÁLEZ, M. J.; QUIROGA, Águeda (2003). "Per què no hi ha escoles bressol públiques al meu municipi? L'escolarització de la primera infància a Catalunya en els contextos europeu i espanyol". A: Navarro, Vicenç (coord.). *L'Estat del Benestar a Catalunya*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- GUTIÉRREZ-DOMÈNECH, M. (2007). *El temps amb els fills i l'activitat laboral dels pares*. Barcelona: Documents d'Economia de "la Caixa", núm. 6.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA. *Enquesta de l'ús del temps 2002-2003*. Idescat. A: <http://www.idescat.cat/cat/idescat/publicacions/catleg/pdfdocs/eut2002-03.pdf>
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (Idescat) (2007). *Enquesta de condicions de vida i hàbits de la població 2006*. Barcelona: Institut d'Estadística de Catalunya.
- INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA (INE) . *Encuesta de Empleo del Tiempo 2002-2003*. Consultable a la web de l'INE.
- IZQUIERDO, María Jesús (dir.) (2007). *Servidores sense fronteres. La migració femenina filipina*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill.
- MARÍ-KLOSE, Pau; GÓMEZ-GRANELL, Carme; BRULLET, Cristina; ESCAPA, Sandra (2008). *Els temps de les famílies: anàlisi sociològica dels usos del temps dins de les llars catalanes a partir de les dades del Panel de famílies i infància*. Barcelona: Departament d'Acció Social i Ciutadania - Generalitat de Catalunya.
- MEIL, Gerardo (2006). *Padres e hijos en la España actual*. Barcelona: Obra Social Fundació "La Caixa", Colección Estudios Sociales, 19.
- NYBERG, Anita (2008). "Desarrollo del modelo de dos sustentadores/dos cuidadores en Suecia: el papel del sistema de educación infantil y de los permisos parentales". A: PAZOS MORÁN, María (ed.). *Economía e igualdad de género: retos de la hacienda pública en el siglo XXI*. Madrid: Instituto de Estudios Fiscales, 2008. A: http://www.ief.es/Investigacion/Temas/Genero/2008_genero_Nyberg.pdf
- PARELLA, Sonia (2003). *Mujer, inmigrante y trabajadora. La triple discriminación*. Barcelona: Anthropos.
- PEDONE, Claudia (2008). "De l'Equador a Catalunya: la gestió de la vida quotidiana de les famílies migrants". *Barcelona Societat*, núm. 15, p. 81-87.
- SÍNDIC DE GREUGES (2007). *L'escolarització de 0 a 3 anys a Catalunya*. Informe extraordinari. Barcelona, setembre 2007.
- TORNIS, Teresa (2009). "El temps, la cura i els drets de ciutadania". A: BRULLET, C. (coord.). *Temps i cura: la coresponsabilitat social de la cura a la vida quotidiana*. Barcelona: Departament d'Acció Social i Ciutadania.
- VALIENTE, Celia (1997). "Las políticas de cuidado de los niños a nivel nacional en España (1975-1996)". *Papers*, núm. 53, p. 101-136.
- WILLIAMS, F. (2004). *Rethinking families*. ERSC CAVA Research Group. Londres: Calouste Gulbenkian Foundations.

Dones grans, participació i vida quotidiana

Mercè Pérez Salanova. Institut de l'Envel·liment. Universitat Autònoma de Barcelona

Introducció

Ningú no qüestiona la importància de la participació de les persones grans. Però la unanimitat que aplega la transcendència d'aquest principi no és condició de garantia per a desplegar-lo.

El paradigma de l'envelliment actiu (OMS, 2002), en plantejar el repte que comporta l'adaptació a l'envelliment en les nostres societats, ofereix coordenades substantives i operatives per al desplegament de la participació.

L'envelliment actiu és definit com el procés d'optimització de les oportunitats de salut, participació i seguretat a fi de millorar la qualitat de vida de les persones a mesura que envelleixen; i la seva consecució requereix de manera imprescindible l'acció intersectorial i alhora el reconeixement de les persones grans com a actors.

Respecte a això, és adient remarcar-ne dues qüestions clau. La primera és el significat de la noció *activitat*: l'activitat es planteja en termes d'implicació, que pot concretar-se en continguts i formes molt diverses i ser protagonitzada per persones grans en condicions també variades. La segona és el criteri d'aplicar un enfocament capacitador, que equival a posar atenció sobre les fortaleses de les persones grans, en comptes de reduir la mirada a les limitacions, els dèficits i les carències que tenen.

Un dels reptes que comporta l'adaptació de la societat a l'envelliment és la comprensió de l'heterogeneïtat que caracteritza el grup de població anomenat gent gran. La tendència a aplicar-li

una visió uniforme és observable, a tall d'exemple, en el tractament indiferenciat del grup de persones de 65 anys i més en nombrosos estudis o enquestes, que palesa la manca de reconeixement dels diferents trams d'edat. La invisibilitat de les diferències també ha afectat, i afecta, les diferències de gènere. N'és expressió el fet que actualment encara no és generalitzada la presentació dels valors de les dades estadístiques desagregada per sexes.

La perspectiva de gènere en la vellesa ha restat molt de temps amagada en la recerca gerontològica i també en les intervencions. Aquesta mancança afavoreix la invisibilitat de les diferències de gènere i, en conseqüència, contribueix a mantenir oculta la discriminació de les dones grans. Allò que configura la vellesa de les dones resta fàcilment obviat, diluït en les condicions que configuren la discriminació de les persones grans.

Per aquests motius, conèixer les experiències de les dones grans i quins sentits donen a la seva participació esdevé un pas necessari tant per avançar en la comprensió del procés d'envellir femení com per promoure la participació de les dones.

El material que presentem en aquest article ofereix una part dels resultats obtinguts en la investigació "Dones grans, vida quotidiana i participació social. Estratègies per a la promoció de l'Envel·liment Actiu".¹

En plantejar la investigació, el nostre propòsit era avançar en la comprensió de les pràctiques socials de les

dones grans prenent com a referència la perspectiva de l'envelliment actiu (OMS, 2002). La perspectiva formulada per l'Organització Mundial de la Salut estableix el gènere com a variable transversal, que –com a tal– travessa el conjunt de determinants que afecten el procés d'envelliment. L'OMS també subratlla la importància de considerar les dones i els homes grans com a persones que contribueixen activament al desenvolupament de l'envelliment actiu i alhora en són beneficiàries. En aquesta recerca vam optar per centrar-nos específicament en les dones grans, amb el determini d'afavorir la visibilitat de llurs pràctiques i col·laborar a la seva comprensió; aquest motiu també va sostenir l'interès d'incorporar-hi l'estudi sobre les visions dels i les professionals.

Els objectius específics consistien a explorar les concepcions que tenen les dones grans sobre els usos del temps, les activitats i la relació entre les esferes privada i pública, així com sobre els valors atribuïts a la participació. Pel que fa als i les professionals, l'objectiu va consistir a explorar quines concepcions tenien sobre la participació de les dones grans.

Metodologia

La metodologia utilitzada ha estat qualitativa, ja que s'ha considerat que

---

1. Projecte de recerca subvencionat per I+D+i/ Envejecimiento 182/06 (2005-2006). Equip de treball: Esther Pàrraga, Margarita Sánchez-Candamio, Teresa Torns i Joan Subirats. Direcció: Mercè Pérez Salanova.

resultava adequada als objectius de la investigació (Vallés, 1997; Ruiz Olabuénaga, 1999; Alonso, 1998; Walker, 2004). Aquesta metodologia situa les expressions directes de les persones com a element central d'anàlisi i, així, evita la segmentació i permet abordar el comportament social en tota la seva complexitat i tot el seu dinamisme.

Els procediments per obtenir la informació van ser el grup de discussió i l'entrevista. Vam fixar el nombre de participants en els grups de discussió entre 6 i 10 persones i, pel que fa al grau d'implicació de la persona entrevistadora, vam determinar un grau de directivitat baix.

Quant a les dones grans, les informants van ser 50 dones grans amb edats compreses entre els 60 i els 85 anys, procedents de la ciutat de Barcelona i la seva àrea metropolitana, a les quals es va accedir a través de la tècnica de la bola de neu. Es van dur a terme set grups de discussió i cinc entrevistes. Per a la selecció de les participants es van emprar els criteris bàsics següents: l'estructura de la llar (soles o en família), l'activitat laboral (amb o sense activitat laboral prèvia a la jubilació), el tipus d'associació en què duïen a terme l'activitat —en el cas de les dones que ocupaven responsabilitats en associacions i altres entitats—.

Quant als i les professionals, les persones informants van ser 13, totes procedents de la ciutat de Barcelona i la seva àrea metropolitana. Es van dur a terme cinc entrevistes individuals i

un grup de discussió. Per a la selecció dels i les professionals es va emprar com a criteri bàsic el marc de treball: específic amb persones grans i no específic. El primer segment estava format per professionals que treballaven en programes o equipaments adreçats a persones grans, en entorns exclusius de gent gran o bé multigeneracionals, i tant de titularitat pública com privada. El segon segment estava format per professionals que treballaven en el sistema sanitari, els serveis personals, en el camp de l'esport i l'activitat física i en equipaments culturals.

Els grups de discussió i les entrevistes es van transcriure i posteriorment vam procedir a l'anàlisi de la informació obtinguda aplicant-hi la tècnica d'anàlisi de contingut temàtic, i establint les categories mitjançant l'organització i la classificació de les unitats de registre obtingudes segons les similituds i diferències de significat.

Resultats

Els resultats obtinguts es presenten ordenats en dos apartats. El primer apartat ofereix les perspectives de les dones grans a través de tres vessants: les seves concepcions sobre la participació, el paper del trajecte vital i el significat de la participació en termes d'autogovern. En el segon apartat presentem les perspectives dels professionals, mostrant els perfils que tracen sobre les dones grans, els significats que atorguen a la participació i la relació que tenen amb les dones grans.

1. Les perspectives de les dones grans

Les visions de les dones grans situen la seva participació en la vida quotidiana. S'hi mostra la varietat d'experiències, tant pel que fa a la influència del recorregut vital com a la concreció de l'autogovern.

1.1. Les concepcions sobre la participació

En parlar de la participació, les dones relaten moments i fets de la vida quotidiana, descriuen com se senten, n'expliquen les raons i contrasten el què pensen i fan unes i altres.

Participar és per a elles acció, fer coses diferents de les que fan a casa, i és percebut com oposat a quedar-se quieta, tancada, a casa. Així, la participació esdevé sinònim d'activitat, els continguts de la qual poden ser molt diferents. Així, les dones grans ens parlen d'activitats tan variades com les activitats físiques —ioga, tai-txi, passejades, natació—, la pintura, els cursos d'informàtica, els tallers de memòria, els grups de trobada, les visites organitzades a museus, les conferències, les aules d'extensió universitària, els cursos a la universitat, el voluntariat, la coordinació de grups, l'assessorament a entitats i la direcció d'associacions.

La participació neix de l'interès per buscar. Quan les dones expliquen què és el que cerquen, subratllen tres nocions diferents: omplir el temps, aprendre, relacionar-se amb altres persones. Aquest darrer aspecte esdevé el compo-

ment principal de l'activitat, que enllaça amb la condició de sortir de casa, de moure's fora de la llar.

“Jo em busco unes horettes per poder sortir de casa, perquè si no la casa... encara que et posis la ràdio o la televisió, també t'agòbia; jo, a casa, tot el dia, no.”

Sortir de casa és una acció comuna que presenta, però, significats diversos. La casa és per a algunes l'espai de la solitud, i sortir-ne permet la companyia, mentre que per a altres és l'espai de les obligacions envers els altres, i sortir-ne significa l'obtenció d'espais de llibertat on poden fer el que volen, el que els ve de gust.

“Jo vull independència de la família, no tenir-los tot el dia...”

Així, per a aquestes dones, la participació significa sortir de l'esfera privada i endinsar-se en l'esfera pública. Per aquest motiu, algunes es refereixen a les tasques d'anar a comprar com a activitats socials, ja que els proporcionen la via de sortir de casa, una via acceptada sobre la qual no han de donar explicacions a ningú. No obstant això, quan alguna es refereix a aquest tipus d'activitat, que sempre incorpora l'estímul d'entrar en contacte amb altres persones, una o altra de les informants introdueix altres menes d'activitats.

“Fer alguna activitat és de vegades l'excusa per conèixer gent. Per exemple,

dones que s'apunten a gimnàstica i amb el temps fan un grupet que va a prendre el cafè. Aquest cafè és l'excusa per parlar, per compartir les unes amb les altres, per no estar soles.”

L'absència de participació pren el significat de replegament a casa, opció que les dones qüestionen a través de la crítica a la passivitat, esmentant com a exemple la immobilitat davant la televisió i també plantejant la posició de les dones al servei dels seus familiars.

“Tot això em donava una mica d'aire, em donava personalitat. Era una persona i no era una criada, perquè jo em sentia com una criada.”

El valor atorgat a les activitats que configuren la vida social s'expressa a través del sentit que donen a l'activitat que fan. Així, tot i que les dones estableixen comparacions entre la quantitat d'activitats que unes i altres fan, la mesura que importa no és aquesta –si en són moltes o poques–, el que dóna valor a les activitats és dur a terme allò que els ve de gust, i fer-ho posant-hi interès, esforçant-se, dedicant-s'hi. En correspondència, sovint emergeix la crítica a la visió que associa estar actiu amb la condició d'estar implicat en moltes activitats, anant tot el dia “amunt i avall”.

Complementàriament, en la valoració de les activitats, algunes dones es refereixen als espais, als llocs on es realitzen les activitats, i posen de manifest criteris diferents.

En la visió d'algunes dones, especialment aquelles que no han treballat fora de la llar, els casals –denominació que utilitzen per a tots els centres de persones grans, no exclusivament per als casals municipals– són els entorns adequats, perquè permeten el contacte amb persones de la mateixa edat, atès que la similitud d'edats és valorada com una característica que facilita a les persones sentir-se còmodes. Ho recalquen especialment quan parlen de dones grans, gens o poc habituades a moure's fora de l'àmbit familiar.

En el cas d'altres informants, especialment aquelles que han treballat fora de la llar, introdueixen la diversitat entre les persones grans, tot subratllant la diferència entre la seva situació i la de les persones que van als casals: per a elles, el casal no és percebut com un entorn adequat.

“[...] també s'haurien de fer, a través de l'Ajuntament, algunes activitats per al grup de gent que no està per anar al casal, perquè no se sent gran o perquè li sembla que no ha d'anar-hi, que és per a gent més gran.”

1.2. El trajecte vital com a argument

Per a les dones grans, la participació no es pot comprendre separatament de les seves biografies i de les condicions socials en què han transcorregut la joventut i l'etapa adulta.

“Tot això no és solament que ens hagi complicat abans la vida, és que ens ha marcat per sempre.”

“És veritat que les dones ens proposem més canviar la nostra vida, fer un canvi del que no sabíem gens, ja que no teníem gran cosa.”

Quan es refereixen al passat, allò que expliquen proporciona la seva visió sobre la influència anterior del context en les seves vides com a dones, i de quines maneres ho fa en el present; i, alhora, la comparació entre el passat i el present fa que notin les diferències entre les generacions, entre les condicions de vida de les dones adultes actuals i les que elles van haver d'afrontar.

“Hi ha dones que no els agrada res, que no surten de casa perquè el marit no les deixava sortir ni fer res soles.”

“Una parella més jove, tal com està muntada la societat avui dia, elles no ens poden entendre. I és que nosaltres som d'una altra època, d'una societat en la qual la dona, a part de tenir moltes aspiracions i poder fer moltes coses, poder treballar fora de casa, a part d'això, era la senyora del marit.”

Quan les dones es refereixen al futur, emergeixen dues perspectives. Així, algunes subratllen que el seu temps de vida és limitat, condició que les esperona a aprofitar el moment actual.

“El temps no es pot deixar escapar, és que se'ns en va la vida.”

En canvi, altres expressen un horitzó vital més extens, i la limitació es percebuda en un futur més llunyà.

“Jo fa quatre dies que sóc gran. Els casals que he vist, perquè he acompanyat el meu pare, jo no em veig allà, però en el futur no ho sé.”

Tanmateix, en parlar del trajecte vital, les dones comenten l'activitat laboral. Les percepcions de les dones sobre la influència de l'experiència laboral varien segons hagin treballat fora de la llar o no. Mentre que les primeres comparteixen la visió sobre la influència positiva de la seva experiència laboral, les dones grans que no han treballat fora de la llar consideren que aquesta circumstància no condiciona la seva participació.

El trajecte vital esdevé un eix argumental en les explicacions de les dones grans, que en desgranar-lo, posen de manifest tres tipus diferents de nexes entre la història vital i les pràctiques de participació:

1.2.1. “Allò que no he pogut fer abans”

Quan es refereixen al que no han pogut fer, les dones grans esmenten habitualment la manca de temps; aquesta manca, però, es configura de forma diversa. Per a algunes tenir temps deriva de la desaparició de les obligacions laborals, mentre que per a altres deriva de la reducció de les tasques domèstiques i de la cura dels familiars: el marit, els pares, els sogres o els néts. Sovint, entre

aquestes dones, l'explicació sobre la manca de temps acompanya una altra condició: la impossibilitat per fer quelcom de manera independent i pensant en els seus interessos.

“El fet de ser dona condiciona que de grans hi hagi més ànsies de fer coses, perquè abans no s'han pogut fer.”

L'oportunitat de fer el que abans no han pogut fer sorgeix per a algunes dones arran de la viduïtat. La mort de la parella, que obre un temps buit respecte a les obligacions anteriors, però que també comporta el dolor de la relació perduda.

“Hi ha dues maneres [de ser vídua]: una que s'apunta a tot per aquest sentit de llibertat, de poder fer ara el que vull; i l'altra que s'apunta a tot per no pensar, per no pensar que està sola, i que aquesta era l'hora de posar-li el cafè, per no pensar que anàvem cap aquí i cap allà.”

1.2.2. “Ara començo, aprofitant la meva experiència”

Entre les dones que han treballat fora de casa, quan es jubilen algunes s'involucren en activitats en les quals aporten els aprenentatges, els coneixements i les habilitats generats en la seva experiència laboral. Són dones que anteriorment no havien estat implicades en associacions ni en grups. Aquestes dones no esmenten la manca de temps com a obstacle en etapes anteriors, ja que no es plantejaven fer l'activitat que ara fan

i tampoc no expressen dificultats per actuar de forma independent.

“Jo vaig treballar fins als 58 anys, sempre en comptabilitat i auditories, res de gent gran, ni d'associacions, ni de parròquies. Com [que] tenia temps, vaig anar a unes classes i allà em van dir que feia falta gent. Jo [hi] vaig anar i vaig veure que faltava gent a l'oficina, i el president em van enganxar, i fins ara!”

1.2.3. “Continuo fent el que ja feia”

Les dones que han estat implicades en activitats de voluntariat o que han format part d'associacions amb anterioritat posen de manifest la continuïtat en la participació. La continuïtat es desplega en la realització de les mateixes activitats i en les mateixes entitats i grups, o en la realització d'altres activitats en associacions, grups o centres diferents. Aquestes dones valoren positivament disposar de més temps actualment, i no esmenten dificultats per actuar de forma independent.

“A mi ja em lligava tot això, abans de jubilar-me; ja estava connectada perquè per a mi era poder estar amb gent que necessitava una ajuda, una atenció, que poguessin explicar les seves coses. A mi tot això ja m'anava.”

1.3. La participació com a pràctica vital expressiva d'autogovern

A través de formes variades, les dones grans posen de manifest la importància que té per a elles la possibilitat de pre-

guntar-se sobre la seva vida, d'interrogar-se sobre el que han sentit i senten, i també sobre el que volen.

“Les dones, després de molts anys treballant, cuidant els fills, es pregunten: i ara què?”

“Pot ser que els costa preparar-se, deixar de fer coses i pensar en elles mateixes, i això s'ha de preparar amb antelació, perquè, si no, després et ve de cop: i ara què faig?”

“És important preparar-se per ser gran, com afrontar-ho. Després de deixar de treballar, què faré?, quines possibilitats tinc?, quines coses hi ha?”

Aquestes preguntes no queden en l'aire, ans al contrari: la reflexió que generen és la que sosté la decisió d'obrir la porta i sortir de casa per descobrir-se fent coses diferents, vivint la vida de forma diferent. Formular-se aquestes preguntes és el camí a través del qual algunes dones grans arriben a dir-se: “ara em toca a mi”.

“Algunes tenen consciència d'haver estat tota la vida reprimides i ara el que volen és canviar-ho.”

“Jo penso que, si la dona vol fer coses, les pot fer. I que hi ha un ventall d'activitats molt gran, no està solament el tema de la llar i de la família, que és molt important, però també està el fer coses per nosaltres mateixes.”

En la investigació es posen de manifest tres modalitats diferents de dur aquesta decisió a la pràctica: l'abandonament parcial de les obligacions, la conciliació de la participació, i el “jo” en primer lloc.

1.3.1. L'abandonament parcial de les obligacions

En aquesta modalitat, les dones descriuen que han introduït alguns components nous en la seva vida diària: surten de casa per fer activitats que abans no feien, gaudeixen del contacte amb noves persones i descobreixen el benestar derivat d'aquests canvis. En el seu enfocament de la vida, tanmateix, les obligacions amb la família continuen ocupant el lloc principal en la vida quotidiana. La renúncia a una part del que els vindria de gust fer organitza la seva quotidianitat i els permet fer minvar la sensació d'incompliment i també de culpa.

“Quan els néts són petits no pots dir als fills que necessites o vols més temps per a tu mateixa.”

“Hi ha moltes dones que no poden assistir o participar a les activitats perquè han d'anar a buscar els seus néts, cuidar-los, etcètera.”

1.3.2. La conciliació de la participació

En la segona de les modalitats, les dones que han descobert noves formes de viure, continuen sentint-se responsables del benestar de les seves famílies, encara que aquesta responsabilitat no

ocupa la posició principal indicada en la primera modalitat. Enfoquen les seves vides en clau de conciliació, tot posant de manifest els malabarismes en l'ús dels temps i també els neguits que aquesta situació els genera. La seva posició com a malabaristes els permet gestionar els requeriments sense sentir que incompleixen obligacions i evitant, en conseqüència, la culpa per fer allò que desitgen.

“Jo també visc sola, que sóc vídua des de fa set anys i, jo, el meu dia a dia és corrent, vaig corrent tot el dia. M'aixeco i és: rentar-me la cara i esmorzar, veure què puc fer per menjar, preparar-ho i el gimnàs; del gimnàs a acabar de fer el menjar, que em vénen els néts a menjar.”

1.3.3. “Jo” en primer lloc

Finalment, en la tercera de les modalitats, les dones plasmen la seva decisió d'“ara em toca a mi”, establint límits a les demandes dels seus familiars. Marquen la seva posició d'autonomia, l'argumenten i la concreten en la vida quotidiana. En aquesta modalitat, les tasques domèstiques o la cooperació amb els fills i/o fills en la cura dels néts no desapareixen, però ambdós components ocupen un temps limitat. Ambdós components atorguen solament una part del sentit de les seves vides.

“Doncs que una vegada jubilada, ara vaig a viure per mi... Avui vaig a fer gimnàstica, vaig a passejar, em vaig a banyar si em ve de gust. Tenir una vida

per a mi, no per als altres... Si la família em ve a veure i em va bé, els dic que bé, però si no em va bé els dic que no vinguin.”

“Quan va morir el meu marit, ho vaig dir als meus fills: vosaltres feu la vostra que jo faré la meva, sense faltar a ningú; i ells m'avisen, l'única cosa que vull és que m'avisin, i cadascú fa la seva vida.”

Les maneres com les dones afronten els canvis són també diverses.

Algunes subratllen la importància del paper de dones grans que, “donant-los la mà”, ajuden altres dones a fer possible el procés de canvi, tot estimulant-les i acompanyant-les, acomplint el paper de mentores-guies.

“[...] i després, moltes vegades el que faig és donar-los el prospecte amb les activitats que es fan, i els dic: doncs mira, per què no véns un dia? Llavors, a partir d'aquí, si vénen o et criden doncs ja mires de motivar-les a poc a poc, goteta a goteta ha de ser, i si té una tarda lliure i hi ha una conferència. Però que se senti que tu estàs al seu costat.”

Altres dones es decideixen per si mateixes a sortir a l'esfera pública per primera vegada, ja que abans, al llarg de la seva vida, no s'ho havien plantejat. En el moment que obren la porta s'adonen de les satisfaccions que els ofereix recórrer aquesta ruta i per tant, el seu caminar es basa en la convicció de voler fer-ho i que els convé.

“Estic contenta de fer el que faig perquè de debò crec que ho necessito.”

Tanmateix, hi ha dones grans que gestionen la seva vida de la mateixa manera que ho han fet al llarg de la seva vida. No inauguren la seva activitat en l'esfera pública durant la vellesa. Ara capitalitzen la seva experiència, inclosa la derivada de l'activitat laboral: aquesta experiència els serveix de guia per a participar actualment.

Les dones grans que tenen responsabilitats formalment reconegudes comparteixen la tercera modalitat. Totes elles estableixen límits i, d'aquesta manera, defineixen noves coordenades en la relació amb les seves famílies. Elles es valoren en dimensions diferents de les de l'àmbit reproductiu. Allò que fan els permet veure's a si mateixes i ser vistes pels altres com a dones que no es limiten a continuar les seves funcions com a esposes, germanes, mares, ties, àvies o besàvies.

“A veure, jo sí que faig d'àvia protectora que està amb ells, però jo també els dono molt, encara que no estigui a prop d'ells, perquè les idees els arriben i jo els dic que en la vida has de plantar cara als problemes i continuar cap endavant.”

2. Les visions dels i les professionals

Les visions dels i les professionals sobre les dones grans recullen les experiències construïdes a través de pràctiques professionals diverses. Tot i que hi ha

temes i valoracions compartits, la varietat de disciplines i de marcs de treball configura formes de relació diverses i produeix, sovint, angles de visió i percepcions diferents, expressades en allò que s'emfatitza.

2.1. Perfils de les dones grans

Quan els professionals estableixen tipologies o perfils, mostren els diferents angles de visió abans esmentats. L'edat és una referència que, si bé es formula inicialment, ràpidament cedeix el pas a altres components de caire descriptiu sobre les diferències entre les persones grans, i també entre les dones grans.

Els professionals que treballen en l'àmbit específic de gent gran emfasitzen més les diferències entre les generacions de gent gran, mentre que els i les professionals que treballen en àmbits no específics posen més l'èmfasi en les biografies de les dones. Podríem dir que els primers transmeten una visió de caire panoràmic i els segons introdueixen una mirada més detallada, tot i que no s'endinsen en cap història de vida en singular.

En canvi, els angles de visió s'acosten quan fan referència a les condicions de desigualtat. És compartit el reconeixement del pes de factors estructurals com ara el nivell d'estudis i també de factors personals com ara l'activitat laboral, se'n subratllen les dificultats econòmiques i la vulnerabilitat que se'n deriven. Entre els factors personals és compartit, especialment, el pes de l'estat de salut i les limitacions funcio-

nals, així com la centralitat de l'esfera familiar i les responsabilitats de cura que les dones grans han assumit o assumeixen. Els i les professionals, però, no emfatitzen tant la vivència de discriminació de les dones grans, a diferència del que aquestes evidenciaven en subratllar els condicionants de gènere.

"[...] perquè hi ha moltes d'elles que no saben ni llegir ni escriure, no saben ni el més bàsic."

"Elles volen treballar per arribar a una igualtat, però tenen el seu marit, tenen els seus fills, els seus pares, els néts."

2.2. La participació de les dones grans

Quan descriuen i valoren la participació de les dones grans, tots ho fan en referència a la vida quotidiana; per als i les professionals, la participació no és quelcom abstracte o que s'esdevé ocasionalment: la participació és cercar noves formes de viure la vellesa. En la seva concepció, àmpliament compartida amb la formulada per les dones grans, els i les professionals hi incorporen la relació amb altres persones, la sortida i la fugida de les activitats domèstiques, l'establiment de límits, la cura de si mateixes, les ganes d'aprendre, el desig de sentir-se útils i d'omplir les seves vides, juntament amb l'ajuda a altres persones a través d'activitats voluntàries i de bon veïnatge.

Tots els i les professionals informants detallen situacions concretes que ens apropen a la participació de

les dones grans en descriure l'activitat que fan o en analitzar el sentit que pot tenir una activitat.

"Recordo una dona que sabia fer puntes de coixí, però ella deia que no sabia fer res i, en un moment donat, li havien comprat una punta magnífica i [li havien] pagat diners. Doncs ella es va sorprendre, la sorpresa que el que feia ella valia alguna cosa."

No obstant això, els professionals que treballen en àmbits específics de gent gran expressen amb més detall les pràctiques de participació, arran del que observen contínuament als centres i programes de gent gran. En la seva visió, el fil argumental principal correspon a les activitats que es realitzen en els centres de gent gran: els casals i equipaments similars.

A l'entorn de les activitats en aquests equipaments, tracen dos perfils de dones grans: les que promouen activitats i les que en són receptores. Les primeres són percebudes com "les dones actives" i les segones com "les dones usuàries", o de vegades, les "passives".

Els i les professionals que treballen específicament amb persones grans parlen amb abundància de les activitats, tant com les dones, en els diferents grups de discussió; coincideixen en la importància que els atorguen i en l'interès que les activitats siguin variades. Tanmateix, mentre que les dones grans relaten com se senten fent el que fan, entre els i les professionals el relat

s'estructura a partir de l'organització. Així, per a les dones grans el grup esdevé, sovint, tan important o més que l'activitat a realitzar, mentre que per als professionals el grup és considerat, principalment, una manera de dur a terme l'activitat, un format.

En la reflexió d'aquests professionals s'hi combinen les dificultats de les dones grans amb les seves fortaleses: entre aquestes darreres subratllen la capacitat de ser agents de canvi en els centres de gent gran.

En la visió d'aquests professionals, les aspiracions i els interessos de les dones grans poden recolzar la transformació dels centres per a persones grans. Així, les ganes d'aprendre o d'emprendre noves activitats les situen en una posició d'aliades en el procés de canvi. Es tracta, però, d'una posició que no es concreta en estratègies d'implicació continuada. La manca d'aquest tipus d'estratègies palesa l'abast limitat de la cooperació entre professionals i dones grans. Si no existeix continuïtat en un esforç o objectiu concret compartit, la tendència és, aleshores, a tornar a la visió de les dones com a destinatàries de les activitats, arraconant així la visió alternativa d'agents actius. La constatació d'aquest buit és també una alerta sobre la possible producció d'una paradoxa: el predomini d'un enfocament centrat en l'oferta d'activitats podria substituir l'enfocament orientat a l'estímul a la implicació de les dones grans, i també dels homes grans. Al

capdavall, acaba sent més important mantenir l'activitat que facilitar que avancin en nous trajectes com a actors i de quines maneres es recolzen les seves competències i coneixements.

Per la seva banda, els i les professionals que no treballen en àmbits específics de gent gran, presenten la participació de les dones en entorns variats. Sovint les escenes que descriuen se situen en entorns de la comunitat, que només en alguns casos corresponen a equipaments, i en les seves descripcions les relacions i els grups tenen una funció clau.

2.3. La relació dels i les professionals amb les dones grans

En cap dels dos grups de professionals, quan parlen de la vida de les dones grans no és freqüent que comentin com és la seva relació amb les dones grans.

Entre els i les professionals "no específics" pren relleu la importància d'adoptar una actitud pacient envers les persones grans, en aquest cas sense que s'esmenti específicament cap sexe. La paciència remet a dos aspectes: d'una banda s'assenyala el ritme, més lent, de les persones grans, en oposició al ritme ordinari que caracteritza, entre altres coses, el funcionament de les organitzacions; i, d'altra banda, se subratlla la necessitat que el o la professional compregui aquesta oposició i sàpiga manegar-la. L'actitud pacient es valora com una condició que afavoreix el reconeixement de la persona gran com a interlocutor.

"Ens manca paciència. Jo crec que tenim massa pressa i que tot aquest món i tota aquesta organització ens fa anar massa de pressa, i això és un problema a l'hora de treballar amb gent gran; és a dir, hem de posar-nos al seu ritme i no això de: ho hem de tenir tot ja..."

Pel que fa als i les professionals que treballen en àmbits específics, la relació amb les dones grans pren dos camins, segons els perfils de les dones, "actives" o "passives", esmentats anteriorment. En el primer camí, la relació amb les dones es basa en la contribució que fan com a aliades en el procés de transformacions dels centres; és una relació que reporta satisfacció. En el segon camí, la relació amb les dones se centra en els aspectes de carència, i la impossibilitat o l'elevada dificultat de modificar-los els genera insatisfacció.

"Tenen aquesta llosa: que no poden arribar a tot, i no es prioritzen elles perquè crec que és una generació de cuidadores i és difícil que participin, tret que es faci una labor preventiva de cara a les noves persones grans: donar-los importància, l'autoestima..."

Aquests professionals, a diferència dels professionals "no específics", no s'interroguen sobre la seva actitud en la relació amb les dones grans. I, així, quan una de les persones informants es pregunta sobre la dependència que el professional pot generar, cap dels altres professionals no li respon.

3. Elements significatius de debat i anàlisi

A partir dels resultats, presentem la reflexió sobre tres temes que a parer nostre són clau per a l'objecte d'estudi: la definició de la participació social, la configuració de l'heterogeneïtat, i la pràctica de l'apoderament.

3.1. La definició de la participació social

Els resultats posen de manifest la importància que té la participació per a les dones grans en termes de benestar quotidià, importància recollida àmpliament en la bibliografia (Litwin, 2000; Van Willigen, 2000; Bennet, 2005; Maier i Klumb, 2005). Les dones palesen reiteradament els beneficis que cada una n'obté, i també els que noten en altres dones grans.

Ara bé, aquest conjunt variat d'activitats que configura la vida social de les dones grans podem anomenar-lo, definir-lo, com a participació social?

La pregunta té relació amb el caràcter polisèmic de la noció de participació social en l'àmbit gerontològic, que es concreta en significats diversos, que inclouen des de la interacció entre persones més enllà de l'esfera familiar, diferents formes de suport social, activitats de caràcter voluntari i accions col·lectives (Craig, 2004). Així, la concepció sobre la participació en l'àmbit gerontològic esdevé àmplia i acull modalitats diverses en què el grau de compromís en accions col·lectives també és divers (Pérez Salanova, 2008a).

En aquesta concepció àmplia podem observar dues característiques: en primer lloc, s'emfatitza el valor d'integració de les activitats de participació enfront de l'aïllament i l'exclusió que pot derivar de la seva absència (Viriot-Durandal, 2006); i, en segon lloc, les modalitats de participació permeten remarcar les capacitats de les persones grans i les aportacions que fan (OMS, 2002). Es tracta, doncs, d'una concepció útil per lluitar contra alguns dels estereotips aplicats a aquest grup de la població (Minichiello, Browne i Kendig, 2000) i també és útil per bastir una comprensió de l'envelliment que no se sostingui en una visió adultocèntrica.

Ara bé, més enllà de l'adequació a l'ús que se'n fa en el camp gerontològic, podem interrogar-nos sobre si la participació que les dones grans descriuen se ceneix a nodrir la seva integració i/o a mostrar les seves capacitats, o si expressa una direcció de transformació social.

L'anàlisi de les dades obtingudes mostra la direcció transformadora de l'activat que les dones grans, sovint, anomenen "la vida social". A través d'aquestes activitats de la vida social, construeixen una resposta davant les condicions de dependència, submissió o relegació; és a dir, fan efectiva la seva decisió de desvincular-se de les formes de vida marcades per la desigualtat (Charpentier *et al.*, 2004).

A més de la connexió entre la situació individual i les condicions estructurals de desigualtat, intensament

explicitada per algunes d'elles, també resulta interessant fixar-se que en moltes de les interlocucions el subjecte de la reflexió o de l'acció és el plural col·lectiu: "nosaltres". Quan les dones grans parlen en aquests termes no estan referint-se a una organització o a la junta d'una entitat: "nosaltres" és emprat per manifestar allò d'ordre col·lectiu que es concreta en cadascuna.

Com s'ha posat de manifest, les condicions de desigualtat són viscudes principalment en l'esfera privada i, en correspondència, les argumentacions de les dones se situen principalment en aquesta esfera. Al nostre entendre, aquest aspecte no minva l'orientació de canvi que elles sostenen, sinó que planteja l'escassa visibilitat de les condicions de desigualtat que pateixen les dones quan són grans. A diferència d'altres aspectes de discriminació de la gent gran o de condicions discriminatòries per a les dones en altres etapes de la vida amb una visibilitat major, la desigualtat social que lliga les dones grans a la llar resta sovint amagada, com si es tractés d'un assumpte exclusivament de caire privat.

L'orientació "apoderadora" que connecta la vida privada amb les condicions estructurals de desigualtat, mostrada per les dones grans amb responsabilitats formalment reconegudes (Pérez Salanova, 2008b), no es posa de manifest en els òrgans de representació de la gent gran. La investigació efectuada sobre els consells de participació de les persones grans de les comunitats

autònomes remarca l'escassa atenció que es concedeix a la desigualtat o a la paritat en aquests mecanismes de participació institucional (Pérez Salanova, 2009). Escassetat que expressa la manca de reconeixement de les condicions de desigualtat per raons de gènere en l'esfera privada i en l'esfera pública.

3.2. La configuració de la heterogeneïtat

Tot i que les dones grans mostren àmpliament un discurs compartit favorable al canvi en les seves formes de vida, també posen de manifest l'heterogeneïtat existent entre les persones grans.

La dimensió generacional és una de les vessants d'heterogeneïtat que es posa de manifest en els resultats obtinguts i sobre la qual és pertinent parar atenció. Actualment, les persones grans, i també les dones grans involucrades en aquesta investigació, són membres de generacions diferents. L'allargament dels anys de vida i els efectes derivats de les jubilacions anticipades han ampliat el període vital del grup poblacional de la gent gran; no només hi ha més persones grans sinó que entre la gent gran hi ha més diversitat, si ens fixem en les condicions variades en què han viscut les diferents etapes vitals. Pel que fa a això, és il·lustratiu considerar, en el cas del nostre país, les diferents oportunitats d'accés a la formació, com també és interessant, més enllà del nostre entorn, el fet que la investigació posa en relleu la variació de valors i estils de vida en-

tre els actuals octogenaris i octogenàries i els homes i les dones *baby-boomers* (Olazabal, 2009).

En els nostres resultats, l'efecte "generació" emergeix mitjançant l'aplicació d'esquemes comparatius que fan servir tant les dones grans com els i les professionals.

Entre les dones grans, la lògica comparativa s'estableix, principalment, entre la seva generació i la de les seves filles. Quan l'apliquen i identifiquen les diferències, les valoren en termes de millora per a les filles i, alhora, emfasitzen un aspecte: les diferències en les condicions de vida dificulten que les seves filles compreguin quin ha estat el context en què les dones, ara grans, van ser joves i adultes.

Quant als i les professionals, l'esquema comparatiu és diferent: estableixen la comparació entre les generacions de persones grans, la dels jubilats i jubilades recents i la de les persones grans de més edat. Per als i les professionals que treballen en centres de gent gran, els primers són la població que convé atraure, sota el principi de la renovació, conjugant les nocions d'obertura, renovació i diversificació d'activitats. Aquests resultats presenten coincidències amb els obtinguts en la recerca efectuada amb persones grans responsables d'associacions (Pérez Salanova, 2003). Els i les representants d'associacions de persones grans plantejaven, en clau de millora, la incorporació de jubilats i jubilades recents, adduint que disposen de més energia, millors

nivells formatius i, en correspondència, millors capacitats per enfortir l'associació: la millora es corresponia amb "el rejuveniment" proporcionat pels nous membres o els nous usuaris i usuàries d'activitats, membres de la generació de jubilació recent.

La influència del trajecte vital quant al tipus d'activitats exercides no és reconeguda per les dones grans amb unanimitat; la varietat de percepcions s'estructura en funció de l'experiència viscuda. Les dones que han treballat fora de la llar són les que subratllen el valor d'aquesta activitat en la seva participació actual, atès que els permet sentir-se més fortes. Per a les dones que no han treballat fora de la llar i avui estan participant, es fa difícil admetre el valor facilitador d'una experiència que no han viscut. El pes del trajecte vital es posa de manifest entre les dones grans que assumeixen posicions de responsabilitat formalment reconegudes: totes, anteriorment, havien treballat fora de la llar o havien participat en grups i/o associacions (Pérez Salanova, 2008b).

Tanmateix, la diversitat es mostra en els nostres resultats a través de les preferències relatives al tipus d'entorn. La valoració sobre els entorns té relació amb la visió sobre la necessitat o no de protecció.

Així, algunes dones grans consideren que els centres de gent gran no són adequats per a elles perquè senten que no necessiten cap suport i, en la seva concepció, el suport és associat a una menor autonomia. En canvi, altres po-

sen en relleu que aquests centres proporcionen més confiança, en la mesura que són entorns on es relacionen amb iguals, i, en conseqüència, els perceben com a entorns adequats per a elles i els senten com a propis, aspectes que afavoreixen els efectes positius de la participació (Aday, Kehoe i Farney, 2006).

L'heterogeneïtat també es mostra en relació amb la varietat de situacions vitals en les diferents etapes de la vellesa. Entre les dones grans, més anys de vida comporten major probabilitat de viure soles després d'haver tingut cura de les seves parelles, les quals han patit sovint limitacions funcionals. En els relats de les dones, la viduïtat, pròpia i d'altri, que apareix freqüentment, adquireix significats variats; de vegades es tracta de l'alliberament d'obligacions, desitjat o no, mentre que en altres ocasions el significat principal és el sentiment de buit, desànim i desorientació, sentiments que caracteritzen el procés de dol. Per a aquestes dones grans, esdevé difícil decidir-se a participar quan anteriorment ho havien fet acompanyades del marit o quan no ho havien fet mai. D'aquí la importància que s'atorga en els seus discursos a aquella altra dona, que "donant-li la mà", l'anima a sortir de casa, l'acompanya i, d'aquesta manera, li facilita el dol i la vinculació amb altres (Caserta i Lund, 1996).

3.3. La pràctica de l'apoderament

Els resultats obtinguts mostren l'enfocament d'apoderament aplicat per les dones grans en dues vessants.

La primera vessant concerneix el posicionament adoptat per millorar les seves vides; elles reprenen la presa de decisions sobre la seva vida i decideixen trencar unes maneres de fer en les quals la presa de decisions estava en mans dels altres. L'abast i la intensitat de la presa de poder sobre les seves vides, que no són homogènies, il·lustren la importància del trajecte vital, tant en l'àmbit familiar com en el laboral, així com la major o menor fortalesa per sostenir allò que desitgen. En els seus discursos es fa palesa una visió realista: allò que volen té un cost pel que fa a les relacions amb els seus familiars i a la valoració sobre la funció i la utilitat d'elles mateixes (Pérez Salanova i Gómez, en premsa).

La segona vessant és la relativa a les formes de fer de les dones, ajudant-ne altres en el procés emancipador. Quan les dones grans recolzen individualment una altra dona, la informen, l'animen o l'acompanyen, ho fan assenyalant-li els efectes positius de la participació en activitats i posant èmfasi en les capacitats de què disposa. Aquest èmfasi és el nucli de l'estratègia que adopten les dones grans que tenen responsabilitats reconegudes formalment en associacions i centres de gent gran per estimular la implicació d'altres dones en l'assumpció de responsabilitats, tant a l'interior com fora de les entitats (Pérez Salanova, 2008b).

En l'anàlisi de les interlocucions emergeix la rellevància dels grups. Els grups ofereixen a les dones grans

l'oportunitat d'establir relacions amb altres persones, sovint dones, que anteriorment no coneixien. Es tracta d'una oportunitat que alleuja el sentiment de solitud, els permet reconèixer les il·lusions i les capacitats i fa que descobreixin maneres diverses de viure la vellesa; es tracta de funcions que essent comunes a tots els grups (Polanuer, 2005), tenen un grau elevat d'importància per a les dones grans en el seu procés d'apoderament. Tant si es tracta de passejar, de fer una activitat programada amb altres persones, o de prendre un cafè després, les dones reconeixen que el grup les ajuda: és una font de compensació pel cost que comporta viure la vellesa d'una manera diferent. Per això en la valoració positiva de l'activitat realitzada en grup predomina la dimensió relacional (Stevens, Martina i Westerhof, 2006) o se subratlla la tasca d'algunes dones quan actuen com a dinamitzadores o monitores de l'activitat, tot recollint la importància que altres dones grans com elles mostrin les seves capacitats (Kocken i Voorham, 1998).

Els resultats presentats suggereixen també la reflexió sobre l'apoderament de les dones grans en la cultura dels i les professionals. Tots identifiquen la importància de transformar les condicions que generen passivitat i a la vegada reconeixen l'esforç individual que comporta per a les dones grans. Aquesta visió coincideix amb la manifestada pels i les professionals sobre la implantació del paradigma de l'envelliment actiu que, a més, compartien l'opinió de les

persones grans sobre la importància de no instal·lar-se en la comoditat (Pérez Salanova, 2004).

En l'enfocament que adopten els i les professionals, si bé reconeixen les aportacions de les dones als processos de canvi en els centres de gent gran, no s'explicita una estratègia que orienti les intervencions en clau d'apoderament. Desplegar, de forma sistemàtica, aquesta orientació en les diferents escenes quotidianes, tant en la interacció individual com amb les persones que formen part de juntes d'entitats o de comissions, o en el disseny dels programes, requereix canvis que no neixen espontàniament. El canvi en la valoració atorgada als sabers —expert i no expert—, o en la forma de comprendre les responsabilitats, que no desapareixen quan l'activitat dels i les professionals se situa en un marc de cooperació amb les persones grans, són expressius d'un enfocament orientat a l'apoderament (Barnes i Walker, 1996) i demanen als i les professionals una nova mirada sobre les seves pràctiques quotidianes.

L'anàlisi sobre les pràctiques professionals mostra la seva influència en termes d'apoderament (Cusak, 1998; Lavoie *et al.*, 2003), en posar de manifest els efectes, les facilitats o els obstacles en l'autoreconeixement de les fortaleeses de les persones grans. Igualment

fan evident com l'aplicació d'un enfocament basat en l'apoderament permet noves vies de desenvolupament de la participació, en què les dones grans, també quan pateixen limitacions funcionals, aconseguen que les seves veus siguin escoltades i es reconeguin com a ciutadanes (Barnes i Bennet, 1998; Valokivi, 2004; Ministerio Federal de Familia, Personas Mayores, Mujer y Juventud, 2006).

Conclusions

La participació social de les dones grans enllaça les esferes privada i pública i ofereix un clar exemple d'estratègies de transformació social. Elles, en qüestionar la seva quotidianitat, mostren fortaleeses que s'allunyen d'una visió deficitària de l'envelliment. A través del qüestionament i de la decisió de canvi mostren la seva implicació en la construcció de societats més igualitàries. La transformació que duen a terme també ha de ser valorada perquè aporta noves visions sobre l'envelliment i, per això, facilita que la nostra societat s'hi adapti.

Tanmateix, la invisibilitat de les condicions de desigualtat que afecten les dones grans fa que l'experiència de qui les pateix quedi fàcilment reclosa en la intimitat, i així s'incrementen els obstacles per reduir la desigualtat. Si bé l'accés de les dones tant a l'educació en

tots els nivells com al mercat de treball són factors afavoridors de l'autonomia, l'exercici de conduir la pròpia vida és una tasca que compromet individualment. Avui moltes de les dones grans, que no han pogut practicar l'autonomia al llarg de les seves vides, ara en la vellesa poden sentir que fer quelcom diferent del que els seus familiars esperen d'elles suposa un cost difícil d'assumir. És cert que l'esforç individual resulta imprescindible, però ningú no pot negar que la invisibilitat de les condicions de desigualtat ho fa més difícil, perquè el configura com un esforç que s'ha de fer en solitari.

La implicació de les dones grans adquireix formes diverses; això manifesta la varietat de pràctiques d'envellir activament i suggereix la conveniència de pensar i aplicar mètodes i procediments que propiciïn l'apoderament en les diferents escenes en què les dones grans participen o en què podrien participar. L'aplicació de la perspectiva de la igualtat entre dones i homes no pot acabar-se en l'etapa adulta. De la mateixa manera que parem atenció a les formes, explícites i implícites, de desigualtat en les etapes vitals anteriors, o que definim iniciatives per impulsar-hi la igualtat, cal que també ho fem en la vellesa. La recerca, que ens pot ajudar a comprendre, també ens ha d'ajudar a actuar.

Bibliografia

- ADAY, R. H.; KEHOE, G. V.; FARNEY, L. A. (2006). "Impact of senior center friendships on aging women who live alone". *Journal of Women and Aging*, vol. 18, núm. 1, p. 57-73.
- ALONSO, L. E. (1998). *La mirada cualitativa en sociología*. Madrid: Fundamentos.
- BARNES, M.; BENNETT, G. (1998). "Frail bodies, courageous voices: older people influencing community care". *Health and Social Care in the Community*, vol. 6, núm. 2, p. 102-111.
- BARNES, M.; WALKER, A. (1996). "Consumerism versus empowerment: a principled approach to the involvement of older service users". *Policy and Politics*, vol. 24, núm. 4, p. 375-391.
- BENNETT, K. M. (2005). "Social engagement as a longitudinal predictor of objective and subjective health". *European Journal of Ageing*, vol. 2, núm. 1, p. 48-55.
- CASERTA, M. S.; LUND, D. A. (1996). "Beyond bereavement support group meetings: exploring outside social contacts among the members". *Death Studies*, vol. 20, núm. 6, p. 537-556.
- CHARPENTIER, M.; QUÉNIART, A.; GUBERMAN, N.; BLANCHARD, N. (2004). "Les femmes âgées et l'engagement social: une analyse exploratoire du cas des Mémés déchaînées". *Lien social et politique - RIAC*, núm. 51, p. 135-143.
- CRAIG, G. (2004). "Citizenship, exclusion and older people". *Journal of Social Policy*, núm. 33 (1), p. 95-114.
- CUSAK, S. A. (1998). "Leadership in Seniors' Centres: power and empowerment in relations between seniors and staff". *Education and Ageing*, núm. 13 (1), p. 49-66.
- KOCKEN, O. L.; VOORHAM, A. J. J. (1998). "Effects of a peer-led senior health education program". *Patient Education and Counseling*, núm. 34, p. 15-23.
- LAVOIE, L.-P.; LESSARD, D.; BARILAK, L.; COTE, D. (2003). "Quand les services facilitent ou nuisent au pouvoir des aidantes familiales". *Canadian Journal on Aging / La Revue Canadienne du Vieillessement*, vol. 22, núm. 4, p. 381-394.
- LITWIN, H. (2000). "Activity, social network, and well-being: An empirical examination". *Canadian Journal on Aging*, núm. 19, p. 343-362.
- MAIER, H.; KLUMB, P. L. (2005). "Social participation and survival at older ages: is the effect driven by activity content or context?". *European Journal of Ageing*, núm. 2, p. 31-39.
- MINICHELLO, V.; BROWNE, J.; KENDIG, H. (2000). "Perceptions and consequences of ageism: views of older people". *Ageing and Society*, vol. 20, núm. 3, p. 253-278.
- MINISTERIO FEDERAL DE FAMILIA, PERSONAS MAYORES, MUJER Y JUVENTUD (2006). *Experiencias para Iniciativas*. Berlín: Ministerio Federal de Familia, Personas Mayores, Mujer y Juventud.
- OLAZABAL, I. (2009). "Introduction Générale". A: OLOZABAL, Ignacio (dir.). *Que sont les baby-boomers devenus? Aspects sociaux d'une génération vieillissante*. Québec: Éditions Nota bene.
- OMS (2002). "Envejecimiento activo: un marco político". *Rev Esp Geriatr Gerontol*, vol. 37, núm. 2, p. 74-105.
- PÉREZ SALANOVA, M. (2003). "Las asociaciones de personas mayores como actores en la construcción de nuevos enfoques del envejecimiento". Informe de resultados del Proyecto I+D+i / Envejecimiento 2002.
- (2004). "Activando el Envejecimiento Activo". Informe de resultados del Proyecto I+D+i / Envejecimiento 2003. <http://www.imsersomayores.csic.es/documentos/documentos/imserso-estudiosidi-18.pdf> [Consulta: 10 de setembre de 2009.]
- (2008a). "Reflexions sobre una trajectòria amb veus múltiples". A: "Les veus de la gent gran". *Gent gran i participació. Barcelona 2004-2007*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- (2008b). "Acción, participación y prácticas sociales: un estudio psicosocial de mujeres mayores que ocupan posiciones formales de poder". *AtheneaDigital*, núm. 13, p. 209-224. A: <http://psicologiasocial.uab.es/athenea/index.php/atheneaDigital/issue/view/15> [Consulta: 22 de setembre de 2009.]
- (2009). *Los Consejos de Personas mayores, la participación social y el Envejecimiento Activo*. Informe de resultats del Proyecto I+D+i / Envejecimiento 2007-2008.
- PÉREZ SALANOVA, M.; GÓMEZ, P. (en premsa). "Lo que nos enseña la biografía" *Mujeres: las oportunidades de la edad*. Madrid: Instituto de Mayores y Servicios Sociales (IMSERSO).
- POLANUER, M. (2005). *Grupos y humanos*. Madrid: Biblioteca Nueva.
- RUIZ OLABUÉNAGA, J. I. (1999). *Metodología de la investigación cualitativa*. Bilbao: Universidad de Deusto.
- STEVENS, N. L.; MARTINA, C. M. S.; WESTERHOF, G. J. (2006). "Meeting the need to belong: predicting effects of a friendship enrichment program for older women". *The Gerontologist*, vol. 46, núm. 4, p. 495-502.
- VALLÉS, M. S. (1997). *Técnicas cualitativas de investigación social. Reflexiones metodológica y práctica profesional*. Madrid: Síntesis.
- VALOKIVI, H. (2004). "Participation and citizenship of elderly persons: user experiences from Finland". *Social Work in Health Care*, vol. 39, núm. 1/2, p. 181-207.
- VAN WILLIGEN, M. (2000). "Differential benefits of volunteering across the life course". *Journal of Gerontology: Social Sciences*, vol. 55B, núm. 5, p. 308-318.
- VIRIOT-DURANDAL, J. P. (2006). "Pouvoir gris et exclusion sociale". *Bien vieillir*, vol. 12, núm. 1, p. 4.
- WALKER, A. (2004). "Introducing the Growing Older Programme on extending quality life". A: WALKER, Alan i HAGAN, Catherine (eds.). *Growing Older. Quality of life in old age*. Berkshire: Open University Press.

Monografies

La planificació de l'embaràs a Barcelona

Glòria Pérez, Dolores Ruiz-Muñoz. Servei de Sistemes d'Informació Sanitària, Agència de Salut Pública de Barcelona

Elia Díez. Servei de Programes i Intervencions Preventives, Agència de Salut Pública de Barcelona

Carles Ariza. Servei d'Avaluació i Mètodes d'Intervenció, Agència de Salut Pública de Barcelona

1. Introducció

Tot i els avenços en el reconeixement dels drets sexuals i reproductius de les dones, la planificació de l'embaràs encara és un dels grans objectius per acabar d'assolir.

Aquest estudi pretén mostrar les desigualtats socials i econòmiques en la planificació de l'embaràs a la ciutat de Barcelona. Aquest objectiu s'assolirà descrivint la fecunditat, la realització d'avortaments i l'ús de contraceptius segons el grup d'edat, la posició socioeconòmica, el lloc de residència i el país d'origen de les dones residents a la ciutat de Barcelona, així com l'evolució temporal.

Les fonts de dades de població utilitzades són el padró municipal continu i el cens de població del Servei d'Estadística de l'Ajuntament de Barcelona. Per altra banda s'han fet servir les dades d'avortaments del Registre d'Interrupcions Voluntàries de l'Embaràs del Departament de Salut i les dades del Registre de Naixements de l'Agència de Salut Pública de Barcelona, que provenen de l'Institut d'Estadística de Catalunya (Idescat). Altres fonts d'informació emprades són: el Registre de Defectes Congènits de la Ciutat de Barcelona (REDCB) i l'Enquesta FRESC (Factors de Risc en Estudiants de Secundària de Barcelona, de l'Agència de Salut Pública de Barcelona (Agència de Salut Pública de Barcelona, 2008a) dels anys 2004 i 2008, ambdós de l'Agència de Salut Pública de Barcelona. L'enquesta FRESC es realitza a mostres representatives

d'escolars de la ciutat que cursen quart d'educació secundària obligatòria (ESO), que correspon si fa no fa als 16 anys d'edat, i segon de batxillerat i cicles formatius grau mitjà (CFGM), pels volts dels 18 anys.

Com a limitacions de la informació cal dir que no es recull informació a partir de la qual poder obtenir la classe social de la dona, ni en el cas dels naixements, ni dels avortaments. En aquests darrers, la dona declara el nivell d'estudis, d'on hem deduït la posició socioeconòmica. Per altra banda, no existeix una font primària d'informació, de forma que no es té informació d'aquella població en què la sexualitat no està lligada a la reproducció, com per exemple en la menopausa. En les enquestes de salut de la ciutat, no s'hi han inclòs aspectes relacionats amb la sexualitat, ja que són sensibles per a les persones enquestades i acostumen a abordar-se amb enquestes específiques de salut sexual, que a la ciutat de Barcelona no s'han realitzat mai. Només en el cas dels joves escolaritzats es realitzen algunes preguntes sobre relacions sexuals i ús d'anticonceptius en l'àmbit d'una enquesta molt més àmplia. En resum, no es disposa d'informació específica i primària sobre la sexualitat de la població de Barcelona, la qual cosa dificulta la planificació i l'avaluació d'intervencions.

2. El concepte de desigualtat i la planificació de l'embaràs

L'any 1994 les Nacions Unides van definir la salut sexual com el dret a una

sexualitat satisfactòria i sense riscos, i la salut reproductiva com la capacitat de tenir fills i/o filles amb llibertat per decidir quan, com i amb quina freqüència es volen tenir. La sexualitat i la reproducció es troben íntimament lligades en un període molt ampli de la vida de la dona i és aleshores quan la planificació de l'embaràs té sentit. La planificació de l'embaràs facilita que la dona controli millor la seva vida i també contribueix al desenvolupament del nadó i a la seva salut futura.

L'abordatge habitual de la planificació de l'embaràs és a partir de la "no planificació de l'embaràs". Un embaràs no planificat és aquell que es produeix de forma no intencionada, i que pot ser un embaràs desitjat o no. Davant d'un embaràs no planificat, la dona ha de prendre la decisió d'avortar o de prosseguir amb l'embaràs. Aquest tipus d'embarassos són evitables realitzant un bon ús de mètodes efectius de planificació.

El concepte de desigualtats socials i econòmiques fa referència a les diferències d'oportunitats i recursos vinculats a la salut de les persones de diferent classe social, gènere, ètnia o territori (Whitehead, 1992). A l'Estat espanyol, des de la publicació de l'informe *Desigualdades sociales en salud en España* (Navarro, Benach i col·l., 1996) s'ha dut a terme molts treballs que posen de manifest les desigualtats socials i econòmiques en l'àmbit de la salut, i que han mostrat que les persones de classes socials més privilegiades tenen més bona salut que les de classes més desa-

favorides. No existeix massa evidència científica sobre les desigualtats socials i econòmiques en la planificació de l'embaràs en el nostre país. En els escassos estudis realitzats en altres països es conclou que els embarassos no planificats són més freqüents en dones joves, sense parella, amb un nivell d'estudis baix i amb un nivell d'ingressos baix.

La planificació de l'embaràs i els seus determinants

La relació que s'estableix entre els diferents determinants, i que regeix la intencionalitat de l'anàlisi d'aquest estudi, queda explicada en el model conceptual adaptat del de Dalghren i Whitehead (1991). La manera com una dona viu la seva sexualitat determina la planificació de l'embaràs i, segons com es faci aquesta planificació, hi haurà o no un embaràs. Davant d'aquest embaràs, la dona tindrà dues opcions: dur-lo a terme o avortar. En tot aquest procés hi intervenen els factors individuals no modificables (edat de la dona), al voltant dels quals hi ha tot l'entramat de determinants que acaben influïent en la planificació de l'embaràs. Primer, hi ha la classe social i la posició socioeconòmica de la dona (nivell d'estudis, ingressos, país d'origen). A continuació, hi ha les influències socials i comunitàries, marcades principalment per la interacció amb les persones de l'entorn immediat (lloc on es viu, creences, entorn familiar). Però a més i en un àmbit superior que engloba els anteriors, hi ha les condicions de vida i de treball

(mercat laboral, serveis sanitaris, educació) i, finalment, el context polític, social i econòmic.

L'edat de la dona i la planificació de l'embaràs

De totes les dones en edat fèrtil, dos grups d'edat estan en més risc de tenir embarassos no planificats: les adolescents i les dones de més de 40 anys. Les dones més grans poden tenir menys opcions anticonceptives i, a més, algunes dones en la perimenopausa poden assumir erròniament que ja no són fèrtils quan encara ho són (Klima, 1998).

En el cas de l'adolescència, és un període de transició amb canvis biològics, psicològics i socials, i és també un període de formació, d'aprenentatge i d'adquisició de responsabilitats. A més, en l'adolescència s'interioritzen les aptituds i actituds que conformaran la identitat i el rol de cada persona en la trama social. L'adolescència és un període de gran vulnerabilitat a les conductes de risc, en què la sexualitat desperta un gran interès.

La majoria dels embarassos que es donen en l'adolescència són no desitjats. Un dels motius principals per prevenir-los és perquè aquestes dones finalitzin la seva educació i adquireixin els coneixements fonamentals que els permeti assolir el seu creixement personal (UNICEF, 2001). L'embaràs força moltes adolescents a considerar el seu futur, tant educatiu com laboral, abans d'hora.

Existeix evidència de la relació entre la pobresa i l'embaràs adolescent. L'em-

baràs adolescent és més freqüent entre les dones de les classes socials més desfavorides i tendeix a ser menor en els països més igualitaris. En els països més rics i entre les dones de classes socials més afavorides, l'ús de contracepció és més freqüent. En canvi, entre les dones de classes més desfavorides és més freqüent l'avortament i la píndola postcoital (Jewell, Tacchi i Donovan, 2000). També cal esmentar que en molts entorns culturals, com ara en els països on la religió predominant és la musulmana i en alguns països llatinoamericans, les parelles es formen essent molt joves i ja fan plans per formar una família i tenir fills. En aquest entorn, els embarassos adolescents no es veurien com un problema (Arai, 2007).

La posició socioeconòmica i la planificació de l'embaràs

La posició socioeconòmica de la dona remet als factors socials i econòmics que influeixen sobre la posició individual o dels grups en l'estructura de la societat. La posició socioeconòmica es deriva de l'ocupació, el nivell d'estudis, els ingressos, i altres indicadors de benestar i riquesa (Krieger, Williams i Moos, 1997). S'ha descrit que les dones amb un nivell d'estudis i d'ingressos més baixos tenen més embarassos no planificats (Williams, 1991), fan servir anticonceptius menys eficaços i tenen menys coneixements sobre l'anticoncepció d'emergència (Jackson *et al.*, 2000).

La posició socioeconòmica està relacionada amb altres factors socials, com

el gènere i l'ètnia (Krieger, Williams i Moos, 1997).

El concepte de gènere inclou tots aquells factors associats a les diferents formes de socialització dels homes i les dones i, per tant, tot allò que té a veure amb els rols familiars i socials (Kunkel, 1996). La societat assigna papers diferents a homes i dones en el camp laboral, en el social i en el familiar (Krieger, 2003). Les desiguals relacions de poder entre homes i dones es manifesten també en la sexualitat, on allò masculí encara es tradueix com a subjecte que desitja i allò femení s'associa a objecte del desig. Tot això s'esdevé en una societat canviant, en què la correspondència entre el binomi home-dona i el binomi de gènere masculí-femení cada vegada sembla menys sostenible. Per altra banda, la societat emet missatges contradictoris sobre la sexualitat, ja que mentre que des de l'àmbit de la salut es recomana l'ús de preservatius per prevenir els embarassos, les infeccions de transmissió sexual (ITS) i la infecció pel VIH sida, en altres sectors socials, com ara els religiosos, es preconitzen models i valors lligats a la feminitat i la masculinitat contraris al model desitjable en què homes i dones tinguin coneixements i habilitats que els permetin controlar la seva trajectòria vital i, en conseqüència, la seva sexualitat.

Està demostrat que existeixen desigualtats segons l'origen de les persones (Muntaner, Nieto i O'Campo, 1996), lligat a seva càrrega cultural, a la classe social i a com aquesta pot variar en fun-

ció de la situació al país d'arribada. Pel que fa a la planificació de l'embaràs, s'ha observat que les dones immigrants realitzen més freqüentment avortaments i s'apunten, com a causes d'això, que aquestes dones reben menys informació i tenen menys experiència en l'ús de mètodes contraceptius eficaços (Helström, Zättersröm i Odland, 2006).

Condicions intermèdies relacionades amb la planificació de l'embaràs

Les condicions intermèdies són les relacionades amb l'entorn social i comunitari (la família, les xarxes socials). Es pot fer la hipòtesi que existeixen desigualtats en la planificació de l'embaràs segons la posició socioeconòmica del lloc de residència, independentment de la posició socioeconòmica individual basant-nos en l'evidència generada pels estudis que troben desigualtats socials en salut segons la posició socioeconòmica del lloc de residència, ja que no n'existeix evidència pel que fa a la planificació de l'embaràs.

El context polític, econòmic i social

En últim terme, la planificació de l'embaràs està influenciada pel context polític, econòmic i social del país. Des del govern es determinen les polítiques socials que es duen a terme al territori, com ara les polítiques d'educació (accessibilitat a l'educació), les polítiques sanitàries (disponibilitat d'anticonceptius eficients), les polítiques de mercat laboral (drets laborals). Altres lleis, com

la de l'avortament, determinen l'accés de la dona a la possibilitat d'avortar.

Els països amb més tradició democràtica i de benestar són alhora els que més formulen polítiques per a la reducció de les desigualtats socials. Des d'aquesta perspectiva es pot afirmar la relació entre la formulació de polítiques socials i el bagatge històric i polític d'un país.

Durant el segle xx s'han experimentat canvis profunds en el comportament reproductiu de la població dels països desenvolupats. D'una banda, la major participació de la dona en el mercat laboral i la millora de l'accés a l'educació així com la possibilitat de fer servir anticoncepció efectiva o accedir a l'avortament i, de l'altra, la disminució de la mortalitat infantil i els millors resultats dels embarassos han contribuït, entre altres coses, a la disminució del nombre de fills i/o filles per dona en edat fèrtil i al retard de l'edat en què les dones tenen el primer fill o filla.

La introducció de l'anticoncepció oral als Estats Units l'any 1959 va ser un esdeveniment clau en la planificació de l'embaràs (Diezfallusy, 2002). A l'Estat espanyol els mètodes contraceptius no es van legalitzar fins l'any 1978 però, malgrat el retard, la proporció d'ús és similar a la d'altres països amb més tradició d'ús. L'arribada més recent de l'anticoncepció d'emergència o píndola postcoital ha obert una nova possibilitat d'evitar els embarassos no desitjats després d'una relació sexual no protegida (Jackson *et al.*, 2000).

La interrupció de l'embaràs s'ha fet sempre i a tot arreu, però fins a mitjan segle xx no es va regular en la majoria dels països europeus amb la finalitat de protegir la vida i la salut de les dones. Les lleis sobre l'avortament han estat sotmeses a diferents vaivens polítics. Un dels primers països a legalitzar l'avortament va ser la Unió Soviètica, tot i que el va tornar a illegalitzar l'any 1936 pels plans natalistes d'increment de la població. Durant els anys trenta del segle xx es va legalitzar a diversos països, alguns del nord d'Europa (Dinamarca, Suècia i Islàndia), a més de Polònia i Turquia. A Catalunya l'avortament es va legalitzar l'any 1937 mitjançant un decret de la Generalitat de Catalunya (DOG, 1937) que va ser anul·lat el 1939 per la dictadura. No va ser fins l'any 1985 que es va tornar a despenalitzar l'avortament al nostre país (BOE, 1985). Durant tot aquell temps moltes dones van avortar de forma clandestina o bé viatjant a altres països –com Anglaterra o Holanda– on podien interrompre l'embaràs de forma més segura. L'any 1985 van avortar 18.000 dones espanyoles a Anglaterra i deu anys després només 66 (Peiró *et al.*, 2001).

L'actual llei de despenalització de l'avortament permet la realització de l'avortament en tres supòsits legals: quan l'embaràs és el resultat d'una violació es pot realitzar l'avortament en el primer trimestre de gestació. Si existeix risc d'anomalies congènites en el fetus es pot avortar durant els dos primers trimestres d'embaràs. I el tercer supòsit

legal, sota el qual es realitza el 97% dels avortaments, és el risc per a la salut mental (objectivable amb un informe psiquiàtric) i física de la dona. Tot i que en aquest últim supòsit el legislador no va indicar límit temporal, el 94% dels avortaments del nostre país es realitzen en les primeres 17 setmanes de gestació, la qual cosa sembla indicar cert acord professional per realitzar els avortaments en el primer trimestre. La llei de l'any 1985 es podria veure substancialment modificada per l'anunciat avantprojecte de llei de salut sexual i reproductiva, anomenada "llei de terminis", que regularia l'avortament durant el primer trimestre de l'embaràs.

3. Planificació de l'embaràs a Barcelona

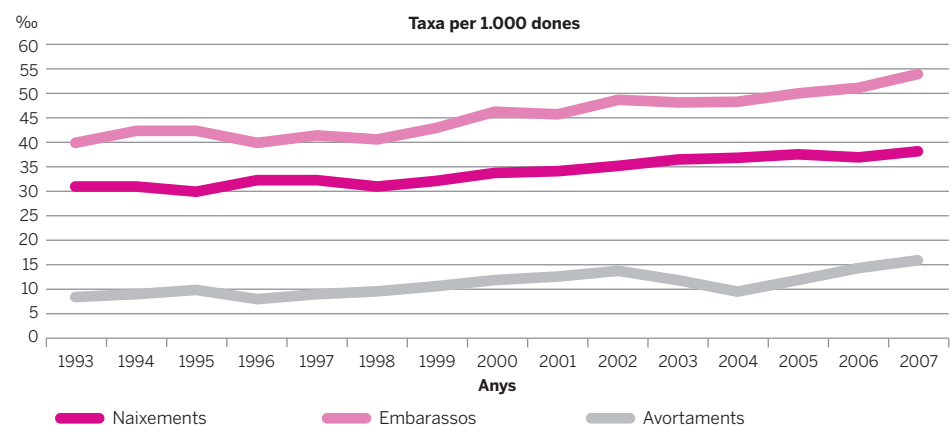
Desigualtats per país d'origen en la planificació de l'embaràs

En els anys més recents s'està produint un augment important de la natalitat

a la ciutat, en part per les generacions plenes que van néixer en el *baby boom* dels anys setanta del segle xx i en una bona part per l'increment de població estrangera a la ciutat en la darrera dècada. Els naixements de nadons amb un o dos progenitors d'origen estranger han passat de ser el 3,9% el 1996 al 20,9% el 2008 (Departament d'Estadística de l'Ajuntament de Barcelona, 2008). A partir del 1999 s'observa un creixement molt sostingut dels naixements de nadons fills de persones immigrades, amb un creixement interanual del 13,7% i un pic del 21,6% l'any 2002 (Agència de Salut Pública de Barcelona, 2008a).

Tal i com mostra la figura 1 la fecunditat creix al mateix temps que els embarassos entre les dones en edat fèrtil. Els embarassos són la suma d'ambdós indicadors. Les dones immigrants que han arribat a la ciutat són joves, en edat fèrtil, se situen entre les classes socials més desfavorides –com

Figura 1. Evolució de la fecunditat, els embarassos i els avortaments en les dones de 15 a 49 anys. Barcelona, 1993-2007

Font: Informe de Salut de Barcelona, 2008. Agència de Salut Pública de Barcelona.

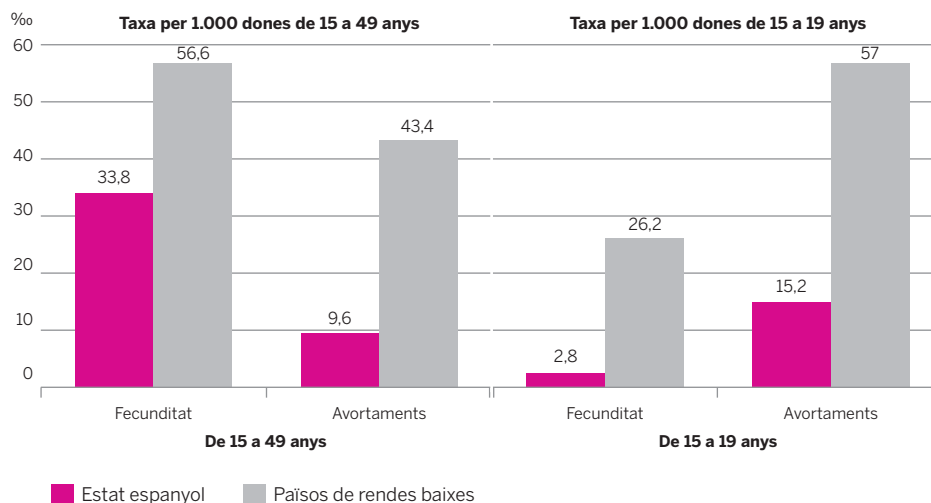
mostra l'Enquesta de Salut de Barcelona de 2006 (Agència de Salut Pública de Barcelona, 2008b) i la majoria provenen de països de rendes baixes. L'any 2007 la taxa de fecunditat (nombre de naixements per cada 1.000 dones en un grup d'edat i un període de temps) entre les dones que provenen de països de rendes baixes va ser de 56,6 per 1.000 dones de 15 a 49 anys, mentre que en les dones nascudes a l'Estat espanyol la taxa de fecunditat va ser de 33,8 per 1.000 dones (figura 2). L'agrupació en un mateix grup de les immigrants no deixa de ser una limitació, perquè una de les característiques de la immigració de la ciutat és justament la seva diversitat quant a països i regions d'origen i, per tant, la seva diversitat cultural, social i de creences. Cal destacar l'alta fecunditat de les dones que provenen del Pakistan i del Magrib en el rang d'edat fèrtil de forma global. Entre les dones més joves cal destacar la fecunditat de les que provenen de Romania i d'alguns països llatinoamericans, com l'Equador i Bolívia (Agència de Salut Pública de Barcelona, 2008a).

La fecunditat entre les adolescents també és molt més alta entre les que provenen dels països de rendes baixes, de 26,2 per 1.000 dones de 15 a 19 anys, mentre que entre les adolescents espanyoles va ser de 2,8 per 1.000 dones de 15 a 19 anys (figura 2). Crida l'atenció l'important increment d'embarassos i avortaments entre les adolescents i joves de la ciutat els darrers anys (figura 3).

Anualment es produeixen 16 avortaments per cada 1.000 dones de 15 a 49 anys a Barcelona. Aquesta taxa és

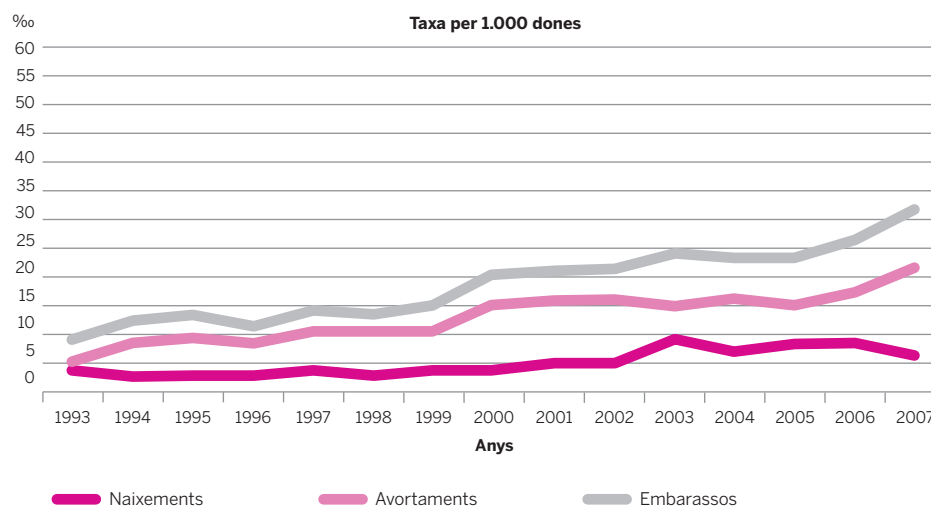
de 44 per 1.000 dones en les dones que provenen de països amb rendes baixes, mentre que entre les dones autòctones

Figura 2. Fecunditat i avortaments segons el grup d'edat i el país d'origen de la dona. Barcelona, 2007

Font: Informe de Salut de Barcelona, 2008. Agència de Salut Pública de Barcelona.

Figura 3. Evolució de la fecunditat, els embarassos i els avortaments en les dones de 15 a 19 anys. Barcelona, 1993-2007

Font: Informe de Salut de Barcelona, 2008. Agència de Salut Pública de Barcelona.

la taxa és de 9,5 per 1.000, és a dir, entre les dones immigrants de països no desenvolupats la taxa d'avortament és quatre vegades superior que la de les dones espanyoles (figura 2). Per països d'origen, les dones que provenen de Bolívia i de Romania són les que van mostrar les taxes d'avortament més altes, mentre que les que provenen de l'Argentina i de la Xina tenen taxes similars a les de les autòctones i, entre les dones de Mèxic, la taxa d'avortament va ser inferior a la de les espanyoles. La relació entre les taxes de les dones de països no desenvolupats i les autòctones es va mantenir entre les dones més joves (Malmusi i Pérez, 2009).

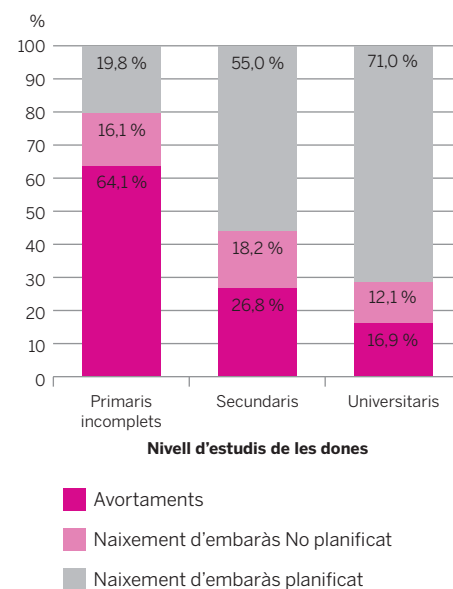
Per entendre la relació entre els nivells d'anticoncepció eficaç i l'avortament, cal tenir en compte també la natalitat. La ciutat de Barcelona té un dels índexs de natalitat més baixos d'Europa i l'edat en què les dones tenen el primer fill o filla és més alta que la mitjana europea, tot i l'increment dels darrers anys; és a dir, les dones volen tenir pocs fills i/o filles. Per tant, tenen més risc de tenir embarassos no planificats (Marston i Cleland, 2003). En aquests casos, si no s'incrementa la cobertura d'anticoncepció efectiva, els avortaments poden augmentar.

Desigualtats per posició socioeconòmica en la planificació de l'embaràs a Barcelona

En un estudi recent realitzat a Barcelona (Font-Ribera *et al.*, 2008), vam poder establir que el 41,8% dels embarassos

no s'havien planificat i, d'aquests, el 60% va acabar en un avortament. De tots els embarassos, el 25,6% va acabar en un avortament. Comparades amb les dones universitàries, les dones amb l'educació primària incompleta tenen un risc 7,2 vegades superior de tenir un embaràs no planificat. Tal i com es mostra a la figura 4, existeixen desigualtats profundes per posició socioeconòmica de la dona barcelonina, tant en la planificació de l'embaràs com en la realització de l'avortament, que mostra un gradient per posició socioeconòmica en què les dones amb menys estudis planifiquen menys l'embaràs i avorten més que les universitàries.

Figura 4. Desenllaç de l'embaràs segons el nivell d'estudis de la dona. Barcelona, 1997-2003

Font: Elaboració a partir de les dades de Font-Ribera *et al.*, 2008.

La relació entre el nivell d'estudis i el desenllaç de l'embaràs (avortament o naixement) varia segons l'edat de la dona i la convivència en parella (Font-Ribera *et al.*, 2008). A Barcelona, les desigualtats per posició socioeconòmica de les dones en el desenllaç de l'embaràs són fortes en les dones que conviuen amb la parella, i desapareixen o canvien de sentit en les que no hi conviuen. Les dones de classes socials desfavorides de la ciutat que no conviuen amb la parella, i sobretot si són joves, tendeixen menys a fer avortaments, indicant que potser tenen dificultats per accedir als serveis d'avortament. Les embarassades que conviuen amb la parella, que són la majoria a la ciutat (83%), es decanten per interrompre voluntàriament un embaràs com menys estudis tenen. Això es deu en part al fet que aquestes dones tenen més embarassos no planificats que les dones amb més recursos. Segons aquest estudi, davant d'un embaràs no planificat, les dones de classes socials desfavorides també tendeixen més a avortar que les que tenen estudis universitaris. Una possible explicació seria que, davant d'un embaràs que no s'ha buscat, tenint una parella estable, les dones amb més recursos es veuen més capaces de tirar endavant l'embaràs. Les dones amb menys recursos, encara que tinguin també una parella estable, es veuen més limitades en la decisió de prosseguir l'embaràs perquè no poden afrontar la situació econòmica de tenir un fill o filla.

Desigualtats per lloc de residència en la planificació de l'embaràs a Barcelona

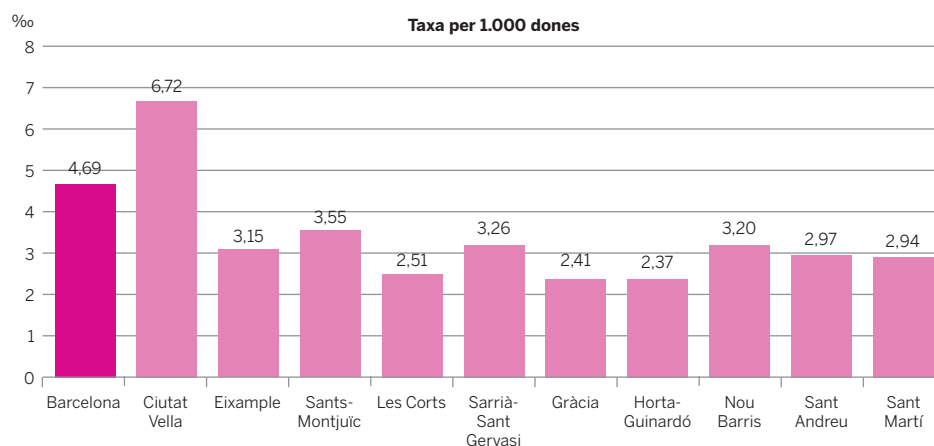
La taxa d'avortaments en les dones de 15 a 49 anys és similar en tots els districtes de la ciutat, excepte a Ciutat Vella, on la taxa dobla la de la resta de districtes. Les dones d'aquest districte són les que presenten un nombre més alt d'interrupcions de l'embaràs, amb taxes que doblen les observades a la resta de districtes de la ciutat (figura 5). Els avortaments en les dones més joves mostren una distribució similar per districtes.

La fecunditat entre les dones més joves (de 15 a 19 anys) també mostra un patró de desigualtat territorial, de forma que en els barris més pobres de la ciutat és on apareix la taxa més alta de fecunditat en l'adolescència (figura 6).

Evolució de la planificació de l'embaràs

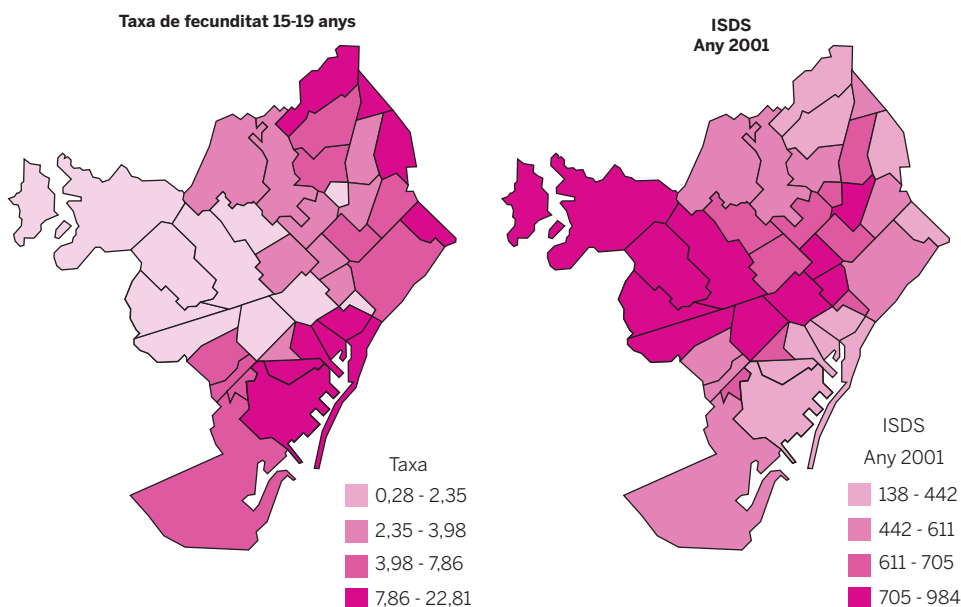
L'avortament ha crescut a la nostra ciutat i ha passat de 10 avortaments per 1.000 dones de 20 a 44 anys en el quinquenni 1992-1996 a 14 avortaments per 1.000 dones entre els anys 2000 i 2004 (Pérez *et al.*, 2009). La taxa d'avortament és més alta entre les dones més joves (de 20 a 24 anys) (figura 7). Els avortaments han augmentat en tots els grups d'edat, tot i que entre les dones joves el creixement ha estat més important. Per nivells d'estudis, en el primer període les taxes d'avortament eren similars en les dones de les tres posicions socioeconòmiques, mentre que en el darrer

Figura 5. Taxa d'avortaments en dones de 15 a 49 anys segons el districte de residència. Barcelona, 1991-2005

Font: Garcia-Subirats, I.; Pérez, G. "Estudi ecològic de les desigualtats socials i econòmiques en salut reproductiva en els barris de Barcelona" (informe inèdit).

Figura 6. Taxa de fecunditat per 1.000 dones de 15 a 19 anys segons el barri de residència (Barcelona, 1991-2005) i índex sintètic de desigualtat social (ISDS) dels barris de Barcelona (Barcelona, 2001)

Font: mapes elaborats per I. Garcia-Subirats i G. Pérez per a l'"Estudi ecològic de les desigualtats socials i econòmiques en salut reproductiva en els barris de Barcelona" (informe inèdit).
 Nota: L'índex sintètic de desigualtat social (ISDS) per barris s'ha obtingut de l'Anuari Estadístic de la ciutat de Barcelona 2007. Departament d'Estadística de l'Ajuntament de Barcelona.

període els avortaments augmenten sobretot en les dones amb menys estudis (figura 8). Encara que, per ara, no es disposa de suficients dades sobre el país d'origen de les dones que avorten per analitzar tendències, les dades que s'han presentat prèviament permeten suposar que part del creixement del període és degut a l'increment de la població de dones immigrants (Agència de Salut Pública de Barcelona, 2008a).

Tal i com ja apuntaven les figures anteriors, l'avortament augmenta en les dones de posicions socioeconòmiques més desfavorides, i d'aquestes, és entre les dones més joves que augmenta més (figura 9,). Tot i que caldria esperar que les dones de classes més privilegiades poguessin planificar millor

l'embaràs mitjançant l'ús de contraceptius eficaços, les dades mostren que les dones més joves amb estudis universitaris mantenen les mateixes taxes d'avortament i fins i tot augmenten lleument (figura 8).

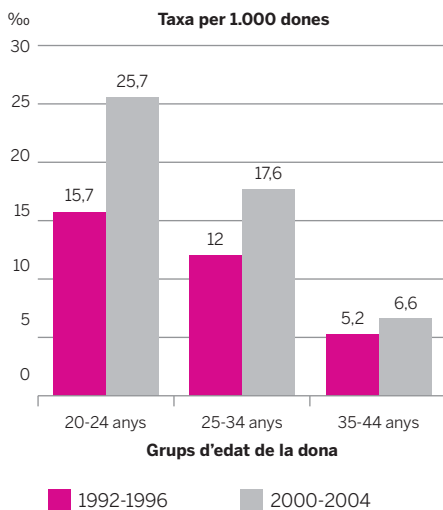
Aquests resultats mostren que les dones de classes socials menys privilegiades tenen més embarassos no desitjats. Això pot indicar que aquestes dones tenen més dificultats per fer servir de forma continuada i eficaç mètodes contraceptius, però també pot reflectir un augment del percentatge de població que té relacions sexuals o del rang d'edat en què es tenen. En aquest sentit, les enquestes FRESC (Agència de Salut Pública de Barcelona, 2008c) realitzades els anys 2004 i 2008 a Barcelo-

na mostren que en aquest període s'ha produït un increment del percentatge d'estudiants de quart d'ESO (16 anys) i de segon de batxillerat i cicles formatius de grau mitjà (18 anys) que ha tingut relacions sexuals amb penetració (figura 10, a la pàgina següent).

Els embarassos en les noies més joves en general no són la conseqüència d'un procés de decisió, ja que el 82% dels embarassos en l'adolescència no es va planificar (Font-Ribera *et al.*, 2008). La decisió de realitzar un avortament en el cas de les dones més joves pot estar relacionada amb múltiples factors: la dificultat de criar una criatura sense parella, perquè en molts casos no hi ha una parella consolidada; el desig de continuar estudiant, o la impossibilitat de compatibilitzar la incipient vida laboral amb la familiar. Existeix evidència de la relació entre la pobresa i l'embaràs adolescent. Aquest és més freqüent entre les dones de classes socials més desfavorides i tendeix a ser més freqüent en els països en què hi ha més desigualtats. En els països on les desigualtats són menors (com els del nord d'Europa), on es fa educació sexual de qualitat i també on la societat és més oberta amb la sexualitat, els embarassos adolescents es prevenen més fàcilment.

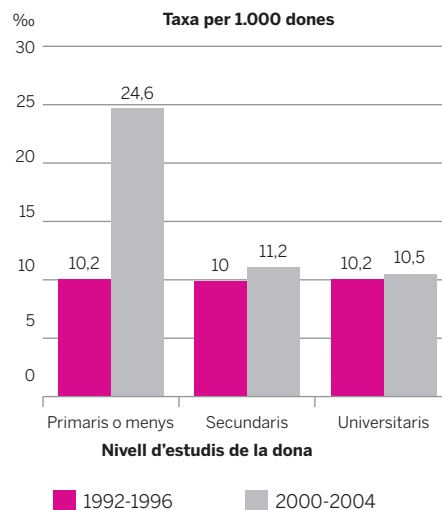
Les causes dels embarassos adolescents són més complexes que la simple falta de coneixements, tot i que també existeix, com han posat de manifest diversos estudis que mostren els importants dèficits informatius sobre l'anti-concepció oral, el DIU, el diafragma i el

Figura 7. Evolució de la taxa d'avortaments per grups d'edat. Barcelona, 1992-1996 i 2000-2004

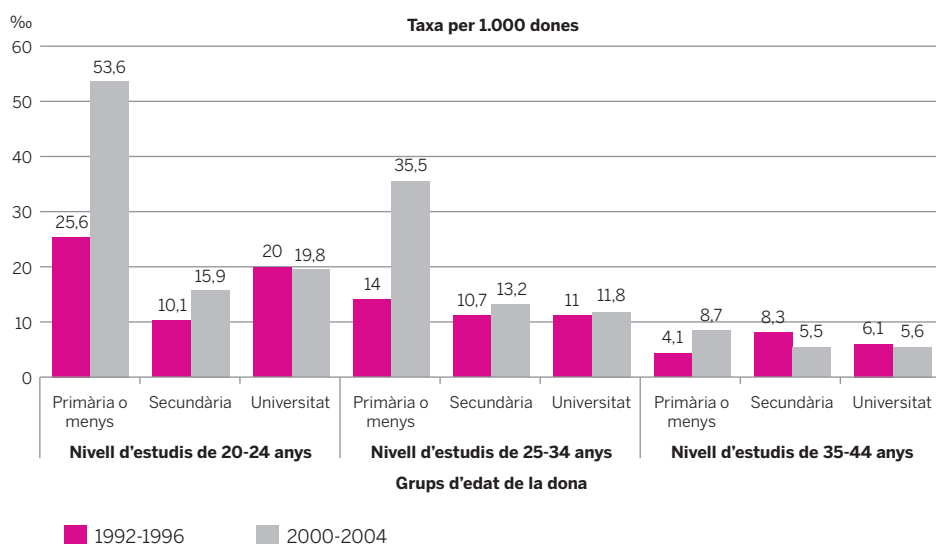
Font: elaboració a partir de les dades de Pérez *et al.*, 2009.

Figura 8. Evolució de la taxa d'avortaments segons el nivell d'estudis. Barcelona, 1992-1996 i 2000-2004

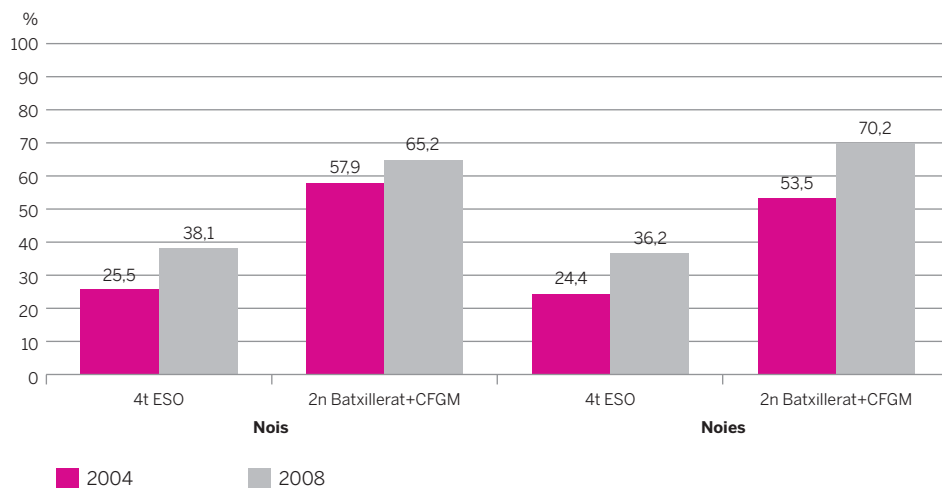
Font: elaboració a partir de les dades de Pérez *et al.*, 2009.

Figura 9. Evolució de la taxa d'avortaments per grup d'edat i nivell d'estudis. Barcelona, 1992-1996 i 2000-2004

Font: elaboració a partir de les dades de Pérez et al., 2009.

Figura 10. Evolució de la freqüència de nois i noies que han tingut relacions sexuals amb penetració segons el curs. Barcelona, 2004 i 2008

Font: dades elaborades a partir de les enquestes FRESC 2004 i 2008. Agència de Salut Pública de Barcelona.

preservatiu femení dels i les adolescents. En un estudi recent es va trobar que, a banda de l'educació sexual, la to-

lerància social i familiar i les habilitats per a la comunicació dels i les adolescents es relacionava amb l'ús d'anticon-

cepció en les primeres relacions sexuals (Stone i Ingham, 2002). Això confirma la importància del treball de les habilitats de comunicació en els programes d'educació sexual (Kirby, Laris i Rolleri, 2007; Diez et al., 2009).

Ja s'ha comentat el fet que els nois i les noies que tenen més intimitat amb la parella i que senten que poden discutir-hi i negociar-hi són els que més freqüentment utilitzen anticoncepció. Dintre d'aquest marc sembla que la incapacitat per parlar de contracepció és més freqüent entre els joves i les joves de classes socials més desfavorides (Males, 2004).

Pel que fa al mètode anticonceptiu utilitzat entre els estudiants que han mantingut relacions sexuals, el 83,3% dels nois i el 88,3% de les noies de quart d'ESO declaren que fan servir habitualment preservatius, mentre que el percentatge augmenta al 91,2% en els nois de segon de batxillerat o CFGM i disminueix fins al 86,7% en les noies de segon de batxillerat o CFGM (figura 11). En aquest curs, les noies utilitzen amb més freqüència la píndola (18,6%), que entre les noies d'ESO representava només un 11%.

Per altra banda, l'any 2007, 339 noies de 12 a 17 anys es van quedar embarassades (3,1 per 1.000 noies de 12 a 17 anys). D'aquestes, 244 (el 74%) van avortar (taxa d'avortament de 8,1 per 1.000 noies de 12 a 17 anys). Segons l'enquesta FRESC del 2008, encara hi ha una bona part de nois i noies que utilitzen mètodes no eficaços, com ara la

“marxa enrere”, en les seves relacions sexuals (un 11% entre els nois i noies de 16 anys i un 15% entre els nois noies de 18 anys).

En no existir dades de l'ús d'anticoncepció en la resta de grups d'edat de les dones de Barcelona, ja que no hi ha enquestes sobre sexualitat a la ciutat, es presenten a continuació les dades d'Espanya del 2006 (*Fecundidad y valores en la España del siglo XXI*, Centro de Investigaciones Sociológicas, 2009). El 22% de les dones de 15 a 49 anys que havien tingut relacions sexuals durant les darreres quatre setmanes no havia utilitzat cap mètode de contracepció i un 2% feia servir mètodes no eficaços com el *coitus interruptus*. Les dones que fan més contracepció són les més joves

(més del 90% de les dones de 15 a 24 anys) i les universitàries (82%).

Cal remarcar que les dones que van utilitzar anticoncepció durant la seva primera relació sexual utilitzen més anticoncepció en les seves relacions sexuals de les últimes quatre setmanes, si les comparem amb les que no van fer servir cap mètode anticonceptiu la primera vegada (un 84% en el primer cas, i un 63% en el segon). Treballar en l'educació sexual dels i les adolescents que encara no han tingut la seva primera relació sexual tindrà, sens dubte, una gran repercussió en els seus hàbits sexuals del futur, ja que l'ús d'anticoncepció és una pràctica que, si s'adopta des del principi, es mantindrà al llarg del temps (Shafii *et al.*, 2004).

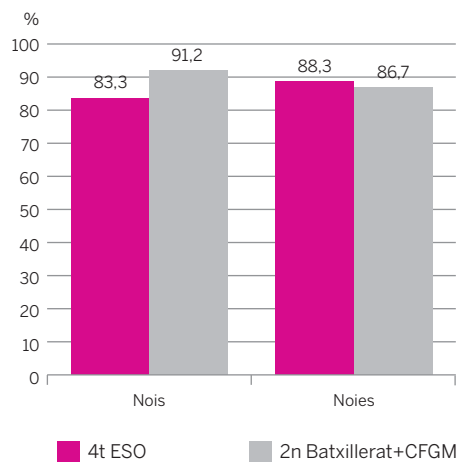
també estarien contribuint de forma important a l'augment de l'avortament de la ciutat.

Existeixen desigualtats de classe social, per país d'origen i per territori, en la planificació de l'embaràs, tant en els avortaments com en la fecunditat. A Barcelona, les dones de classe social desfavorida tenen molts més embarassos no planificats que les de classes més afavorides. En un país com el nostre, amb un sistema nacional de salut, aquestes desigualtats poden relacionar-se amb la dificultat d'accés de les dones amb menys recursos econòmics als anticonceptius efectius, ja que no estan finançats pel sistema públic. També hi pot haver dèficits en el seu ús correcte o en l'anticoncepció d'emergència, tal com es descriu en altres estudis realitzats a l'estat (Skouby, 2004).

Els resultats han mostrat que poques dones tiren endavant un embaràs sense tenir una parella estable. Sembla que a Barcelona la situació no és fàcil per a una dona sola que vulgui ser mare en solitari, i està lluny encara del que passa a països del nord d'Europa, on les dones poden tenir un fill o filla sense convida en parella. En aquests països, les polítiques socials faciliten que les dones tinguin un projecte de vida sense que l'embaràs i el nounat els siguin impediments.

Per tal de reduir les desigualtats socials i econòmiques en la planificació del l'embaràs entre les dones de diferents classes socials de la ciutat, cal apostar decididament per una preven-

Figura 11. Freqüència d'ús de preservatiu entre els estudiants que havien mantingut relacions sexuals amb penetració el darrer any, segons el curs i el sexe. Barcelona, 2008

Font: dades elaborades a partir de l'enquesta FRESC 2008. Agència de Salut Pública de Barcelona.

Conclusions

La proporció d'embarassos que no es planifiquen i la proporció d'avortaments van en augment a la ciutat de Barcelona. De fet, Catalunya té actualment una de les taxes d'avortament més altes de l'Estat espanyol. Des del canvi de segle, la salut reproductiva de Barcelona està experimentant canvis profunds relacionats amb la immigració. La natalitat s'ha incrementat, juntament amb la proporció de nadons que neixen amb els dos progenitors procedents de fora de l'Estat espanyol. Aquesta proporció de pares i mares immigrants ha augmentat de forma més marcada en els naixements de dones més joves, i les dades més recents apunten que les dones immigrants

ció de l'embaràs efectiva i universal per a tots els sectors socials, facilitant l'accés als anticonceptius efectius, incloent l'anticoncepció d'emergència i els mètodes permanents; i també l'educació no només basada en la informació sobre la sexualitat i els mètodes anticonceptius, sinó en la potenciació de les actituds i aptituds adreçades a modificar els estereotips de gènere i a generar habilitats de comunicació en l'adolescència. Existeix un seguit de recomanacions basades en evidència científica per fer educació sexual i preventiva efectiva (Kirby, Laris i Roller, 2007). Tanmateix, els programes adreçats a adolescents més efectius prenen en consideració més aspectes que el sexual, i faciliten el seguiment escolar, la planificació de la vida professional, els incentius, el voluntariat, la pràctica d'esport i l'art i la cultura (Philiber *et al.*, 2002).

Cal incrementar també la informació i l'accés ampli i avançat a l'anticoncepció d'emergència, pel seu gran potencial per evitar embarassos no planificats i reduir els avortaments (Kirby, 2008). Per tal que s'utilitzi àmpliament i correctament, és important que les dones i les seves parelles coneguin la píndola, sàpiguen el temps que és efectiva i el lloc i la manera com la poden aconseguir. Cal també que el lloc de dispensació sigui accessible territorialment i quant a horaris i que l'atenció sigui de qualitat.

D'altra banda, la promoció d'una anticoncepció efectiva s'ha de fer més enllà de l'àmbit escolar, i ha d'incloure aquells sectors socials que tenen més risc de no planificar els embarassos, com ara moltes de les dones immigrants (Díez *et al.*, 2009). A més, s'hauria de fer de forma contínua al llarg de la vida reproductiva, ja que no només

les adolescents tenen embarassos no planificats. També és molt important implicar-hi tant la població femenina com la masculina.

Finalment cal concloure que les tendències identificades mostren que els esforços per reduir els embarassos no desitjats no són suficients. Mesures com la dispensació de la píndola postcoital a les farmàcies i l'aprovació de la nova llei de salut sexual i reproductiva poden pal·liar part d'aquests dèficits. Però han d'anar acompanyades de programes d'educació sexual adreçats a la població general i, sobretot, pel que fa a la població jove, s'han d'incrementar les polítiques d'accés econòmic a la contracepció i la millora dels serveis, i impulsar polítiques socials encaminades a reduir les desigualtats socials en la prevenció dels embarassos no desitjats i la conciliació de la vida laboral i familiar.

Bibliografia

AGÈNCIA DE SALUT PÚBLICA DE BARCELONA (2008a). *La salut de la població immigrant a Barcelona*. A: http://www.aspb.cat/quefem/docs/salut_immigrants_BCN.pdf

AGÈNCIA DE SALUT PÚBLICA DE BARCELONA (2008b). *Enquesta de salut de Barcelona 2006. Resultats principals*. A: <http://www.aspb.cat/quefem/docs/Enquesta%20Salut%20Barcelona%202006.pdf>

AGÈNCIA DE SALUT PÚBLICA DE BARCELONA (2008c). *Enquesta FRESC*. A: http://www.aspb.cat/quefem/documents_enquestes.htm

ARAI, L. (2007). "Peer and neighborhood influences on teenage pregnancy and fertility: Qualitative findings from research in English communities". *Health & Place*, núm. 13, p. 87-98.

BOE (1985). "Ley orgánica de despenalización del aborto en determinados supuestos". *Boletín Oficial del Estado*, 5 de juliol de 1985.

CENTRO DE INVESTIGACIONES SOCIOLOGICAS (CIS) (2009). *Fecundidad y valores en la España del siglo XXI*. Estudi CIS núm. 2639.

COLEMAN, L.; INGHAM, R. (1998). "Attenders at young people's clinics in Southampton: variations in contraceptive use". *British Journal of Family Planning*, 24(3), p. 101-104.

DALGHREN, G.; WHITEHEAD, M. (1991). *Policies and strategies to promote social equity in health*. Estocolm: Institute for Future Studies.

DEPARTAMENT D'ESTADÍSTICA DE L'AJUNTAMENT DE BARCELONA (2008). *Evolució de les característiques de la població de Barcelona: Lloc de naixement*. Barcelona: disponible a: <http://www.bcn.cat/estadistica/catala/dades/tpob/pad/evo/index.htm>

DÍEZ, E.; OLIVA, J. C.; CORTÉS, J.; COBO, E.; GÓMEZ, S.; VADILLO, V.; CABANAS, M. i col·l. (2009). "Promoció de la contracepció en dones immigrants i autòctones

de Barcelona: anàlisi intermèdia del programa SIRIAN". *Barcelona Societat*, núm. 16. Consultable a: <http://w3.bcn.es/fitxers/observatorisocial/barcelonasocietat16.607.pdf>

DIEZFALUSY, E. (2002). "Contraception and society". *Eur J Contracept Reprod Health Care*, núm. 7, p. 199-209.

DOG (1937). "Decret de Presidència sobre la interrupció artificial de l'embaràs". *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, 9 de gener de 1937.

FONT-RIBERA, L.; PÉREZ, G.; SALVADOR, J.; BORRELL, C. (2008). "Socioeconomic inequalities in unintended pregnancy and abortion decision". *J Urban Health*, núm. 85(1), p. 125-135.

HELSTRÖM, L.; ZÄTTERSÖM, C.; ODLIND, V. (2006). "Abortion rate and contraceptive practices in immigrant and Swedish adolescents". *J Pediatr Adolesc Gynecol*, juny, núm. 19(3), p. 209-213.

- JACKSON, R.; SCHWARZ, E.; FREEDMAN, L.; DARNEY, P. (2000). "Knowledge and Willingness to use emergency contraception among low-income post-partum women". *Contraception*, núm. 61, p. 351-357.
- JEWELL, D.; TACCHI, J.; DONOVAN, J. (2000). "Teenage pregnancy: whose problem is it?". *Fam Practice*, núm. 17, p. 522-528.
- KIRBY, D. (2008). "The impact of programs to increase contraceptive use among adult women: a review of experimental and quasi-experimental studies". *Perspect Sex Reprod Health*, núm. 40, p. 34-41.
- KIRBY, D.; LARIS, B.; ROLLER, L. (2007). "Sex and sex education programs: their impact on sexual behaviors of young people throughout the world". *J Adolesc Health*, núm. 40, p. 206-217.
- KLIMA, C. S. (1998). "Unintended Pregnancy. Consequences and solutions for a worldwide problem". *J Nurse Midwifery*, núm. 43(6), p. 483-491.
- KRIEGER, N.; WILLIAMS, D. R.; MOSS, N. E. (1997). "Measuring social class in IS public health research: concepts, methodologies, and guidelines". *Annu Rev Public Health*, núm. 18, p. 341-378.
- KRIEGER, N. (2003). "Genders, sexes, and health: what are the connections and why does it matter?". *Int J Epidemiol*, núm. 32, p. 652-657.
- KUNKEL, S. R. (1996). "Why gender matters: being females is not the same as not being male". *Am J Prev Med*, núm. 15(5), p. 294-296.
- MACDONALD, T. K.; MACDONALD, G.; ZANNA, M. P.; FONG, G. T. (2000). "Alcohol, sexual arousal, and intentions to use condoms in young men: applying alcohol myopia theory to risky sexual behavior". *Health Psychology*, núm. 9, p. 290-298.
- MALES, M. (2004). *Teens and older partners*. ETR's Resource Centre for Adolescent Pregnancy Prevention (ReCAPP).
- MALMUSI, D.; PEREZ, G. (2009). *Aborto legal en mujeres inmigradas en un entorno urbano* (en premsa).
- MARSTON, C.; CLELAND, J. (2003). "Relationship between contraception and abortion: a review of the evidence". *Int Fam Plan Perspect*, núm. 29(1), p. 6-13.
- MUNTANER, C.; NIETO, F. J.; O'CAMPO, P. (1996). "The Bell Curve: on race, social class, and epidemiologic research". *Am J Epidemiol*, núm. 144, p. 531-536.
- NAVARRO, V.; BENACH, J. i COMISIÓN CIENTÍFICA DE ESTUDIOS DE LAS DESIGUALDADES SOCIALES EN SALUD EN ESPAÑA (1996). *Desigualdades sociales en salud en España*. Madrid: Ministerio de Sanidad y Consumo - School of Hygiene and Public Health. Johns Hopkins University.
- PEIRÓ, R.; COLOMER, C.; ÁLVAREZ-DARDET, C.; ASHTON, J. R. (2001). "Does the liberalisation of abortion laws increase the number of abortions? The case study of Spain". *Eur J Public Health*, núm. 11(2), p. 190-194.
- PÉREZ, G.; GARCÍA-SUBIRATS, I.; RODRÍGUEZ-SANZ, M.; Díez, E.; BORRELL, C. (2009, en premsa). "Trends in inequalities in induced abortion according to educational level among urban women". *J Urban Health*.
- PHILLIBER, S.; KAYE, J. W.; HERRING, S.; WEST, E. (2002). "Preventing pregnancy and improving health care access among teenagers: An evaluation of the Children's Aid Society-Carrera Program". *Perspectives on Sexual and Reproductive Health*, núm. 34, p. 244-251.
- SEDGH, G.; HENSHAW, S.; SINGH, S. i col.l. (2007). "Induced abortion: estimated rates and trends worldwide". *Lancet*, núm. 370, p. 1338-1345.
- SHAFII, T.; STOVEL, K.; DAVIS, R.; HOLMES, K. (2004). "Is condom use habit forming?: Condom use at sexual debut and subsequent condom use". *Sex Transm. Dis.*, núm. 31, p. 366-372.
- SKOUBY, S. O. (2004). "Contraceptive use and behaviour in the 21st century: a comprehensive study across five European countries". *Eur J Contracept Reprod Health Care*, núm. 9, p. 57-68.
- STONE, N.; INGHAM, R. (2002). "Factors Affecting British Teenagers' Contraceptive Use at First Intercourse: The Importance of Partner Communication". *Persp Sexual Reprod Health*, núm. 34(4), p. 191-197.
- UNICEF (2001). "A league table of teenage births in rich nations". *Innocenti Report Card*, núm. 3. Florència: Centro di Ricerca Innocenti.
- UNITED NATIONS (1994). *Report of the International Conference on Population and Development*, Document A/Conf. 171/13, Nova York.
- VERACRUZ QUINTO, D.; GIL-GONZÁLEZ, D.; VIVES-CASES, C. (en premsa). "El uso de fármacos como método para la interrupción voluntaria del embarazo en mujeres inmigrantes". *Gac Sanit*.
- WHITEHEAD, M. (1992). "The concepts and principles of equity and health". *Int J Health Serv*, núm. 22, p. 429-445.
- WHO (1986). *Young people's health: a challenge for society*. A: <http://whqlibdoc.who.int/trs/>
- WILLIAMS, L. B (1991). "Determinants of unintended childbearing among ever-married women in the United States: 1973-1988". *Fam Plann Perspect*, núm. 23(5), p. 212-215 i 221.

Dones, Barcelona i Consell Municipal de Benestar Social Un triplet amb una llarga trajectòria

Carmina Olivé,¹ Neus Roca,² Teresa Torns³

Introducció

En el camí de la democràcia participativa i la cerca d'una cultura del benestar que inicia l'Ajuntament de Barcelona, trobem que el 1988 es crea el Consell Municipal de Benestar Social (CMBS),⁴ la tasca del qual està relacionada amb l'estudi crític, la publicació i les accions relacionades amb l'àmbit del benestar social i la qualitat de vida, així com la coordinació i potenciació de les diverses institucions que actuen en aquest camp a la ciutat de Barcelona. La difusió i el debat sobre els estudis endegats és també una de les seves funcions.

El CMBS s'organitza en diferents estructures: el Plenari, que és l'òrgan de màxima representació del Consell; la Comissió Permanent; la Secretaria tècnica i els grups de treball.

Pel que fa al seu funcionament, el Plenari es reuneix un cop l'any. El componen representants del mateix Ajuntament, entitats, associacions, gremis i sindicats, professionals de l'àmbit universitari, persones reconegudes i expertes totes elles, i disposa d'un Reglament de règim intern. El Plenari escolta i aprova per assentiment les recomanacions i propostes dels grups de treball del Consell, donant comptes també de l'estat de la qüestió de les propostes dels anys anteriors. Pel que fa a la Comissió Permanent, es considera un òrgan de treball del Consell i es reuneix cada dos mesos. Els grups de treball es reuneixen cada mes, d'octubre a juny.

Amb el que hem descrit fins ara, veiem que en la seva vessant més parti-

cipativa i lligada a la ciutadania hi ha els grups de treball, entre els quals es troba el Grup Dona que, tradicionalment, ha estat especialment actiu en les tasques del dia a dia, les propostes i el seu seguiment; amb la seva composició variada ha mantingut un treball constant i s'ha anat adaptant als canvis, els moviments de la ciutat i altres, globals i internacionals.

La funció més concreta dels grups de treball és la generació de propostes encaminades a comprometre l'Ajuntament en la seva consecució, en aquest cas, amb els temes que més directament afecten les dones, el seu benestar i la qualitat de vida a la ciutat. Cal destacar que el 1994 es constitueix el Consell de les Dones de Barcelona i des de llavors les dues estructures conviuen; es considera que poden coexistir i sumar experiències des de l'experiència doble.⁵

En l'actualitat els altres grups de treball del CMBS són: Acció Comunitària, Infància, Drogodependències, Gent Gran, Famílies, Salut i Pobresa; altres grups que havien funcionat amb anterioritat són: Voluntariat, Prevenció, Refugiats i Estrangers, Habitatge Social, Projecte Jove i Sida.

Des del començament s'han buscat espais i temàtiques que possessin en connexió la tasca feta pels diferents grups, i pensem sobretot en el Grup Dona, que podríem considerar com un eix transversal amb la resta de temes dels grups. Així doncs, podem trobar nenes, dones joves i grans, voluntàries,

refugiades o malaltes, pobres o sense sostre i constitutives de diferents models familiars; des de la Comissió Permanent i el Plenari s'han fet tasques de coordinació, tot i que pensem que cal aprofundir més en aquest aspecte, sobretot tenint en compte que formen part d'una mateixa organització en el CMBS.

En aquest article, tot i que no constituirà una anàlisi exhaustiva de la història del Grup Dona, farem un exercici de cerca, anàlisi crítica i reflexió, fixarem la mirada i farem anar el zoom a diferents intensitats, per tal de trobar altres panoràmiques i donar valor a la tasca participativa de les dones a la ciutat. Ho farem a partir de la nostra experiència en el grup i de la revisió de la documentació escrita; una reunió mensual els divendres al matí, un cafè o un got d'aigua, a vegades un truc de telèfon amb una informació urgent, sempre comptant amb persones expertes sobre els temes tractats, la tècnica

1. Coordinadora del Grup Dona 2009.

2. Coordinadora del Grup Dona 2005-2008.

3. Coordinadora del Grup Dona 1998-2004.

4. Segons consta a la seva pàgina web, el Grup Dona pretén: "estudiar, emetre informes i promoure iniciatives sobre els temes que es considerin d'interès per a l'àmbit d'actuació del Consell. Potenciar la coordinació entre les institucions i la concertació d'actuacions amb les entitats que en formen part. Analitzar críticament les actuacions que es duen a terme en el camp del benestar social. Promoure una informació, un debat i una difusió més grans sobre la qualitat de vida a la ciutat."

5. CMBS (2005). *Informe participatiu 2004-2005*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

de participació de l'Ajuntament que vetlla per tal que tot vagi a l'hora, la coordinadora que situa i dóna la paraula, les dones membres que hi aporten el seu temps i esperen treure'n benefici personal i social; tot plegat un temps i una riquesa que d'una banda incorpora potencial de participació a l'acció de govern municipal i que, de l'altra, representa la rutina que cal contemplar quan s'escriu la història. Aquesta història representa vint anys, que són pocs per a segons què, però molts per a la ciutat.

A partir d'aquesta introducció pasarem a descriure el funcionament del grup, per prosseguir amb quina ha estat la seva feina i aportació aquests anys —pararem més atenció als inicis, perquè pensem que sempre són difícils i, a més, marquen l'esdevenidor—, descriurem tasques i propostes i acabarem fent una síntesi i reflexió.

El funcionament

Com ja hem dit, el Grup Dona es reuneix un cop al mes, els divendres al matí, d'octubre a juny. Prèviament, i tot i que hi hagi un calendari, s'ha enviat la convocatòria; actualment es fa per correu electrònic i una veu amable t'ho recorda telefònicament uns dies abans. Aquesta trucada ha fet que les reunions siguin més nombroses, el divendres és al final de la setmana i el temps que hi dediquem habitualment l'hem de manllevar d'altres responsabilitats. Val a dir però, que quan hi ets, et sents en una escola activa en què pots

donar i rebre, amb l'afegit que el que s'hi digui representarà una veu clara, escoltada per l'Ajuntament.

A l'inici de curs s'escullen un o dos temes per treballar i aportar propostes, sempre tenint en compte les prioritats generals del CMBS, la realitat de la ciutat i la temàtica de les dones; del treball anual en sortiran després unes propostes que es presentaran al CMBS; en aquest mateix CMBS, l'alcalde o el regidor o regidora a qui ho delegui, farà el seguiment de les propostes fetes l'any anterior.

Pel que fa a les reunions, habitualment tenen tres parts: una primera, en què s'aprofita que les dones anem arribant i s'informa de les diferents activitats o esdeveniments programats i que poden ser d'interès; acostuma a recolzar-se en documentació escrita, tríptics, etc. També es fa el seguiment del calendari anual i les temàtiques o els afers que el grup treballa a part de les trobades. Aquesta primera part pot durar uns quinze minuts i acaba amb l'aprovació del resum de la reunió anterior. En la segona part, la coordinadora presenta la o les persones que faran la introducció teòrica del tema que es treballa; aquesta part dura uns quaranta-cinc minuts, ja hem dit que el grup és actiu, les dones ens hem de contenir, voldríem participar-hi, ficar-hi cullerada... de vegades aconseguim estar callades, poques potser! La tercera part és el debat, sempre ric, dinàmic, aconseguim donar paraules i respectar el torn, escoltem, pensem i parlem.

Quan donem per acabada la reunió, poques vegades es queden cercles per continuar enraonant, ja fa estona que hi ha qui es remou a la cadira o mira el rellotge, cal atendre altres temes, altres responsabilitats.

Això és el que es veu de l'organització i el funcionament del Grup Dona, hi ha altres tasques que es fan, que no es veuen i són les que permeten que funcioni: les reunions de la coordinadora amb la tècnica de participació de l'Ajuntament, les trucades, els missatges, els documents i les propostes que es fan i es refan, les reunions amb el Plenari o la Comissió Permanent, el diàleg i el pacte amb els diferents colors polítics, l'aigua i el cafè que sempre són a lloc, i la sala, que tot i que de vegades s'ha hagut de canviar, sempre és a punt. Tot plegat per sentir-nos actives, vives, participatives i solidàries amb una ciutat gran o una gran ciutat com és Barcelona.

Els començaments

En els diferents documents del CMBS que hem pogut consultar es fa esment de l'activitat i el dinamisme del Grup Dona ja des del seu naixement; un document extens dóna fe de la seva activitat el 1989,⁶ en aquell moment calia especificar els objectius del grup de treball, de quina manera es desenvoluparien, avaluar de manera global el Pla de la Dona de l'Ajuntament i fer les diferents propostes.

6. CMBS (1990). *Consell de Benestar Social 1989*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

Els objectius inicials del grup tenen a veure primerament amb allò que ja fa l'Ajuntament democràtic en l'àmbit de les dones i també es vol aconseguir una visió de la situació de les dones susceptibles d'intervenció institucional i suggerir i proposar accions concretes segons el que s'obtingui de l'anàlisi.

Per assolir els objectius plantejats s'analitza la situació de les dones a Barcelona i l'acció de l'Ajuntament en els diferents aspectes o situacions: laboral, marginació extrema (maltractaments, prostitució, preses en règim obert i a partir de la seva llibertat), problemes derivats de l'organització familiar i de la discriminació laboral o educativa que afecten especialment les dones, i qüestions de salut.

Les primeres propostes

Algunes de les primeres propostes fan referència a polítiques d'acció positiva de l'Ajuntament: es demana una *política explícita* per aconseguir la igualtat d'oportunitats de les dones de la ciutat i la seva coordinació amb organismes d'àmbit català, estatal o internacional. Es demana que això es plasmí en un Pla d'Actuació municipal amb estructura pròpia i dotació pressupostària.

Altres propostes tenen a veure amb actuacions encaminades a incrementar l'ocupació de les dones: polítiques que afavoreixin la inserció del col·lectiu de dones joves, de les que es volen incorporar al món del treball i de les que es troben en situació extrema.

Pel que fa a les dones maltractades es fa un apartat de propostes per a una actuació immediata: creació d'una xarxa de cases d'acollida, increment dels recursos del Centre d'Informació i Urgències ja existent, ajuts i beques per als fills i les filles de les dones maltractades, ampliació de subvencions del Fons Social Europeu per a la inserció laboral de les dones maltractades, així com una campanya pública d'informació i denúncia dels maltractaments.

També hi ha propostes relacionades amb actuacions immediates referents a les prostitutes.

Pel que fa a l'actuació immediata amb les preses, es proposa la creació d'un centre d'acollida temporal, oferir atenció multidisciplinària i suport tècnic en diferents àmbits relacionats, com ara el medi familiar, serveis d'advocacia i atenció a la salut, entre altres.

Cal destacar que es proposava la figura de la consellera per a la Igualtat i un Consell de la Dona a cada districte.

Altres anys, altres temes

No farem una descripció exhaustiva, però val la pena de fer esment de les dates i els temes tractats. Així doncs, podem dir que l'eix de treball del 1990 va ser el sexisme en l'educació; es va dur a terme una anàlisi de les polítiques educatives de les diverses administracions implicades en l'educació i es van proposar accions per eradicar el sexisme en l'educació a l'Estat espanyol, a la Generalitat i a l'Ajuntament de Barcelona.

L'any 1991 es tracta el tema de la salut i la qualitat de vida; es fan recomanacions explícites en forma de polítiques que la millorin; i també es tracta de la millora de la vida cultural de la ciutat, fent unes recomanacions específiques a l'Ajuntament de Barcelona per afavorir la presència de les dones en la vida cultural de la ciutat. Entre altres propostes hi ha la de retolar carrers amb noms de dona i promoure la presència de dones en els actes públics.

El 1992 és l'any dels Jocs Olímpics i, tot i així, es fa el Seguiment del Pla Municipal per a les Dones, amb una valoració positiva del seu contingut, i es recomana a l'Ajuntament que proporcioni els recursos necessaris per tirar-lo endavant. Es fa una anàlisi de la proposta italiana "Les Dones canvien els temps" i es proposa a l'Ajuntament que endegui una experiència pilot en un barri de la ciutat sobre els temps a la ciutat, que permeti adequar els horaris a les necessitats de les persones. D'altra banda es recorda a l'Ajuntament la proposta de l'any anterior, que té relació amb la presència de les dones a la vida pública i ciutadana, es remarca que no només cal voluntat política sinó que també calen accions concretes que ho facilitin.

Pel que fa al 1993, es reprèn el tema referent al temps a la ciutat, iniciat l'any anterior; s'analitza en profunditat i es recomana a l'Ajuntament que faci una campanya de divulgació a Barcelona sobre la responsabilitat compartida de les tasques de cura.

El 1994 es duu a terme una anàlisi de les característiques i els condicionaments del treball que realitzen les dones i es fan unes recomanacions per afavorir la inserció de les dones, en condicions acceptables, en el mercat de treball.

El 1995 s'analitzen les capacitats socials, les aportacions potencials i les necessitats de les dones grans a la ciutat. Així mateix se segueix treballant amb temes endegats en anys anteriors, com el projecte pilot "A Barcelona les dones canviem els temps de la ciutat" i es fa el seguiment de les accions empreses pel Pla Municipal de les Dones; en el resum de l'any s'especifica que "moltes mesures són fruit d'anteriors recomanacions sorgides de la reflexió del Grup".

El 1996 es treballa en les noves formes familiars que emergeixen a la ciutat i s'analitzen les situacions i les necessitats de les dones des d'aquesta nova realitat. Se segueix donant suport a les mesures desplegades pel projecte pilot "A Barcelona les dones canviem els temps de la ciutat"; i es manté el seguiment de les accions empreses pel Pla Municipal de les Dones. Es fomenta també el desplegament de les recomanacions fetes a la IV Conferència Mundial sobre les Dones a Beijing. A més, s'aprofundeix en la interrelació amb el Consell de les Dones de Barcelona constituït el 1994 i es coordinen accions amb altres grups de treball del CMBS com ara els de Gent Gran i Pobresa.

El 1997 les dones joves de la ciutat de Barcelona tenen el protagonisme

en els debats; s'analitzen les potencialitats i necessitats d'aquest col·lectiu; així mateix se segueix donant suport als projectes anteriors i es manté la voluntat d'aprofundir la coordinació amb el Consell de Dones de Barcelona i amb els altres grups de participació del CMBS.

El 1998 el treball del grup se centra a donar suport a les ponències del I Congrés de les Dones de la ciutat de Barcelona que se celebra a la ciutat de Barcelona els dies 15 i 16 de gener del 1999. Els títols de les ponències de partida eren: Transformem la ciutat donant valor a la participació de les dones; L'espai urbà, els temps i les dones; Dones i ciutat a l'espai mediàtic; i Les dones i els serveis de la ciutat.

Pel que fa al 2000, Any Internacional de la Cultura de la Pau, els temes tractats al grup tenen relació amb la guerra i la pau, els conflictes i les violències amb la perspectiva i mirada de les dones. Les vessants de treball i d'intervenció del grup són quatre: la participació a l'Assemblea General de les Nacions Unides celebrada a Nova York el juny del 2000 amb el títol "Dones 2000: igualtat de sexes, desenvolupament i pau per al segle XXI"; la concessió del premi Vuit de Març 2000 al grup Dones × Dones i al seu projecte "Per una pau que sigui la nostra"; el treball sobre "La violència contra les dones", del Grup Dona del Consell Municipal de Benestar Social, i el suport a la Marxa Mundial de les Dones 2000. Les propostes concretes es reflectiran en el Pla operatiu per

a l'eradicació de la violència vers les dones de l'Ajuntament, de 2001-2004, entre les quals destaquem: la realització, a mans de l'Ajuntament de Barcelona, d'un Pla integral per eradicar la violència contra les dones en el marc d'actuació del Programa d'Actuació Municipal i situat en el Pla Municipal per a les Dones. L'ampliació a tots els districtes de la ciutat de l'experiència duta a terme a Nou Barris i l'aprofitament d'altres experiències similars, aprofitant l'impuls, el saber i les pràctiques dels grups de dones que treballen per eradicar aquest tipus de violència. Els programes de prevenció de la violència i d'assistència a les dones. També els programes en l'àrea d'ensenyament, sobre l'educació per la pau i l'educació no sexista i el seguiment i la denúncia, si cal, del tractament inadequat que els mitjans de comunicació poden donar d'aquesta temàtica. També, els estudis sobre la cultura de la violència i les campanyes d'informació per a la sensibilització ciutadana, un tema que es reprendrà el 2001.

El 2002 el tema de treball és la mobilitat amb perspectiva de gènere, per tal d'eradicar la mobilitat obligada que és el que ha guiat les polítiques de transport de les grans ciutats i que actualment es consideren obsoletes. Els transports públics de les grans ciutats s'organitzen amb una òptica masculina tradicional: viatges de casa a la feina dos cops al dia, desatenent horaris que donarien resposta a altres col·lectius com són les dones en general, la gent

gran, el jovent, etc., que tenen una mobilitat amb més dimensions que la d'anar i tornar del lloc de treball i relacionades amb altres activitats, com ara l'estudi o els requeriments d'un horari laboral adaptat a les tasques familiars, al treball domèstic i familiar o a la vida personal.

La proposta principal és fer una campanya de sensibilització ciutadana per fomentar el transport públic i evitar el transport privat, també es vol introduir la perspectiva de gènere en les enquestes de mobilitat. Altres propostes deriven del I Congrés de les Dones de la ciutat de Barcelona, com l'adaptació dels transports metropolitans i l'eliminació de les barreres arquitectòniques a la via pública. També els camins escolars, l'ascensor al metro, el microbús de barri, el bus adaptat, el bus nocturn, l'ampliació de l'horari nocturn del metro, i els trajectes recentment ideats anomenats "anar a peu", i més seguretat en aquests canvis, que comporten una mobilitat a noves hores i en nous espais.

Se segueix donant suport als projectes endegats en anys anteriors i es demana a l'Ajuntament que reforci les actuacions dissenyades en el Pla operatiu contra la violència de gènere.

El 2003 la proposta central és que l'Ajuntament, com a institució pública propera a la ciutadania, esdevingui model a seguir pel que fa a la conciliació de la vida personal, familiar i laboral. Es concreta amb la proposta que comenci pel personal de la mateixa administració i que apliqui la Llei cata-

lana 6/2002 de conciliació; inclou l'especificació que els alts càrrecs canviïn la cultura de convocar actes o reunions en horaris que allarguen la jornada laboral. També, que es facin extensius aquests plantejaments a les empreses que col·laboren amb l'Ajuntament.

El 2004 es qüestiona la coexistència del Grup Dona amb el Consell de Dones de Barcelona, es valora l'experiència dels dos espais participatius, i el fet que, sobretot si s'aconsegueix una major vinculació, es pot contribuir que la veu de les dones sigui escoltada i es faci visible la seva aportació a la ciutat.

El 2005 el tema d'estudi torna a ser la dona jove: dona jove i coeducació; dona jove i treball; dona jove i violència, i dona jove i migració. Les propostes, àmplies i relacionades amb les diferents vessants, les podem resumir en les següents: recuperar la coeducació, distingint-la clarament de l'ensenyament mixt. Promoure espais propis per a les dones joves on compartir la mirada de dona, per després poder-la compartir en espais mixtos. Implementar programes de detecció de violència adreçats a dones i homes joves. Impulsar la inclusió de l'assetjament sexual en el lloc de treball a la Llei de riscos laborals, i donar suport a les dones joves que fan consultes i denúncies. Impulsar processos d'inserció laboral que vagin més enllà de nínxols laborals feminitzats i precaritzats.

L'any 2006 el tema tractat va ser dona i política, des de diferents vessants: dones polítiques, la política de

les dones quan fan política, les polítiques per a les dones, la política de les dones en la vida quotidiana, les dones en els sindicats, els moviments socials, la participació i altres terrenys també polítics en què les dones participen. També es va fer l'anàlisi dels objectius estratègics i operatius del nou Pla operatiu contra la violència vers les dones. Aquest tema es reprendrà el 2007 en una visió més àmplia. Pel que fa a les propostes, el 2007 es planteja obrir un debat més ampli al voltant del tema dona i política, i tractar-lo en el II Congrés de dones de la ciutat de Barcelona de 2009. Es vol estudiar l'impacte real de la Llei d'igualtat, de cara al proper mandat municipal, avaluar la seva incidència en diferents àmbits (regidores, gerències, etc.). Es manté el seguiment de les propostes elaborades en el I Congrés de Dones i es fan les aportacions adients al II Congrés i es contemplen totes les propostes plantejades pel Grup Dona del Consell Municipal de Benestar Social en els darrers anys. Es promou la preparació i formació política de les dones que estan exercint lideratge en les institucions i les entitats i, en general, de les dones, per a una millor i més gran participació i –conseqüentment– visibilitat de les ciutadanes. Es demana a l'Escola d'Administració Pública de Catalunya i a la de la Diputació que incloguin la perspectiva o visió de gènere en els seus programes de formació política.

Per concretar l'aportació del grup a les propostes, es promou l'elaboració

d'un "pacte de mínims" entre dones de diferents partits polítics, per la qual cosa es crea una comissió formada per membres del Grup Dona del CMBS, perquè faci una proposta i el promogui; durant el 2008 es conformarà el grup, ara es redacta el Pacte i es presenta al Consell de les Dones, a la Comissió Permanent i al Plenari, tot i que queda pendent quin caire agafarà i quin compromís assumiran les dones dels diferents partits. La nostra tasca era només fer la proposta, la promoció i vetllar pel seu compliment.

El 2008 el grup treballa una vegada més els usos dels temps, sabent que s'ha avançat en aquest tema. Ara el que es pretén és conèixer les actuacions i els programes que es duen a terme des de la Regidoria dels Nous Usos dels Temps de l'Ajuntament de Barcelona i altres experiències impulsades i realitzades a la ciutat de Barcelona. De les propostes, destaca que l'Ajuntament millori la comunicació cap a la ciutadania, ja que es constata que la ciutadania desconeix l'existència d'aquesta regidoria i conseqüentment el treball que fa; també es contempla la perspectiva de la mobilitat en transports públics que permetin una adequada comunicació pensant en el temps que s'hi esmerça, i es constata que no totes les franges horàries permeten una mobilitat adequada i segura.

Pel que fa al 2009, s'ha continuat treballant amb la perspectiva de les dones en la participació social i política amb una visió àmplia, des d'una vessant

teòrica a càrrec d'expertes en el tema vinculades a la Universitat Autònoma de Barcelona i des d'una vessant pràctica, a partir de dones que participen de diverses maneres i amb diverses característiques en la xarxa d'associacionisme de la ciutat. Així mateix, i seguint amb aquesta temàtica, s'ha preparat i debatut la participació al II Congrés de Dones de Barcelona, celebrat els dies 16 i 17 d'octubre de 2009, en què s'han presentat diferents aportacions a les ponències: "Les dones transformem des de la cultura" i "Les dones transformem els espais de la ciutat per a la vida quotidiana". Pel que fa a les propostes, estan relacionades amb aconseguir que l'Ajuntament estimuli la participació social i institucional de les dones. Es demana que en els plans dels barris s'estudiïn els usos de les diferents zones, fent una anàlisi participativa amb les persones que els han de fer servir i així es podrien tenir en compte les aportacions de les dones; també es demana que en els plans d'igualtat es contempli la perspectiva de gènere des de la realitat pràctica. A més, la participació activa en el II Congrés de Dones de Barcelona representarà un espai de construcció i participació per seguir treballant i proposant.

Una síntesi

Si fem una síntesi dels temes tractats podríem diferenciar, d'una banda, aquelles propostes que s'originen en un àmbit proper a l'Ajuntament, com el Seguiment del Pla Municipal per a les Dones o el projecte pilot "A Barcelona

les dones canviem els temps de la ciutat", la vinculació amb el Consell de les Dones de Barcelona constituït el 1994, la coordinació amb altres grups de treball del CMBS, així com la participació activa en totes les fases del primer i segon Congrés de Dones de Barcelona; i, d'altra banda, aquelles propostes que tenen l'origen fora del nostre context immediat i pensem que poden aportar també idees de millora, com el foment del desplegament de les recomanacions fetes a la IV Conferència Mundial sobre les Dones a Beijing, la participació a l'Assemblea General de les Nacions Unides celebrada a Nova York el juny del 2000 amb el títol "Dones 2000: igualtat de sexes, desenvolupament i pau per al segle XXI", la concessió del premi Vuit de Març 2000 al grup Dones × Dones i al seu projecte "Per una pau que sigui la nostra" i el suport a la Marxa Mundial de les Dones 2000.

També cal fer referència als temes tractats que han anat omplint l'agenda del grup de manera recurrent; s'han anat aportant propostes al CMBS i s'han plasmat, des de la participació, en accions concretes per la ciutadania. Podríem pensar que els temes es repeteixen d'una manera acrítica, però no és així. Des del coneixement de les dones que hi hem participat, podem dir que els temes s'inicien, s'endeguen, es proposen i després se segueixen; això fa que s'incorporin amb diferents perspectives, s'estudiïn, s'implementin les propostes i després es miri l'impacte que han tingut. Així veiem com a l'inici es

parla de les dones en política, tema que s'incorporarà i es mirarà amb la visió més àmplia i global de la participació social i política. També s'han tractat temes molt específics de moments determinats, com ara l'ocupació i els condicionaments de treball, les xarxes de cases d'acollida, les prostitutes, les preses, el sexisme en l'educació, la salut i la qualitat de vida o la mobilitat a la ciutat. Un tema que ha estat recurrent i mirat des de diferents punts de vista i amb diversos graus d'aprofundiment ha estat el temps a la ciutat; també hem vist les necessitats segons l'edat de les dones i específicament les de les dones joves i les grans; les famílies i les diferents cares de la violència, sigui violència de gènere, siguin conflictes bèl·lics i guerres.

Per a la reflexió

Ni tot ni res. Consultar els diferents informes de participació o les memòries d'activitat del CMBS ens permet veure com es dóna compte del seguiment de les propostes elaborades pels grups de treball en cada període, així com si el mateix CMBS estudia les estratègies per millorar el procés de participació i coordinació amb els diferents grups, coordinació que porti a treballar temes comuns amb la perspectiva específica de grup, la qual cosa permet una mirada més àmplia i complexa dels fenòmens actuals que incideixen de manera transversal en les nostres vides.

Cal valorar la construcció de teixit social que afavoreix el funcionament

del CMBS, tenint en compte també la dificultat que això comporta, sobretot perquè es fa difícil identificar l'origen dels canvis i saber si estan relacionats més o menys directament amb les propostes dels grups, tenint en compte les diferents xarxes que intervenen en les decisions i les accions de govern de la ciutat. En el cas d'aquest grup, també cal reconèixer la tasca del Consell de les Dones i que moltes de les propostes s'han treballat de manera coordinada, implícita o explícitament.

És interessant fer una mirada a l'Informe d'avaluació d'octubre de 2005⁷ i que fa referència al procés d'elaboració de les polítiques públiques, des que s'inclouen a l'agenda pública, es diagnostiquen, fins a la presa de decisions i la cerca d'accions i recursos específics, les decisions que s'implementen i l'avaluació; tot plegat és un procés llarg i complex que es fa difícil en una institució gran com és l'Ajuntament de Barcelona. En aquest estudi s'especifica de quina manera el CMBS és un espai de reflexió i diàleg més que no pas una taula de negociació amb la presa de decisions consegüent, fet que apropa la ciutadania a l'acció política fent possible que les propostes esdevinguin accions i no la imposició d'elements específics que podrien estar allunyats de l'agenda global de l'Ajuntament.

Cal fer esment del valor que atorguen les participants al grup, en la mesura que esdevé una escola de formació. Tanmateix es fa difícil de trobar la translació d'aquesta afirmació compar-

tida amb un possible impacte en les organitzacions que en són representants i en el mateix CMBS. Pel que fa a les organitzacions podríem pensar que una millor formació en temes de dones ha de redundar en una millora en els àmbits en què participen, una mirada específica que observa allò que abans no veia, per desconeixement de la seva identificació, i que fa pensar que aquest impacte es dóna, encara que no ho puguem evidenciar. L'altre element, ja apuntat, és l'impacte i la dificultat en les polítiques socials i de dones; en aquest sentit i en l'informe d'avaluació abans esmentat, s'especifica una millora de la relació de les entitats que participen i col·laboren amb el CMBS i amb l'Ajuntament, sobretot pel que fa a entitats petites per a les quals sovint és més difícil que per a les més grans. El fet que al grup hi hagi representants de diferents entitats també permet compartir interessos i conèixer l'activitat que fa cadascuna i, a partir d'aquest coneixement, es facilita el reconeixement i la possibilitat d'endegar accions conjuntes.

Passant una mica a la concreció, s'ha d'evidenciar el canvi de cultura a l'Ajuntament de Barcelona, pel que fa als usos dels temps i a la conciliació consegüent de la vida personal, familiar i laboral, d'una banda, de les persones del consistori i, de l'altra, de les persones de les empreses que hi col·laboren.

---

7. Institut de Govern i polítiques Públiques (IGOP), Universitat Autònoma de Barcelona.

Pel que fa al tema de la participació de les dones en política des d'una perspectiva pròpia i a l'hora de fer més visible la seva presència, cal remarcar el treball fet pel grup referent al Pacte de mínims entre dones de diferents partits polítics, que està àmpliament acceptat pel Consell de les Dones, la Comissió Permanent i el Consell i que caldrà veure com es concreta.

El treball coordinat amb el Consell de les Dones també permet accions com la participació en el Pla operatiu contra la violència de gènere, que contempla la prevenció, la coordinació i l'atenció, la qual cosa comporta l'organització de tallers de prevenció de violència de gènere per a joves –“Cops amagats”– o l'impuls en el desplegament dels Punts d'Informació i Atenció a les Dones (PIAD). També cal esmentar diferents programes com els d'atenció a homes que maltracten o a nenes i nens que han patit violència, entre altres.

En referència a la sensibilitat amb les nouvingudes, cal fer esment dels plans i les actuacions municipals per la interculturalitat i l'atenció específica al col·lectiu de dones immigrants, que s'incorpora com a eix transversal.

Tot plegat hauria de portar a una més gran participació de les dones en la vida de la ciutat i fer que aquesta es tradueixi en més visibilitat en l'espai públic, ja que les dones sovint ens movem en espais i organitzacions de menys impacte mediàtic que els homes.

De cara als propers anys cal prosseguir amb la coordinació i la cerca de temes comuns amb els altres grups, activitat que es fa des de les diferents instàncies organitzatives del CMBS i des de la mateixa voluntat de la coordinadora del grup i les dones que en són membres. També cal continuar treballant per una tasca conjunta i coordinada amb el Consell de les Dones i s'ha de valorar la incorporació del Grup a aquest Consell, idea que es reprèn periòdicament i que fins ara s'ha desestimada, considerant que se suma amb aquesta dualitat.

La perspectiva, sempre, és aportar propostes que incloguin la mirada de les dones i que permetin la concreció de polítiques públiques, encaminades a millorar el benestar i la qualitat de vida de les dones i, per sinergia, dels homes de Barcelona.

Bibliografia

- Normes reguladores del Consell Municipal de Benestar Social aprovades de forma definitiva pel Consell Plenari de l'Ajuntament de Barcelona el 16 de setembre de 1988 amb les modificacions aprovades pel Consell Plenari de l'Ajuntament de Barcelona el 7 de desembre de 1988.
- Consell Municipal de Benestar Social. Publicació de l'Ajuntament de Barcelona. 1989, p. 5-31.
- Pla operatiu contra la violència envers les dones de 2001-2004.
- Programa d'Actuació Municipal (PAM) 2004-2007.
- Procés de consulta en la fase d'exposició pública, gener-febrer de 2004.
- Informe participatiu al Programa d'Actuació Municipal, 2004-2007.
- Informe d'avaluació. 18 anys del Consell Municipal de benestar Social en les polítiques socials, octubre de 2005.
- Pla municipal per les dones 2005-2009.
- Informes participatius del CMBS 2003-2004, 2005-2006, 2006-2007, 2007-2008.
- Pla municipal contra la violència vers les dones 2007-2009.
- Actes i resums de diferents anys del treball del Grup Dona.

Webgrafia

- http://w3.bcn.es/V45/Home/V45HomeLinkPI/0,3698,88652498_88654198_1,00.html
- <http://www.bcn.cat/congresdones/cponenc2.htm>

La prevenció de relacions abusives amb nois i noies a la ciutat de Barcelona

Bàrbara Roig. Direcció del Programa de Dones. Gerència d'Educació, Cultura i Benestar. Ajuntament de Barcelona

1. La violència masclista i la prevenció. Antecedents i marc legislatiu

Davant les diferents terminologies i els diferents conceptes emprats tant per les institucions com pels diferents agents socials, caldria, primer de tot, concretar què entenem per violència de gènere o masclista, anant a buscar la definició en els diferents referents normatius, on podem trobar algunes diferències força significatives.

La definició de violència masclista de la Llei 5/2008, de 24 d'abril, del dret de les dones a eradicar la violència masclista fa referència a “aquella que s'exerceix contra les dones com a manifestació de la discriminació i de la situació de desigualtat en el marc d'un sistema de relacions de poder dels homes sobre les dones i que, produïda per mitjans físics, econòmics o psicològics, incloses les amenaces, les intimidacions i les coaccions, tingui com a resultat un dany o un patiment físic, sexual o psicològic, tant si es produeix en l'àmbit públic com en el privat”.

La Llei Orgànica 1/2004, de 28 de desembre, de mesures de protecció integral contra la violència de gènere no parla de violència masclista, sinó de violència de gènere, i l'entén com a “manifestació de la discriminació, la situació de desigualtat i les relacions de poder dels homes sobre les dones, que s'exerceix sobre aquestes a mans dels seus cònjuges, excònjuges o altres homes que estiguin o hagin estat lligats a elles per relacions similars d'afectivitat,

fins i tot sense convivència. [...] Es tracta d'una violència que es dirigeix sobre les dones pel fet mateix de ser-ho, per ser considerades, pels seus agressors, mancadades dels drets mínims de llibertat, respecte i capacitat de decisió”.

Per altra banda, en l'àmbit internacional, la Declaració de Beijing de 1995 —en el marc de la IV Conferència Mundial de les Nacions Unides sobre les dones— parla de violència vers les dones i entén que és “qualsevol acte de violència basada en el gènere que té com a resultat, o és probable que tingui com a resultat, uns danys o patiments físics, sexuals o psicològics per a les dones, incloent-hi les amenaces dels esmentats actes, la coacció o la privació arbitrària de la llibertat, tant a la vida pública com a la privada”.

Finalment, en l'àmbit local, el Pla Municipal contra la Violència vers les Dones 2007-2009 de l'Ajuntament de Barcelona assumeix la definició proposada a la Declaració de Beijing l'any 1995, i també la de l'avantprojecte de llei de la Generalitat de Catalunya, de 2007, que es convertiria després en la Llei 5/2008, de 24 d'abril, del dret de les dones a eradicar la violència masclista.

Pel que fa a la prevenció d'aquest tipus de violència, totes dues lleis —l'espanyola i la catalana— preveuen la prevenció, la sensibilització, la detecció de la violència i la formació continuada de les persones professionals que estan vinculades directa o indirectament amb la violència de gènere. En concret, respecte a la formació, la

lleí estatal menciona especialment l'àmbit de la salut, per incidir sobretot en l'atenció professional a les dones, i totes dues lleis fan referència també als mitjans de comunicació com a agents reproductors de la violència simbòlica. Però sobretot posen especial èmfasi en l'àmbit educatiu, com a lloc prioritari per a la prevenció, partint del supòsit que com més aviat s'actui en un problema tan complex, millor. Aquí és on podem trobar més diferències, ja que mentre que en l'àmbit estatal l'enfocament de la prevenció té més relació amb l'educació en valors i la resolució pacífica de conflictes, la llei catalana aposta clarament per la coeducació. Aquesta diferència és important, ja que la coeducació implica una transversalitat de gènere en el currículum escolar que ha d'implicar necessàriament tot el centre educatiu, i durant tota l'escolaritat.

La llei catalana entén per coeducació “l'acció educadora que valora indistintament l'experiència, les aptituds i l'aportació social i cultural de les dones i els homes, sense estereotips sexistes ni androcèntrics, ni actituds discriminatòries, per tal d'aconseguir l'objectiu de construir una societat sense subordinacions culturals i socials entre dones i homes. Els principis de la coeducació són un element fonamental en la prevenció de la violència masclista”. A més, com a estratègia preventiva, la llei catalana també es proposa la revisió i supervisió amb visió de gènere del material que fa servir l'alumnat, amb

la idea de minimitzar l'impacte del discurs hegemònic: "El Departament de l'Administració de la Generalitat competent en matèria educativa ha de supervisar els llibres de text i altres materials curriculars, com a part del procés ordinari d'inspecció que exerceix l'Administració educativa sobre tots els elements que integren el procés d'ensenyament i aprenentatge, per a garantir continguts d'acord amb el principi de la coeducació". Com podem veure, aquest plantejament —al qual no s'ha de renunciar, naturalment—, és molt ambiciós, però posar-lo en pràctica es pot convertir en una tasca impossible de realitzar si no hi ha una voluntat política molt ferma i un seguiment important del món educatiu i editorial. Per tant, mentre des de les institucions es van posant els mitjans per fer realitat la coeducació en els centres educatius catalans, cal trobar solucions intermèdies.

D'altra banda, en l'àmbit local, el Pla Municipal contra la Violència vers les Dones 2007-2009 de la ciutat de Barcelona entén la prevenció com a "eix fonamental per poder evitar l'aparició de la violència de gènere, per poder detectar-la i identificar-la en el moment que apareix i per poder-ne fer una atenció precoç. [...] Calen, per tant, les estratègies informatives, formatives i de sensibilització adreçades a tota la població que contribueixen a rebutjar tota forma de violència, i cal també promoure models de relació basats en el respecte als drets i humans i a les diferències." El

Pla aposta per adreçar la prevenció de la violència a tota la població, com una qüestió transversal a tots els serveis, però el primer objectiu de la línia estratègica dedicada a la prevenció prioritza "definir actuacions de sensibilització i prevenció de la violència contra les dones adreçades a la població jove, implicant sempre que sigui possible, en aquest procés, les i els professionals del sistema educatiu". Pel que fa a la coeducació, el Pla inclou la promoció de la coeducació en els centres educatius, com a part dels objectius operatius d'aquesta primera línia estratègica.

Amb tot això podem dir, doncs, que ens movem en un context normatiu que dóna molta importància a la prevenció de la violència masclista, especialment en l'àmbit educatiu, incorporant la coeducació com a eina fonamental que promogui el canvi cultural necessari, però la realitat és que encara estem molt lluny d'assolir que la coeducació sigui una pràctica habitual en els centres educatius. Perquè ho sigui, a més, no es podrà fer a cop de reglament, sinó que caldrà molta formació i molta implicació dels claustres i de les AMPA, per poder arribar a implementar la coeducació, no només en el currículum, sinó també en l'ús dels espais de joc lliure, en les pràctiques esportives, en les activitats extraescolars, etc.

Per tant, que els centres educatius tinguin la possibilitat d'iniciar un camí en la prevenció de la violència masclista, amb actuacions específiques, dins l'horari lectiu és tot un avanç. Així

doncs, es fa cada cop més necessària l'oferta de tallers de prevenció en els centres educatius, mentre aquests no incorporin aquests tipus de continguts per si mateixos en l'agenda educativa.

En aquest context, parlem de *relacions abusives* en comptes de violència masclista perquè s'entén que prevenir les relacions abusives s'entén com a part de la prevenció primària i també perquè es consideren el pas previ a la situació de violència. Són relacions en que la violència —sobretot simbòlica i psicològica— comença a apuntar, i el que s'intenta és evitar que l'abús en les relacions afectives i interpersonals entre nois i noies s'instal·li, es cronifiqui i converteixi les relacions afectives en relacions de violència.

Segons la llei catalana, la prevenció és un conjunt "d'accions encaminades a evitar o reduir la incidència de la violència masclista per mitjà de la reducció dels factors de risc, i impedir-ne així la normalització, i les encaminades a sensibilitzar la ciutadania, especialment les dones, en el sentit que cap forma de violència és justificable ni tolerable". El concepte de prevenció que maneguem en la prevenció de violència masclista l'hem heretat del món de la salut, a partir dels treballs de Gerard Caplan (1980) i té en compte tres nivells: en primer lloc, la prevenció *primària*, entesa com l'intent de reduir un problema anant a les causes que el generen, abans que es produeixi; la *secundària*, que és l'intent de reduir la prevalença del problema un cop ja

ha aparegut; i la *terciària*, que intenta reduir els efectes, les seqüeles d'aquell problema.

Per tant, els esforços i objectius de les actuacions en cada un dels nivells de prevenció seran diferents: en el cas de la prevenció primària de relacions abusives, els esforços s'han de concentrar en els factors de risc i en l'entorn sociocultural, promovent les relacions igualitàries entre noies i nois; la secundària ha d'assegurar una bona detecció de les relacions abusives quan apareguin; i la terciària ha d'aconseguir una bona derivació als serveis especialitzats en els casos de violència masclista que s'hagin confirmat.

Per tot això, i per tal de garantir una bona prevenció de la violència masclista, veiem la importància de treballar conjuntament des dels centres educatius amb els serveis d'atenció primària en salut i amb els serveis socials, amb els serveis especialitzats en violència masclista i, naturalment, amb els estaments que desenvolupen programes i projectes derivats de les polítiques de gènere.

2. L'Ajuntament de Barcelona i la prevenció de la violència masclista: alguns antecedents

L'Ajuntament de Barcelona té des de fa més de vint-i-cinc anys una sensibilitat i un compromís especials en la lluita contra la violència masclista —tal com la denominem ara—, especialment pel que fa a l'atenció a les dones que la pateixen o l'han patit. Des dels anys vuitanta del segle xx les dones són ateses

per l'Equip d'Atenció a les Dones (EAD) i la casa d'acolliment, i pels serveis municipals especialitzats en violència vers les dones. A més, per tal de fer una intervenció integral, els últims anys també s'està atenent els seus fills i/o filles, a través del mateix Equip d'Atenció a les Dones i del Servei d'Atenció a Nens i Nenes que han patit violència masclista (SAN), així com els homes que maltracten, a través del Servei d'Atenció a Homes per la promoció de relacions no violentes (SAH).

Pel que fa a la detecció i la sensibilització, l'any 2002 s'inicia el desplegament dels Punts d'Informació i Atenció a les Dones (PIAD), serveis de proximitat i generalistes d'atenció a les dones de la ciutat, que són crucials de cara a la detecció de situacions encobertes de violència i a la sensibilització sobre aquesta problemàtica, a través del seu treball amb les xarxes comunitàries en els barris de la ciutat.

Pel que fa a la prevenció de la violència masclista, el segon objectiu operatiu de la línia estratègica dedicada a la prevenció del Pla Municipal contra la violència vers les dones 2007-2009 destaca la necessitat de “mantenir, desenvolupar i oferir, tant a centres d'educació secundària com també a entitats juvenils, tallers de prevenció, com a estratègia per promoure els comportaments respectuosos i el desenvolupament de valors, actituds i models relacionals que ajudin a defugir l'establiment de conductes abusives en les relacions personals”. Aquest objectiu es

concreta, en la pràctica, en els tallers de prevenció de relacions abusives que s'han anat fent als centres educatius de secundària i als diferents espais d'educació no formal i de lleure per a població juvenil, des de l'any 2001, adreçats a nois i noies de 13 a 18 anys.

3. Els tallers de prevenció de relacions abusives: objectius i metodologia

Els tallers de prevenció de relacions abusives “Els paranys de l'amor” promouen estratègies educatives, preventives i de sensibilització encaminades a incrementar la conscienciació entorn de la presència de la violència en la quotidianitat. Aquesta conscienciació permet identificar valors, actituds i comportaments indicadors d'abús en les relacions afectives i interpersonals entre nois i noies. La identificació és un primer element de prevenció que ajuda a evitar la instal·lació i cronificació de les relacions de violència.

Així doncs, l'actuació preventiva amb joves, en l'àmbit municipal, se centra —en el nivell primari— en les actituds, les creences i els valors socials que justifiquen la violència, però també proposa una prevenció secundària per evitar repeticions quan ja ha succeït algun episodi de violència.

Els objectius són:

- Identificar la presència de les diverses manifestacions de violència en la vida dels nois i noies, i potenciar actituds de rebuig enfront d'aquest fenomen.

- Conèixer els estereotips de gènere en relació amb la construcció de les identitats sexuals i l'assignació de rols en el moment d'establir una parella.

- Rebutjar explícitament qualsevol valor, actitud o comportament que predisposi i/o condueixi a l'establiment de relacions interpersonals abusives.

- Donar eines de reflexió per plantejar nous models alternatius d'identitats personals diferenciades i positives per tal d'evolucionar cap a una societat igualitària però diversa.

- Promoure els valors, les actituds i els comportaments que facin possibles uns models relacionals igualitaris.

- Aprendre formes no violentes de resoldre conflictes i ser conscients de la seva eficàcia superior respecte als sistemes basats en l'ús de la violència.

- Fomentar models conductuals assertius basats en el respecte i la tolerància.

- Implicar els i les joves en el compromís d'eradicació de la violència masclista, formant-los com a agents de prevenció.

Els temes que tracten els tallers —detallats àmpliament a “Els paranys de l'amor”—, sempre impartits amb metodologies participatives, són els següents:

Estereotips i identitats de gènere

- La socialització genèrica.
- Identitats i estereotips.
- Educació diferenciada per sexes.
- Redefinició de les identitats de gènere prevalents.

Mites de l'amor romàntic

- La construcció social de l'amor.
- Indicadors de relacions abusives.

El fenomen de la violència. Conductes agressives. Les violències vers les dones

- Consideracions entorn el fenomen de la violència.
- Conductes agressives.
- Les violències vers les dones.

Posicionament personal davant la violència vers les dones. Alternatives

- Les conductes personals. Els models agressiu, passiu i assertiu i les seves conseqüències.
- La necessitat d'un treball introspectiu per a qüestionar-se actituds i comportaments en les relacions.
- Actuació responsable davant la visibilització i identificació d'abusos i d'episodis de violència presents a la quotidianitat.
- Resposta personal a les dones que pateixen violència masclista, i als homes que exerceixen aquest tipus de violència.

La metodologia per impartir els tallers depèn dels grups d'edat a què s'adrecen, però es basa en dinàmiques participatives que pretenen involucrar d'una forma activa els nois i les noies del grup al qual s'adrecen. Alguns exemples d'aquestes dinàmiques són:

- El visionat d'una selecció d'anuncis publicitaris televisius i/o impresos o parts de pel·lícules que presenten imatges estereotipades de les relacions entre dones i homes, i la seva anàlisi

posterior compartida entre els nois i noies participants.

- Jocs de simulació per representar una situació familiar i una situació de parella determinades, amb l'objectiu d'abordar i comparar dues vessants diferents: el model jeràrquic i el model igualitari.

- Sortida per l'entorn proper del grup de participants (mercats, parcs, bars, etc.) per fer-ne una descoberta des d'una òptica de gènere, per tal d'analitzar les activitats que fan les dones i els homes en determinats espais públics.

- Assignació de targes que expresen una sèrie d'adjectius per afavorir una reflexió personal i grupal —amb perspectiva de gènere— sobre: com cada persona es veu a si mateixa, com actua, què creu que les altres persones esperen d'ella o d'ell, com voldria ser, mostrar-se, actuar...

- Lectura i comentari d'una sèrie de frases —estereotipades— perquè cadascú es posi a favor o en contra del seu significat.

- Anàlisi del text de cançons —conegudes per l'alumnat—, per parlar de l'amor i de les relacions afectives.

- Presentació d'una sèrie de fotografies en què apareixen situacions amb diversos tipus de violència per ser analitzades i classificades.

Aquest tipus de tallers s'organitzen en funció de la demanda dels centres educatius de secundària i dels centres de lleure o les associacions de joves. La demanda dels instituts —que és la majoritària— es canalitza a través

dels Centres de Recursos Pedagògics, dependents del Consorci d'Educació de Barcelona, que fan un treball molt important de difusió i sensibilització amb el professorat dels centres.

4. Els resultats dels tallers “Els paranys de l'amor”

Pel que fa a les dades sobre el funcionament dels tallers durant els anys 2007 i 2008, es pot dir que, en general, el 2008 hi va haver un augment de les demandes del nombre total d'hores i del nombre total de centres on es van realitzar els tallers. Això ha permès arribar a un major nombre de nois i noies, un 30% més que l'any 2007.

A més a més, el 2008 respecte el 2007 s'ha incrementat notablement el nombre de participants als tallers, i especialment, el nombre de noies.

Pel que fa als centres d'educació secundària per districtes, hi ha hagut algunes variacions respecte a l'any anterior. Ciutat Vella i Sant Martí són els

districtes que han incrementat més la seva participació.

Respecte a la distribució dels tallers per línies educatives, l'increment s'ha donat sobretot en els cursos inferiors, especialment a quart d'ESO, cursos en què els nois i les noies ja estan començant les primeres relacions de parella i en què, per tant, la prevenció pot ser més precoç.

La puntuació mitjana obtinguda en els qüestionaris quantitius que es passen a l'alumnat, un cop acabats els tallers, ha estat de 7,8 punts sobre 10. En la valoració qualitativa, un 61% de l'alumnat afirma tenir interès per aprofundir en aquests temes.

Pel que fa a la valoració qualitativa que en fa el professorat, la majoria afirma que els tallers ajudaran l'alumnat a millorar les seves relacions i a ser més autocrítics, i valoren molt positivament que els talleristes siguin sempre un home i una dona, i també el fet que siguin persones joves amb les quals els nois i les noies es poden identificar millor.

5. Síntesi i reflexions finals

Els tallers de prevenció de relacions abusives en l'àmbit municipal ja tenen una bona trajectòria que permet valorar quin efecte tenen —l'avaluació dels tallers és contínua i, fins ara, molt positiva—, la qual cosa ens permet confirmar la necessitat de continuar el camí iniciat, ampliant cada any les hores dedicades a nous tallers, intensificant també la intervenció en els espais informals de joves.

Pel que fa al treball en xarxa de prevenció de la violència masclista, l'Ajuntament de Barcelona, dins el Circuit Barcelona contra la Violència vers les Dones (vegeu l'article sobre aquesta experiència en aquest mateix número) ha posat en marxa la Comissió de Prevenció, un grup de treball format per setze persones expertes de diferents àmbits, que s'ha anat reunint des de l'any 2008 amb els objectius següents: impulsar la prevenció de relacions abusives com un eix prioritari dels objectius del Circuit, elaborar una sèrie de recomanacions per tal que les institucions representades en el Circuit impulsin processos i

Taula 1. Tallers realitzats

	2008	2007	Increment (%)
Tallers	73	50	46%
Total d'hores	220	158	39%

Font: Memòria 2008. Tallers de prevenció de les relacions abusives. Ajuntament de Barcelona.

Taula 2. Participants per sexe

	2008	2007	Increment
Nois	690	594	16%
Noies	745	512	46%
Total	1.435	1.106	30%

Font: Memòria 2008. Tallers de prevenció de les relacions abusives. Ajuntament de Barcelona.

Taula 3. Tallers distribuïts per cursos

Línia educativa	2008	2007
Tercer d'ESO	22	10
Quart d'ESO	32	24
Primer de batxillerat	8	3
Segon de batxillerat	8	0
Altres	3	13
Total	73	50

Font: Memòria 2008. Tallers de prevenció de les relacions abusives. Ajuntament de Barcelona.

actuacions preventives, i facilitar que aquestes recomanacions tinguin un efecte multiplicador, acompanyant-les amb un dossier de bones pràctiques il·lustratives de les recomanacions proposades.

El repte per als anys vinents és aconseguir més implicació del sistema educatiu en les actuacions de prevenció de la violència masclista i, en general, en la coeducació. Des dels serveis municipals els facilitarem eines i recursos per aconseguir-ho.

A més, el treball realitzat fins ara ens planteja nous reptes com a l'Ajunta-

ment, com ara: ampliar l'oferta de tallers per arribar a un nombre més gran de centres educatius i de lleure (tot i que la dotació pressupostària s'ha anat incrementant, cal continuar en aquesta línia), començar les actuacions amb adolescents i joves abans dels 14 anys atès que moltes relacions de parella o, si més no, l'interès per les relacions, comença molt abans; i, finalment, dissenyar actuacions específiques de prevenció per als últims anys de l'educació primària, ja que cal començar a treballar molts estereotips vinculats a la violència masclista des de la infància.

Bibliografia

- AJUNTAMENT DE BARCELONA (2007). *Pla Municipal contra la violència vers les dones*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- CAPLAN, G. (1980). *Principios de Psiquiatria preventiva*. Buenos Aires: Paidós.
- GARCÍA SALOMON, M. (2006). *Els paranyes de l'amor*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona - Editorial Octaedro.

Experiències/gestió

Treball interdepartamental en matèria de treball sexual a la ciutat de Barcelona.

El Pla ABITS (Abordatge Integral del Treball Sexual)

Núria Serra. Direcció del Programa de Dones. Gerència d'Educació, Cultura i Benestar. Ajuntament de Barcelona

Introducció

L'Ajuntament de Barcelona, a través de la Regidoria de Dona i Drets Civils i en virtut de l'article 41.3 de l'Ordenança de Mesures per fomentar i garantir la convivència ciutadana a l'espai públic, ha elaborat el Pla per a l'Abordatge Integral del Treball Sexual (ABITS), aprovat pel Ple Municipal l'abril del 2006. Actualment depèn de la Regidoria de Dones i Joventut i de la Gerència d'Educació, Cultura i Benestar, concretament de la Direcció del Programa de Dones. Els seus objectius principals queden reflectits també en el Pla d'Actuació Municipal i en el Pla Municipal per a les Dones.

Àmbit i línies d'actuació del Pla ABITS

El Pla ABITS s'adreça a totes les dones que exerceixen el treball sexual i, més específicament, a aquelles que fan servir la via pública per negociar l'intercanvi de serveis sexuals remunerats.

Amb aquest Pla no es pretén entrar en el debat ideològic al voltant de l'exercici de la prostitució a la nostra ciutat; en tot cas, no és l'àmbit de la política municipal el que disposa de les competències per legislar en relació amb aquesta activitat. Per tant, el que es preveu és la definició de mesures d'atenció social que garanteixin l'aproximació i l'atenció a les necessitats específiques del col·lectiu de persones que exerceixen el treball sexual, a partir de les seves demandes i en el marc de la normativa vigent.

El Pla parteix del reconeixement de les treballadores sexuals com a interlocutores i principals coneixedores dels seus interessos i, al mateix temps, pretén contemplar l'experiència de les entitats que ja fa anys que treballen amb i per a aquest col·lectiu.

El Pla ABITS preveu el desenvolupament d'accions que incideixin en l'àmbit sanitari, psicosocial, formatiu, laboral, jurídic i comunitari. Les accions que contempla el pla incorporen necessàriament un procés d'aprenentatge paral·lel a l'aplicació del Pla que en garanteixi la continuïtat a través dels elements de flexibilitat, innovació, creativitat i capacitat d'adaptació, tenint sempre en compte la participació activa i progressiva de les persones implicades.

Les línies d'actuació principals són de suport a les dones, en funció de les diferents situacions que es detecten:

- Dones que volen seguir exercint la prostitució com a treball habitual.
- Dones que l'exerceixen com a activitat refugi quan els manquen els altres ingressos o en moments puntuals.
- Dones que exerceixen la prostitució per manca d'alternatives laborals, perquè es troben en situació irregular.
- Dones que volen canviar de treball i necessiten suport en el procés de recol·locació en el mercat laboral.
- Dones víctimes de situacions d'explotació sexual, ja sigui vinculada a una situació de tràfic de persones o no.
- Persones transsexuals amb un conjunt de condicionants i de discriminacions afegits.

Per portar a terme les accions descrites en el Pla ABITS s'aprova la creació de l'Agència per a l'Abordatge Integral del Treball Sexual (que té el mateix nom que el Pla: ABITS), amb la finalitat d'afrontar el fenomen de la prostitució a la ciutat.

Sobre la base de les diverses situacions descrites, les principals línies d'actuació de l'Agència ABITS són:

- a) Atenció a les dones que volen seguir fent treball sexual.
- b) Acompanyament de les dones que volen deixar el treball sexual i entrar en el mercat laboral formal.
- c) Atenció i protecció a les dones víctimes d'explotació sexual.

Aquestes línies d'actuació es concreten en: 1) serveis municipals (Servei d'Atenció i Mediació al Carrer); 2) serveis d'entitats amb les quals l'Agència estableix un conveni (dispositiu de recol·locació laboral; servei d'acollida -pisos pont-; col·laboració institucional); 3) treball en xarxa (Taula Tècnica del Pla ABITS); 4) treball interdepartamental en l'àmbit municipal; 5) treball interinstitucional.

A continuació expliquem detalladament cadascun d'aquests punts.

1. El Servei d'Atenció i Mediació al Carrer

El mateix any d'aprovació del Pla ABITS (2006) i de l'Agència que en desplega les accions, i per tal de donar-hi compliment, es crea el Servei d'Atenció i Mediació al Carrer, conegut amb el mateix nom d'ABITS.

Els seus objectius principals són:

- Atendre integralment les persones que exerceixen el treball sexual a Barcelona i, més específicament, les dones que fan servir la via pública per negociar l'intercanvi de serveis sexuals remunerats.
- Donar informació i orientació bàsica a les dones sobre els recursos i serveis específics, i respondre a les seves demandes, que, per la diversitat de realitats existents, fa necessària una flexibilitat extrema i una gran capacitat d'adaptació a les diverses situacions.
- Facilitar l'accés a la resta de recursos específics del dispositiu municipal que calgui, en funció de les necessitats i de l'evolució de cada situació.
- Fer o vetllar per l'acompanyament de la persona usuària en cas que sigui necessari.
- Promoure i col·laborar en el desenvolupament d'estratègies i programes preventius i de sensibilització encaminats a aconseguir la millora de les condicions de les treballadores sexuals i de les seves famílies.
- Fer recerca aplicada útil per tal d'identificar prioritats i desenvolupar metodologies d'intervenció més eficients i per saber quina és la perdurabilitat dels canvis positius obtinguts.

El servei comença a funcionar l'any 2006 amb dues educadores i progressivament s'amplia fins arribar a les sis professionals de l'actualitat: tres educadores, una treballadora social –que és la coordinadora del servei–, una agent de salut i una psicòloga.

Inicialment la intervenció es porta a terme al barri del Raval i, des de 2009, s'intervé en el conjunt de Ciutat Vella i en el districte de Sant Martí, en l'àrea fronterera amb l'Eixample.

Des de la creació del servei fins al final del 2008, s'havia atès un total de 546 dones, 307 de les quals tenien encara l'expedient actiu en acabar l'any 2008.

Les professionals de l'equip tenen un paper essencial per a l'Agència com a observadores i per a la detecció de situacions emergents, en una dinàmica molt canviant. Però, sobretot, tenen un paper imprescindible al costat de les dones, en les sortides al carrer –on les treballadores sexuals les identifiquen i saben que hi poden acudir i que se les atindrà. Més de la meitat de les seves hores de treball són al carrer, en tasques d'acostament a les dones i de presentació del servei. Des del primer contacte es facilita a les treballadores sexuals la tarja del servei, amb un telèfon d'accés gratuït al qual les dones poden trucar –en una franja de 8 hores diàries, de dilluns a divendres– o, fora d'aquests horaris, deixar-hi un missatge, que sempre és escoltat i respost. El telèfon és atès per una de les educadores de l'equip.

Els principals àmbits d'actuació d'aquest servei són:

a) Sovint les actuacions passen per l'*escolta activa* al carrer, així com per intervencions educatives puntuals. Les educadores mantenen una actitud proactiva, treballen sobre els temes segons les necessitats que van detectant. A par-

tir de la demanda de la dona s'elabora un pla de treball individual, prèvia assignació de la professional referent de l'equip i de la discussió a la reunió de casos.

b) En l'àrea de la *salut*, el desenvolupa un treball sobre la prevenció, tant d'embarassos com de malalties de transmissió sexual, amb l'oferiment de material preventiu, informació, derivació als serveis d'atenció a la salut sexual i reproductiva i, sovint, l'acompanyament, i també el suport, quan la dona opta per la interrupció voluntària d'un embaràs. És igual d'important la tramitació de la targeta sanitària, per garantir a les dones l'accés als serveis de salut i perquè pot ser una primera oportunitat per iniciar un pla de treball i fer el primer contacte amb una dona fora del seu àmbit de treball habitual.

c) Sovint la preocupació de l'equip passa pels mites i les informacions falses que circulen i que moltes dones es creuen i dels recursos fora dels establerts en l'àmbit clínic. Parlem per exemple de creure que els antibiòtics poden prevenir embarassos després de relacions sense protecció, que posar dos preservatius al client és més segur o induir una interrupció d'embaràs sense seguiment mèdic, amb fàrmacs comprats lluny de les farmàcies. La intervenció de l'equip passa per desautoritzar aquestes informacions però sobretot per treballar conjuntament amb les entitats de l'àmbit de la salut i els serveis de salut.

d) Lluny dels tòpics que es troben en l'imaginari comú, les dones que atelem no acostumen a tenir problemes amb el consum de tòxics. Si bé és cert que hi ha un segment minoritari que utilitza el treball sexual per adquirir substàncies estupefaents, la majoria l'exerceixen realment com un treball, una font d'ingressos per subsistir i afrontar les càrregues familiars.

e) Pel que fa a la *situació legal i els tràmits administratius*, s'ha aconseguit un alt nivell d'empadronament, tràmit que moltes dones ni coneixien al començament. Actualment, pels volts del 60% de les dones ateses estan empadronades. També s'han fet alguns acompanyaments al Govern Civil i s'ha posat en contacte les dones amb juristes de serveis públics –com els Punts d'Informació i Atenció a les Dones (PIAD)– o d'entitats per a l'assessorament en els tràmits sobre temes d'estrangeria. Val a dir que, en la primera etapa del servei, un gran percentatge de les dones ateses era de nacionalitat romanesa. Des del gener del 2009 i pels tractats de la Unió Europea les romaneses ja no tenen problemes per residir i treballar a l'Estat. Actualment les dones més afectades per les dificultats de regularització són les subsaharianes, majoritàriament de nacionalitat nigeriana, que no disposen ni de consolat a Barcelona i, a banda de l'obligat desplaçament a Madrid, es troben amb una cursa d'obstacles si intenten iniciar els passos cap a la regularització.

f) L'*espai públic* i l'ús que se'n fa és un altre dels aspectes presents en la

tasca quotidiana de l'equip: informar dels punts de l'ordenança que els poden afectar i prevenir o fer de mediador en possibles conflictes. Des de preservar la neteja del carrer, fins a aspectes relacionals entre elles o amb el veïnat. En algunes ocasions s'ha treballat amb retalls de premsa, a partir de notícies aparegudes als mitjans de comunicació.

g) L'*habitatge* és una dificultat important per a les usuàries del servei, per la despesa que costa l'accés a l'habitatge per a la població en general i també per les dificultats derivades de situacions administratives irregulars, o bé per la manca d'una nòmina o un contracte, les situacions de pobresa i les mostres de discriminació a causa de la nacionalitat. S'han fet actuacions d'ajuda en habilitats per cercar habitatge, tramitar ajudes econòmiques, derivar-les i acompanyar-les a projectes existents adreçats a col·lectius en risc d'exclusió.

h) L'acompanyament en el procés de *recol·locació laboral* quan la voluntat de la dona és deixar el treball sexual és un dels objectius recollits al Pla i un dels temes no gens fàcils d'atendre al qual l'equip dedica molts esforços.

i) El Pla ABITS té un conveni amb la Fundació SURT (vegeu el punt c de l'apartat 2 d'aquest article), que té un dispositiu específic per a treballadores sexuals, amb beques per tal que puguin deixar el treball sexual des del primer dia. El treball de col·laboració i coresponsabilitat sobre els casos de l'equip ABITS amb la Fundació SURT per a la

difusió, la informació, la derivació, la selecció i el seguiment de les dones interessades a participar en aquest procés és part de la garantia de l'èxit i una de les sortides més valorades per les usuàries. Però per atendre totes les demandes es treballa amb els diversos serveis i recursos a disposició de la població general, des de la formació ocupacional a la formació prèvia, passant pel coneixement de l'idioma i la societat.

j) Una de les dificultats més grans és atendre les demandes de les dones immigrants en situació irregular –i que, per tant, no tenen accés ni al mercat laboral formal ni a la formació ocupacional– que volen deixar el treball sexual. Les dificultats, des dels aspectes més bàsics –com ara disposar d'un passaport (quan hi ha hagut tràfic de persones sovint no disposen d'aquest document)– fins a aconseguir un permís de treball, són moltes i sovint infructuoses.

k) La capacitat d'identificar indicadors de *violència masclista* és clau per a la detecció, el treball i l'acompanyament de les dones que pateixen aquesta situació a mans de les seves parelles.

l) Respecte a l'*atenció social* i seguint les directrius del Pla, un dels objectius és l'acostament de les dones als serveis personals. S'acostumen a fer derivacions i coordinacions amb els serveis socials de la ciutat, sobre la base d'un protocol de derivació elaborat amb aquesta finalitat. També s'han fet derivacions a poblacions de l'àrea metropolitana, quan les dones treballen a Barcelona però viuen a l'Hospitalet de

Llobregat, Sant Coloma de Gramenet, Badalona o altres poblacions.

m) Així mateix, pel que fa a altres serveis personals, es proporciona la informació i, si cal, es fan els acompanyaments, en funció de les demandes i necessitats de cada dona. Per exemple, un tema atès en diverses ocasions és l'escolarització dels fills i/o filles, sobretot en el cas de dones immigrants que els han deixat inicialment en el país d'origen i que en un moment determinat decideixen fer-los venir a Barcelona.

n) Periòdicament (un cop l'any) s'han fet *activitats d'oci* que permeten treballar altres aspectes. Exemples d'això en són la sortida a un balneari urbà o l'assistència en grup a la representació teatral *La vida por delante*, que se centra precisament en la vida de les treballadores sexuals.

o) Una tasca rellevant, que ha anat sorgint a demanda dels serveis, és la possibilitat que les professionals de l'equip *assessorin* professionals d'altres serveis municipals o d'altres administracions en les situacions que atenen. Des del Servei ABITS s'ha aprofundit en aquest plantejament, que s'ha realitzat amb serveis socials d'atenció primària, amb centres d'atenció a drogodependències i altres, facilitant així l'atenció i respectant els vincles de la usuària.

p) El Servei d'Atenció i Mediació parteix del *model de treball en xarxa*. Manté el contacte habitual amb altres serveis i entitats, i fa reunions periòdiques amb una freqüència establerta amb aquelles entitats amb qui es comparteixen casos.

q) Un dels reptes del Servei és arribar –i fer intervencions a mida– a un col·lectiu molt heterogeni. Malgrat que les usuàries siguin dones –i també persones transsexuals– i que es dediquin al treball sexual, la diversitat d'edats, nivells culturals, nacionalitats, situacions personals i afectives, càrregues familiars, grau d'autonomia o dependència de tercers... donen lloc a una gran diversitat de situacions i, per tant, de necessitats i multiplicitat d'aspectes que cal resoldre.

2. Els convenis amb les entitats

El contingut i la redacció del Pla fan palès el reconeixement a les entitats que abans de la creació d'aquest pla municipal ja treballaven amb el col·lectiu de persones que exerceixen la prostitució a la ciutat, i es compromet a intentar incorporar l'experiència i el coneixement d'aquestes entitats, amb una col·laboració que es mantingui al llarg del temps.

En aquest sentit es mantenen contactes periòdics amb diverses entitats i, a més, hi ha un punt de trobada periòdic que és la Taula Tècnica del Pla, explicada en l'apartat 3 d'aquest article.

A continuació explicarem els quatre convenis de col·laboració que té ABITS amb quatre entitats diferents:

a) Àmbit Dona, d'Àmbit Prevenció

Es tracta d'una entitat de referència i consolidada que s'adreça a les persones treballadores del sexe a Barcelona. Pretén ser un lloc d'atenció, informa-

ció, educació i derivació en temes sanitaris, així com un lloc de trobada en què s'afavoreixin les relacions i l'ajuda mútua com a eina per minimitzar l'exclusió social. Des del 2006 gestiona el Servei d'Urgències Intermèdies, finançat per aquest Pla. L'objectiu és atendre i donar resposta a demandes puntuals del col·lectiu i evitar que les situacions emergents desemboquin en un problema més greu. Una treballadora social fa l'acollida, identifica el tipus d'ajuda que cal i fa efectiva l'ajuda establint-ne les condicions amb la dona –ja que hi ha la possibilitat d'utilitzar-la com un préstec– i, posteriorment, es fa el seguiment i l'avaluació i se'n valora l'eficàcia.

b) El Lloc de la Dona

Aquesta entitat, de llarga trajectòria al Raval, porta a terme des del 1984 un treball socioeducatiu amb les dones que viuen situacions d'exclusió social, en el marc del que anomenen Programa d'Atenció al Raval: Dona-Exclusió-Prostitució i dins el qual hi ha el projecte "Dona i Prostitució: atenció social integral", que inclou el suport en la inserció laboral, i que és l'objecte del conveni entre ABITS i aquesta entitat.

Entre les activitats que desenvolupa cal destacar: l'atenció social amb itineraris personalitzats, la formació becada (amb classes d'alfabetització, de castellà, de coneixement de l'entorn laboral i de gerontologia), l'acompanyament en la inserció laboral, els ajuts econòmics

d'urgència segons la valoració de les treballadores socials.

Quant al suport en la inserció laboral, l'entitat ofereix un curs de formació ocupacional d'auxiliar d'infermeria en geriatria per a quinze dones, els objectius del qual són promoure l'adquisició de coneixements bàsics, facilitar l'adquisició d'eines personals, afavorir l'autonomia personal i facilitar les eines bàsiques per a la recerca de feina.

c) Fundació SURT

La Fundació SURT desenvolupa la seva activitat en l'àmbit de la inserció laboral, amb la missió de potenciar la presència de les dones en el teixit econòmic i laboral en condicions d'equitat, donant suport als processos d'inserció laboral de les dones sobre la base del seu projecte personal, i elaborant estudis i recerques que permetin posar en marxa mesures d'actuació (vegeu l'article sobre aquesta entitat en aquest mateix número).

El Dispositiu Integral per afavorir la Recol·locació Laboral de les Treballadores Sexuals (DIR/TS) té com a objectiu donar resposta a la demanda d'aquelles dones que, per decisió personal, volen deixar el treball sexual i iniciar una activitat laboral diferent. El ventall de recursos que ofereix el DIR/TS permet que cada una de les dones participants pugui definir i executar el seu projecte professional, desenvolupar la seva competència professional i millorar la seva ocupabilitat en relació amb el mercat de treball. El banc de recursos és molt

ampli i permet ajustar cada circuit al que vol la dona de forma individualitzada i segons les seves necessitats.

d) SICAR cat

Aquest és un dels programes que desenvolupa l'entitat Religioses Adoratrices, fundada l'any 1856. SICAR cat neix l'any 2002 com a resposta de l'entitat davant el fenomen del tràfic de dones amb la finalitat d'explotació sexual. El programa s'organitza en tres àrees: Intervenció directa, Sensibilització i denúncia, i Gestió. El conveni entre el Pla ABITS i aquesta entitat contempla l'acollida en la modalitat residencial de dones víctimes de tràfic de persones o que volen deixar el treball sexual i necessiten protecció i atenció. L'atenció residencial ofereix allotjament en un lloc segur, digne i accessible durant tot l'any i on es treballa des d'una perspectiva integral (psicosanitària, jurídica i socioeducativa).

3. El treball en xarxa: la Taula Tècnica del Pla

Per seguir una línia d'actuació coherent que permeti tenir una visió global i ajudi a unificar línies d'actuació, és bo que cadascun dels i les professionals dels diferents àmbits i amb les seves particularitats, puguem ser capaços de treballar problemàtiques, situacions i casos conjuntament i fer actuacions acordades que sens dubte faran que augmenti la qualitat del nostre treball i la rendibilitat de les nostres intervencions, lluny de caure en intervencions

parcialitzades que parteixen d'anàlisis individualitzades.

És necessari trobar espais comuns entre tots els agents que hi participem –des de diferents contextos–, espais que ens permetin consensuar criteris d'intervenció, crear canals de comunicació, així com realitzar una intervenció conjunta i globalitzada en els casos que ho requereixin.

La responsable del Pla ABITS convoca i coordina la Taula Tècnica, en què participen les diferents entitats que treballen amb la població de treballadores sexuals des de qualsevol vessant i independentment de si tenen algun conveni amb ABITS o no. També en formen part representants d'altres àmbits de l'Ajuntament, concretament de Seguretat i Prevenció, dels districtes on el Servei d'Atenció i Mediació intervé directament (actualment Ciutat Vella i Sant Martí), dels Punts d'Informació i Atenció a les Dones (PIAD), de la Oficina per a la No Discriminació, de la Regidoria de Drets Civils, així com del Consorci de Serveis Socials de Barcelona.

Les sessions de la taula són regulars i la freqüència de les trobades és bimensual.

Des dels seus inicis el 2006 fins a l'actualitat s'ha celebrat un total de disset sessions, algunes dedicades a temes monogràfics sobre els quals s'ha aprofundit, com ara el tràfic de persones amb finalitat d'explotació sexual, el coneixement de la situació de les dones a la ciutat, l'atenció a la salut sexual i reproductiva i les interrupcions vo-

luntàries d'embaràs, entre altres. En alguns casos s'han elaborat documents consensuats de criteris i circuits. Altres vegades s'ha convidat puntualment alguns professionals, de l'Ajuntament o d'altres administracions i serveis i hi ha participat la regidora de Dones.

4. El treball interdepartamental en l'àmbit municipal

Des de l'entrada en vigor del Pla ABITS s'ha treballat de manera col·laborativa entre les diverses àrees municipals. Hi ha hagut diverses formes i nivells de col·laboració, de vegades sorgides de necessitats puntuals arran d'un cas concret, altres vegades des de l'acostament i el coneixement dels serveis, o bé de forma més estructurada, amb objectius concrets.

La Direcció del Programa de Dones s'ha relacionat sobretot amb els serveis i recursos del Pla contra la Violència vers les Dones. Des de l'atenció directa, amb la derivació i coordinació de casos amb l'Equip d'Atenció a les Dones (EAD) i els PIAD –anteriorment també amb la Casa d'Acollida– fins al treball conjunt entre responsables en temes diversos. A més, la responsable del Pla ABITS participa en el Circuit Barcelona contra la Violència vers les Dones, coresponsabilitat d'aquesta mateixa Direcció i del Consorci de Salut. Darrerament estem treballant per incloure, d'acord amb la llei actual d'eradicació de la violència masclista, el tràfic de persones, l'exploració sexual o el tràfic de persones amb aquesta finalitat com a tema de treball

del Circuit. A més, des de la Taula Tècnica s'han fet aportacions al II Congrés de Dones de Barcelona celebrat el mes d'octubre del 2009.

Pel que fa a la Gerència d'Educació, Cultura i Benestar, a la qual pertany la Direcció del Programa de Dones, hem treballat també amb el Punt d'Atenció per l'Arrelament i el Reagrupament de la Direcció d'Immigració, per a la informació i derivació a les dones per als tràmits relatius a la seva situació administrativa al nostre país.

Tal i com ja hem esmentat abans, un àmbit amb el qual hi ha hagut múltiples contactes i col·laboració ha estat el dels Serveis Socials d'Atenció Primària. El Pla preveu l'acostament de les dones als serveis existents i, en aquest sentit, s'intenta derivar-les sempre que cal i és possible als serveis socials municipals. Si bé inicialment es plantejava cada cas, el creixement de Servei d'Atenció i Mediació al Carrer, i l'increment de les deteccions van portar a treballar en un protocol de derivació útil per a ambdós serveis i que s'ha anat establint a mesura que dones que viuen en diverses zones de Barcelona han presentat aquesta necessitat.

Altres àrees amb les quals s'ha treballat dins el sector d'Acció Social i Ciutadania han estat els Serveis Socials especialitzats, per exemple quan s'han detectat situacions de risc per a infants, fet que s'ha donat molt puntualment. L'Oficina per a la No Discriminació –de la Direcció de Drets Civils– no només ha estat la seu d'ABITS durant molt de temps sinó que ha participat en la

Taula Tècnica i ha assessorat l'equip en diverses situacions.

Si bé els tres eixos de treball han estat sobretot l'acció social, la seguretat i la prevenció i els districtes, però de manera rellevant el de Ciutat Vella, el treball col·laboratiu ha anat i anirà més enllà. L'Agència de Salut Pública i la Sindicatura de Greuges de la ciutat són només alguns exemples de les moltes àrees amb les quals compartim interessos, objectius, persones usuàries i/o línies d'intervenció i amb les quals, en un moment o altre, hem establert treballs conjunts.

5. El treball interinstitucional amb les altres administracions

El treball de col·laboració, puntual o estable en funció del tema, es fa extensiu més enllà de l'àmbit estrictament municipal.

N'és un bon exemple la presència de representants del Consorci de Serveis Socials de Barcelona a la Taula Tècnica, atès que el Consorci gestiona un dels recursos adreçats a dones víctimes de tràfic de persones, a banda de contactes puntuals per diversos temes o situacions concretes.

Igualment hi ha contactes regulars amb diferents departaments de la Generalitat de Catalunya, com per exemple el Departament de Salut, atès que l'atenció a la salut de les treballadores sexuals és una de les prioritats del Pla. També tenim contactes amb recursos del Departament d'Acció Social i Ciutadania, i amb el Departament de Tre-

ball, en relació amb els recursos que cal tenir en compte en el procés de recol·locació laboral de les dones que volen deixar el treball sexual. També s'estableixen contactes amb el Departament d'Interior, amb el cos dels Mossos d'Esquadra i, en especial, amb els Grups d'Atenció a la Víctima i amb la Unitat de Tràfic d'Éssers Humans, que també han estat participants de la tasca conjunta amb l'Agència.

A més, hem mantingut contactes amb la Diputació de Barcelona i amb algunes universitats, sobretot amb la Facultat de Pedagogia de la Universitat de Barcelona, que ha col·laborat en una recerca, ha participat en els grups de treball i ha intervingut en jornades.

Conclusions

L'any 2006 l'Ajuntament de Barcelona va assumir un gran repte en proposar-se afrontar el fenomen del treball sexual, un fenomen complex per la multicausalitat i les moltes situacions que contempla, i delicat, pel ferm posicionament ideològic que porta a divergències importants, tant dins els grups polítics com en les associacions i entitats, o fins i tot socialment.

La valoració, un cop passats tres anys i amb les dades analitzades de dos anys complets (2007 i 2008), és absoluta-

ment positiva. El volum de dones ateses pel Servei d'Atenció i Mediació és una dada rellevant, però encara ho és més l'anàlisi qualitativa dels processos de les dones, el fet d'haver actuat com a servei pont per tal que moltes dones poguessin accedir als serveis normalitzats i el fet d'haver fet visible una realitat des d'un punt de vista estrictament tècnic.

Els reptes de futur que cal afrontar són molts, i alguns no es poden resoldre des de l'àmbit municipal. Algun govern estatal haurà d'afrontar aquest tema i legislar en un o altre sentit, en la línia de la regulació com a treball o en la línia de l'abolició, prohibint l'activitat. En l'àmbit europeu hi ha diversos models que caldria analitzar.

Pel que fa a l'àmbit de competències del Pla, l'objectiu és continuar treballant en la consideració social de les treballadores sexuals com a ciutadanes de ple dret, garantint-los l'accés als serveis i a la informació, ampliar els recursos —en projectes compartits amb les institucions que hi tenen competències— per a la recol·locació laboral i treballar per a la sensibilització i la formació de professionals de diferents àmbits, per dotar-los d'eines per a detectar i atendre les víctimes d'explotació sexual. Tot plegat, d'acord amb les línies d'intervenció exposades fins aquí. 🔑

Bibliografia

Pla per l'Abordatge Integral del Treball Sexual (ABITS).
Consultable a: www.bcn.es/dones

Circuit Barcelona contra la Violència vers les Dones, una experiència de cooperació interinstitucional¹

Isabel Sánchez. Direcció del Programa de Dones. Gerència d'Educació, Cultura i Benestar. Ajuntament de Barcelona

Anna Ballesteros. Consorci Sanitari de Barcelona

1. Marc general i objectius

La violència masclista és una mostra feaent que les desigualtats de gènere encara existeixen, quan els maltractaments en totes les seves formes d'expressió vulneren el dret de les dones a viure sense cap tipus de violència i impedeixen que puguin desenvolupar la seva vida amb llibertat i benestar.

Anomenada violència sexista, violència de gènere, violència masclista..., en qualsevol de les seves denominacions, el terme remet a una violència específica que s'exerceix sobre les dones pel fet de ser-ho, en el marc d'unes relacions de poder desigual entre homes i dones, que obeeixen a un sistema de valors patriarcals i a unes estructures de poder que pretenen assegurar la primacia d'un dels sexes sobre l'altre, per mantenir un determinat model social.

La forma d'entendre una realitat és la que conforma la manera d'abordar-la. La violència masclista, entesa com una realitat complexa i multicausal i amb fortes arrels estructurals, no podrà ser abordada eficaçment si no és des d'una intervenció integral, que abasti les diferents formes de manifestació i les diverses vessants d'aquesta xacra social.

A l'entorn dels anys vuitanta del segle xx comencem a assistir a un desenvolupament normatiu internacional que permetrà fer palès l'abast de la violència exercida contra les dones a tot el món, reconeixent-la com una qüestió de caire públic que vulnera els drets humans i amb el compromís dels poders públics de treballar per eradicar-la.

Als anys vuitanta i noranta es comencen a implantar i desenvolupar a casa nostra accions contra la violència de gènere, gràcies a l'impuls del moviment de dones, però també al compromís i la iniciativa de les administracions locals. Es tractava de respondre a una realitat sovint invisibilitzada que començava a emergir. Aquest desplegament de recursos i serveis va ser la llavor de les xarxes que tenim actualment.

Més enllà de les bones pràctiques desenvolupades des de diferents àmbits i després d'un llarg recorregut, es reconeix que no hi ha cap resposta eficient si no se'n fa un abordatge integral i multidisciplinari, la qual cosa fa necessària la cooperació interinstitucional.

D'aquest convenciment neix l'any 2001 el Circuit Barcelona contra la Violència vers les Dones, impulsat conjuntament per l'Ajuntament de Barcelona i el Consorci Sanitari de Barcelona, mitjançant la Corporació Sanitària de Barcelona, i que esdevindrà una estratègia bàsica del pla d'actuació per fer front a la violència vers les dones a la ciutat de Barcelona.

Així, ja en el primer Pla operatiu contra la violència vers les Dones 2001-2004 (1) de l'Ajuntament de Barcelona, l'abordatge integral de la violència ocupa l'agenda política, i es posa l'accent en la necessitat de coordinació de serveis, programes i recursos per poder abordar eficaçment la violència contra les dones.

La lluita per eradicar aquesta xacra social que afecta milers de dones forma part dels programes d'actuació

municipals i és a hores d'ara una de les prioritats de les polítiques d'equitat de gènere de l'Ajuntament de Barcelona. Aquesta voluntat queda reflectida en el Pla Municipal contra la violència vers les dones, 2007-2009 (2), impulsat des de la Regidoria de Dones, que estableix els objectius, la planificació i el desenvolupament d'intervencions d'atenció especialitzada, prevenció i sensibilització, així com de coordinació interinstitucional, per fer de Barcelona una ciutat lliure de violència vers les dones. "La coordinació i la participació" són dues de les línies estratègiques del Pla Municipal, que té la voluntat d'implicar en el seu procés d'implementació tots aquells agents compromesos en l'abordatge de la violència vers les dones a la ciutat de Barcelona.

El convenciment que cap recurs de forma aïllada no podrà mai donar els mateixos resultats positius que s'obtenen a través de la coordinació i l'acció concertada va motivar que els diferents agents implicats es comprometessin a treballar per articular un circuit d'acció integrada enfront del greu problema de la violència masclista a Barcelona.

Així doncs, el Circuit Barcelona contra la Violència vers les Dones es planteja com una estratègia per avançar en els objectius següents:

---

1. Aquest article ha estat elaborat a partir del treball de la Secretaria Tècnica del Circuit, coordinada per Anna Ballesteros, del Consorci Sanitari de Barcelona, i Isabel Sánchez, de la Direcció de Programes de Dones, de l'Ajuntament de Barcelona.

- Incrementar la coordinació interprofessional com a element necessari per a la millora de l'atenció a les dones que viuen o han viscut violència masclista i llurs fills i/o filles.

- Promoure la prevenció de la violència a través d'actuacions i propostes proactives que evitin la perpetuació de les causes i manifestacions de violència.

- Evitar la victimització secundària, a través de mecanismes de coordinació entre els diferents serveis i facilitant als i les professionals una formació específica sobre la violència masclista que permeti millorar el model d'intervenció integral.

- Avançar i innovar a partir de l'anàlisi i la reflexió sobre els projectes i les pràctiques d'atenció i prevenció que s'estan desenvolupant, per a millorar els models d'intervenció i adequar els serveis als nous escenaris i plantejar línies d'intervenció futures.

Es tractava d'establir un sistema articulat de treball en xarxa, en què cada agent implicat tingués unes funcions específiques, però a la vegada interconnectades i complementàries a les funcions dels altres agents, sempre amb la finalitat d'aconseguir una major eficàcia i una millor atenció a les dones en situacions de violència de gènere.

Aquest sistema parteix d'un circuit integral en què participen agents de diversos àmbits (salut, serveis socials, justícia, policia, fiscalia...) i que permet identificar quins recursos existeixen, què cal fer en cada cas, quines competències té cadascú, quin procediment

o protocol de treball té cada servei i de quina manera col·labora en el marc d'un sistema comú. En aquest context, la participació es contempla com la implicació compromesa de tots els agents socials, cadascun dels quals actua des de les seves competències i assumeix la cooperació com a forma d'acció coordinada entre agents, per tal d'assolir unes fites comunes.

La coresponsabilitat i el treball en xarxa amb altres entitats implicades en la resolució de problemes comuns, implica activament cadascuna de les organitzacions compromeses i actua com a revulsiu i motor de canvis interns a través de la cooperació professional i l'intercanvi d'expertesa.

La major part d'institucions s'han vist involucrades en un procés de canvi intern de les mateixes organitzacions, mitjançant la creació de dispositius, la delimitació de funcions, la sistematització de les tasques en el marc de les seves competències i el desenvolupament de protocols i procediments de treball relatius a la detecció i atenció de les situacions de violència masclista. S'han anat desplegant programes i protocols d'actuació en tots els àmbits, amb la voluntat d'adaptar-se als canvis de conceptualització i normatius que marquen nous plantejaments, noves responsabilitats i competències, des dels diferents nivells de l'administració.

L'impuls de la iniciativa del Circuit Barcelona contra la Violència vers les Dones i el seu desenvolupament ha tin-

gut un impacte multiplicador, paral·lel als canvis socials i del marc jurídic.

L'aprovació de la Llei 5/2008, de 24 d'abril, del dret de les dones a eradicar la violència masclista (3), remarca les obligacions i les competències dels serveis públics en aquesta matèria, i valida les estratègies d'intervenció integral i actuació concertada.

2. Estructura organitzativa i estratègies de coordinació institucional

L'heterogeneïtat d'agents i de serveis que treballen en el mateix territori per atendre les dones víctimes de la violència masclista, la diversitat de sistemes públics que intervenen en l'abordatge del problema (salut, serveis socials, seguretat, justícia, educació, sector associatiu...) i la varietat de fonts d'informació feien difícil dimensionar l'impacte de la violència de gènere en una ciutat com Barcelona i actuar en conseqüència si no es feia des d'una actuació integral i coordinada. Es requeria compromís i voluntat de cooperació interinstitucional per avançar en l'eradicació de la violència masclista i per donar una millor atenció a les dones que l'han patit o que la pateixen per tal d'assegurar-ne la recuperació i el benestar.

L'any 2001 es va crear el Circuit Barcelona contra la Violència vers les Dones; l'any 2002 es va constituir la Comissió Tècnica de Coordinació del Circuit, i el 2003 es va publicar el llibre *Circuit Barcelona contra la Violència vers les Dones* (4), que recull, entre altres,

els mapes de recursos de la ciutat i de cada districte, així com els algorismes i protocols de cada servei. A hores d'ara, aquesta informació es troba en format web per tal de ser consultada al moment pels i les professionals i per tal facilitar el contacte i la coordinació (5).

Actualment, el Circuit Barcelona contra la Violència vers les Dones té l'estructura següent:

- Una Direcció Tècnica coliderada entre el Consorci Sanitari de Barcelona i l'Ajuntament de Barcelona.

- Un Comitè de Seguiment i Secretaria Tècnica, dirigit conjuntament pel Consorci Sanitari de Barcelona i la Direcció de Dones de l'Ajuntament de Barcelona.

- Una Comissió Tècnica de Coordinació en què participen representats de totes les institucions implicades en l'abordatge de la violència masclista a Barcelona (sistema de salut, serveis socials, justícia, mossos d'esquadra, consorci de la Seguretat Social de Barcelona, Consorci Educació Barcelona, GUB, Direcció de Dona... i referents de les taules de Districte).

- Comissions Territorials que conformen els 10 circuits d'àmbit de districte, en què participen pels volts de 25 persones en representació dels serveis corresponents al territori.

- Un equip de professionals que fan la funció de "referents territorials" (com a mínim un representant del sistema de salut i un altre dels serveis municipals per cada districte), que representen els diferents circuits i que cal

reconèixer com a agents per a la dinamització i la coordinació de la xarxa en cada territori.

- En cadascun dels territoris, hi ha una xarxa de persones professionals motivades i compromeses, amb voluntat de col·laboració per a assolir un objectiu comú. Actualment es tracta d'una xarxa de gairebé tres-centes persones, que treballen des de diferents serveis i que col·laboren per coordinar les seves actuacions, analitzar l'evolució de la realitat i la resposta dels serveis, compartir bones pràctiques i fer propostes de millora.

- Per poder tenir actualitzada tota la informació es disposa d'un sistema d'informació en format web que fa possible el coneixement i la coordinació entre els membres de la xarxa i facilita l'accés als recursos existents.

2.1. La Comissió Tècnica de Coordinació

El Circuit Barcelona contra la Violència vers les Dones té una Comissió Tècnica de Coordinació per a l'àmbit de la ciutat, que va començar a funcionar el 2002 i està constituïda per representants de diferents institucions i serveis dependents de les diverses administracions que tenen competències i actuen davant la violència vers les dones.

Actualment aquesta comissió tècnica de coordinació és una plataforma sòlida de coordinació i cooperació interinstitucional entre tots els agents del sector públic implicats en l'abordatge de la violència masclista a

la ciutat de Barcelona.

Participen en la comissió tècnica de coordinació representants de les institucions i dels departaments següents:

- Consorci Sanitari de Barcelona i representants d'hospitals, atenció primària de salut, atenció especialitzada (drogues, salut mental...), Servei d'Emergències Mèdiques...

- Ajuntament de Barcelona (Direcció de Programes de Dones, Direcció de Prevenció, Direcció de Serveis Socials, IMEB, Guàrdia Urbana de Barcelona)

- Consorci d'Educació de Barcelona
- Consorci de Serveis Socials de Barcelona

- Institut Català de les Dones

- Mossos d'Esquadra

- Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya

- Jutjats

- Fiscalia de Barcelona

- Les deu persones referents dels circuits territorials

Aquesta comissió s'ha anat consolidant amb la implicació de les persones que en formen part i assisteixen a les reunions (bimensuals) en representació de la seva institució i col·laboren des de la seva expertesa en aquesta taula multidisciplinària. L'ampliació de la mirada respecte a la violència de gènere i la implicació de les institucions que treballen a Barcelona ha fet que any rere any s'hi incrementi la participació, amb la incorporació de nous agents.

Aquesta comissió constitueix el nucli impulsor del Circuit, estructurador del conjunt de la xarxa i dinamitzador

de la participació i implicació de tots els agents i sistemes implicats.

La Comissió Tècnica de Coordinació té com a funcions principals:

- Establir les línies estratègiques i els objectius anuals.
- Proposar i coordinar grups o comissions de treball específics, necessaris per avançar en temàtiques concretes i aconseguir consensuar estratègies i metodologies d'intervenció.
- Proposar i implementar, si escau, procediments i protocols interinstitucionals.
- Proposar i promoure fòrums de debat, grups de treball, accions formatives i jornades d'intercanvi de bones pràctiques per als i les professionals del circuit.
- Avaluar i analitzar noves necessitats emergents per fer propostes de millora.

En el marc dels treballs de la Comissió Tècnica, es constitueixen les comissions de treball, que s'han consolidat com una estratègia per a la millora contínua i la innovació des de la interdisciplinarietat i la cooperació interdepartamental. Actualment constitueixen espais d'anàlisi i producció de coneixement, i són un nucli de generació de bones pràctiques a partir de la col·laboració interprofessional de persones expertes en diferents àmbits.

Fins ara han funcionat diferents comissions de treball:

- Salut mental i violència de gènere (2007).
- Elaboració de la *Guia per a l'abor-*

datge integral de la violència sexual a Barcelona (2007-2009).

- Valoració del risc de violència de parella contra la dona (2008-2009).
- Prevenció de la violència masculista (2008-2009).

2.2. Els deu circuits territorials, d'abast de districte

Des de l'any 2003, quan es van constituir les primeres taules de coordinació territorial, fins al 2005, hi va haver una aposta pel treball des de la proximitat, amb la creació de comissions de treball als districtes. Inicialment va caldre un treball intens per tal d'identificar cadascun dels agents que intervenien al territori, conèixer el funcionament de cada servei i els seus protocols d'actuació, unificar els criteris d'actuació i millorar els canals de comunicació i informació.

Des del 2007 la major part de circuits ha funcionat amb continuïtat i a partir del 2009 podem dir que són una realitat consolidada i que permeten als i les professionals que hi participen aprofundir en les tasques d'intercanvi d'informació entre serveis, el coneixement de nous projectes i recursos d'actuació, el treball grupal de coordinació interdisciplinària, la coordinació a partir de l'anàlisi de casos i, molt especialment, en formació i aprenentatge.

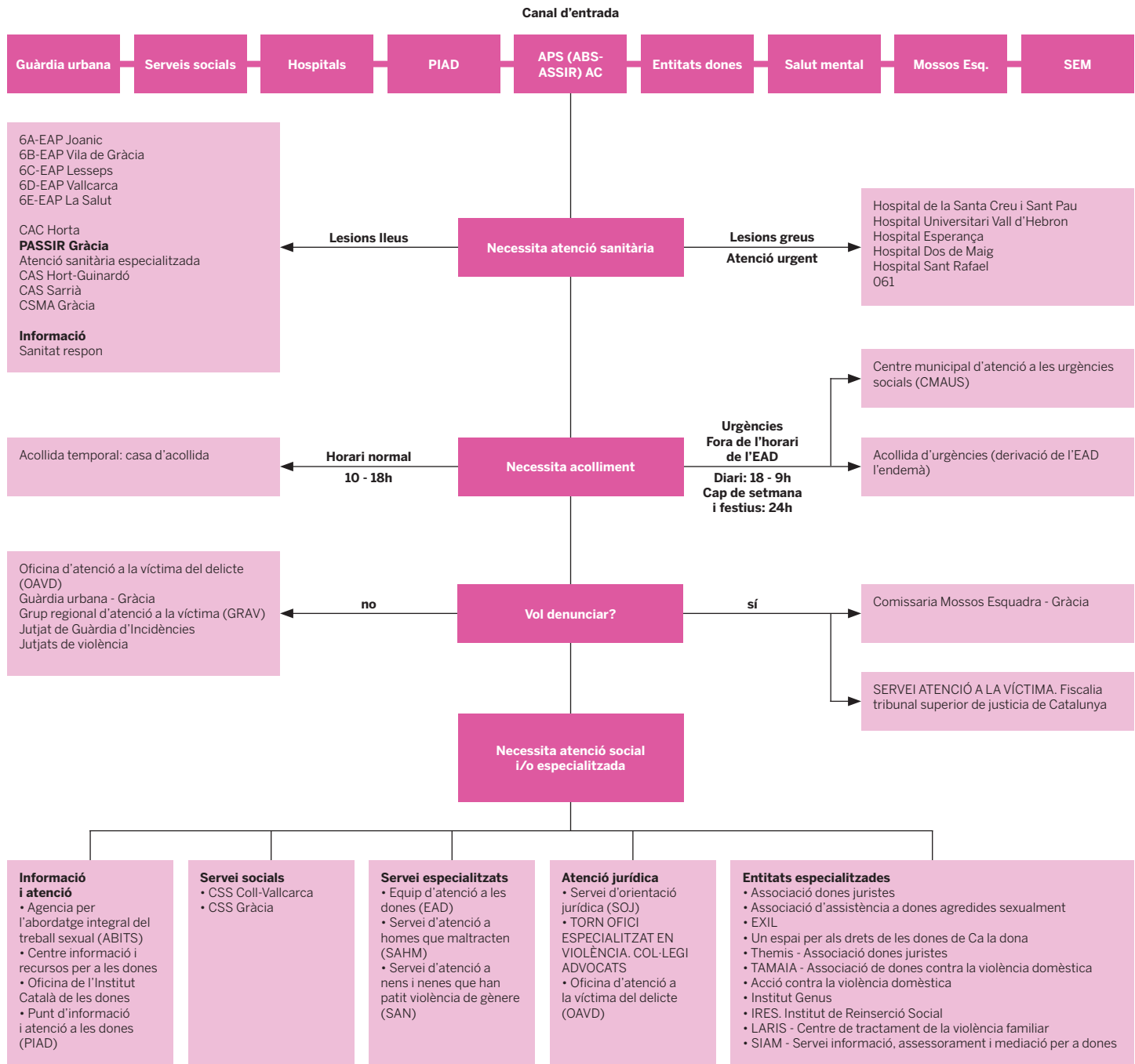
Els circuits territorials estan formats per professionals dels serveis i dels equips implicats en l'abordatge de la violència vers les dones al districte, que actuen des de cadascun dels sistemes (salut, serveis socials, cossos de segure-

tat, programa de dones, educació...) en la prevenció i l'atenció de la violència masculista. A cada circuit territorial es convoquen pels volts de vint o vint-i-cinc persones, que participen com a professionals de referència dels centres o serveis respectius (centres d'atenció primària de salut, centres de serveis socials, hospitals de referència, altres centres de salut especialitzats –drogodependències, salut mental...–, Mossos d'Esquadra, GUB, Punts d'Informació i Atenció a les Dones (PIAD), així com altres serveis educatius i socials d'acord amb les característiques de cada districte).

Comparteixen objectius comuns:

- el coneixement i la interrelació entre els diferents agents que intervenen en el mateix districte,
- la identificació i el coneixement dels recursos i les iniciatives de què es disposa a cada territori,
- l'elaboració de mapes i catàlegs de recursos de cada zona, així com dels protocols i circuits de derivació i coordinació (que es concretaran en algorismes i fluxogrames),
- l'establiment de canals de coordinació i d'informació entre serveis que facin més eficient i millorin la qualitat de l'abordatge de la violència vers les dones,
- el desenvolupament d'estratègies proactives que permetin prevenir i detectar la violència vers les dones,
- el seguiment i l'anàlisi de la realitat de la violència vers les dones al territori, que faci possible la identificació de prioritats i línies d'actuació,

Circuit Gràcia contra la violència vers les dones

• les bones pràctiques compartides, que fan de la formació i l'aprenentatge a partir de l'experiència una eina de millora.

Malgrat el pas dels anys, i sobreviuint a canvis socials i institucionals, a hores d'ara la continuïtat i el funcionament ordinari dels circuits territorials amb reunions periòdiques és una

realitat de la qual formen part i en la qual col·laboren pels volts de tres-centes persones, professionals dels equips i serveis del territori. Més enllà de ser l'espai d'intercanvi d'informació i coordinació de les actuacions dels serveis implicats, els circuits territorials s'han consolidat com a espais de cooperació, però molt especialment de formació i

aprenentatge mitjançant l'expertesa que aporta cadascun dels components.

3. Compartir l'expertesa: col·laboració interdisciplinària i treball en xarxa

En l'avenç de les intervencions socials des de les polítiques públiques, ha estat cabdal el reconeixement del paper de

les institucions i els agents socials a l'hora d'actuar coordinadament i de manera eficaç davant dels problemes socials. L'actuació davant la violència de gènere no n'és una excepció, sinó que és un bon exemple de la importància de la cooperació de tots els agents que intervenen en un territori des de la proximitat i en contacte constant amb la ciutadania, sigui des de l'àmbit de la promoció i l'atenció de la salut, des de l'acció social i els serveis socials, des de l'educació i els serveis pedagògics, des dels serveis especialitzats adreçats a les dones o des dels serveis de seguretat urbana.

Un seguit de constatacions justifica aquesta estratègia d'actuació de cooperació i treball en xarxa entre professionals:

- Les dones que arriben als serveis són la punta de l'iceberg d'un problema la magnitud del qual és desconeguda i sovint invisibilitzada. Cal unir esforços de cara a la detecció i la prevenció.

- Sovint només estem treballant amb algunes de les vessants del problema; cal poder conèixer i abordar la realitat de la violència masclista en tota la seva multidimensionalitat (maltractament físic, psicològic, sexual, econòmic, social), per la qual cosa és important l'intercanvi d'informació i l'anàlisi conjunta de la realitat des d'una perspectiva interdisciplinària.

- El conjunt de serveis i entitats que hi intervenen han d'estar atents i amatents a qualsevol cas de risc o sos-

pita de maltractament i procedir a la detecció precoç dels casos de violència masclista allà on les dones acudeixen de forma habitual i en els serveis de proximitat, que són la porta d'entrada a la xarxa (centres de salut, centres de serveis socials, comissaries, centres educatius...).

- El cicle de la violència masclista és complex, per la qual cosa moltes dones tenen dificultats per sortir-ne; és normal que no segueixin un procés lineal a l'hora de demanar ajut i contactar amb els serveis del circuit d'atenció. Cal preveure la possibilitat que les dones entrin i surtin dels serveis del circuit de forma intermitent, que s'adrecin a diversos serveis simultàniament, que hi hagi diversos episodis o que es presentin recaigudes en el procés de recuperació. Cal garantir que la dona sigui ben atesa, sigui quin sigui el recorregut assistencial que faci i independentment de la porta d'accés al circuit per la qual arribi la seva demanda. L'objectiu prioritari és que sàpiga que existeix una xarxa de suport, i crear vincles de proximitat i confiança. La coordinació de casos entre serveis i professionals serà una eina fonamental per evitar la victimització secundària.

- L'abordatge integral requereix una intervenció que abasti el conjunt de subjectes que pateixen les conseqüències de la violència de gènere: les dones però també llurs fills i/o filles, com a víctimes. Es planteja l'actuació en l'entorn familiar, amb altres persones que hagin pogut ser víctimes de mal-

tractament, incloent-hi la necessària intervenció amb els homes implicats en situacions de violència masclista. Per això és necessària l'acció especialitzada de diversos equips coordinats degudament.

- Totes les dones afectades per situacions de violència han de tenir les mateixes oportunitats d'accés als recursos existents. La proximitat dels serveis en el territori és un instrument per garantir aquesta accessibilitat.

- El procés de detecció, atenció i recuperació de les situacions de violència masclista suposa un procés llarg i complex, en què intervenen molts factors, la qual cosa requereix un abordatge integral i multidisciplinari, en què hi intervindran diferents serveis durant un llarg temps.

Per tant, la implicació i la participació dels i les professionals de tots els serveis que intervenen en la detecció, prevenció i atenció a la violència masclista és primordial per al funcionament del Circuit Barcelona. Per això cal remarcar que aquest projecte no seria possible sense l'acord institucional, l'esforç de les persones –els i les professionals de les diferents institucions i sistemes públics– que hi col·laboren des de la seva expertesa, i el compromís per la millora de l'abordatge de la violència vers les dones. El treball en xarxa, mitjançant el contacte, el coneixement mutu, el traspàs d'informació i la coordinació entre professionals des d'una visió multidisciplinària, és la base del funcionament del Circuit.

3.1. La col·laboració professional multidisciplinària, base del treball en xarxa

El Circuit Barcelona contra la Violència vers les Dones constitueix una plataforma sòlida de col·laboració entre professionals, cadascun dels quals –des de la seva expertesa i especialització (medicina, psicologia, treball social, educació, seguretat ciutadana, dret...)– està al servei de persones que es troben involucrades en situacions de violència de gènere, i que es coordinen per fer més eficient l'atenció a les dones que la pateixen i per avançar en l'eradicació de la violència masclista a la ciutat de Barcelona.

La finalitat del Circuit és millorar la qualitat de l'actuació de prevenció, detecció i atenció a les dones que viuen o han viscut situacions de violència masclista i desenvolupar intervencions proactives per prevenir-la, la qual cosa no seria possible sense els equips professionals que estan al capdavant dels serveis, amb la porta oberta a la ciutadania i en contacte habitual amb les dones ateses.

A través de la constitució de comissions, la realització de reunions tècniques i d'una estructura de treball en xarxa es tracta d'establir criteris unificats, definir els canals de derivació, facilitar el flux d'informació i millorar la tasca de coordinació. En definitiva es tracta que, des d'una perspectiva multidisciplinària i de treball interinstitucional, els equips professionals puguin identificar disfuncions, punts febles i/o

noves necessitats emergents, per poder-los afrontar conjuntament, alhora que comparteixen fortaleces, iniciatives de millora i bones pràctiques. L'abordatge integral des d'una perspectiva multidisciplinària enriqueix l'anàlisi de la realitat, afavoreix la retroalimentació entre disciplines, i fa possibles els processos de millora contínua i d'innovació.

Els grups de professionals que constitueixen el nucli dels circuits territorials treballen en relacions cara a cara, en què cadascuna de les persones –des de la seva especialització– aporta coneixements i visions que es completen mútuament, així negocien i construeixen conjuntament metodologies i accions, faciliten connexions i funcionen com a agents de transformació de llurs organitzacions. Les i els professionals implicats accepten cooperar d'una forma compromesa, autocrítica i solidària –tasca no gens fàcil– a partir d'un sistema de relacions horitzontals en què es treballa amb el reconeixement i respecte del paper de l'altre i en què s'assumeix l'acció coordinada i la complementarietat com a eina de millora. En aquest context apareixen conflictes i disfuncions, però es converteixen en reptes que es poden assumir i superar des de la fortaleza del treball en xarxa.

“El treball en xarxa no és un objectiu en si mateix. Forma part de la metodologia de l'acció que permet crear, mantenir i ampliar alternatives. Té l'habilitat de fer-se, desfer-se i reconstruir-se. Cal cuidar-lo per mantenir-lo viu.” (6)

3.2. El paper de les persones de referència com a agents de canvi

Assegurar el funcionament ordinari dels circuits territorials és un requisit bàsic per garantir l'abordatge eficient de la violència masclista i atendre amb qualitat les situacions de vulnerabilitat i maltractament de les dones, perquè hi intervenen molts serveis públics. Aquesta estratègia es basa en la delimitació de dues figures clau: la de les persones *referents territorials* i la de les persones *referents de centre*, la tasca de les quals és imprescindible per assegurar la solidesa dels circuits i el treball en xarxa.

Molt sovint el treball relacional, de coordinació i gestió de casos de forma compartida, és invisibilitzat dins la tasca ordinària que realitzen els i les professionals dels serveis públics de proximitat a l'hora d'atendre la població. Calia sistematitzar i operativitzar aquesta tasca a partir de la definició dels espais de coordinació i la identificació d'aquelles persones que assumiran la tasca de dinamització.

Per això al llarg dels anys s'ha anat consolidant la figura de la persona *referent*, que malgrat la gran mobilitat professional i l'impacte de les dinàmiques institucionals, constitueix un element bàsic per al treball en xarxa. D'una banda les persones referents territorials, perquè sense aquesta figura seria difícil mantenir la dinàmica de treball actual en cadascun dels districtes; de l'altra les persones referents de centre, imprescindibles com a representants de

llurs equips, responsables de fer fluir la informació i de mantenir el vincle entre el Circuit Barcelona i la resta de professionals dels centres i serveis del mateix territori.

Al llarg del 2008 i el 2009 s'ha avançat en la delimitació de les funcions (7) d'aquestes dues figures, importants per al funcionament de la xarxa.

3.2.1. Referents de circuit territorials

A cada circuit territorial hi ha com a mínim dues persones referents –una del sistema de salut i una dels serveis municipals–, que són les encarregades de la coordinació i dinamització del circuit territorial. Destaquen entre llurs funcions i tasques: tenir la visió general del conjunt de serveis i persones implicades en el Circuit de Districte, actualitzar la llista de contactes fent-ne el seguiment telefònic o per correu electrònic, revisar i assegurar el manteniment de la pàgina web del Circuit, planificar i garantir la convocatòria de les reunions al llarg de l'any (cada dos mesos), organitzar les sessions de trobada i fer-se responsables del flux d'informació entre els membres i equips participants.

Els i les professionals que fan la funció de referents del circuit territorial són els nexes de la xarxa territorial amb la Comissió de Coordinació Tècnica, i tenen un paper fonamental d'interlocució, d'informació, difusió i dinamització del circuit territorial corresponent.

3.2.2. Referents de centre o servei

Les persones que participen de forma habitual a la Taula del Circuit Territorial representen cadascun dels serveis i de les institucions implicades en l'atenció i la prevenció de la violència vers les dones en el districte. Més enllà de l'assistència a les reunions periòdiques i la participació activa com a representants de llurs equips, col·laboren en el treball grupal fent aportacions des de la seva expertesa i facilitant l'intercanvi d'informació. Però potser la seva tasca principal és la comunicació interprofessional; fan de portaveus de llurs equips, traslladen la informació de les sessions als i les professionals dels serveis que representen i mantenen informats els equips professionals sobre els temes tractats i les informacions d'interès (protocols, documents, activitats formatives, propostes de treball, etc.).

El capital humà i la suma d'esforços institucionals i personals és el principal actiu del circuit:

- La capacitat de compartir coneixements i transferir bones pràctiques esdevé la seva fortalesa principal; per tant cal treballar des de la coresponsabilitat i la cooperació (entre agents, institucions i diferents circuits territorials). Això permet que el traspass d'informació i la socialització de les bones pràctiques esdevingui una oportunitat de millora per al conjunt del circuit.

- La cooperació i la coparticipació ens enriqueixen, i contribueixen a donar una resposta més eficient a una problemàtica que ens preocupa, que

implica tota la societat i que requereix el compromís de la societat en conjunt.

3.3. La formació com a incentiu per al desenvolupament i la innovació

Per un bon funcionament del Circuit és fonamental compartir experiències, crear espais per a l'intercanvi de bones pràctiques i planificar accions formatives. La formació –adreçada al conjunt de professionals que col·laboren en el Circuit– i l'establiment d'espais per a l'anàlisi i el debat conjunt han estat fonamentals per a l'avenç del treball en xarxa.

La formació com a recurs de millora contínua per a l'abordatge de la violència masclista es basa en diverses idees:

- La multidimensionalitat del problema a abordar, que requereix una formació interdisciplinària.
- L'especificat de la violència i del procés traumàtic que viuen les dones que han estat víctimes de maltractaments i d'agressions masclistes, que requereix coneixements específics sobre les diferents formes de violència masclista i el seu tractament.
- Els avenços normatius, que plantegen canvis en els procediments i en les funcions dels agents i que obliguen a actualitzar els coneixements de forma contínua.
- La diversitat de circumstàncies, situacions (desarrelament, immigració...) i problemàtiques associades (trastorn mental, discapacitat, drogodependència...), que requereix la necessària especialització en certs àmbits d'inter-

venció i l'adquisició de coneixements específics.

- El desenvolupament i la innovació que ha realitzat cadascuna de les institucions i que ha donat lloc a nous projectes en l'àmbit de la prevenció, l'atenció o la recuperació de les situacions de violència; alhora ha comportat el desplegament de bones pràctiques en els diferents sistemes (salut, educació, serveis socials, seguretat), la socialització de les quals és un actiu que beneficia el conjunt en motivar la generació de noves iniciatives i fer possible la retroalimentació.

Els espais i les accions formatives es desenvolupen en el si dels circuits territorials, la qual cosa permet l'actualització d'informacions (marc normatiu, procediments, protocols...) i l'ampliació dels coneixements en els diversos àmbits (l'atenció psicològica, la intervenció amb dones immigrades, la perspectiva de treball amb homes i les noves masculinitats, l'actuació davant els abusos sexuals viscuts en la infància, el treball de prevenció amb joves, la incorporació de la perspectiva de la resiliència com a estratègia d'intervenció...). El circuit és una eina per a l'intercanvi d'experiències i metodologies, s'hi posa en comú la tasca dels diferents serveis de la xarxa i d'altres serveis oferts per entitats especialitzades.

Sens dubte, una de les iniciatives fonamentals per a l'impuls i la consolidació del Circuit és la celebració de jornades anuals, que fan possible la trobada de professionals de tots els serveis (amb

una capacitat de convocatòria d'entre 250 i 300 persones) i el debat conjunt sobre noves necessitats emergents, iniciatives per a la innovació i anàlisi de nous reptes.

Al llarg dels anys s'han anat plantejant noves fites, s'ha col·laborat en el reconeixement de les experiències institucionals de detecció, prevenció i tractament de la violència vers les dones, s'ha avançat en l'ampliació de la mirada sobre la realitat per adaptar les accions als canvis normatius i a les noves realitats. Aquestes sessions han consolidat un estil de treball basat en el diàleg, la comunicació interinstitucional, la col·laboració interprofessional i el treball concertat sostingut al llarg dels anys.

Així, des de l'any 2001 fins ara, s'han celebrat set jornades de treball, que són un exemple clar de la solidesa del projecte. La VII Sessió de Treball: "Per un abordatge integral: cooperació i treball multidisciplinari", va tenir lloc el juny del 2009 (la documentació d'aquestes jornades es pot trobar a: www.csbcn.net/botts).

4. Conclusions

Per a eradicar la violència masclista es considera imprescindible la coordinació interinstitucional amb els diferents organismes i estaments de l'Administració pública, per poder donar una resposta ferma i de qualitat a aquest greu problema social que atempta contra els drets i les llibertats de les dones, afecta la seva salut i la seva integritat física i psicològica.

La dimensió multicausal de la violència masclista, les característiques pròpies del cicle de la violència de gènere i llurs conseqüències personals i familiars, exigeixen un abordatge integral només factible des d'un treball coordinat entre els diferents agents i àmbits d'actuació implicats. Només des de la cooperació interinstitucional i la coordinació interprofessional es pot garantir, en una ciutat com Barcelona, el desplegament d'una xarxa integral de prevenció, atenció i recuperació davant la violència masclista.

El Circuit Barcelona contra la violència vers les dones és una estratègia bàsica que neix l'any 2001 i que ja ha fet un llarg recorregut. Aquesta experiència de cooperació interinstitucional i treball en xarxa, necessària per assolir un abordatge integral, està plenament consolidada, però sempre cal preparar-se per als nous reptes:

- Continuar construint un marc de referència compartit, a partir de l'anàlisi conjunta de la realitat, la formació contínua, l'elaboració d'elements conceptuals i metodològics i la gestió del coneixement.

- Aprofitar el marc de la nova llei catalana per ampliar la mirada sobre la violència masclista i incorporar-hi noves línies de treball.

- Avançar en l'abordatge de la violència masclista, incorporant-hi de forma proactiva la vessant preventiva.

- Consolidar l'estructura organitzativa per tal que es pugui anar adaptant als canvis organitzatius, potenciant la

Comissió Tècnica com a nucli dinamitzador, les comissions de treball com a grups de millora, i reforçar la figura dels referents en la xarxa de districtes.

- Avançar conjuntament estrenyent la cooperació amb altres òrgans de l'àmbit judicial, els Jutjats de Violència de Gènere i la Fiscalia.

- Aprofitar les tecnologies de la informació per tal de millorar la comunicació i el treball en xarxa, a través de la nova versió de la pàgina web del Circuit: Circuit BCN 2.0.

Referències bibliogràfiques

(1) AJUNTAMENT DE BARCELONA. DIRECCIÓ DE SERVEIS DE PLANIFICACIÓ I RECERCA (2002). *Pla operatiu contra la violència vers les Dones 2001-2004*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Sector de Serveis Personals.

(2) AJUNTAMENT DE BARCELONA (2007). Pla PMVD, Pla municipal contra la violència vers les dones, 2007-2009. Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Regidoria de Dones i Joventut.

(3) Llei 5/2008, de 24 d'abril, del dret de les dones a eradicar la violència masclista. Generalitat de Catalunya.

(4) CONSORCI SANITARI DE BARCELONA - AJUNTAMENT DE BARCELONA (2003). *Circuit Barcelona contra la Violència vers les Dones*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Sector de Serveis Personals - Consorci Sanitari de

Barcelona, Corporació Sanitària de Barcelona.

(5) Web del Circuit Barcelona contra la violència vers les dones: www.csbcn.net/cvdbcn

(6) Mercè Gil (2009). "Els Circuits Territorials de Barcelona: el paper de les persones de referència", ponència presentada a la VII Sessió de Treball del Circuit Barcelona contra la Violència vers les Dones: "Per un abordatge integral: cooperació i treball multidisciplinari", celebrada els dies 16 i 17 de juny de 2009 a l'Hospital de la Vall d'Hebron de Barcelona.

(7) Circuit contra la Violència vers les Dones d'Horta-Guinardó, documents del "Treball de consens grupal: identificació de dificultats i accions de millora" realitzat durant el curs 2008-2009.

Surt.tv, una experiència innovadora per a la promoció de la igualtat d'oportunitats en l'àmbit de la creació audiovisual per a Internet

Fundació SURT

L'article següent exposa una experiència innovadora d'un projecte de formació per a la creació i experimentació de continguts audiovisuals en plataformes digitals, organitzat per SURT. Fundació de Dones de Barcelona.¹ Un dels objectius del projecte és combatre la segregació horitzontal i vertical² de gènere, així com també promoure la inserció laboral de les dones en el sector audiovisual i de les tecnologies de la informació i la comunicació (TIC).

La Fundació SURT promou l'equitat de gènere en el món laboral

La Fundació SURT desenvolupa la seva activitat en l'àmbit de la inserció laboral, amb la missió de potenciar la presència de les dones en el teixit econòmic i laboral en condicions d'equitat i donar suport als processos d'inserció laboral de les dones.

La Fundació treballa amb dones i empreses incorporant de forma transversal i integral la perspectiva de gènere, que significa valorar les experiències i els aprenentatges específics de les dones; qüestionar els rols/models de gènere socialment imposats i valorar l'activitat de les dones en l'àmbit personal de la cura com un treball socialment necessari. I en conseqüència, valora els seus aprenentatges com a significatius i transferibles al context laboral.

El gènere condiona la relació de les dones amb el món del treball. Aquesta realitat és la que orienta la mirada en l'anàlisi de l'ocupabilitat, fent que, en analitzar els factors estruc-

turals que estan incidint en la relació de la dona amb el món del treball s'integrin aquells elements que són significatius des d'una perspectiva de gènere. Per exemple els factors de discriminació en el mercat de treball.

Estretament vinculada a aquesta perspectiva de gènere, SURT també orienta la seva pràctica des de l'enfocament de competències. Les metodologies adreçades al desenvolupament de les competències faciliten alhora donar valor als aprenentatges realitzats per les dones en àmbits no formals, que tenen relació bàsicament amb les responsabilitats de cura de les persones i amb l'organització d'aquest espai. D'aquesta manera es fa visible el valor social del treball de les dones en l'àmbit reproductiu, invertint la dinàmica de desvalorització sistemàtica present encara en l'imaginari i la pràctica socialment dominants. Mitjançant la metodologia de competències aquests aprenentatges es poden fer visibles i, sobretot, adquireixen valor com a capacitats —competències— significatives en l'àmbit laboral.

Aquesta orientació és la que fomenta les diferents activitats i els diferents projectes que hem anat posant en funcionament al llarg d'aquests anys. A la vegada, la mateixa experiència de treball ens ha aportat importants elements de reflexió que hem anat incorporant en els continguts de les diferents accions i dels diferents programes buscant noves maneres, nous models, que ens han permès apropar-nos més eficaçment als objectius que ens plantegem.

SURT compta amb una Borsa d'Empreses Col·laboradores que s'ha anat constituint des dels inicis de la seva activitat, el 1997, i que en l'actualitat està formada per una vuitantena d'empreses col·laboradores i gairebé dues-centes empreses en la borsa de treball.

Un projecte innovador per reduir la segregació de gènere en el sector audiovisual

L'audiovisual és un sector emergent amb una gran capacitat de creixement, expansió i impacte en els valors de la nostra societat. Segons dades publicades, l'any 2001, les persones ocupades en serveis en aquest sector a Catalunya representaven gairebé un terç del total de l'ocupació (27,1%), xifra molt superior a la proporció de persones ocupades en activitats industrials, que era només del 18% (Pla Estratègic Metropolità de Barcelona, 2008).

Amb tot, les dones són un col·lectiu poc representat en el conjunt de l'ocupació generada per aquest sector. Existeix una forta segregació horitzontal en determinades ocupacions, sobretot les de contingut marcadament tecnològic on les dones només representen el 20% de l'ocupació (INE, 2008). Paradoxalment a les universitats es registra una

1. Podeu sintonitzar amb el projecte a www.surt.tv.

2. La segregació horitzontal remet a la concentració d'homes i dones en alguns sectors d'activitat, per exemple les dones en el sector domèstic i els homes a la construcció, i la segregació vertical remet a una desigualtat d'accés dels homes i les dones als llocs de responsabilitat i direcció.

forta presència femenina a les carreres vinculades al sector audiovisual: el 2008, a la Universitat de Barcelona, el 70% de l'alumnat de comunicació audiovisual són dones. En canvi, a les carreres tecnològiques les dones només representen el 25% de l'alumnat. Així, la part més tecnològica del sector i més lligada als nous reptes de digitalització és predominantment masculina. Moltes dones s'estan formant en l'àmbit de la comunicació audiovisual però això no es tradueix en el mercat laboral.

Es tracta d'ocupacions que tenen un caràcter marcadament tecnològic i que, de fet, estan vinculades a la creixent digitalització de la creació, producció i difusió de continguts; així com a l'expansió quantitativa de les eines de registre multimèdia i de les aplicacions col·laboratives i socials de l'anomenada web 2.0 / web 3.0. Tot plegat està provocant un conjunt de canvis significatius en l'àmbit de la producció audiovisual però també té un impacte en la generació de creixement econòmic, noves ocupacions i formes de relació laboral.

Aquestes dades ens mostren la necessitat d'intervenció en el sector audiovisual, per tal de promoure la reducció dels desequilibris assenyalats i afavorir la igualtat d'oportunitats entre dones i homes en aquest àmbit. Alhora, és també cada vegada més evident la necessitat de les empreses de contribuir a aquests canvis, fent efectiva la seva responsabilitat social i afavorint l'adaptació de les seves polítiques a aquest nou repte empresarial.

Per aquest motiu, des de la Fundació SURT hem impulsat un projecte durant l'any 2009 per donar resposta a les necessitats d'ocupació de les dones de Catalunya en el sector audiovisual, dones que, tot i la seva formació elevada, tenen dificultats per accedir a un lloc de treball adequat a les seves expectatives. El projecte s'ha dut a terme en el marc dels Programes Innovadors – Promoció de la Igualtat d'Oportunitats del Departament de Treball de la Generalitat de Catalunya, que formula com a prioritats transversals del projecte:

- La igualtat d'oportunitats entre dones i homes: combatre la segregació horitzontal i vertical.
- El foment de les noves tecnologies de la informació i la comunicació.
- La no-discriminació i la lluita contra l'exclusió social.
- La difusió i transferència d'acions innovadores.

Així, el projecte promou combatre la segregació horitzontal i sensibilitzar en relació amb la igualtat mitjançant una proposta innovadora i experimental de capacitació i inserció dirigida a dones i en estreta col·laboració amb el sector.

Els objectius del projecte incideixen en la formació professionalitzadora i en la creació de continguts audiovisuals amb perspectiva de gènere

D'aquesta manera els objectius generals que hem perseguit al llarg del projecte han estat:

1. Afavorir la presència de les dones en el sector audiovisual, en ocupacions de qualitat i en igualtat de condicions amb els homes.

2. Sensibilitzar el sector audiovisual en matèria de gènere i igualtat d'oportunitats entre homes i dones.

3. Generar i difondre continguts d'equitat de gènere a través de les noves tecnologies, específicament amb la creació d'un canal de televisió per Internet.

I els objectius específics:

- Promoure la incorporació i/o la millora professional de 30 dones aturades o actives en ocupacions del sector audiovisual de l'àmbit de la televisió per Internet en què estan subrepresentades.

- Oferir una formació professionalitzadora (competències tècniques, transversals i de gènere, i pràctiques professionals) integral i de qualitat, adaptada tant a les necessitats de les empreses i entitats del sector com a la realitat de les dones beneficiàries.

- Incidir en la creació de continguts audiovisuals per a la promoció de la igualtat de gènere i modificar les percepcions, la cultura i els valors del sector en relació amb les qüestions de gènere i equitat entre homes i dones.

Un projecte innovador tant per al sector audiovisual com per al sector social

El caràcter innovador del projecte ve donat per:

- El sector escollit per a intervenir. Així com les iniciatives orientades a l'eliminació de la segregació han estat nombroses en sectors tradicionalment masculinitzats com, per exemple, la indústria metal·lúrgica, el sector audiovisual és un sector escassament intervingut en termes d'ocupació i igualtat.

- L'oferta de formació professionalitzadora i d'inserció laboral en l'especialització de creació i producció de continguts audiovisuals en plataformes digitals com, per exemple, Internet. El projecte aporta respostes a una demanda del mercat de treball en la qual no existeix formació de caràcter ocupacional específica ni adreçada a dones.

- La introducció de l'enfocament de competències tècniques, transversals i de gènere a la intervenció en el procés de formació i inserció amb les dones.

- La formació tècnica centrada en les eines de registre multimèdia i aplicacions tecnològiques, col·laboratives i socials més innovadores de l'anomenada web 2.0 i web 3.0.

- La creació i posada en marxa d'un canal de televisió per Internet propi que han desenvolupat les dones participants com a projecte part del procés de formació. El canal, a la vegada, donarà continuïtat al projecte ja que es posarà a disposició d'empreses, entitats, institucions i de dones treballadores i/o vinculades al sector audiovisual, per tal de fer visibles les seves creacions, difondre iniciatives en l'àmbit de l'equitat

de gènere, continguts de sensibilització i informació sobre igualtat entre dones i homes, etc.

- La participació, la col·laboració i el treball en xarxa amb les entitats i professionals referents del sector audiovisual, que promouen innovació tant en el qüestionament sobre els mitjans, com en l'ús i el desenvolupament de noves eines i aplicacions tecnològiques, així com en l'exploració de noves formes de representació i creació de continguts i formats.

Accions del projecte i resultats

En el marc del projecte s'han desenvolupat diferents accions formatives i d'acompanyament tutorial, interconnectades entre elles, per tal d'afavorir la professionalització de les dones en la creació de continguts audiovisuals per a plataformes digitals d'acord amb les necessitats del sector i d'acord amb el projecte personal i professional definit per cada una de les participants.

Així doncs, les actuacions realitzades en el marc del projecte han estat:

A. Formació tecnicoprofessional d'especialització en la creació de continguts audiovisuals per a plataformes digitals.

B. Creació d'un canal de televisió per Internet.

C. Acompanyament personalitzat a cada dona i intermediació amb les empreses i entitats del sector audiovisual.

D. Pràctiques professionals de 60 hores en entitats i empreses del sector.

A. Formació tecnicoprofessional d'especialització en la creació de continguts audiovisuals per a plataformes digitals

L'aposta del projecte ha estat realitzar un disseny de la formació tècnica i professional centrada en un perfil competencial molt emergent del qual encara no hi ha una certificació competencial reconeguda oficialment, però sí una demanda creixent per part de les entitats i empreses punteres del sector audiovisual, que estan reformulant els seus preceptes sobre la base del desenvolupament de les tecnologies digitals i les possibilitats de comunicació de la xarxa de les xarxes, Internet. El sector audiovisual s'amplia, ja que la creació de continguts audiovisuals ja no recau només en les productores i els mitjans de comunicació tradicionals, sinó que amb la Internet 2.0 i l'abaratiment del maquinari, la possibilitat de comunicar i produir continguts amb el vídeo és cada vegada més a l'abast d'una gran majoria.

Hem volgut donar resposta a un perfil emergent vinculat a la digitalització de la producció de continguts audiovisuals per a plataformes digitals de la web 2.0 i 3.0, la web semàntica i relacional, que promou noves maneres de comunicar i de produir continguts, basada en la interactivitat, la participació i les xarxes socials.

El disseny formatiu i la seva implementació s'ha realitzat amb la col·laboració d'expertes, artistes, professionals i entitats de referència del sector

audiovisual, que promouen innovació tant en el qüestionament sobre els mitjans, com en l'ús i el desenvolupament de noves eines i aplicacions tecnològiques, com en l'exploració de noves formes de representació i creació de continguts i formats. Així doncs hi han participat, entre altres i per citar només algunes entitats i persones, Citilab de Cornellà (<http://citilab.eu/>); el Centre Experimental de Convergència entre la Nova Generació d'Internet i la Nova Generació de Projectes de la Societat del Coneixement; el Centre de Produccions d'Arts Audiovisuals Hangar.org; la cooperativa de mitjans audiovisuals Drac Màgic (www.dracmagic.com), que organitza la Mostra de Cinema Internacional de Dones; Neokinok i Horitzo.Tv, pioneres en televisió experimental per Internet; Marisol Soto, coordinadora del programa Gran Angular de TVE; Laurence Rassel, pionera del ciberfeminisme (www.constantvzw.org) i directora de la Fundació Tàpies, o Virginia Villaplana, artista audiovisual i comissària de Working Documents (www.workingimages.org).

L'estreta col·laboració i participació amb les diferents entitats i persones referents del sector audiovisual i d'Internet ha estat fonamental per dissenyar i implementar una formació que respon a un perfil professional emergent del sector i, per tant, poc definit encara. Una de les tasques fonamentals ha estat la definició del perfil competencial, que es concreta en:

“tècnica de disseny i creació de continguts audiovisuals per a plataformes comunicatives web 2.0 / 3.0”. I la seva competència general es concreta en: “efectua el disseny, la creació i gestió de continguts audiovisuals per a plataformes de comunicació digitals, utilitzant eines i aplicacions tecnològiques pròpies de la web 2.0 i 3.0, explorant nous formats i formes de representació dels mitjans”.

Aquest perfil incorpora com a competències clau la innovació en noves formes de comunicació i producció, i aporta nous formats, noves tècniques de creació i producció, etc. i, a la vegada, una capacitat crítica que permeti qüestionar els mitjans i les formes de representació per tal de repensar-los i reformular-los.

Entre les competències tècniques, s'hi inclouen, entre altres, els coneixements i l'ús de les eines i aplicacions web 2.0 per a compartir vídeos (videoblogs, podcast vídeo, canals de televisió en línia), la capacitat de fer servir i els coneixements sobre les eines i aplicacions per a organitzar i classificar la informació a la web 2.0 a partir de la taxonomia i folcsonomia³ i la capacitat de dissenyar i realitzar emissions audiovisuals en viu i en directe per Internet (*streaming* de vídeo per web).

El disseny dels continguts de la formació no s'ha realitzat únicament a l'inici del projecte, sinó que a mesura que s'han anat integrant nous professionals i amb l'avaluació contínua de les dones participants i de l'equip de

coordinació i formació, s'han anat redefinint els continguts per tal d'adaptar-los a les necessitats i els coneixements de les dones així com a les necessitats del sector.

Les dones que han participat en el projecte i els continguts del curs

El projecte s'ha adreçat a dos perfils d'elevada qualificació professional:

1) dones treballadores del sector audiovisual que volen millorar la seva carrera professional i 2) dones aturades formades i/o amb experiència prèvia en professions vinculades al sector audiovisual.

Es va fer difusió del curs utilitzant el mitjà d'Internet, llistes de correu i anuncis en diferents web clau del sector, i la resposta va ser massiva. Es van interessar pel curs aproximadament cent vuitanta dones, de les quals se'n va seleccionar 30. Pensem que l'alta demanda s'explica per diversos factors, d'una banda la poca oferta formativa especialitzada en aquest àmbit, de l'altra l'emergència de nous llocs de treball que demanen coneixements i maneig de les tecnologies digitals i Internet, i també la necessitat de promoció de les dones en el sector a causa de la precarització de la feina, sovint vinculada a un treball autònom i discontinu.

---

3. Sistemes d'organització i classificació de la informació a Internet basades en la participació de les persones.

Les 30 dones seleccionades es van organitzar en dos grups, un de matí i un de tarda, que van realitzar una formació intensiva de dilluns a divendres de 10 a 14 h. o de 16 a 20 h. La selecció es va fer tenint en compte la procedència d'ocupacions i experiències professionals diverses com ara periodista, redactora de continguts, editora, programadora, investigadora, productora, actriu, escenògrafa, realitzadora, muntadora... i es va donar prioritat a les dones que ja coneixien el funcionament del sector i que tenien algunes de les competències tècniques necessàries per al desenvolupament d'ocupacions relacionades amb la digitalització de continguts de televisió.

D'altra banda, la formació del curs es va dividir en dos blocs:

Bloc 1. Competències tècniques (200 hores):

Mòdul A: usos i pràctiques de la comunicació, Internet i plataformes digitals, anàlisi crític dels mitjans, canal de televisió, *streaming*, arxiu i difusió, llicències i drets d'autoria, comunicació estratègica interactiva.

Mòdul B: estratègies narratives i creació de continguts audiovisuals, formats, guió, tractament, punt de vista, graella de televisió.

Mòdul C: formació tècnica especialitzada en televisió per Internet, maneig d'equips i tecnologia digital, tecnologia de vídeo i so, programari (lliure i propietari), eines i aplicacions web 2.0 per a la creació audiovisual i streaming.

Bloc 2. Competències transversals i de gènere (25 hores).

Tal i com explicàvem anteriorment pel que fa a l'enfocament metodològic de SURT, la formació se centra en el desenvolupament de competències clau per a l'ocupabilitat de les dones en el perfil apuntat. D'aquesta manera en la formació també s'ha integrat un mòdul de Balanç de competències, per definir què són, com es treballen i quins recursos calen per desenvolupar-les. S'ha definit un Balanç de competències de cada dona per identificar les que cal treballar. A la vegada, de manera específica s'ha reflexionat sobre els conceptes de gènere, rol, equitat i desigualtat; s'ha fet una anàlisi del sector audiovisual, dels aspectes legals, els usos del temps, així com d'estratègies i recursos de conciliació. La perspectiva de gènere també l'hem concebut com una perspectiva crítica de treball d'anàlisi i reflexió sobre el llenguatge i el tractament audiovisual. Aquesta perspectiva l'hem abordat de manera específica en diferents mòduls i també de manera transversal al llarg de tota la formació en els continguts audiovisuals.

Un exemple és el Taller de Mediabiografia. La idea inicial en què recolza el pla de la Mediabiografia, o aquesta mateixa proposta "postpoètica" en què la tecnologia es mostra com a nexa de la vida i, com a part d'aquesta, el seu registre, arxiu i "samplejat", té el seu origen en la intenció de crear relats col·laboratius que observin la transfor-

mació de la vida quotidiana. Les àrees de coneixement suggerides per aquest taller teoricopràctic des de la qual s'estenen aquests relats sobre la memòria com a tecnologia de gènere son: memòries mínimes i oblit (el jo com a text, ficció, realitat i imatge document), memòria, cultura i pensament (llenguatge, narratives personals i públiques), memòria i tecnologia (multiplex, retrat, àlbum i arxiu), memòria, relat i *do it yourself* (palimpsest, "agenciament" i participació).

B. Creació d'un canal de televisió per Internet: Surt.tv

En el marc de la formació s'ha desenvolupat des de l'inici un projecte de creació i posada en marxa d'un canal de televisió per Internet, creat per les dones participants del projecte, per tal de disposar d'un espai real i gairebé professional de treball que ha permès anar desenvolupant a la pràctica i des de l'experimentació els coneixements adquirits al llarg del curs.

El canal de televisió és també un espai de creació i difusió dels seus productes audiovisuals, i s'hi potencia l'ús i l'exploració de les possibilitats ofertes per les TIC i la creació de xarxes d'intercanvi.

També és necessari per assegurar la multiplicació dels efectes del projecte al llarg del temps, ja que permet la divulgació dels coneixements adquirits, les experiències de les organitzacions col·laboradores, les bones pràctiques, i promou el valor de l'equitat de gènere.

Més enllà dels resultats estètics i productius del canal, que s'han desenvolupat sota criteris de qualitat professional, l'experiència ha estat molt enriquidora ja que ha fomentat l'experimentació i ha estimulat un procés de construcció del coneixement col·laboratiu entre les dones participants. Creiem que l'apropiació tecnològica, en instàncies on les dones hem estat tradicionalment excloses, estimula el nostre apoderament de manera bidireccional: apoderament de les participants del taller, que s'apropien de la tecnologia, i l'apoderament de les facilitadores i formadores a través de la multiplicació de l'aprenentatge col·lectiu.

Les plataformes digitals que s'han emprat al llarg del projecte i per a la creació del canal de televisió Surt.tv han estat diverses i combinen programari lliure i propietari, fent èmfasi en les eines de programari lliure que faciliten l'aprenentatge col·lectiu i el treball col·laboratiu i autònom amb les màquines i en les nostres creacions. D'aquesta manera els ordinadors tenien sistema operatiu dual (Linux i Windows), s'han fet servir diversos formats i còdexs, entre ells el lliure Ogg, i s'han realitzat *streamings* en viu i en directe amb plataformes professionals amb el programari lliure Theora Streaming Studio.

La plataforma web amb què s'ha creat el canal de televisió (www.surt.tv) és un Wordpress, un sistema de gestió de continguts (CMS) de codi obert per a la publicació de continguts multimèdia a Internet. I les retransmissions que

s'han realitzat en viu s'han fet mitjançant el servidor de Giss, un servidor independent que funciona amb programari lliure.

C. Acompanyament personalitzat de cada dona i intermediació amb les empreses i entitats del sector audiovisual

Per un costat, es tracta de minimitzar les dificultats de participació en el projecte que puguin tenir les dones i facilitar la compatibilitat de la formació amb la vida laboral de les dones actives, en termes d'horaris, transport, etc., i amb la recerca de feina o altres activitats de les dones en situació d'atur.

D'altra banda, es tracta de facilitar de forma efectiva la inserció/millora professional de les dones beneficiàries a través d'una tasca intensa d'intermediació amb empreses, entitats i organitzacions del sector audiovisual.

El treball continu desenvolupat al llarg del projecte amb les empreses i entitats del sector ha ofert a les dones la possibilitat de crear una xarxa de treball i col·laboració directa amb els i les professionals del sector, que ha repercutit en la possibilitat de tenir un ampli ventall de llocs de pràctiques així com establir possibilitats de contractació i treball.

D. Pràctiques professionals de 60 hores en entitats i empreses del sector

Actualment, en el marc del projecte, ens trobem en la fase de realització de

pràctiques laborals de les dones participants en empreses, entitats i organitzacions del sector. Tot i que encara no podem fer una valoració definitiva dels resultats de les pràctiques i de la inserció laboral del projecte, sí que podem dir que el tipus de pràctiques que s'estan duent a terme respon a dues sortides laborals diferents que es desprenen d'aquest perfil professional.

En primer lloc, una feina com a autònoma amb diferents clients com ara productores o canals de televisió per Internet, o bé treballant per compte d'altri, tot i que no és una condició habitual del sector. En segon lloc, un perfil d'emprenedora que ofereix serveis de disseny i de creació de plataformes comunicatives audiovisuals i serveis de cobertura d'esdeveniments així com retransmissions en viu i en directe per Internet.

D'aquesta manera, en el marc de les pràctiques s'han creat plataformes de televisió web noves que han donat cobertura a diversos esdeveniments de la ciutat de Barcelona i de la rodalia. Nunofftv va cobrir el Festival Emergent d'Arts Escèniques Nunoff, Telegustet va cobrir la Fira Mediterrània de Manresa, i s'han generat nous projectes de televisió *on line* amb joves de diversos barris.

Aquest perfil permet que les dones formades en el marc d'aquest projecte puguin generar elles mateixes una demanda oferint els seus serveis, en resposta també a un canvi de mentalitats del sector i que permeti obrir-lo en al-

tres, sent d'alguna manera pioneres en l'aplicació d'uns coneixements i unes capacitats tecnològiques de la societat en xarxa i l'Internet del futur.

Reflexions finals

Per a concloure, i en el marc en què ens trobem —de tancament del projecte—, des de la Fundació SURT valorem de manera molt positiva l'experiència formativa i vital del curs, un projecte innovador que ha promogut una mirada crítica i que, per primera vegada, ha ofert una formació que dóna resposta a un perfil professional emergent, amb competències clau com ara la innovació en noves formes de comunicació i producció (aportant-hi nous formats) o bé les noves tècniques de creació i producció.

Hem obert un nou camí de treball que pretén incloure les dones com a protagonistes actives dels canvis socials i culturals vinculats a la nova societat de la informació en xarxa i connectada. Per una banda, aprofitant les possibilitats de les noves tecnologies per apoderar i visibilitzar les dones, ara encara minoria en els perfils del sector audiovisual més tecnològic i, per l'altra, creant plataformes comunicatives més participatives a tots els nivells de la societat.

Al mateix temps, el projecte ha fomentat la creació de xarxes entre les dones participants al curs. El curs ha actuat com una plataforma per compartir coneixements, experiències, recursos humans i ha estat un marc per a l'elaboració de projectes professionals conjunts. Les actuacions en el marc del

projecte també han permès arrelar les dones en el teixit econòmic i social del sector audiovisual i tecnològic de la ciutat de Barcelona.

El repte de futur, des de la Fundació SURT, és continuar el projecte amb noves actuacions innovadores d'acompanyament, formació i inserció laboral que proporcionin noves oportunitats de treball a les dones en sectors en expansió com el de les noves tecnologies de la informació i la comunicació, així com consolidar un treball en xarxa amb la part empresarial i econòmica del sector, tot incorporant-hi una perspectiva de gènere.

Xarxes internacionals

Eurocities

Grup de Treball de Persones Sense Sostre 2009

Cristòfol Collado. Departament de Recerca i Coneixement. Ajuntament de Barcelona

Des del 1986, any de la seva creació, Eurocities es constitueix com una xarxa de ciutats europees que treballen per representar els seus interessos i fer propostes des del punt de vista local i regional davant de les institucions europees. També facilita l'intercanvi de coneixement i de propostes entre els seus integrants i permet compartir experiències, analitzar problemes comuns i desenvolupar solucions innovadores dins del marc de les polítiques públiques locals. Actualment, més de cent trenta ciutats de més de trenta països formen part d'Eurocities.

Eurocities s'organitza en fòrums temàtics que abasten un ampli ventall d'àrees d'interès polític de la nostra societat (Cooperació, Cultura, Economia, Medi Ambient, Societat del Coneixement, Mobilitat, Afers Socials) i cada fòrum té un nombre variable de grups de treball que desenvolupen la seva tasca al voltant de temes més específics.

El Grup de Treball de Persones Sense Sostre

Un dels vuit grups de treball del Fòrum d'Afers Socials és el de Persones Sense Sostre, del qual l'Ajuntament de Barcelona forma part d'una manera activa. El grup està format per representants de dotze ciutats, i Viena el presideix els darrers anys. Al llarg de l'any 2009 s'han fet dues trobades del grup: la primera el mes de març a la ciutat noruega de Bergen i la segona el mes de setembre, a Barcelona.

El treball que es fa en aquestes trobades té dues vessants clarament diferen-

ciades: d'una banda hi ha un conjunt de sessions adreçades a avançar en els objectius i encàrrecs acordats pel grup mateix i, de l'altra, aprofitant la visita a la ciutat que acull la trobada, es fa una presentació de la ciutat i dels programes i serveis que s'hi presten per fer front a la problemàtica de les persones sense sostre. Aquesta presentació s'il·lustra amb una visita als equipaments i serveis més significatius de la ciutat. D'aquesta manera, els representants de les diverses ciutats poden comparar i valorar d'una forma més sistemàtica i objectiva tant la realitat social i econòmica de la ciutat visitada com les estratègies i l'oferta de serveis que s'hi proposen i, a partir d'aquestes experiències, valorar la seva transferibilitat a la realitat de les seves ciutats.

Els objectius 2009

Al llarg de l'any 2009 s'ha distribuït el document *Les estratègies de les ciutats contra la situació de les persones sense sostre. L'enfocament en cadena integrada*, que es va editar a finals de l'any 2008.¹ Aquest document recull el treball fet pel grup en els darrers anys i està orientat a sistematitzar el conjunt de serveis adreçats a les persones sense sostre i assolir el seu funcionament coordinat, donant resposta als diferents graus de dificultats en què poden trobar-se les persones afectades, així com l'establiment d'un circuit d'atenció pel qual poden transitar les persones usuàries a mesura que evoluciona la seva situació personal (enfocament en cadena integrada).

L'elaboració d'aquest document ha comportat un procés previ d'homogeneïtzació de les terminologies emprades per definir les diferents situacions que s'inclouen en el concepte de *sense sostre* en el conjunt de les ciutats participants, així com els recursos i serveis que les ciutats posen en marxa per afrontar aquestes situacions. El document també fa una comparativa dels objectius i les estratègies que cada ciutat es planteja davant de la problemàtica, així com el marc legal que determina les responsabilitats i competències entre els diferents nivells administratius (nacional, regional i local). Finalment, el document recull experiències i serveis destacables de les diverses ciutats.

Aquest document, que ha estat publicat en tots els idiomes de les ciutats participants per facilitar-ne la divulgació, ha servit de guió per a fer una anàlisi més profunda dels serveis de cada ciutat, quantificant-los i detallant-los. Aquesta anàlisi permetrà fer una comparació més acurada de l'abordatge de la problemàtica que fa cadascuna de les ciutats.

El model de dues ciutats

El perfil de les dues ciutats visitades el 2009 (Bergen i Barcelona) és representatiu de les diferències que podem trobar entre els models de les ciutats que formen part del grup, tant pel que fa a les característiques de la ciutat (dimensió,

1. Disponible en català a www.eurocities.eu/main.php dins de l'apartat: *Inclusive cities*, al menú *Publicacions*.

estructura social, distribució territorial...) com pel que fa a l'orientació dels serveis que ofereix (la prioritat a Bergen és facilitar un habitatge perquè les persones usuàries visquin de manera autònoma; a Barcelona es fa més èmfasi en la definició d'una intervenció global, des del treball de carrer fins a l'assoliment d'una situació d'autono-

mia personal que permeti la integració social de l'individu des de la vessant d'autonomia econòmica, relacional i d'habitatge).

Precisament els elements que més van destacar de la visita a Barcelona van ser: el treball de detecció de carrer, els models de gestió dels serveis adreçats als col·lectius de persones sense sostre

i el grau de col·laboració amb les entitats d'iniciativa social que treballen amb aquest col·lectiu (treball en xarxa).

La participació en xarxes internacionals no només permet descobrir noves formes d'afrontar les problemàtiques socials de la nostra ciutat sinó que convida a mirar des de noves perspectives la realitat de cada dia.

Per què són necessàries les polítiques d'igualtat de gènere adreçades als homes?

Paco Abril. Homes Igualitaris - AHIGE¹ Catalunya

De la masculinitat tradicional a la masculinitat emocional, igualitària, sostenible i no violenta

A la majoria de països la perspectiva masculina en el debat de la igualtat de gènere continua generant algunes resistències. Els homes són percebuts com el sexe fort i dominant mentre que les dones són vistes com a discriminades i necessitades de mesures i accions positives. Aquesta visió mostra, en certa mesura, el fracàs per comprendre els homes com a gènere, alhora que associen la masculinitat al concepte de poder sense tenir en compte els diferents tipus d'homes, les diferents formes de vida i d'interessos.

No obstant això, des que s'han posat en evidència les dificultats de la identitat masculina (Kimmel, 1987), es defineix l'home com el sexe dèbil, víctima de nombroses fragilitats, tant psíquiques com físiques (Segal, 1990). Les estadístiques socials i de salut indiquen un alt preu per als homes en les societats occidentals. Els homes estan sobrerrepresentats entre els addictes a les drogues i en la població empresonada. L'esperança de vida dels homes és menor comparada amb la de les dones. Els nois tenen més problemes de comportament a l'escola que les noies i una proporció considerable d'aquests necessiten més mesures compensatòries. El fracàs escolar és considerablement més alt entre els nois que entre les noies.

Els estudis de gènere indiquen que el gènere és una construcció social i cultural. Així, la identitat femenina és

producte d'aquesta construcció basada en la divisió sexual del treball i en el sistema patriarcal que sustenta la desigualtat entre els gèneres. La masculinitat també respon a aquest procés de construcció social i cultural. Per això, a finals dels anys setanta del segle xx es van començar els estudis sobre masculinitat, precedits de vint anys de contribucions acadèmiques feministes als estudis de gènere.

Dintre dels estudis de masculinitat hi ha diferents perspectives i enfocaments (Clatterbaugh, 1997). Els corrents principals són la postura profeminista, que utilitza el bagatge teòric feminista per comprendre la masculinitat. Entre els autors principals d'aquest corrent trobem Michael Flood, Jeff Hearn, Michael Kimmel, R.W. Connell, Vic Seidler, Michael Messner, John Stoltenberg i Josep Vicent Marquès. La visió sobre els drets masculins assumeix la defensa dels homes enfront dels costos psíquics i socials de la masculinitat; entre aquests trobem Warren Farrell i Herb Goldberg. En aquest enfocament també se situarien el corrent masculinista i els moviments en defensa de la custòdia compartida i els drets dels pares. La perspectiva espiritual, que utilitza recursos de la psicologia i es preocupa pel desenvolupament intern dels homes; dins d'aquesta perspectiva tindriem les tradicions junguianes i la Gestalt; un dels autors més reconeguts en aquest corrent és Rober Bly. La perspectiva socialista, centrada en la relació entre la masculinitat i l'estructura de classes

en el sistema capitalista patriarcal; representants d'aquest corrent són autors com R. W. Connell, David Morgan i l'investigador noruec Oystein Holter. La postura conservadora, que assenyala que la masculinitat és un atribut natural, essencial als homes i fonamental per a la supervivència humana. I, finalment, el corrent que se centra en les minories sexuals, ètniques, religioses i la seva relació amb la masculinitat; aquí trobaríem R. W. Connell, Robert Brannon i Ken Plummer.

Als anys noranta del segle xx, igual que ha passat amb el gènere femení, el focus ha passat de la consideració dels subjectes masculins com a singular: "l'home", a una visió pluralista: "els homes". En aquest context Connell (1995) desenvolupa el concepte de masculinitat hegemònica o tradicional, que correspon, en la dinàmica cultural i social, al grup que exigeix i sosté una posició de lideratge en la vida social. Entorn d'aquest grup Connell construeix tres categories que estan relacionades i interactuen amb la masculinitat hegemònica o tradicional. La masculinitat subordinada, que suposa un tipus de relació entre subjectes en situació de dominació i subordinació; l'exemple més clar n'és la dominació dels homes heterossexuals sobre els homes homossexuals: l'exclusió política i cultural, la violència i discriminació envers els homes gais exercida pels homes heterossexuals i l'estructura heterocentris-

---

1. Asociación de Hombres por la Igualdad de Género.

ta. La masculinitat còmplice, pròpia d'homes que no encaixen en el model de masculinitat hegemònica però que tenen avantatges d'aquest model. Finalment, la masculinitat marginada, que fa referència a l'estructura de classe i l'ètnicitat; és a dir, en estar representada la masculinitat hegemònica per homes blancs, de classes socials mitjanes i altes, amb poder i privilegis, els homes de classes socials baixes i no blancs estarien marginats respecte als primers.

Aquestes categories elaborades per Connell situen l'anàlisi de la masculinitat en una dimensió dinàmica, històrica, relacional i heterogènia. És a dir, més que una categoria fixa, la masculinitat pot canviar al llarg del cicle vital, a través de les relacions de gènere que s'estableixen i segons els contextos històrics i socials. Així, la masculinitat deixa de ser una entitat monolítica per a conceptualitzar-se com a heterogènia i plural i que ha d'examinar-se en interacció amb les relacions socials i el cicle vital. Això obre la porta a tenir en compte, en l'anàlisi de la masculinitat, la diversitat i les diferents situacions en la vida dels homes. Es comença a parlar de masculinitats i no de masculinitat.

Com senyala Badinter (1993), les masculinitats són al mateix temps relatives i reactives. Així, quan canvia la feminitat, quan les dones volen redefinir la seva identitat, la masculinitat es desestabilitza. És a dir, un canvi en els rols de les dones, més participació en l'espai públic i més empoderament femení ha de suposar un canvi en les

masculinitats. Per això darrerament es parla de la crisi de la masculinitat o de la deriva de la masculinitat hegemònica o tradicional cap a altres models més igualitaris i sostenibles (anomenats "noves masculinitats") en què els homes exploren o desenvolupen la seva part emocional i s'impliquen en l'esfera reproductiva, especialment en la paternitat activa i responsable. Però no tots els homes responen de la mateixa manera, n'hi ha que davant dels canvis socials i culturals s'aferren a les posicions de poder i utilitzen la violència i la subordinació de les dones i la dels altres homes no hegemònics per reivindicar i mantenir el seu estatus de privilegi (Lorente, 2008).

Davant d'això i per propiciar aquest viratge de la masculinitat tradicional a un tipus de masculinitat més emocional, igualitària, sostenible i saludable, a principis del segle XXI, es comencen a desenvolupar, tímidament, en alguns països, polítiques d'igualtat de gènere que inclouen o s'adrecen als homes. En els apartats següents ens centrarem en aquest tema.

Les polítiques públiques de gènere i els homes

L'estratègia del *mainstreaming* de gènere pretén elevar la igualtat de gènere al principi d'interès general i convertir-la en política central de l'acció pública. Aquesta estratègia ha guiat en els darrers anys, amb més o menys èxit, l'agenda política de molts països europeus. Les polítiques de gènere han

significat una millora històrica en l'eliminació de les barreres que sustenten la desigualtat i, especialment, en la millora de la situació de les dones. Tot i això, encara queda molt per fer perquè l'estratègia del *mainstreaming* de gènere s'instal·li en les polítiques públiques, en la reducció de la desigualtat per raons de gènere i en l'empoderament de les dones.

A excepció d'Escandinàvia, tot i que la definició de *mainstreaming* de gènere inclou explícitament els homes, en la majoria de països no han estat un objectiu en termes d'igualtat de gènere (Scambor i Scambor, 2008). Des del nostre punt de vista, però, si volem aconseguir que el *mainstreaming* de gènere introdueixi la igualtat de gènere com a principi d'interès general en les polítiques públiques, això implica la necessitat que els homes també assumeixin activament aquests principis, fet que fa necessari que es desenvolupi una perspectiva de gènere masculina per a la igualtat.

El debat sobre els homes i la igualtat de gènere apareix en els fòrums internacionals a mitjan anys noranta del segle XX. En la Declaració de Beijing i en la Plataforma de Beijing per a l'Acció en la Política General (Nacions Unides, 1995) s'apuntava la necessitat d'animar els homes per tal que participessin en totes les accions envers la igualtat de gènere. La plataforma indicava com a temes a tractar: la responsabilitat dels homes amb la família; el domini dels homes en l'estructura sociopolítica; la

violència contra les dones sustentada per les relacions de poder i la desigualtat entre homes i dones; i la salut i la responsabilitat en el comportament sexual i reproductiu.

Aquestes recomanacions situen la inclusió dels homes en la igualtat de gènere des de la perspectiva que això afavorirà i millorarà la situació de les dones, sense tenir en compte els beneficis que tot plegat pot comportar per als mateixos homes.

Sense oblidar el benefici que té, per a les dones, la inclusió dels homes en la igualtat de gènere, hi ha un canvi de perspectiva en el document de la 48a sessió de la Comissió de la Situació de les Dones de les Nacions Unides, de març de 2004. Els governs participants van acordar una sèrie de conclusions sobre el paper dels homes i els nois en la consecució de la igualtat de gènere. Es va demanar a polítics, governs, organitzacions de les Nacions Unides i societat civil la promoció d'accions en tots els nivells i àrees, com l'educació, els serveis de salut, la formació, els mitjans de comunicació i les empreses per incrementar la contribució dels homes i els nois a la igualtat de gènere.

Entre les conclusions i recomanacions senyalades en el document destaquem:

- Fomentar en els homes i nois el desenvolupament de la igualtat de gènere, especialment en aquells homes amb poder de decisió (polítics, legisladors, responsables de programes i recursos públics i privats).

- Promoure l'ètica de la cura entre els pares, les mares i els custodis legals per al benestar dels nens i nenes i la promoció de la igualtat de gènere. Impulsar programes educatius i de formació adreçats a la promoció de la cura i la coresponsabilitat domèstica. En aquest sentit, la inclusió dels homes en aquests programes educatius és un factor clau.

- Dissenyar polítiques i programes d'igualtat de gènere i *mainstreaming* de gènere adreçats especialment a homes i nois.

- Promoure programes educatius que revisin els estereotips de gènere, a l'escola, en el currículum, els llibres de text i entre el professorat, adreçats a potenciar un canvi sociocultural i una participació equitativa de les dones i els homes en la societat.

- Realitzar campanyes informatives i de sensibilització adreçades als homes i joves per promoure la igualtat de gènere.

- Prendre mesures efectives per combatre el sexisme i la pornografia i la violència contra les dones als mitjans de comunicació tradicionals i als nous mitjans de comunicació i informació.

- Adoptar i implementar legislació o polítiques que promoguin la conciliació de la vida laboral i familiar entre els homes i les dones i l'equiparació salarial de dones i homes. Reduir la segregació ocupacional, estendre el permís parental i promoure la flexibilitat horària i el teletreball.

- Promoure en els homes la cura de persones grans, dependents o malaltes.

- Dissenyar i implementar programes adreçats a homes i joves que tinguin per objecte l'eliminació de totes les formes de violència i l'actitud responsable i segura en la sexualitat i el comportament reproductiu.

- Realitzar recerca sobre homes i joves en relació amb la igualtat de gènere i identificar-ne bones pràctiques.

- Promoure la participació dels homes en organismes que tinguin per objectiu la millora de la situació de les dones.

La comissió proclama que totes les persones es beneficien de la igualtat, reconeix explícitament la capacitat de canvi dels homes i recomana iniciatives per eliminar estereotips de gènere i promoure la igualtat. Un aspecte importat és el fet de subratllar que la utilització de recursos destinats als homes no s'ha de fer en detriment dels recursos destinats a les dones i que les polítiques de gènere s'han de centrar en les relacions entre dones i homes, en comptes dels homes i les dones per separat.

L'any 2005 el paper dels homes en la promoció de la igualtat de gènere, centrat en la conciliació de la vida laboral i familiar, va ser una de les àrees estratègiques prioritàries del finançament dels programes d'igualtat de gènere de la Unió Europea. Alhora, l'informe sobre igualtat de gènere de la Comissió Europea del 2005 marca un dels canvis principals en les polítiques públiques de gènere. A l'informe es reconeix que els esforços per promoure la igualtat

de gènere han estat principalment centrats en les dones. Es conclou que els canvis en les dones també afecten els homes. Així, la igualtat de gènere té a veure amb les relacions entre dones i homes basades en la igualtat de drets, igualtat de responsabilitats i igualtat d'oportunitats en totes les esferes de la vida. L'informe conté un capítol que s'adreça als homes per a la consecució de la igualtat de gènere, en què s'explicita que la promoció de la igualtat entre dones i homes implica canvis tant entre els homes com entre les dones. Es destaca que és essencial, tant per als homes com per a les dones, participar en la creació de noves estratègies per aconseguir la igualtat de gènere.

Durant la segona part del 2006 la presidència finlandesa de la Unió Europea dona un impuls a la inclusió dels homes en les polítiques d'igualtat de gènere. Una de les prioritats nacionals del govern finès pel que fa a la igualtat de gènere va ser avaluar els temes de la igualtat de gènere des de la perspectiva dels homes. Com a part del programa de la presidència, Finlàndia va organitzar una conferència d'experts titulada "Men and gender equality. Towards progressive policies" (Els homes i la igualtat de gènere. Cap a polítiques progressives). Sota la mateixa presidència i arran de les conclusions de la conferència, el Consell de la Unió Europea en la seva sessió 2767, de desembre de 2006, va aprovar el document "Els homes i la igualtat de gènere". En aquest document es reconeix que per millorar

la situació de les dones i fomentar la igualtat de gènere s'ha de tenir en compte la implicació dels homes en la igualtat de gènere i l'impacte positiu que té sobre els homes i sobre el benestar de la societat en conjunt. També, com ja havia fet abans la recomanació de les Nacions Unides, senyala que les iniciatives relacionades amb la igualtat de gènere per als homes i nois no han d'anar en detriment de les iniciatives d'igualtat d'oportunitats i els recursos per a les dones i les nenes. El document invita els estats membres a tenir en compte tots dos gèneres a l'hora d'emprendre mesures i projectes destinats a fomentar la igualtat de gènere, emfatitzant la importància d'augmentar la participació activa dels homes en les polítiques destinades a la consecució de la igualtat de gènere en cada àmbit nacional i en l'àmbit de la Unió Europea.

Dues perspectives per a la inclusió dels homes en les polítiques d'igualtat de gènere

El document publicat pel Ministeri d'Assumptes Socials i Salut de Finlàndia "Men and Gender Equality. Policy in Finland" (Els homes i la igualtat de gènere. Polítiques a Finlàndia) (Ministry of Social Affairs and Health, 2007) apunta dues perspectives per a la inclusió dels homes en les polítiques d'igualtat de gènere. Aquestes perspectives obren el debat sobre què cal fer en primer lloc i què va després en la inclusió dels homes en les polítiques de gènere. Aquest debat no exempt de

tensió ha marcat la prioritització de les polítiques en els governs, les associacions i els grups d'homes: la igualtat de gènere necessita els homes i els homes necessiten la igualtat de gènere.

La primera d'aquestes perspectives destaca que el més important és concentrar-se en accions que recolzin el rol dels homes a l'hora de millorar la situació de les dones. Aquestes accions inclouen, per exemple, la reducció de la clientela de les prostitutes, majoritàriament masculina. Un altre exemple és que una distribució equitativa del treball domèstic i de cura requereix que els homes tinguin més responsabilitat en l'esfera reproductiva.

L'altra perspectiva posa l'accent en el fet que els homes necessiten la igualtat de gènere perquè se'n beneficien, alhora que implica que cal concentrar-se en accions que redueixin els problemes que afecten específicament els homes. Aquesta perspectiva parteix del fet que en alguns temes d'igualtat de gènere els homes estan en desavantatge respecte a les dones. Per exemple, en certes ocupacions com ara l'educació, especialment la infantil; en la salut, per les conductes de risc i un menor accés als serveis de salut; en certes àrees de la vida familiar, com ara el divorci i la custòdia compartida. Una de les primeres tasques d'aquestes accions és oferir una sèrie de serveis que ajudin els homes en diferents situacions de crisi.

S'ha de dir, però, que les dues estratègies poden ser complementàries. Un projecte que tingui com a objectiu

principal millorar la situació dels homes pot tenir, també, un impacte positiu en la situació de les dones. Alhora, un projecte que pretengui reforçar la participació dels homes en la millora de la situació de les dones pot, també, millorar la qualitat de vida dels homes. La recomanació en el disseny de polítiques i programes adreçats a homes és que s'avalui quin impacte tenen en les dones i la seva situació.

Exemples concrets de polítiques i programes de gènere d'inclusió dels homes

La inclusió dels homes en les polítiques de gènere és un fet incipient en moltes parts del món. Els països pioners en aquest tipus de polítiques han estat aquells on la igualtat i l'equitat de gènere s'ha introduït abans en l'agenda política. En aquest sentit destaquen els països nòrdics. Altres països n'han seguit l'exemple i han engegat programes i polítiques de gènere adreçades als homes.

En aquest apartat analitzarem diferents tipus de polítiques i programes de gènere que inclouen els homes, en alguns països del nord i del centre d'Europa, a Espanya i a Catalunya.

La inclusió dels homes en les polítiques de gènere en els països nòrdics

Els països nòrdics són els que més han avançat en la igualtat de gènere, tant pel que fa a la legislació i les polítiques com en la igualtat real. Per exemple,

a Suècia, aquest tema apareix des de fa deu anys en les polítiques nacionals d'igualtat de gènere. Tot i això, encara no s'ha aconseguit eliminar els estereotips de gènere i la desigualtat estructural entre homes i dones. Pel que fa a la inclusió dels homes en les polítiques de gènere, també han estat països pioners en aquest tema, especialment en el que fa referència a temes de coresponsabilitat i paternitat responsable. La legislació de la majoria d'aquests països ja reconeixia el permís de paternitat propi i intransferible als pares, des de mitjan anys noranta. Islàndia té, des del 2001, un dels permisos de paternitat més avançats del món: atorga tres mesos de permís, intransferible als pares, tres mesos a les mares i tres mesos que la parella pot decidir si els agafa l'un o l'altre.

En la majoria de països nòrdics el tema dels homes i la igualtat de gènere fa referència a la promoció de la paternitat activa i la responsabilitat dels homes en la cura dels fills i/o filles. La violència contra les dones i la lluita contra la prostitució és un altre dels temes que apareix amb freqüència. Altres aspectes tractats són: els problemes dels nois en l'educació i l'exclusió, la formació i la vida laboral, els estereotips de gènere als mitjans de comunicació, la subrepresentació dels homes en les professions de l'educació i els problemes de salut o la propensió a actituds de risc entre homes i joves.

A Noruega, per exemple, un dels temes que destaca és la lluita contra els

estereotips de gènere i la segregació laboral dels homes en ocupacions típicament femenines. En aquest sentit s'han engegat programes que tenen com a objectiu, per exemple, passar del 7% de representació del professorat masculí en l'educació infantil (l'any 2002) al 20% els propers anys.

Un altre exemple a Noruega és el recolzament governamental, a través del Ministeri dels Infants i d'Igualtat, a un centre nacional de recursos per a homes, REFORM (vegeu: www.reform.no). Aquesta institució, que opera a tot el país, va ser creada l'any 2002 amb l'objectiu de treballar per la igualtat de gènere a través de la millora de la situació dels homes i la mobilització de recursos per a homes per al desenvolupament en àrees no tradicionalment associades amb els rols de gènere masculins. Aquest centre té com a objectius aportar coneixements sobre la vida dels homes i l'aplicació d'aquests coneixements a la pràctica, alhora que vol estimular la reflexió sobre els rols, els estereotips i les responsabilitats dels homes i ajudar els homes en les fases o situacions de la vida en què experimenten dificultats. Aquests objectius s'aconsegueixen mitjançant la recerca, la implementació de programes, les accions i campanyes i l'assessorament i la consultoria.

Així i tot, com indica Ketola (2007), en la majoria de països d'aquesta zona la igualtat de gènere encara està centrada en el punt de vista de les dones. En els darrers anys, però, s'ha comen-

çat a donar importància al significat dels homes en la promoció de la igualtat de gènere.

La inclusió dels homes en les polítiques d'igualtat de gènere al centre d'Europa

Alemanya i Àustria es caracteritzen per les seves polítiques conservadores envers la família. Tot i això, els darrers anys tots dos països han elaborat polítiques adreçades a la promoció de la paternitat activa, amb l'objectiu d'animar els homes a tenir més responsabilitats en la cura dels fills i/o filles. Per exemple, a Alemanya el permís de paternitat es va reformar el 2007 per donar la possibilitat als homes de tenir un permís intransferible de dos mesos. Una altra característica d'aquests països ha estat la posada en marxa de plans d'acció per combatre la violència contra les dones, que inclouen mesures per al tractament dels perpetradors de la violència.

A Àustria, l'any 2001, es va crear una unitat d'assumptes d'homes dintre del Ministeri de Seguretat Social. Un fet distintiu d'aquesta unitat és que està dedicada gairebé exclusivament a la recerca i la implementació de programes en temes específics d'homes, com ara les conseqüències del divorci per als homes, el suïcidi, la salut, la conciliació de la vida laboral i familiar, els problemes dels joves, etc. Aquesta unitat també coordina les polítiques d'homes a Àustria i promou el treball amb homes a través de la consultoria, l'educació i la trobada entre

homes i amb homes. Aquesta unitat, però, atès el seu caràcter específic, no sempre ha obtingut el recolzament de les associacions que treballen en temes de gènere i del moviment d'homes del país. El motiu és que la perspectiva de gènere i l'enfocament ideològic és discutible. Aquesta unitat ha estat impulsada pel partit en el govern, de dretes i nacionalista, proper a l'enfocament conservador i essencialista de la masculinitat.

Un aspecte interessant a Àustria és que cada una de les nou províncies del país té un centre de serveis per a homes. Aquests serveis regionals compten amb el finançament i recolzament dels governs regionals o locals i, en alguns casos, amb el suport del Ministeri de Seguretat Social. L'objectiu d'aquests centres i serveis és el suport als homes en la igualtat de gènere i proporcionar serveis específics de gènere per a homes i joves. Les àrees que treballen són l'assessorament (relacions, divorci, sexualitat, crisis, víctimes d'abús sexual i violència, família i paternitat, treball i conciliació, salut i llei). Tenen programes i psicoteràpies adreçades a homes violents, fan campanyes de sensibilització i difusió pública, treballen amb joves (amor i sexualitat, prevenció de la violència física i sexual, identitat masculina i conductes de risc i salut) i fan recerca en gènere i masculinitats. Molts d'aquests centres, com ara el Männerberatung de Graz, de la regió d'Estíria, estan coordinats i treballen conjuntament, en projectes de recerca

i formació, amb centres i serveis per a dones, com ara el Frauenservice de la mateixa localitat.

La inclusió dels homes en les polítiques de gènere a Espanya: illes en un oceà

A Espanya la inclusió d'homes en les polítiques de gènere va sorgir, inicialment, per la voluntat i el protagonisme d'una sèrie de personatges del moviment d'homes del país. Això ha fet que els programes i les polítiques de gènere adreçades a homes siguin testimonials i amb poca incidència. Els darrers anys, però, han sorgit iniciatives institucionals com Gizonduz, al País Basc, que són exemples exportables de com incloure els homes en les polítiques d'igualtat de gènere (vegeu el subapartat següent).

El primer programa que va incloure els homes en les polítiques d'igualtat de gènere va ser el Programa "Hombres por la Igualdad" de l'Ajuntament de Jerez, dintre de la Delegació d'Igualtat i Salut. Aquest programa es va iniciar el 1999 i encara està en funcionament. El programa compta amb tres membres estables, que es dediquen al treball amb homes fent tasques de recerca i de sensibilització, i que posen l'accent sobretot en la prevenció de la violència.

Un altre model el representa l'Associació d'Homes per la Igualtat de Gènere (AHIGE),² nascuda el 2001 a Màlaga i que avui té delegacions a Ca-

2. Més informació a: www.ahige.org

talunya, Múrcia, València i altres parts d'Espanya. A diferència de les anteriors, aquesta associació no està vinculada a cap administració i desenvolupa els seus programes i iniciatives a partir de les subvencions regionals i estatals i de les aportacions dels seus socis.

Arran de la creació del Ministeri d'Igualtat el 2007 es van iniciar converses amb les associacions, grups d'homes i homes significatius del moviment d'homes a Espanya per iniciar algun tipus de política d'igualtat de gènere que inclogui els homes. El responsable d'aquestes converses és el delegat del Govern per a la violència de gènere. Fins ara, però, l'única política d'igualtat de gènere adreçada a homes serà la posada en marxa del telèfon per a homes en crisi, amb la idea de contribuir amb polítiques preventives a un altre model de masculinitat.

Una iniciativa recent i prometedora és l'acord que han firmat el Servei Gallec de Promoció de la Igualtat d'Homes i Dones, la Direcció General de la Dona de Castella i Lleó i la Comissió per a la Ciutadania i Igualtat de Gènere de Portugal per posar en marxa, conjuntament en les tres àrees, un programa que pretén promoure les polítiques d'igualtat adreçades als homes. Aquest programa, denominat "Ells també", que es va iniciar el darrer trimestre de l'any 2009, promourà les xarxes d'intercanvi d'informació, experiències, resultats i bones pràctiques en matèria de conciliació i coresponsabilitat. Un dels objectius del

programa és la constitució i el recolzament d'associacions i grups d'homes per la igualtat a Castella Lleó, Galícia i Portugal.

Gizonduz: la inclusió dels homes en la igualtat de gènere al País Basc

Potser la iniciativa més interessant i ambiciosa en aquest moment és la iniciativa Gizonduz del Govern Basc (Gizonduz significa 'fer-se home' –amb la igualtat). Aquest programa neix de la voluntat política de l'Administració basca, que aposta decididament per aquest programa. La característica més rellevant és que es tracta d'un programa institucional, amb un pressupost anual de mig milió d'euros (el 2008), integrat dintre de l'estructura d'Emakunde, Institut Basc de les Dones. L'objectiu d'aquesta iniciativa és la promoció i implicació dels homes en la igualtat de gènere. L'equip de Gizonduz desenvolupa una sèrie de mesures encaminades a fer que els homes augmentin la seva conscienciació i implicació en la igualtat de gènere. Aquestes es resumeixen en mesures de sensibilització, de formació i mesures per promoure la coresponsabilitat en el treball domèstic i de cura.

Un aspecte important és que el pressupost de Gizonduz no suposa una retallada dels recursos destinats a les dones, ans al contrari. Efectivament, conjuntament amb el pressupost per desenvolupar Gizonduz, l'Institut Basc de les Dones va rebre el 2008 més partida pressupostària que l'any anterior.

La inclusió dels homes en les polítiques d'igualtat de gènere a Catalunya

A Catalunya, a diferència d'altres parts de l'Estat espanyol, el moviment d'homes per la igualtat s'ha iniciat darrerament. Els primers referents els trobem als anys 2003 i 2005 amb els simposis sobre masculinitats organitzats per la Regidoria de Dona i Drets Civils de l'Ajuntament de Barcelona. Aquests esdeveniments –especialment el primer simposi– van donar lloc a la constitució d'alguns grups de reflexió d'homes, que van ser la llavor per a la creació d'associacions com Homes Igualitaris - AHIGE Catalunya, Homes en Diàleg i Homes en Busca. Aquests grups posen sobre la taula la necessitat de fer polítiques d'igualtat adreçades als homes.

En l'àmbit polític, a Catalunya no hi ha hagut una voluntat clara d'incloure els homes en les polítiques d'igualtat de gènere. Els darrers anys, però, especialment des de l'Àrea d'Igualtat i Ciutadania de la Diputació de Barcelona, des de la Regidoria de les Dones i Jovenut i Usos del Temps de l'Ajuntament de Barcelona i des de les regidories de Gènere i Igualtat d'alguns ajuntaments com ara Sitges, Sant Boi de Llobregat, Viladecans, etc. s'estan impulsant algunes iniciatives en aquest sentit.

Aquestes iniciatives són més aviat testimonials, puntuals i amb pocs recursos, però han significat la creació, per exemple, del Servei d'Atenció a Homes per a la Promoció de Relacions no Violentes (SAH) de l'Ajuntament de

Barcelona i la realització de les II Jornades d'inclusió d'homes en les polítiques d'igualtat de gènere (organitzades per Homes Igualitaris - AHIGE Catalunya) o el dossier de recerca sobre homes i usos del temps de la Regidoria d'Usos del Temps.

Per consolidar aquestes i altres activitats de les associacions d'homes per la igualtat de gènere es fa necessària la voluntat política, el recolzament institucional i els recursos necessaris que situïn Catalunya al capdavant de les polítiques integrals d'igualtat de gènere.

Conclusions i recomanacions per fomentar programes que tinguin com objectiu la inclusió dels homes en les polítiques de gènere

L'experiència del desenvolupament de polítiques d'igualtat de gènere en els països més avançats en termes d'igualtat sembla tenir una seqüència lògica. En un primer moment es fan polítiques que tenen l'objectiu de millorar la situació de les dones i la desigualtat estructural entre els gèneres, especialment en temes com la participació de les dones en el mercat laboral, la segregació laboral i la discriminació salarial, la participació política i en la presa de decisions, l'accés als recursos i l'educació, la violència de gènere i la vulnerabilitat de les dones amb menys recursos, del món rural o d'altres ètnies, cultures o religions.

En un segon estadi, es posa en marxa el *mainstreaming* de gènere que, enca-

ra que inclou explícitament els homes, en la pràctica consisteix, bàsicament, a avaluar l'impacte sobre les dones de totes les decisions polítiques, programes i pressupostos de les administracions públiques.

En un tercer moment es comencen a incorporar els homes a les polítiques d'igualtat i el *mainstreaming* de gènere. De bon començament, la perspectiva se situa en la idea que aquesta inclusió repercuteix en la millora de la situació de les dones, i posteriorment en mesures específiques que milloren la situació dels homes.

A Espanya i especialment a Catalunya la inclusió dels homes en les polítiques d'igualtat de gènere ha arribat molt recentment. En aquests moments l'exemple més prometedor i decidit és la iniciativa Gizonduz del Govern Basc. És una oportunitat per a altres administracions, especialment la catalana, d'aprendre d'una experiència feta sobre el terreny i de decidir-se a impulsar i recolzar la inclusió dels homes en les polítiques d'igualtat i les polítiques específiques per a homes.

Volem acabar aquestes conclusions suggerint algunes recomanacions o aspectes que cal tenir en compte a l'hora d'incloure els homes en les polítiques d'igualtat:

- La voluntat política d'incloure els homes en el *mainstreaming* i la igualtat de gènere és el primer pas que qualsevol administració s'ha de plantejar. Tenir clar que aquesta inclusió ha de contribuir al desenvolupament

lupament dels homes com a éssers humans més enllà dels límits que els imposa l'esfera productiva i les conseqüències de la construcció de la masculinitat hegemònica, com ara problemes de salut, analfabetisme emocional, tendència al risc i a la violència. Com senyalen Scambor i Scambor (2008) els canvis econòmics actuals imposen una pressió específica sobre molts homes; si el *mainstreaming* de gènere es connecta amb un context de justícia social i de redistribució de la producció i la reproducció, és possible treballar per una masculinitat igualitària, sostenible i no violenta.

- S'ha d'assumir, però, que els homes poden tenir poc interès en activitats adreçades a la igualtat de gènere, en tant que comporten una pèrdua de poder i de privilegis. Per contrarestar la resistència patriarcal s'ha de començar pel treball amb nens i joves, per donar la possibilitat d'oferir-los una visió més amplia del gènere, deslligada dels estereotips i rols tradicionals. Les campanyes de sensibilització, assertives, que destaquen què es guanya amb el canvi, especialment en alguns moments clau de la vida dels homes, com ara la paternitat o la cura d'un mateix (la salut) o dels altres, poden ser especialment útils en aquest sentit.

- S'ha de partir de la base que les accions encaminades a la inclusió dels homes en la igualtat de gènere no només milloren la situació dels homes, sinó que també tenen repercussió en la situació de les dones. Per exemple, pro-

more la coresponsabilitat domèstica dels homes o la paternitat responsable, amb lleis o campanyes de sensibilització, té un efecte directe sobre la situació de les dones.

- Promoure la participació dels homes en les accions adreçades a la millora de la situació de les dones. Els homes no acostumen a participar en els debats, les accions i les polítiques de gènere i igualtat. Per un cantó perquè el gènere està associat encara a un tema de dones i per un altre perquè la majoria d'experts i expertes i persones que treballen en temes de gènere són dones. Una major participació dels homes en els debats sobre gènere i també en les accions adreçades a la millora de la situació de les dones pot enriquir aquest debat i aquestes accions, aportant-los el punt de vista dels homes, nous angles i temes de debat. Un argument a favor d'això és que la promoció de la igualtat de gènere és un assumpte tant de les dones com dels homes. En aquest sentit cal recolzar les associacions d'homes igualitaris existents o promoure'n la creació.

- Per altra banda, la no inclusió dels homes en les polítiques de gènere pot implicar el creixement de moviments d'homes que reivindiquin drets des de posicions neomasclistes; un

exemple en són algunes associacions de pares separats que demanen la custòdia compartida (Lorente, 2008). En aquest sentit, Holter (2003) senyala que els homes s'han d'incloure en el mapa, tant en termes de problemes i obstacles com en termes de possibilitats i oportunitats.

- Per altra banda, les veus més escèptiques acostumen a argumentar que això suposarà una disminució dels recursos destinats a la promoció de les dones. Per tant, és important, com indiquen els organismes internacionals, que els programes i les estratègies adreçades als homes no surtin dels recursos destinats a les dones. Un bon exemple és la iniciativa Gizonduz, cas en què els recursos destinats a aquest programa han anat acompanyats d'un increment dels recursos per a Emakunde (l'Institut Basc de les Dones).

- No es tracta de crear instituts d'homes, en paral·lel als de dones, sinó de dissenyar polítiques de gènere que tinguin en compte homes i dones, lleis d'igualtat que també facin referència als homes, programes específics que treballin per la inclusió dels homes en la igualtat de gènere.

Tota iniciativa adreçada als homes ha d'avaluar l'impacte que té sobre els homes i sobre les dones.

- Hi ha almenys cinc temes que afecten els homes i que s'haurien de tenir en compte a l'hora d'incloure'ls en les polítiques d'igualtat de gènere:

- La conciliació de la vida laboral i familiar, paternitat i coresponsabilitat domèstica.

- La violència contra les dones (i també la violència dels homes contra altres homes i l'homofòbia).

- Homes i salut (i la prevenció de les conductes de risc).

- Homes i divorci (i la custòdia compartida dels fills i/o filles).

- Els estereotips i rols de gènere en els nens i joves (la construcció de la masculinitat i el fracàs escolar dels nois).

- Finalment, les polítiques d'igualtat de gènere adreçades als homes han de tenir en compte les dimensions de diferència social o desigualtat (per exemple, classe social, ètnia, orientació sexual, generació, situació de vida, etc.). Quan es treballa en polítiques d'igualtat de gènere que afecten els homes cal tenir en compte la complexitat de les diferents situacions que afecten els homes. En aquest sentit és important fer referència, en les estadístiques i la investigació, a aquestes dimensions de diferència i desigualtat social entre els homes. 🔑

Referències bibliogràfiques

- ABRIL, Paco; Romero, Alfons; Borràs, Vicent (2009). *Los hombres y sus tiempos: hegemonía, negociación y resistencia*. Barcelona: Regidoria Usos dels Temps i Ajuntament de Barcelona.
- ASOCIACIÓN DE HOMBRES POR LA IGUALDAD DE GÉNERO (AHIGE) (2008). *Por el desarrollo de políticas de igualdad dirigidas a hombres*, a: http://www.ahige.org/AHIGE_Manifiesto.pdf [consulta: 10 setembre 2009]
- BADINTER, Elisabeth (1993). *XY La identidad masculina*. Madrid: Alianza.
- CLATTERBAUGH, K. (1997). *Contemporary perspectives on Masculinity: Men, women, and Politics in Moder Society*. Boulder, CO: Westview.
- CONNELL, R. W. (1995). *Masculinities*. Cambridge: Polity Press.
- CONSELL DE LA UNIÓ EUROPEA (2006). *Consejo de la Unión Europea, sesión núm. 2767 sobre Empleo, Política Social, Sanidad y Consumidores*. Brusel·les, 30 de novembre i 1 de desembre de 2006, a: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/es/lisa/92347.pdf [consulta: 9 setembre 2009]
- GABARRÓ, Daniel (2007). *Reconstruir la identidad masculina: una necesidad política*. Barcelona: Calvell.
- HOLTER, Oystein (2003). *Can men do it? Men and gender equality. The Nordic experience*. Copenhagen: Nordic Council of Ministers.
- KETOLA, Tanja (2007). "Survey: Men in gender equality policy documents in some countries". A: *Men and Gender Equality Policy in Finland*. Hèlsinki: Gender Equality Unit Ministry of Social Affairs and Health.
- KIMMEL, Michael (1987). *Changing Men: New Directions in the Study of Men and Masculinity*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- LORENTE, Miguel (2008). *Los nuevos hombres nuevos: cómo adaptarse a los tiempos de igualdad*. Barcelona: Destino.
- MINISTRY OF SOCIAL AFFAIRS AND HEALTH (2006). *Men and gender equality: towards progressive policies*. Conference report. Hèlsinki, Finlàndia, 5-6 octubre 2006, a: http://www.emhf.org/resource_images/EUFinnishconfOct06.pdf [consulta: 10 setembre 2009]
- MINISTRY OF SOCIAL AFFAIRS AND HEALTH (2007). *Men and Gender Equality Policy in Finland*. Publications of the Ministry of Social Affairs and Health, a: http://www.stm.fi/c/document_library/get_file?folderId=28707&name=DLFE-4169.pdf&title=Men_and_Gender_Equality_Policy_in_Finland_en.pdf [consulta: 9 setembre 2009]
- SCAMBOR, Christian; SCAMBOR, Elli (2008). "Men and Gender Mainstreaming: Prospects and Pitfalls of a European Strategy". *The Journal of Men Studies*, vol. 16, núm. 3, p. 301-315.
- SEGAL, Lynne (1990). *Slow motion. Changing masculinities, changing men*. Nova Jersey: Rutgers University Press.
- UNITED NATIONS (1995). *Beijing Declaration and Platform for Action. Fourth World Conference on Women*. Beijing, Xina, 4-15 setembre 1995, a: <http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/platform/index.html> [consulta: 9 setembre 2009]
- UNITED NATIONS COMMISSION ON THE STATUS OF WOMEN (2004). *The Role of Men and Boys in Achieving Gender Equality*, 48a sessió, Agreed Conclusions, 1-12 març 2004, a: <http://www.un.org/womenwatch/daw/csw/csw48/ac-men-auv.pdf> [consulta: 9 setembre 2009]

Regenerar la perspectiva de gènere

Gerard Coll-Planas. Institut de Govern i Polítiques Públiques. Universitat Autònoma de Barcelona

L'anomenada perspectiva de gènere sol ser aplicada d'una forma molt restrictiva tant en la reflexió teòrica com en el disseny de les polítiques públiques. Com mostrarem a través de l'exemple de la violència de gènere, se sol utilitzar *gènere* com a sinònim de *dones*, fet que té nombroses conseqüències tant en el nivell teòric com en la definició de les mesures polítiques per combatre el sexisme.

L'objectiu de l'article és reflexionar sobre com utilitzem el concepte de gènere i els efectes que comporta una determinada construcció de la problemàtica en el cas de l'anomenada "violència de gènere". En primer lloc ens centrarem en les lleis espanyola i catalana per combatre la violència masculista. Analitzarem com conceben el gènere i plantejarem les conseqüències polítiques que se n'extreuen.

En segon lloc, a partir d'una recerca portada a terme recentment sobre homofòbia i transfòbia, proposarem una forma més oberta d'abordar el gènere i les violències que comporta la seva reproducció. En aquesta línia, apostem per abordar el gènere i les violències que comporta d'una forma més inclusiva, que ens permeti anar més enllà dels casos més extrems d'assassinats de dones a mans de les seves parelles i que ens ajudi a visibilitzar la resta de violències quotidianes que tenen la funció de reproduir les diferències i desigualtats de gènere.

El fetitxisme del "gènere"

Gènere ha esdevingut una paraula fetitxe en el llenguatge acadèmic i en el

polític. Entenem per fetitxe, seguint el Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans, l'"objecte que està associat a una força o a un ésser sobrenatural". En aquest cas, la paraula sovint s'usa per conjurar el poder sobrenatural de permetre'ns aparèixer com a políticament correctes i escapar així de l'acusació de ser androcèntrics o sexistes. Tant és així que sovint el terme s'utilitza sense gaire precisió i sense consciència de les conseqüències que es deriven de la forma com el definim i l'apliquem.

La paraula que ha aconseguit congreguar aquesta "força sobrenatural" va ser encunyada pel psiquiatra Robert Stoller a principis de la dècada de 1960. El nou terme servia per indicar que hi ha aspectes de la conducta humana que diferencien homes i dones que no estan condicionats per factors biològics sinó que són configurats culturalment. La relació entre sexe i gènere ha donat lloc a un extens debat que encara està plenament vigent.

A grans trets, podem trobar tres formes de plantejar la relació entre el sexe i el gènere. En primer lloc, el determinisme biològic sosté que les nostres característiques sexuals (cromosomes, gònades, hormones, gens...) determinen la nostra identitat de gènere.¹ Mitjançant aquest tipus d'explicacions es mostren com a inevitables les diferències entre homes i dones. En establir que el sexe determina el gènere, des d'aquest paradigma se solen usar els dos termes indistintament, com a sinònims.

En segon lloc, es poden entendre els dos conceptes com a paral·lels, sense

una relació causal de l'un envers l'altre. Des d'aquesta perspectiva, es distingeix la dimensió biològica (el sexe) del comportament i els trets de la personalitat (el gènere), que es consideren una construcció social. Entendre, com fa Gayle Rubin (1986) en alguns treballs inicials, que sexe i gènere no tenen relació causal entre l'un i l'altre implica que el sexe és immutable i immanent de l'individu mentre que el gènere és variable i modificable culturalment. Se sosté, per tant, que la biologia i la cultura són dos elements diferenciats, tal i com critica Silvia Tubert:

se entiende que el sexo corresponde al plano biológico, en tanto que el género es el producto de la construcción sociocultural. El problema es que esta polaridad no hace más que reproducir la oposición naturaleza-cultura y el dualismo cuerpo-mente que han marcado al pensamiento occidental desde sus orígenes. [...] Se desconoce que es imposible distinguir en el sujeto aquello que resulta de su condición biológica y aquello que ha sido generado por su formación en el seno de un universo humano, lingüístico, cultural.
(Tubert, 2003, p. 8)

En tercer lloc, es pot considerar que el gènere és un producte social que constitueix els éssers humans en homes i do-

---

1. Tot i que el biologisme sol estar associat a la defensa de la supremacia masculina, com en el cas de Stephen Goldberg (1976), també trobem autors com Hellen Fisher (2000) que defensen la superioritat femenina des de postulats biològics.

nes, no només en el seu comportament i subjectivitat sinó també, en certa manera, en la dimensió física. Des d'aquesta perspectiva es qüestiona el caràcter immutable i presocial del sexe i, invertint l'argument biològic, s'afirma que el sexe és un producte del gènere (vegeu, per exemple, Nicholson, 2003). Això no significa que la cultura construeixi físicament els nostres cossos, sinó que dóna significat a les diferències físiques entre mascles i femelles, i configura els ideals normatius del cos en funció del sexe, assignant-los plaers, significats i funcions diferenciades. Una forma d'emascarar aquest procés d'atribució de significat és presentar-lo com a quelcom natural, presocial, fent així aparèixer el seu producte (la diferència entre dones i homes), com la seva causa:

lo que creemos que es una percepción directa y física, no es más que una construcción sofisticada y mítica, una "formación imaginaria" que reinterpreta rasgos físicos (en sí mismos tan neutrales como cualquier otro, pero marcados por el sistema social) por medio de la red de relaciones con que se los percibe.

(Wittig, 2006, p. 34)

Al llarg de l'article ens situarem en aquest tercer corrent, que podem anomenar construccionista. Per explicar el posicionament d'aquest corrent resulta il·lustrador el cartell que vam trobar en una botiga de llaminadures, que deia: "Atenció, vigileu que el gènere no caigui a terra".

D'una banda, el cartell de la botiga ens alerta que el gènere (és a dir, ser home o ser dona) no és quelcom natural, que puguem donar per descomptat, sinó que és una cosa que hem de mantenir, que hem de reproduir, que hem de vigilar que no ens caigui a terra. Per tant, tot i que d'entrada sembla que el gènere emergeix del nostre interior de forma espontània, requereix un esforç per part nostra. Es tracta d'un esforç per aproximar-nos a un ideal de gènere, un esforç que fem constantment i que, tot i això, no ens permet arribar mai a aquesta terra mítica d'una identitat de gènere blindada, sense fissures amenaçadores (vegeu Butler, 2001a).

De l'altra, el cartell ens diu: "vigileu". Ens alerta així que les conseqüències del fet que el gènere caigui a terra, que en fem una reproducció inadequada, són perilloses.

Abans d'acabar l'apartat és necessari fer una remarca sobre els equívocs que es produeixen amb relació a l'ús del terme *gènere*. En gran part de la literatura sobre aquesta temàtica es produeix una substitució de *sexe* per *gènere*, així: es parla de "progenitor del gènere contrari" o de gais i lesbianes com a persones atretes pel seu mateix gènere.² Segons la psicoanalista Silvia Tubert, a través d'aquest tipus de formulacions

se elimina la potencialidad analítica de la categoría [género] para reducirla a un mero eufemismo, políticamente más correcto. El problema es que de este modo se encubren, entre otras cosas, las relacio-

nes de poder entre los sexos, como sucede cuando se habla de violencia de género en lugar de violencia de los hombres hacia las mujeres: una categoría neutra oculta la dominación masculina.

(Tubert, 2003, p. 7-8)

Un altre ús equívoc del terme *gènere* es dóna quan s'empra com a sinònim de dones, amb l'objectiu de crear una sensació d'una major seriositat acadèmica (per exemple, substituint "desigualtat de les dones" per "desigualtat de gènere"). Mitjançant aquest moviment es perd la referència del grup social oprimat, que queda invisibilitzat. Finalment, també trobem que s'ha produït una substitució de "perspectiva feminista" per "perspectiva de gènere"; d'aquesta forma "se establece un campo académico despojado de toda proyección crítica y reivindicativa de los movimientos de mujeres" (Tubert, 2003, p. 13).

Des del nostre punt de vista, s'ha d'evitar l'ús del terme *gènere* com a sinònim de dones, ja que el primer té un significat més ampli. Per exemple, un tema és la violència contra les dones i un altre seria la violència de gènere-

2. Un exemple el trobem a Sáez (2004, p. 27). Des del nostre punt de vista, si l'homosexualitat fos un tema de gènere i no de sexe de l'objecte de desig, una relació entre dos homes o dues dones en què hi hagi una diferència de rols masculí/femení podria ser considerada heterosexual, mentre que una relació entre un home femení i una dona femenina (o un home masculí i una dona masculina) podria ser considerada homosexual. En aquest punt seguim Jeffreys (1996), i ho desenvolupem més endavant.

re, que inclou la primera però també comprèn la resta de formes violentes amb què el gènere es reproduïx (com l'homofòbia i la transfòbia) i que afecten també els homes.

El cas de la violència de gènere

A continuació, ens centrarem en la concepció de la violència de gènere per tal de mostrar les conseqüències polítiques d'una determinada definició del gènere. Basarem la nostra reflexió en la legislació espanyola i catalana que es proposa combatre la violència exercida contra les dones: la Ley integral de medidas contra la violencia de género (Ley Orgánica 1/2004) i la Llei del dret de les dones a eradicar la violència masclista (Llei 5/2008). Tal com desgranarem a continuació, sostenim que ambdós textos legals presenten incoherències en l'ús dels conceptes *sexe* i *gènere*, que poden comportar una reproducció de les diferències de gènere i impliquen el perill de judicialitzar un problema social.³

En el cas de la llei espanyola, tot i que en el preàmbul es presentava com una llei que abordava la violència de gènere en conjunt, ha acabat formulant-se sobre la base del sexe de les víctimes i concentrant-se, pràcticament en exclusivitat, en les relacions de maltractament extrem en el marc de la parella.

Si analitzem el procés d'elaboració d'aquesta llei veiem que és un exemple de substitució literal de *sexe* per *gènere*. El nom de l'avantprojecte explícita

que es tracta d'una llei dedicada a combatre “la violencia ejercida sobre la mujer”, o sigui, que allò rellevant és el sexe de la víctima. Aquesta denominació va ser substituïda al llarg del tràmit parlamentari per “violencia de género”. Aquest canvi va implicar la modificació de “contra la mujer” per “género” en el títol i en el conjunt del text legal. Considerem que es tracta d'un canvi merament estètic, ja que el conjunt de mesures està formulat referint-se al sexe de les víctimes i els agressors en comptes del gènere.

Mentre que en aquest cas s'elabora una formulació de gènere però es dissenya una aplicació en funció del sexe, en el cas de la llei catalana es produeix, amb certs matisos, l'efecte contrari. En la llei catalana, que sí que adopta un enfocament més integral,⁴ si bé la formulació és explícitament de sexe (no es parla de “violència de gènere” sinó de “violència masclista” i s'identifica les dones com a víctimes), la inclusió de les dones transsexuals obre una escletxa a aquest plantejament. En l'article 70 s'estableix que “les transsexuals que pateixen violència masclista s'equiparen a les dones que han patit aquesta violència, als efectes dels drets establerts per aquesta llei”.⁵

Aquesta inclusió suposa admetre que estar en una posició de víctima o agressor no depèn exclusivament del sexe, ja que es reconeix que una persona que ha nascut amb un cos de mascle pot adoptar una posició de víctima atribuïda a la dona. Llavors, per

què s'atura aquí el text legal? Per què no es reconeix i s'empara les víctimes d'aquest tipus de violència que mantenen relacions amb persones del seu mateix sexe? Incloure-ho implicaria reconèixer que el gènere estableix posicions de poder que no estan essencialment, inherentment vinculades al sexe; suposaria reconèixer que es tracta de posicions que s'atribueixen socialment (amb un èxit notable) a persones amb cossos de mascles i de femelles, però que no sempre es produeix aquesta correlació entre sexe i gènere. El que volem dir és que de la mateixa manera que una persona transsexual pot assumir una posició femenina tot i haver nascut mascle, una parella de persones del mateix sexe pot reproduir els rols

3. Es tracta de reflexions basades en les aportacions de María Jesús Izquierdo (1998), de les quals vam realitzar una primera aplicació a Coll-Planas *et al.* (2008).

4. La llei catalana inclou, per exemple, el tràfic i l'exploració sexuals, els matrimonis forçats, la mutilació genital femenina, la reproducció d'estereotips en els mitjans de comunicació i l'assetjament en el lloc de treball.

5. Per tal de poder gaudir dels mateixos drets que les altres dones, les transsexuals no cal que s'hagin sotmès a la reassignació sexual però han de presentar un diagnòstic psiquiàtric que manifesti que tenen disfòria de gènere (és a dir, es considera que tenen un trastorn mental que han d'acreditar) o han d'haver rebut un tractament “per acomodar-ne les característiques físiques a les que corresponen al sexe reclamat”. Aquests dos criteris han estat àmpliament qüestionats per associacions trans, el primer perquè resulta patologitzador i el segon perquè essent l'hormonació l'únic tractament que compleix els requisits, rebre'l durant dos anys implica, a la pràctica, l'esterilització (vegeu Coll-Planas, 2009).

masculí/femení i, fins i tot, un home pot trobar-se en una posició de víctima en relació amb una dona que adopti una posició socialment atribuïda als homes.

Una aproximació a la violència que adoptés una perspectiva de gènere, des del nostre punt de vista, s'ocuparia de combatre la relació de dominació que estableix rols i posicions de poder. Uns rols que s'han assignat als dos sexes però que la pluralitat de formes d'identificació ens mostra que el mandat social no sempre reïx. Aquesta aproximació permet incorporar aquelles violències que, associades a les posicions de gènere, es produeixen en un sentit contrari al majoritari (de la dona cap a l'home) o entre parelles del mateix sexe. Ahora, no implica afirmar que homes i dones siguin agressors i víctimes de la violència a parts iguals, la realitat deixa clar que no és així, però té l'avantatge de no reificar⁶ la posició de dones i homes, ja que no els assigna una posició fixa en la dicotomia agressor/víctima.

Per tal de fomentar la crítica al biaix heterosexista d'ambdues lleis, poden resultar interessants les aportacions de l'autora feminista Sheila Jeffreys (1996). Segons ella, la majoria de relacions de parella entre dues dones i entre dos homes segueixen la mateixa dinàmica que les formades per persones de diferent sexe. En aquest sentit, segons Jeffreys, el que cal combatre és una forma de relacionar-se basada en l'erotització de la desigualtat, el que

ella anomena “desig heterosexual”. Aquest és hegemònic no només en les relacions entre persones de diferent sexe sinó també entre lesbianes i gais. El que cal, argumenta, és construir un “desig homosexual”, basat en la connexió eròtica de la igualtat en parelles formades per dos homes, dues dones o un home i una dona.

Des d'aquesta perspectiva, cal posar l'accent en combatre un tipus de relació que suposa la dominació i subordinació de la persona situada en una posició femenina. I, per tant, resulta inexcusable l'exclusió de les relacions de maltractament que es produeixen en relacions gais i lèsbiques, que participen de la mateixa lògica de dominació i supremacia del principi masculí.

En segon lloc, i amb diferents graus en funció de si parlem de la llei espanyola o catalana, ambdues poden caure en el perill d'essencialitzar l'associació de “dona” amb “víctima”. Això es deu al fet que les dues identifiquen els actors en funció del sexe i no de la posició en una relació de dominació. Sobre la base d'aquesta associació dona/víctima i home/agressor es construeix la cadena de dicotomies següent:

Cal reconèixer que l'associació de la dona amb la passivitat és més matisada en el cas de la llei catalana, que en l'article 9 recull la necessitat de “presentar les dones que han patit violència masclista com a persones que han pogut activar els recursos propis i superar les situacions de violència”. De totes formes, tampoc no contempla

la possibilitat que l'home estigui en la posició de víctima (de la seva parella, sigui dona o home) ni que la dona estigui en una posició d'agressora (en el context d'una relació homosexual o heterosexual, o fins i tot de les persones de qui té cura), contribuint a reproduir l'associació dona/víctima.

En el cas de les dues lleis, a més, la dona/víctima és situada en el marc de la passivitat, mentre que l'home/agressor és entès com un ésser actiu. Les dones es retraten com a exclusivament receptores, com les qui pateixen o reben les conseqüències d'aquesta forma de violència que neix del masclisme. Això és el que es desprèn de la definició de “violència masclista” de la llei catalana:

la violència que s'exerceix contra les dones com a manifestació de la discriminació i de la situació de desigualtat en el marc d'un sistema de relacions de poder dels homes sobre les dones i que, produïda per mitjans físics, econòmics o psicològics, incloses les amenaces, les intimidacions i les coaccions, tingui com a resultat un dany o un patiment físic, sexual o psicològic.

(Llei del dret de les dones a eradicar la violència masclista, Títol 1, article 3)

D'aquesta lògica, se'n segueix que les dones són les úniques que reben els efectes negatius del sexisme i que es

6. La reificació és un procés pel qual el que és una construcció social es presenta com a quelcom natural i immodificable.

limiten a rebre'ls passivament, sense contribuir en la seva reproducció. No es té en compte, doncs, el paper actiu de les dones en la reproducció de les condicions de la seva opressió:

Las mujeres, como cualquier otro grupo oprimido, sostienen [la opresión] con su conducta y aspiraciones, y como parte fundamental de ellas, en sus prácticas sexuales. Es precisamente la participación del oprimido en su opresión la que hace tan estables los sistemas de dominación. (Izquierdo, 2001, p. 29)

Al mateix temps es neguen, d'una banda, els costos, els danys i el patiment que genera el sexisme en els homes. De l'altra, se'ls nega la dimensió passiva (que són, en part, producte d'una estructura social que els configura) i se'n sobredimensiona la dimensió activa en la reproducció del sexisme en general, i en les relacions de maltractament en particular. Per exemple, es descriu que les dones són objecte d'aquest tipus de violència "por ser consideradas, por sus agresores, carentes de los derechos mínimos de libertad, respeto y capacidad de decisión" (Ley Orgánica 1/2004, preámbulo). D'aquesta forma s'atribueix una agència completa a l'home

agressor, que es considera que actua des del pla conscient. Es desconeix així que, com les dones, són en part fruit d'una estructura social que els ha configurat unes expectatives, una forma de relacionar-se, d'expressar les emocions... En definitiva, per contraintuïtiu que pugui semblar, sostenim que els homes agressors també són en part víctimes del sistema de gènere. Naturalment, això no implica en absolut que no hagin de ser considerats responsables, legalment i moralment, davant d'una agressió, però entendre les seves accions en el marc de l'estructura social ens pot ajudar a comprendre el fenomen.

D'aquest esquema conceptual subjacent al text legal, se'n deriven conseqüències polítiques clau, com la col·locació de la dona en la posició de víctima passiva:

se atribuye el monopolio de la violencia a una de las dos partes, al hombre, condensándose la pasividad en la mujer. La respuesta es armar un brazo vengador, que castigue al agresor y defienda a la víctima, no se trata de sacar a la mujer de su posición, se trata, sobre todo, de vengarse. Los hombres defienden a las mujeres de los hombres, en todo caso las mujeres continúan dependiendo de los hombres, y

cuánto más agredidas, más los necesitamos para que nos defiendan.

(Izquierdo, 1998, p. 66)

Alhora, l'atribució d'un caràcter actiu o passiu està relacionada amb el grau de responsabilitat que se suposa a dones i a homes. La responsabilitat és directament proporcional al punt fins al qual la persona ha escollit portar a terme una acció determinada. L'efecte és que en col·locar les dones en una posició de passivitat, se les buida de responsabilitat tant en la reproducció del sexisme com en el manteniment de relacions abusives i degradants. En canvi, l'home apareix com a responsable tant del manteniment com de la superació del sexisme.

Es tracta, a més, d'una aproximació maniquea, que caricaturitza agressors i víctimes i ens impedeix veure fins a quin punt ambdues parts són en alguna mesura actives i passives, agressores i víctimes i tenen algun grau de responsabilitat en les relacions que mantenen. En fixar el binomi dona/víctima, mesures per combatre el sexisme com aquestes lleis, paradoxalment, poden contribuir a reproduir la vinculació sexe/gènere i a fomentar els estereotips de la masculinitat i la feminitat, lligats en gran part a la dicotomia activitat/passivitat.

En tercer lloc, cal tenir en compte que aquestes lleis són fruit d'un context social i polític que ha conduït a la judicialització del problema dels maltractaments i assassinats de dones a

Taula 1. Cadena de dicotomies associades a homes i dones

	Posició en la relació de violència	Atribució de capacitat d'actuació	Atribució de responsabilitat
Home	Agressor	Actiu	Responsable
Dona	Víctima	Passiva	No responsable

Font: elaboració pròpia.

mans de les seves parelles o exparelles. D'una banda, la judicialització implica individualitzar el problema, és a dir, abordar-lo des dels casos concrets i sense reconèixer com les estructures socials ens configuren i fins a cert punt delimiten la nostra capacitat d'acció. De l'altra, contribueix a fer que es visibilitzin només els casos extrems de maltractament, de manera que s'amaga que són tan sols la punta de l'iceberg: els casos extrems no són l'excepció sinó la dinàmica dominant de relacionar-nos, els homes i les dones, portada a un extrem hiperbòlic. El problema, per tant, no serien els casos extrems sinó la forma dominant de construir la masculinitat i la feminitat. Finalment, el fet que els casos extrems de maltractament en les parelles monopolitzin l'atenció de l'anomenada violència de gènere té l'efecte de desvincular-ho d'altres fenòmens amb la mateixa arrel com ara l'homofòbia i la transfòbia.

Tenim un grapat de reptes damunt la taula: abordar les necessitats específiques sense desvincular-les de la problemàtica de conjunt; preocupar-se pels casos més urgents i visibilitzar que l'arrel del problema són les dinàmiques de fons; i buscar respostes per a les dones víctimes de la violència que, en comptes de reforçar-ne la passivitat, les empoderin.

Homofòbia i transfòbia com a violència de gènere

Com ja hem apuntat anteriorment, des del nostre punt de vista el concepte de

“violència de gènere” va molt més enllà de les relacions de maltractament en el si de la parella i hauria d'incloure també totes les formes en què la diferència de gènere és reproduïda de forma violenta, com ara l'homofòbia i la transfòbia.

Al llarg d'una recerca portada a terme recentment sobre les estratègies i les propostes dels joves gais, lesbianes i trans en un entorn homofòbic i transfòbic (Coll-Planas, Bustamante i Missé, 2009)⁷ se'ns ha fet palès que hem d'entendre l'homofòbia i la transfòbia com a formes per assegurar la reproducció del sistema binari de gènere. Després d'analitzar com es concreten, en la vida quotidiana, aquestes dues formes d'opressió, considerem que no s'han d'abordar com a elements que afecten exclusivament gais, lesbianes i trans. De fet, resulta més explicatiu entendre els atacs i les discriminacions que rep aquest col·lectiu com a formes de reproducció de la diferència de gènere que afecten el conjunt de la població.

En aquesta línia, definim l'homofòbia com una forma d'opressió que castiga les persones que no se senten atretes exclusivament per l'altre sexe, i que promou, així, la reproducció de la complementarietat d'allò femení i allò masculí. La transfòbia, per la seva banda, vetlla pel manteniment de la correspondència entre sexe i gènere, en castigar aquelles persones amb un cos de mascle que presenten trets associats a la feminitat i aquelles persones amb cos de femella amb trets mas-

culins. La transfòbia no actua només sobre les persones pròpiament trans sinó que s'activa davant de qualsevol home amb un comportament femení (o d'una dona amb un comportament masculí), i al marge de la seva orientació sexual.

A partir d'aquesta base, considerem que el model de gènere normatiu té tres eixos: el sexe, el gènere i l'orientació sexual, tal i com recollim a la taula 2. En primer lloc, el sexe ens distingeix en funció estrictament dels nostres cossos entre mascles i femelles, exclouent les persones intersexuals, abans anomenades hermafrodites, que queden fora d'aquesta classificació.

En segon lloc, la dimensió del gènere ens distingeix entre homes i dones, i crea la ficció d'estar arrelada en la constitució biològica (hormones, genitals, cromosomes...), és a dir, en el sexe. Es pressuposa, doncs, que la feminitat està assentada en característiques essencials relacionades amb tenir un cos de femella, i que del cos de mascle sorgeix sentir-se i actuar com a home. D'aquesta assumpció es deriva l'exclusió de les persones trans, ja que tenint un cos de femella, se senten homes o tenint un cos de mascle, se senten dones.

7. La recerca tenia com a objectiu conèixer les estratègies dels joves trans, gais i lesbianes a l'hora de revelar la seva identitat de gènere i orientació sexual, de construir la seva identitat i de respondre a la transfòbia i l'homofòbia. El treball de camp es va basar en 16 entrevistes, l'anàlisi de 2.374 missatges de fòrums d'Internet i 4 grups de discussió.

Taula 2. Dimensions del gènere normatiu i exclusions que genera

Dimensions	Valors	Exclusions
Sexe	Masclle / femella	Intersexuals
Gènere	Home / dona	Trans
Orientació sexual	Complementarietat masculí /femení	Lesbianes, gais i bisexuals

Font: elaboració pròpia.

El tercer eix de la definició del gènere normatiu és l'orientació sexual, que fixa el criteri de complementarietat dels principis masculí i femení, és a dir, estableix l'hegemonia de l'heterosexualitat. En aquest cas, els exclosos són lesbianes, gais i bisexuals.

El segon element de la recerca que ens sembla rellevant en la línia del que hem plantejat anteriorment en relació amb els maltractaments, és que les agressions homofòbiques i transfòbiques són habitualment portades a terme per persones que necessiten reafirmar la seva masculinitat o feminitat. Això és especialment clar en l'adolescència, en què els nois es reforcen com a homes diferenciant-se (més o menys agressivament) de l'univers femení i del "marica", conceptualitzat com l'home feminitzat.

Això implica dos paral·lelismes en relació amb el que hem plantejat en el darrer apartat. D'una banda, que aquesta forma de violència no ha de ser explicada com a quelcom excepcional sinó que cal entendre-la com una expressió més accentuada de la dinàmica habitual de la construcció del gènere. D'altra banda, també en aquest cas apostem per entendre que l'agressor és, en part, producte de l'estructura social:

La persona que amenaza a otra con violencia parte de la angustiosa y rígida creencia de que el sentido de mundo y el sentido de una misma será radicalmente socavado si se permite que un ser como ése, incategorizable, pueda vivir dentro del mundo social. La negación de ese cuerpo a través de la violencia es un intento de restablecer el orden, de renovar el mundo social basándose en un género inteligible. (Butler, 2001b, p. 20)

Tant en aquest cas, com en el dels maltractaments i assassinats de dones, el fet d'entendre que fins a cert punt l'agressor també és víctima del sexisme no implica disminuir la consideració sobre la seva responsabilitat, però ens pot permetre anar més enllà de les caricaturitzacions i dels maniqueïsmes per poder entendre d'una forma més complexa quines són les arrels de la violència de gènere i com les podem combatre.

Apunts finals

Sabem per experiència que els dos fils argumentals principals de l'article poden generar certa controvèrsia. En primer lloc, la proposta d'entendre el gènere i la violència que comporta

la seva reproducció d'una forma més inclusiva sol ser rebut amb reticència, entre altres, per les dones que han estat reclamant, des del feminisme, unes polítiques que es dediquin específicament a combatre la desigualtat de les dones. La proposta pot ser vista, per tant, com una intrusió en una espècie de vedat privat. En tot cas, no ens sembla que la lògica d'abordar per separat fenòmens tan estretament vinculats contribueixi a la clarificació conceptual i no permet que les diferents iniciatives sumin en comptes de restar. A més, treballar les problemàtiques relatives al gènere d'una forma integrada no exclou la conveniència d'elaborar polítiques destinades específicament a determinats grups socials, siguin les dones o les persones trans, i reconèixer que tenen necessitats pròpies.

En segon lloc, també sol crear rebuig la crida a trencar amb la passivitat atribuïda a les dones en general i a les víctimes de maltractaments en particular, i a entendre la passivitat en els homes, o sigui, a admetre que també ells són en part producte d'un determinat ordre social. Però ens sembla indispensable plantejar aquest debat per tal de poder avançar en la construcció de subjectes més responsables de les seves accions i que es facin càrrec de les conseqüències que se'n deriven. 🔑

Referències bibliogràfiques

- BUTLER, Judith (2001a). *Mecanismos psíquicos del poder. Teorías sobre la sujeción*. Madrid: Cátedra.
- (2001b). “La cuestión de la transformación social”. A: Elisabeth BECK-GERNSHEIM, Judith BUTLER i Lidia PUIGVERT. *Mujeres y transformaciones sociales*. Barcelona: El Roure.
- COLL-PLANAS, Gerard (2009). “La voluntad y el deseo. Construcciones discursivas del género y la sexualidad. El caso de trans, gays y lesbianas”. Tesis doctoral, Departament de Sociologia, Universitat Autònoma de Barcelona.
- COLL-PLANAS, Gerard; BUSTAMANTE, Gemma; MISSÉ, Miquel (2009). *Transitant per les fronteres del gènere. Estratègies, trajectòries i aportacions de joves trans, lesbianes i gais*. Barcelona: Observatori Català de la Joventut. <http://www.gencat.cat/joventut/estudis25>
- COLL-PLANAS, Gerard; GARCÍA-ROMERAL, Gloria; MAÑAS, Carmen; NAVARRO-VARAS, Lara (2008). “Cuestiones sin resolver en la Ley integral de medidas contra la violencia de género: las distinciones entre sexo y género, y entre violencia y agresión”. *Papers de Sociologia*, núm. 87, p. 187-204.
- FISHER, Helen (2000). *El primer sexo. Las capacidades innatas de las mujeres y cómo están cambiando el mundo*. Madrid: Taurus.
- GOLDBERG, Steven (1976). *La inevitabilidad del patriarcado*. Madrid: Alianza.
- IZQUIERDO, María Jesús (1998). “Los órdenes de la violencia: especie, sexo y género”. A: Vicenç FISAS (ed.). *El sexo de la violencia. Género y cultura de la violencia*. Barcelona: Icaria.
- (2001). *Sin vuelta de hoja. Sexismo: poder, placer y trabajo*. Barcelona: Edicions Bellaterra.
- JEFFREYS, Sheila (1996). *La herejía lesbiana. Una perspectiva feminista de la revolución sexual lesbiana*. Madrid: Cátedra.
- NICHOLSON, Linda (2003). “La interpretación del concepto de género”. A: Silvia TUBERT (ed.). *Del sexo al género. Los equívocos de un concepto*. Madrid: Cátedra.
- RUBIN, Gayle (1986). “El tráfico de mujeres: notas sobre la ‘economía política’ del sexo”. *Nueva Antropología*, núm. VIII (30), p. 95-145.
- SÁEZ, Javier (2004). *Teoría Queer y psicoanálisis*. Madrid: Síntesis.
- TUBERT, Silvia (2003). “La crisis del concepto de género”. A: Silvia TUBERT (ed.). *Del sexo al género. Los equívocos de un concepto*. Madrid: Cátedra.
- WITTING, Monique (2006). “No se nace mujer”. A: Monique WITTING. *El pensamiento heterosexual y otros ensayos*. Madrid: Egales.

Referències

Guía de autoayuda para mujeres víctimas de una agresión sexual reciente: camino hacia la recuperación

Institut Clínic de Neurociències (ICN). Servei de Psiquiatria
Comissió de Violència Intrafamiliar i de Gènere de l'Hospital Clínic de Barcelona

La *Guía de autoayuda para mujeres víctimas de una agresión sexual reciente: camino hacia la recuperación* que ha estat presentada el 2009¹ té com a objectiu proporcionar a les dones víctimes d'una agressió sexual les eines necessàries per tal que puguin superar la seva situació i tirar endavant. La guia descriu les reaccions psicològiques més freqüents que es poden donar en els primers dies, informa del procés que cal seguir després de la denúncia i orienta sobre les conductes més adients per recuperar-se.

Es tracta d'una guia pràctica, elaborada per un equip de persones expertes del Programa de Prevenció i Tractament de les Seqüeles Psíquiques en Dones Víctimes d'una Agressió Sexual, de l'Hospital Clínic. És el fruit de l'experiència d'un grup de professionals de la psiquiatria, la psicologia i el treball social que, de forma interdisciplinària atenen les seqüeles psicopatològiques de les dones agredides sexualment. Les recomanacions que es presenten en aquesta guia es basen en l'experiència clínica en l'atenció d'aquestes víctimes i en les investigacions d'aquesta classe particular de traumatismes psíquics, que sovint passen desapercebuts o no són valorats en la seva justa mesura i amb freqüència no reben l'atenció especialitzada correcta.

La violència sexual és una de les formes més freqüents de violència contra les dones, malgrat que sovint apareix invisibilitzada davant d'agressions més visibles de la violència masclista, com ara les lesions i les morts de dones a mans de llurs parelles o exparelles. Mal-

grat l'avanç en la lluita per la igualtat de drets de les dones i els homes i les millores en l'abordatge de la violència masclista en la nostra societat, aquest tipus d'agressió constitueix un delictes freqüent, que atempta contra la llibertat, la dignitat i la integritat física i psicològica de les dones. Moltes dones que pateixen aquest tipus d'agressions desenvolupen seqüeles psíquiques importants que les acompanyaran durant molt de temps, especialment si no són avaluades i tractades de forma eficaç. L'Hospital Clínic té, des de l'any 2000, una Comissió de Violència Intrafamiliar i de Gènere que desenvolupa un programa per donar atenció urgent a les dones que han patit una agressió sexual a Barcelona. L'Hospital Clínic és el centre de referència per a l'atenció sanitària d'aquest tipus d'agressions, mitjançant un protocol d'actuació que proporciona atenció de forma ràpida, eficaç i integral.

Aquesta guia per a dones víctimes d'una agressió sexual recent té com a objectiu ajudar aquestes dones a identificar les reaccions psicològiques que es poden presentar durant les primeres setmanes i a sol·licitar ajuda professional si la recuperació és més lenta i/o si els símptomes interfereixen en les activitats quotidianes. Per fer-ho, en el document apareixen detallades totes aquelles reaccions que, de forma més o menys habitual, s'experimenten després d'una agressió sexual —aprofitant els relats de dones que han patit violència sexual— i es descriu com es manifesten i per què es produeixen. Les més freqüents són

tornar a experimentar el trauma, la por i l'ansietat, viure en estat d'alerta permanent, la culpa, la vergonya, etcètera.

La guia —que ha comptat amb el recolzament del Pla Director de Salut Mental i Adiccions del Departament de Salut de la Generalitat, i amb la col·laboració de l'Obra Social de la Fundació “La Caixa”— vol ser d'utilitat tant per a les víctimes d'una agressió sexual com per als i les professionals que les atenen, així com per a les persones de l'entorn familiar i social de les dones agredides. Amb aquest objectiu, la guia es distribueix als centres que tracten directament aquestes dones: centres d'assistència primària, centres de serveis socials i altres serveis municipals especialitzats com ara els Punts d'Informació i Atenció a les Dones (PIAD) i l'Equip d'Atenció a les Dones (EAD), així com altres serveis sanitaris com els centres de salut mental o els programes d'atenció a la salut sexual i reproductiva (PASSIR). Així doncs, passarà a formar part dels materials de treball de què disposen els equips professionals que treballen en els serveis del Circuit Barcelona contra la Violència vers les Dones. 🔑

---

1. GARCIA-ESTEVE, Lluïsa; NAVARRO GARCÍA, Purificación; IMAZ GURRUCHAGA, María Luisa; SALANOVA TRIUS, Cristina (2009). *Guía de autoayuda para mujeres víctimas de una agresión sexual reciente: camino hacia la recuperación*. Barcelona: Hospital Clínic i Provincial de Barcelona. Forma part del Programa de Prevenció i Tractament de les Seqüeles Psíquiques en Dones Víctimes d'una Agressió Sexual.

Referències

Maleta Pedagògica dels Drets Sexuals i Reproductius

Direcció de Programes de Dones. Ajuntament de Barcelona

Els conceptes de salut sexual i salut reproductiva, nascuts com a aportació dels diferents moviments feministes, van ser reconeguts per primer cop com a elements clau per al desenvolupament i apoderament de les dones en el transcurs de la Conferència Internacional sobre Població i Desenvolupament, celebrada al Caire l'any 1994. Un any després, durant la IV Conferència Mundial de les Dones celebrada a Beijing, van quedar recollits com a drets humans fonamentals que tenen com a finalitat que totes les persones puguin viure de manera plena i lliures de discriminació. Aquests esdeveniments, juntament amb els Objectius de Desenvolupament del Mil·lenni, els van definir com a drets fonamentals per a l'estat de benestar físic, mental i social que engloba totes les etapes del cicle vital, i atorga a les persones el dret de gaudir d'una vida sexual satisfactòria, sense riscos, alhora que els reconeix la llibertat per decidir tenir o no tenir filles i/o fills, quan tenir-los i amb quina freqüència.

L'eina pedagògica que us presentem neix de la col·laboració entre la Regidoria de Dones i Joventut de l'Ajuntament de Barcelona i l'Institut Català de les Dones de la Generalitat de Catalunya, com una part del compromís d'ambdues administracions públiques en el desenvolupament d'aquests drets. Els materials que inclou han estat elaborats per l'Associació de Planificació Familiar de Catalunya i Balears.

La participació s'ha considerat un element clau en el procés d'elaboració,

mitjançant grups de discussió amb entitats de dones, de joves, amb societats científiques i persones expertes en aquest àmbit. També hi han col·laborat la Secretaria de Joventut, la Secretaria de Polítiques Familiars i Drets de la Ciutadania i la Secretaria d'Infància i Adolescència, així com el Departament de Salut de la Generalitat de Catalunya.

La Maleta inclou eines didàctiques que permeten aprofundir en la discussió sobre els dotze drets sexuals i reproductius recollits en la Carta de drets sexuals i reproductius de les dones, elaborada per la Federació Internacional de Planificació Familiar el 1995, i consta de dues parts: una proposa activitats per a professionals que treballen amb joves de més de setze anys i l'altra vol ser una eina de treball i coneixement per a les dones. Aquesta eina ha estat pensada des de la diversitat i vol allunyar-se dels estereotips i tabús que sovint envolten aquest àmbit, per tal que les relacions afectives i sexuals entre les persones es puguin desenvolupar de manera responsable i autònoma.

Conscients que, tot i els avenços assolits en els darrers temps, encara persisteixen estereotips a l'entorn de la sexualitat i, especialment, de la sexualitat femenina, ambdues administracions volen oferir a les dones, mitjançant aquesta Maleta, eines d'apoderament que els permetin viure la sexualitat plenament, gaudir d'unes relacions sexuals segures, així com aprofundir en el dret de decisió sobre el propi cos i sobre la maternitat. I també avançar

en un dels eixos més importants de les polítiques públiques, la prevenció de la violència masclista, per aconseguir un tracte respectuós en l'àmbit de les relacions interpersonals, en què l'educació afectiva i sexual és una peça clau. Es per això que aquest recurs pedagògic té la voluntat de col·laborar en la reducció de pràctiques nocives que perjudiquen especialment la salut, la seguretat i l'autoestima de les nenes i les dones, i avançar en la transformació dels rols estereotipats assignats als dos sexes per tal d'aconseguir, d'aquesta manera, la seva coresponsabilitat en la construcció d'una societat més saludable.

Per tot això esperem que aquests materials aportin idees i siguin inspiradors de cara a la consecució d'uns veritables drets sexuals i reproductius per a tothom.

Aquesta eina es pot aconseguir en préstec en diferents serveis municipals de la ciutat: el Centre d'Informació i Recursos per a les Dones (CIRD), els deu Punts d'Informació i Atenció a les Dones (PIAD), els Centres de Recursos Pedagògics, el Centre d'Informació i Atenció per a Joves (CIAJ) i els diferents espais joves de Barcelona. 🔑

Referències

Guia *Urbanisme i gènere: la ciutat per a la vida quotidiana*

Direcció de Programes de Dones. Ajuntament de Barcelona

La guia *Urbanisme i gènere* elaborada per Isabel Segura i Soriano i editada per la Direcció de Programes de Dones de l'Ajuntament de Barcelona recull, en la seva introducció, una breu síntesi històrica de les aportacions que les dones han fet al coneixement i l'anàlisi de les ciutats i una breu història recent de les dones de la ciutat de Barcelona, que ens mostra com, a partir de les seves realitats, amb les seves reivindicacions (com el dret a un habitatge digne, a una ciutat accessible, a la seguretat i al desenvolupament de serveis públics) i les seves accions col·lectives, han contribuït a la millora de la qualitat de vida del conjunt de persones que viuen a la ciutat de Barcelona.

L'autora, amb la seva mirada, ens proposa un exercici de reconeixement de l'autoritat femenina i de la importància de les necessitats de la vida quotidiana com a fonament de la vida pública i comunitària de la ciutat i ens insta a la participació, com a eina de responsabilitat social i col·lectiva. A més, no només ens aporta una nova manera de veure i interpretar l'espai públic, sinó que ens proporciona un seguit de recomanacions per tal d'adequar la ciutat a les necessitats de la vida quotidiana.

Així, la guia inclou criteris generals que, des de fa anys, dones de diversa procedència han posat de manifest a través de congressos, publicacions i

tallers, com ara les Jornades Catalanes de la Dona o la *Carta europea de les dones i la ciutat*, així com altres referències bibliogràfiques. Per acabar ens proposa redescobrir els nostres barris per mitjà de dues guies d'avaluació: una sobre la seguretat i l'altra sobre la mobilitat, plantejades com dues activitats per dur a terme en grup i que poden convertir-se en una activitat lúdica i analítica que ens permeti compartir i projectar una mirada crítica per contribuir a fer noves millores en el nostre entorn personal i comunitari. 🔑

Resumen

Condiciones de vida y hábitos de la población de Barcelona: una aproximación desde la perspectiva de género

Sara Moreno

El artículo se estructura en tres apartados. El primero describe la situación actual y las características principales de las condiciones de vida de la población de Barcelona desde la perspectiva de género. El segundo subraya los rasgos diferenciales existentes dentro del colectivo femenino según la edad y la posición que las barcelonesas ocupan dentro de la estructura social de la ciudad. El planteamiento teórico de fondo defiende la necesidad de desmontar el mito de la categoría universal *mujer* a partir de una doble aproximación estructural y biográfica. Finalmente, el tercer apartado se acerca, de forma tanto estática como evolutiva, a los desequilibrios entre mujeres y hombres en cuanto a la igualdad de oportunidades en los diferentes ámbitos de la vida cotidiana analizados.

Tiempo, ciudad y género: las políticas urbanas del tiempo

Imma Quintana

En los últimos años, las ciudades occidentales han experimentado procesos de transformación social, económica y política de todo tipo. Las ciudades se convierten en el escenario en el que se manifiesta el cambio hacia una sociedad más compleja, más diversa, con nuevas necesidades, oportunidades y riesgos. En este contexto de cambio de época, el tiempo cotidiano reaparece como valor social, y su gestión, hasta hace poco un conflicto de género en el ámbito privado, trasciende al espacio de decisión política. Este artículo habla de todas esas cuestiones y se centra en dos ámbitos de análisis concretos, abordados desde una perspectiva de género. En primer lugar, expone las dimensiones del cambio social que pueden explicar por qué la gestión cotidiana del tiempo requiere la intervención pública. En segundo lugar, presenta las políticas urbanas del tiempo, que son actuaciones orientadas a promover una distribución más justa y equitativa de los tiempos entre mujeres y hombres para mejorar la vida cotidiana.

Las desigualdades de género en la salud en Barcelona

Lucía Artazcoz, Imma Cortès, Carme Borrell

Las desigualdades de género en la salud derivan de un orden social que dicta una socialización diferente para las mujeres y los hombres, una división sexual del trabajo que asigna a las

mujeres los puestos menos calificados y a los hombres un mayor acceso al poder y a los recursos. En Barcelona, por ejemplo, aunque entre la población en edad de trabajar las mujeres tienen un nivel de estudios superior, no hay diferencias de género en la calificación del trabajo, y, a igual grupo de edad y de clase social, los hombres ocupan con más frecuencia cargos de mando. Por otra parte, aunque estén en activo laboralmente, las mujeres siguen siendo las responsables principales de las tareas domésticas y familiares. En cuanto a los hábitos relacionados con la salud, el tabaquismo y el consumo excesivo de alcohol son más frecuentes entre los hombres, mientras que el sedentarismo lo es entre las mujeres. No hay diferencias de género en las horas diarias de sueño, pero entre las mujeres la frecuencia de disponer de pocas horas de sueño es superior entre las que conviven con hijos y/o hijas. Finalmente, el estado de salud general y el estado de salud mental son peores y el consumo de psicofármacos es superior entre las mujeres en todos los grupos de edad y en todas las clases sociales.

Las mujeres y el uso del tiempo en Barcelona

Elena Síntes

El artículo describe los usos del tiempo de las mujeres en la ciudad de Barcelona en los principales ámbitos de la vida cotidiana y su evolución desde 1985 hasta hoy. En el decurso de esos años, se han producido cambios significativos en la configuración de los tiempos sociales, aunque persisten ciertas desigualdades de género bastante relevantes. Sin embargo, la realidad femenina es diversa y el tiempo de las mujeres se estructura de forma distinta en cada etapa del ciclo vital y según su posición social.

De qué depende alcanzar el derecho a la igualdad entre hombres y mujeres. Reflexiones sobre la gestión del cambio cultural, sus razones y el papel de la "Ley" en este proceso

Esther Sánchez

Este artículo incorpora una reflexión sobre los factores que contribuyen al cambio en las estructuras sociales, en relación con el desarrollo efectivo del derecho a la igualdad y a la no-discriminación por razón de sexo. A partir de una descripción y visión muy general sobre cuál ha sido la evolución de las políticas públicas en esta materia, se analizan las virtudes, pero también las carencias, de la Ley Orgánica 3/2007 de igualdad efectiva entre

mujeres y hombres (LIOP) y se apuntan algunos elementos para fortalecer su papel como agente de cambio. Es evidente que si dejamos en manos de los individuos el protagonismo para resolver las desigualdades existentes entre hombres y mujeres, sin ningún tipo de intervención de los poderes públicos, el cambio —en caso de producirse— será mucho más lento y costoso. Asimismo, parece claro que escudarse tras la idea de que nos encontramos frente a un problema cultural que se irá resolviendo con la irrupción de las nuevas generaciones, no permite iniciar socialmente una reflexión abierta sobre las formas a través de las que actúa la discriminación.

Radiografía de la presencia de las mujeres en los estudios de formación profesional (FP) inicial en la ciudad de Barcelona

Teresa Lloret, Òscar Valiente

El artículo ofrece una radiografía de la situación de las mujeres respecto a los estudios de formación profesional (FP) inicial en la ciudad de Barcelona. Se presentan y se analizan varios indicadores de acceso, repetición, graduación e inserción profesional del alumnado de FP de la ciudad. Se pretende responder a las preguntas siguientes: ¿Es la FP una opción formativa mayoritariamente masculina? ¿Son los hombres quienes obtienen mejores resultados en FP? ¿Qué presencia tienen las mujeres en los estudios de FP de perfil científico técnico? ¿Qué estudios de FP consiguen niveles más elevados de inserción laboral? Y éstos, ¿son estudios con mayor presencia de hombres o de mujeres? La evidencia empírica analizada (curso 2007-2008) muestra que, en un contexto de acceso a la FP muy paritario entre hombres y mujeres, son las mujeres quienes están alcanzando mejores resultados educativos. Se observa que se mantiene una gran influencia del género en las preferencias del alumnado por un estudio de tipo más social o tecnológico. La demanda formativa de las mujeres se concentra en familias profesionales asociadas a ocupaciones del sector de los servicios, las tareas de cuidado y la atención a las personas. En cambio, la demanda formativa de los hombres se concentra en familias profesionales asociadas a ocupaciones del sector industrial, las tareas de mantenimiento e instalación y todas las actividades con un componente tecnológico elevado. Esta marcada polarización del tipo de opciones formativas que cursan chicos y chicas no parece haber generado grandes desigualdades de inserción laboral entre los graduados y las graduadas de FP de Barcelona.

Relaciones de género y cuidado de niños y niñas. Hacia una ética política compartida, pública y privada, del trabajo de cuidado

Cristina Brullet

En este artículo se aportan datos de varias procedencias —estadísticas oficiales, encuestas y evidencias extraídas de entrevistas en profundidad— sobre los cambios en las prácticas de cuidado de la infancia por parte de los hombres y de las mujeres. Se defiende la necesidad de desarrollar una nueva ética política que dé valor a las tareas de cuidado en la vida cotidiana y que oriente una organización social del cuidado sobre la base de la corresponsabilidad privada y pública. Para redistribuir y extender esta corresponsabilidad en el conjunto de la sociedad, son claves el fortalecimiento de las políticas de conciliación y otras políticas de reestructuración de los tiempos, así como el desarrollo de políticas educativas que incidan en la transmisión de la ética del cuidado en el ámbito de la vida privada y comunitaria.

Mujeres mayores, participación y vida cotidiana

Mercè Pérez Salanova

El artículo analiza cómo se configura la participación de las mujeres mayores a partir de sus trayectorias vitales y de sus experiencias cotidianas. El estudio parte de un proceso de investigación cualitativa realizado tanto con mujeres como con profesionales vinculados a este tema. La investigación nos ha permitido explorar cuáles son las visiones de diferentes grupos de mujeres mayores sobre sus formas de participar y los condicionantes que identifican. Al mismo tiempo se aporta información sobre las estrategias que tanto las mujeres como los y las profesionales realizan o pueden realizar para mejorarla. Destacan los elementos vinculados a la autonomía personal y la capacidad de agencia, siempre desde las especificidades de trayectorias vitales muy vinculadas a las funciones cuidadoras. El estudio también aporta pistas sobre cómo enfrentarse a la renovación de los espacios y las prácticas asociadas a las mujeres mayores en una perspectiva de heterogeneidad creciente.

La planificación del embarazo en Barcelona

Glòria Pérez, Dolores Ruiz-Muñoz, Elia Díez, Carles Ariza

En los últimos años, se han sucedido varios acontecimientos relacionados con el reconocimiento de los derechos sexuales y reproductivos de la mujer. Sin embargo, la planificación del emba-

razo sigue siendo uno de los grandes objetivos aún pendientes de alcanzar en todo el mundo. En nuestro país no existen demasiadas evidencias de las desigualdades sociales y económicas en la planificación del embarazo. Los escasos estudios realizados indican que los embarazos no planificados son más frecuentes entre las mujeres jóvenes, sin pareja, con un nivel de estudios y de ingresos bajos. El objetivo de este estudio es mostrar las desigualdades sociales y económicas en la planificación del embarazo en la ciudad de Barcelona. Se abordará la planificación del embarazo a través del análisis del empleo de métodos anticonceptivos y de los abortos según la edad de la mujer, su posición socioeconómica medida mediante el nivel de estudios, el país de origen de la mujer y su distrito o barrio de residencia en la ciudad. También se muestra la evolución tanto de los abortos como del uso de anticoncepción. El artículo se cierra con las conclusiones y las recomendaciones derivadas de los resultados del mismo.

Mujeres, Barcelona y Consejo Municipal de Bienestar Social: un triplete con una larga trayectoria

Carmina Olivé, Neus Roca, Teresa Tornés

Este artículo es un ejercicio de investigación, de análisis crítico y de reflexión sobre la constitución, evolución e impacto del Grupo de Trabajo Mujeres del Consejo Municipal de Bienestar Social del Ayuntamiento de Barcelona, creado en 1988. El artículo presenta un análisis y una valoración detallada de la aportación de este grupo al diseño de las políticas de género y también valora la contribución del grupo de trabajo a la construcción del bienestar cotidiano compartido y construido de forma participativa. Se describe el funcionamiento del grupo, se explica cuáles han sido sus tareas y su aportación a lo largo de los años. Finalmente se elabora una síntesis de los temas tratados, una reflexión sobre la actividad llevada a cabo y se concluye con propuestas de futuro.

La prevención de relaciones abusivas con chicos y chicas en la ciudad de Barcelona

Bàrbara Roig

El artículo presenta la experiencia de los talleres de prevención de relaciones abusivas que se han llevado a cabo en la ciudad de Barcelona en centros educativos y en los distintos espacios de educación no formal y de tiempo libre para población juvenil, desde 2001, dirigidos a chicos y chicas de 13 a 18 años de edad.

Son talleres preventivos y de sensibilización, encaminados a incrementar la concienciación sobre la presencia de la violencia en la cotidianidad. La acción preventiva con jóvenes se centra de forma primaria en las actitudes, creencias y valores sociales que justifican la violencia, pero también propone una prevención secundaria para evitar repeticiones cuando la violencia ya se ha producido.

Los temas tratados en los talleres, siempre impartidos con metodologías participativas son: los estereotipos y las identidades de género, los mitos del amor romántico, el fenómeno de la violencia, las conductas agresivas y la violencia hacia las mujeres.

Al final se presentan los datos de funcionamiento de los talleres durante los años 2007 y 2008.

Trabajo interdepartamental en materia de trabajo sexual en la ciudad de Barcelona. El Plan ABITS (Abordaje Integral del Trabajo Sexual)

Núria Serra

En el artículo explicamos cómo desde el Ayuntamiento se ha empezado a trabajar con un colectivo tan específico como es el de las trabajadoras sexuales a partir de la aprobación de un plan, el Plan ABITS (Plan para el Abordaje Integral del Trabajo Sexual), y su despliegue. Así pues, enumeramos las principales líneas de actuación, que se concretan en el apoyo a las mujeres que quieren seguir ejerciendo el trabajo sexual, para que lo hagan en buenas condiciones (de salud, de conocimiento de la normativa, de acceso a los servicios que necesiten....); el acompañamiento en el proceso de recolocación laboral de las mujeres que quieren dejar este trabajo y la atención a las mujeres víctimas de explotación sexual y trata de personas. Hablamos de los servicios públicos y privados que se ponen a disposición de las mujeres así como del trabajo de coordinación y colaboración con las entidades, con los varios sectores del Ayuntamiento y, a nivel interinstitucional, con las demás administraciones, especialmente con la Generalitat de Catalunya.

Circuito Barcelona contra la Violencia hacia las Mujeres, una experiencia de cooperación interinstitucional

Isabel Sánchez, Anna Ballesteros

El artículo presenta el impulso conjunto, por parte del ayuntamiento de Barcelona y de la Corporación Sanitaria de Barcelona, conscientes de la necesidad de abordar de forma integral la

violencia hacia las mujeres, que llevó en 2001 a la creación del Circuito Barcelona contra la Violencia hacia las Mujeres, con la finalidad de implementar estrategias de coordinación entre diferentes ámbitos y profesionales como condición necesaria para proporcionar una atención de calidad a las mujeres que viven situaciones de violencia.

Este sistema parte de un circuito integral en el que participan agentes de distintos ámbitos (salud, servicios sociales, justicia, policía, fiscalía...), lo que permite identificar qué recursos existen, qué se debe hacer en cada caso, cuáles son las competencias de cada uno, qué procedimiento o protocolo de trabajo tiene cada servicio y de qué manera colabora en el marco de un sistema común.

En el primer apartado se abordan los antecedentes y el marco legislativo; a continuación se habla de la estructura organizativa del Circuito Barcelona contra la Violencia hacia las Mujeres y de las estrategias de coordinación institucional, de la Comisión Técnica y del funcionamiento del circuito en los diez distritos. El último apartado aborda la colaboración interdisciplinaria y el trabajo en red.

Surt.tv: un proyecto innovador para el fomento de la igualdad de oportunidades entre hombres y mujeres en el ámbito de la creación audiovisual para internet Fundación SURT

El artículo presenta una experiencia llevada a cabo por la Fundación SURT. Una experiencia que quiere dar respuesta a las necesidades de ocupación de las mujeres de Catalunya en el sector audiovisual (mujeres que, a pesar de su elevada formación, tienen dificultades para acceder a un puesto de trabajo adecuado a sus expectativas). El proyecto pretende incidir en el sector audiovisual para reducir las desigualdades existentes entre mujeres y hombres en ocupaciones clave para su competitividad, ya que tienen un carácter marcadamente tecnológico. El proyecto también quiere dar respuesta a la segregación horizontal y sensibilizar sobre la igualdad mediante una propuesta innovadora de capacitación e inserción en estrecha colaboración con empresas del sector.

¿Por qué son necesarias las políticas de igualdad de género destinadas a los hombres?

Paco Abril

Con el fin de eliminar la desigualdad estructural entre hombres y mujeres son necesarias las políticas positivas hacia las mujeres y también es necesario trabajar con los hombres para desmontar la sociedad patriarcal, en la que se basa la desigualdad de género. Es un trabajo en paralelo, necesario para evidenciar los privilegios de los unos sobre los otros y avanzar hacia la igualdad. El objetivo debe hacer posible la construcción de una masculinidad alternativa, sostenible, igualitaria y no violenta.

Este artículo analiza por qué son necesarias las políticas de género destinadas a los hombres, qué beneficios se obtienen de ellas y cuáles son las dificultades para implementarlas. El artículo revisa las principales aportaciones de los estudios de masculinidad y analiza el desarrollo de la inclusión de los hombres en las políticas de igualdad de género en el ámbito europeo y español. Finalmente se propone una serie de recomendaciones para fomentar programas que tengan como objetivo la inclusión de los hombres en las políticas de género.

Regenerar la perspectiva de género

Gerard Coll-Planas

La llamada perspectiva de género se suele aplicar de forma muy restrictiva, tanto en la reflexión teórica como en el diseño de las políticas públicas. Como se muestra mediante el ejemplo de la violencia de género, se suele utilizar género como sinónimo de mujeres, lo cual tiene numerosas consecuencias tanto a nivel teórico como en la definición de las medidas políticas para combatir el sexismo. Sobre la base de los resultados de una investigación llevada a cabo recientemente, se apuesta por abordar el género y la violencia que comporta de una forma más inclusiva, que nos permita ir más allá de los casos más extremos de asesinatos de mujeres a manos de sus parejas y que nos ayude a visibilizar el resto de violencias cotidianas que tienen la función de reproducir las diferencias y desigualdades de género.

Summary

Living conditions and habits of the population of Barcelona: an approach from the gender perspective

Sara Moreno

The article is structured in three sections. The first section describes the current situation and the main characteristics of the living conditions of the population of Barcelona from the gender perspective. The second section highlights the existing differential traits within the female population, depending on the age and position occupied by the women in the social structure of Barcelona. The theoretical approach defends the need to dismantle the myth of a universal category called women from a double approach: structural and biographical. Finally, the third section tackles, both statically and evolutively, the imbalances between women and men as regards equal opportunities within the different areas of daily life analyzed here.

Time, city and gender: the urban time management policies

Imma Quintana

In the last few years, all kinds of social, economic and political transformation processes have altered the western cities. Thus, they become the scenario where the transition towards a more complex, more diverse society, with new needs, opportunities and risks, is displayed. In this context of changing times, our daily time reemerges as a social value, and its management, until recently a gender conflict within the private sphere, transcends to the field of political decision-making. This article will deal with all these issues and will focus on analysis of two specific areas, which will be approached from a gender perspective. In the first place, the article will put forward those dimensions of the social change that may explain why daily time management requires public intervention. In the second place, it will present the urban time management policies: interventions directed to promote a fairer and more equitable distribution of time between women and men in order to improve their daily lives.

Gender inequalities in health in the city of Barcelona

Lucía Artazcoz, Imma Cortès, Carme Borrell

The gender inequalities as regards health result from a social order which dictates a different socialization for women and for

men, a gender work division that assigns less qualified jobs to women whereas it offers men more access to power and resources. For instance, in Barcelona, although among the working-age population women have a higher level of education, there are no gender differences in job qualifications and, given a same-age and social class group, men occupy management positions more frequently. On the other hand, although having a job, women are still mainly responsible for domestic and familiar tasks. As concerns health-related habits, nicotine poisoning and excessive alcohol consumption are more frequent among men, whereas sedentism affects more women than men. There are no gender differences as regards daily sleep hours, but among the women those living with children tend to sleep a few hours more often. Finally, the general health condition and the mental health are worse among the women of all age and social class groups, and the prevalence of psychotropic medication use is higher.

Women and the use of time in Barcelona

Elena Sintes

The article describes women's use of time in the city of Barcelona as regards the main spheres of daily life and its evolution from 1985 to today. During the course of these last few years, there have been significant changes in the makeup of social times, although certain gender inequalities which are quite relevant still persist. Yet, female reality is diverse and women structure their time differently both depending on each stage of their life cycle and on their social position.

What does the achievement of equality between men and women depend on? Reflections on the management of cultural change, its reasons and the role of the "Law" in this process

Esther Sánchez

The article offers a reflection about the factors which contribute to change social structures in relation to the effective development of the right to equality and non-discrimination with regard to gender. After a description and a very general overview of the evolution of public policies in this matter, we analyze the virtues, as well as the shortcomings, of The Organic Law 3/2007 for De Facto Equality between Women and Men (LIOP) and we point at some elements which might help strengthening its role

as an agent of change. It is obvious that if we leave the task of solving the existent inequalities between men and women in the hands of individuals, without any kind of intervention by the public power, the change (if it happens at all) will be much slower and difficult. In the same way, it seems clear that hiding behind the idea that we are facing a cultural problem which will be gradually settled by the coming of new generations, does not make it possible for society to reflect openly on the ways discrimination works.

X-ray of the presence of women in initial vocational training studies in the city of Barcelona

Teresa Lloret, Òscar Valiente

The article offers an X-ray of the current situation of women as regards initial vocational training studies in the city of Barcelona. Several indicators of access, repetition, graduation and professional insertion of Barcelona's vocational training students are presented and analyzed. The aim is to answer questions such as: is vocational training a formative option taken mainly by men? Are men the ones to obtain better results in vocational training studies? What is the presence of women in vocational training studies of scientific and technical specialization? Which vocational training studies achieve a higher level of labour market insertion? Show these studies a major presence of men or of women? According to the analysis of empirical evidence (year 2007-2008), in a very balanced context of access between men and women, women are the ones to achieve better study results. It is observed that there still remains a great influence of gender on the students' preferences for social or technical studies. The formative demand of women focuses on training studies related to occupations in the service sector: nursing and caring tasks. The formative demand of men, on the other hand, focuses on training studies related to the industrial sector: installation and maintenance tasks, as well as all the other technology-oriented activities. This marked polarization of the formative options chosen by boys and girls does not seem to have generated great labour market insertion inequalities among the vocational training graduates of Barcelona.

Gender relations and childcare. Towards a public and private shared political ethics of childcare: the case of early childhood in Catalonia.

Cristina Brullet

In this article data of various origins is provided (official statistics, surveys and evidence taken from in-depth interviews) about the changes in childcare practices of both men and women. According to the article, it is necessary to develop a new political ethics which gives value to everyday care tasks, and which leads to a social organization of care based on private and public co-responsibility. In order to redistribute and extend this co-responsibility within the whole of society, there are two key factors: the reinforcement of conciliation policies as well as other time management policies, and also the development of educational policies which insist in the transmission of such care ethics within the scope of private and community life.

Elder women, participation and daily life

Mercè Pérez Salanova

The article analyzes how the participation of elder women is made up from their life stories and daily experiences. The study starts from a qualitative research process carried out both with women and with related professionals. The research has allowed us to explore the views of different groups of elder women on their ways of participating and the determining factors they identify. At the same time, information is provided about the strategies both the women and the professionals implement or may implement in order to improve it. Outstanding are the elements related to personal autonomy and the capacity to become agents, always from the specificities of life stories highly bound to care tasks. The study also gives clues about how to approach the renewal of spaces and practices associated with older women in a perspective of increasing heterogeneity.

Pregnancy planning in Barcelona

Glòria Pérez, Dolores Ruiz-Muñoz, Elia Díez, Carles Ariza

During the last few years, several events related to women's sexual and reproductive health rights have taken place. Nevertheless, pregnancy planning is still one of the main goals to achieve all over the world. In our country there is not much evidence of

the social and economic inequalities in the planning of pregnancies. The few studies carried out so far show that unplanned pregnancies are more frequent among young single women with low levels of education and lower income. The aim of this study is to show the social and economic inequalities in the planning of pregnancies in the city of Barcelona. In this study, pregnancy planning will be approached through the analysis of contraception use and abortions depending on the age of the women and their socioeconomic position, measured by education level, country of origin and district or neighbourhood of residence within the city. The evolution of both the abortions and the contraception use will also be displayed. Finally, from the results of the study conclusions will be drawn and recommendations made.

Women, Barcelona and the Municipal Council of Social Welfare. A triplet with a long history

Carmina Olivé, Neus Roca, Teresa Tornis

This article is a project of research, critical analysis and reflection on the setting-up, evolution and impact of the Working Party Women (Grup de treball Dones) of the Municipal Council of Social Welfare of the Barcelona Town Hall, created in 1988. The article presents an analysis and a detailed assessment of the contributions made by this group to the creation of gender policies, and it also assesses the contribution of the working party to the building of a shared and participative daily well-being. The article explains how the group works, its task and its contribution during these years. Finally, there is a summary of issues discussed and a reflection on the activities carried out, and then the article concludes with proposals for the future.

The prevention of abusive relationships among boys and girls in the city of Barcelona

Bàrbara Roig

The article presents the experience of the several workshops for the prevention of abusive relationships carried out since 2001 in the city of Barcelona; the workshops, aimed at boys and girls aged between 13 and 18, have taken place in education centres as well as in other non-formal education and leisure centres for young people.

The workshops are preventive, intended to raise and increase awareness on the violence of everyday life. The preventive

action carried out with young people focuses on those social attitudes, beliefs and values which justify violence, but also proposes a secondary prevention programme to prevent recurrence once episodes of violent behaviour have already occurred.

The topics covered by the workshops, always run with participative methodologies, are as follows: stereotypes and gender identities, the myths of romantic love, the phenomenon of violence, aggressive behaviour and the violence against women.

Finally, we offer operating data of workshops carried out during the year 2007-2008.

Interdepartmental work as regards sex work in the city of Barcelona (ABITS)

Núria Serra

In the article we explain how, from the municipal body and thanks to the approval and deployment of a plan, the ABITS Plan (by its Catalan acronym, Plan for the All-round Tackling of Sex Work), action has begun to be taken as regards a very specific group of workers: the sex workers. Thus, we explain the main action lines of the plan, which focus specifically on providing support for women who want to continue practising sex work, so that they may be able to do in decent working conditions (with regard to health, knowledge of the legislation, access to any service they might need...), helping those who want to leave prostitution in their process of reintegration into the labour market and, finally, providing care for women victims of sexual exploitation and/or human trafficking.

Our task is to explain what public and private services do the women have at their disposal, as well as how to collaborate and coordinate work with the organizations, the different Town Hall areas and also, at inter-institutional level, with other administrations, especially with the Generalitat de Catalunya (the Government of Catalonia).

Barcelona Circuit against Violence towards Women, an experience of interinstitutional cooperation

Isabel Sánchez, Anna Ballesteros

The article explains how the Barcelona Town Hall and the Barcelona Sanitary Corporation (Corporació Sanitària de Barcelona), aware of the need for an integrated approach to violence against women, joined together to boost in 2001 the creation of the Bar-

celona Circuit against Violence towards Women. The aim of the Circuit is to implement coordination strategies between different areas and professionals as a necessary requirement to offer high quality care for women suffering domestic violence.

This method, which consists of an integrated circuit in which agents from several areas (public health, social services, justice, police, office of the public prosecutor, etc.) take part, allows to identify the existing resources, to know what to do in each case, which are the jurisdictions of each one, which working method or protocol each service has and in which way they all collaborate within the frame of a common system.

The first section deals with the records and the legal framework, then there follows a description of the organizational structure of the Barcelona Circuit against Violence towards Women, the institutional coordination strategies, the Technical Committee and the way the circuit works in the ten districts of the city. The last section deals with interdisciplinary collaboration and networking.

Surt.tv, a innovative project for the promotion of equality between men and women in the audiovisual sector

Fundació SURT

The article presents a project carried out by the SURT Foundation. A project that aims to respond to the occupational needs of women in Catalonia within the audiovisual sector. (women who, in spite of their higher education levels, find it difficult to get positions matching their expectations). The project intends to affect the audiovisual sector in order to reduce the inequalities between women and men in positions that, having a markedly technological character, are key for their competitiveness. Thus, the project also aims to answer the horizontal segregation and to raise awareness of equality through an innovative proposal which stresses training and work insertion in close collaboration with industry companies.

Why is it necessary to create equality policies aimed at men?

Paco Abril

In order to eliminate the structural inequality between men and women it is necessary to create positive policies towards women, and also to work together with men to dismantle the patriarchal society in which gender inequality is based. It is a work in parallel, necessary to make evident the privileges of men over women and to move forward towards equality. The objective must be to make possible the construction of an alternative masculinity, sustainable, egalitarian and nonviolent.

This article analyzes why gender policies aimed at men are necessary, what benefits can be obtained from them and what difficulties are to be encountered in its implementation. The article goes through the main contributions offered by masculinity studies and examines the development of men's inclusion in gender equality policies both in Spain and Europe. Finally, a series of recommendations are proposed in order to foster programmes whose aim is the inclusion of men in gender policies.

Regenerating the gender perspective

Gerard Coll-Planas

The so-called gender perspective is usually applied in a very restrictive way, both in the field of the theoretical reflection as in the planning of public policies. As we will prove through the example of gender violence, gender is often used as a synonym for women, which has many consequences both at a theoretical level as in the definition of the political measures to fight sexism. Based on the results of a recently carried out research, we propose to tackle gender and the violence it implies in a more inclusive way, so that it allows us to go beyond the most extreme cases of women being murdered by their partners, and helps us to visualize other instances of everyday violence which contribute to reproduce the gender differences and inequalities.

Barcelona **societat**

Revista de coneixement i anàlisi social

Ajuntament de Barcelona